

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Милош Т. Томић

**УГРОЖАВАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ
СЕЦЕСИЈОМ ТЕРИТОРИЈА СА РАСПОЛОЖИВИМ
ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ,
УКРАЈИНЕ И ШПАНИЈЕ**

докторска дисертација

Београд, 2022

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

Miloš T Tomić

**JEOPARDIZING NATIONAL SECURITY WITH SECESSION
OF TERRITORIES WITH AVAILABLE NATURAL
RESOURCES: THE CASE OF SERBIA, UKRAINE AND
SPAIN**

doctoral dissertation

Belgrade, 2022

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

Проф. др Јасмина Гачић, редовни професор

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Проф. др Зоран Драгишић, председник,

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Проф. др Владимир Н. Цветковић, члан,

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Проф. Дејана Јовановић Поповић, члан,

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Проф. др Миша Ђурковић, члан,

Институт за европске студије у Београду

Датум одбране: _____

УГРОЖАВАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ СЕЦЕСИЈОМ ТЕРИТОРИЈА СА РАСПОЛОЖИВИМ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ, УКРАЈИНЕ И ШПАНИЈЕ

САЖЕТАК

Процес сецесије у теоријском и практичном смислу тумачи се као оспоравање легитимитета и суверене надлежности над једним делом територије коју насељава етничка група по бројности мањинска у односу на остатак становништва, од до тада јединствене државе ради покушаја успостављања „нове“ творевине са елементима државности. Читав процес сецесије прати низ негативних безбедносних последица различитих по интензитету и потенцијалу угрожавања постојеће националне државе (држава домаћин). Првенствено нарушавање територијалне целовитости националних држава неизоставно прати и низ других економских и друштвених деформација чији крајњи ефекти доприносе нестабилном безбедносном стању. С обзиром да је пројектовани циљ ове дисертације дескриптивна анализа утицаја сецесије територија са расположивим природним ресурсима на националну безбедност, рад је структурисан тако да се обухвате основне вредности (политичке, економске, еколошке и социјалне) за које постоји могућност угрожавања. У првом делу рада представљена су основна теоријска уопштавања сецесије као политичког феномена и права на самоопредељење народа у контексту не/оправданости унилатералне сецесије. Затим блиско повезана политичка економија сецесије (у чијем се средишту налазе расположиви природни ресурси) обухвата најважније теоријске ставове поткрепљене емпиријским резултатима о повезаности сецесије и потенцијалног незадовољства једног дела становништва у погледу сувереног права располагања природним ресурсима. Последња анализирана димензија сецесије садржи теоријска уопштавања социолошких научних праваца које описују повезаност сецесије, природних ресурса и насилних сукоба представника институција националне државе с једне и сецесионистичких покрета с друге стране што између осталог потврђују резултати ове докторске дисертације. Примењена истраживачка стратегија односи се на компаративно проучавање три случаја (покушаја) сецесије Косова и Метохије, Доњецака, Луганска и Каталоније као делова националних територија суверених држава (Србије, Украјине и Шпаније) у оквиру којих је потврђено веће присуство природних ресурса и последично наглашене сецесионистичке тежње. Остварени резултати ове докторске дисертације упућују на закључак да је сецесија територија са расположивим природним ресурсима безбедносна претња која поседује висок потенцијал угрожавања националне безбедности Србије, Украјине и Шпаније. Компарацијом сецесионистичких покрета и успешности остваривања њиховог циља, уочава се суштинска разлика у погледу капацитета националних институција надлежних за решавање унутар државних проблема као и става водећих актера међународне политике о поштовању територијалне целовитости или насупрот томе залагању за остваривање права на политичко самоопредељење.

Кључне речи: *сецесија, национална безбедност, природни ресурси, Србија, Украјина и Шпанија.*

Научна област: науке безбедности

Ужа научна област: студије управљања ванредним ситуацијама и еколошка безбедност

JEOPARDIZING NATIONAL SECURITY WITH SECESSION OF TERRITORIES WITH AVAILABLE NATURAL RESOURCES: THE CASE OF SERBIA, UKRAINE AND SPAIN

SUMMARY

The process of secession in theoretical and practical terms is interpreted as challenging the legitimacy and sovereignty over one part of the territory inhabited by an ethnic group minority in relation to the rest of the population, from a single state to try to establish a "new" creation with elements of statehood. The whole process of secession is accompanied by negative security consequences, different in intensity and potential of endangering the existing nation state (host state). Primary violation of the territorial integrity of nation-states inevitably accompanies other economic and social deformations, the final effects of which contribute to the unstable security situation. Since the projected goal of this dissertation is a descriptive analysis of the impact of secession of territories with available natural resources on national security, the paper is structured to include basic values (political, economic, environmental and social) for which there is a possibility of endangerment. The first part of the paper presents the basic theoretical generalizations of secession as a political phenomenon and the right to self-determination of the people in the context of non / justification of unilateral secession. Then the closely related political economy of secession (at the center of which are available natural resources) includes the most important theoretical views supported by empirical results on the connection between secession and potential dissatisfaction of one part of the population regarding the sovereign right to dispose of natural resources. The last analyzed dimension of secession contains theoretical considerations of sociological scientific directions that describe the connection between secession, natural resources and violent conflicts between representatives of nation state institutions on the one hand and secessionist movements on the other, which is confirmed by the results of this doctoral dissertation. The applied research strategy refers to the comparative study of three cases (attempts) of secession of Kosovo and Metohija, Donetsk, Lugansk and Catalonia as parts of the national territories of sovereign states (Serbia, Ukraine and Spain) within which the greater presence of natural resources was confirmed. The achieved results of this doctoral dissertation point to the conclusion that the secession of territories with available natural resources is a security threat that has a high potential of endangering the national security of Serbia, Ukraine and Spain. The comparison of secessionist movements and the success of their goal shows a significant difference in the capacity of national institutions responsible for solving state problems as well as the attitude of leading actors in international politics on respect for territorial integrity or opposition to the right to political self-determination.

Keywords: *secession, national security, natural resources, Serbia, Ukraine and Spain.*

Scientific field: Security Studies.

Scientific subfield: emergency management studies and ecological security

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
1.1 Предмет и циљеви истраживања	2
1.2 Истраживачка питања.....	4
2. ТЕОРИЈСКО-ПОЈМОВНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	6
2.1 Сецесија као политички процес и питање националне безбедности	6
2.1.1 Идеологија као фактор кохезије сецесионистичких покрета.....	10
2.1.2 Децентрализација система политичке власти као могућа алтернатива сецесији – федерализам и федералне институције.....	12
2.2 Функционално одређење права на политичко самоопредељење	14
2.2 Политичка економија сецесије и управљање природним ресурсима	20
2.2.1 Економска политика и регионални развој државе и сецесионистичких региона.....	20
2.2.2 Национална сувереност над природним ресурсима и потенцијални сукоб	22
2.2.3 Економске карактеристике сецесионистичких региона.....	24
2.2.3.1 Релативни ниво прихода региона	24
2.2.3.2 Апсолутни ниво развоја региона	25
2.2.3.3 Трговинска зависност региона од државе	26
2.2.3.4 Нето проток капитала и ресурса изван региона	26
2.2.3.5 Степен регионалне децентрализације моћи у односу на економска питања	27
2.3 Социолошко тумачење сецесионистичких покрета и њиховог утицаја на националну безбедност.....	28
2.3.1 Етно-културни плурализам, природни ресурси и идентитет.....	28
2.3.2 Расположивост природних ресурса и питање етничког национализма сецесионистичких група.....	31
2.3.3 Сукоб између етничких група као форма насилне сецесије – иредентизам и капацитет националних институција	33
2.3.3.1 Покушај државе домаћина да преузме контролу употребом војне силе над сецесионистичком територијом.....	36
2.3.3.2 Сецесионистичке групе спровођењем кампање насиља изазивају контролу (институција) државе домаћина.....	36
2.3.3.3 Сукоб између различитих етничких или националних група концентрисан је на истој територији	37
2.3.3.4 Покушај сецесионистичких група да изазову међународну интервенцију у сецесионистичком сукобу	37
3. ПРИМЕЊЕНИ МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП.....	39

3.1 Истраживачка стратегија, извори података, временски и просторни оквир и инструменти	39
3.2 Организација дисертације	41
4. РЕПУБЛИКА СРБИЈА И ПОКУШАЈ СЕЦЕСИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ	42
4.1 Сецесија федералних јединица у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији и мобилизација албанског сецесионистичког покрета на Космету.....	42
4.1.1 Сецесионистички захтеви политичких лидера косовских Албанаца – фаза тзв. ненасилног отпора	49
4.1.2 Оснивање терористичке организације „ОВК“ – фаза насилних сецесионистичких активности	55
4.2.3 Улога оружане агресије НАТО пакта у нарушавању територијалне целovitости СРЈ ...	64
4.2 Једнострано проглашење независности Косова и Метохије 2008. године – актуелизација права на политичко самоопредељење.....	74
4.3 Технички и политички дијалог Београда и Приштине у контексту „свеобухватне нормализације односа“	84
4.4 Економска политика једностраног поступања привремених приштинских институција и оспоравање суверености Србије над природним ресурсима	88
4.4.1 Распољивост природних ресурса на простору КиМ као могући извор угрожавања безбедности Републике Србије.....	96
4.4.1.1 Рударско-металрушки-хемијски комбинат „Трепча“	102
4.4.1.2 Језеро Газиводе као природни ресурс од стратешког значаја	107
4.4.1.3 Природно-туристички комплекс Брезовица.....	114
4.4.2 Распољиви природни ресурси на Космету и угрожена егзистенција становништва српске националности	118
4.5 Ограничени институционални одговор српских власти на покушај насилне сецесије Косова и Метохије	122
4.6 Међународна заједница као гарант (не)стабилности Косова и Метохије	127
4.7 Закључна разматрања	137
5. УКРАЈИНА И ПРОБЛЕМ ПОКУШАЈА СЕЦЕСИЈЕ ИСТОЧНИХ РЕГИОНА – ДОНБАС.....	139
5.1 Политичке промене као почетна фаза процеса сецесије – случај „Евромајдан“	139
5.2 Природни ресурси у сенци сецесионистичког насиља на простору Доњецке и Луганске области (Донбас).....	151
5.2.1 Економски потенцијал експлоатације расположивих природних ресурса на подручју Донбаса	157
5.2.2 Безбедносни аспекти управљања природним ресурсима унутар националних граница Украјине.....	160
5.3 Етно-национализам у фокусу међудржавних спорења Украјине и Руске Федерације	167
5.4 Закључна разматрања	175

6. СЕЦЕСИОНИСТИЧКИ ПОКРЕТ УНУТАР ШПАНИЈЕ.....	177
6.1 Раст подршке и утицаја регионалних про-сецесионистичких политичких партија Каталоније	177
6.1.1 Покушај реформе Статута аутономије Каталоније 2006. године.....	182
6.1.2 Мобилизација сецесионистичког покрета Каталоније у периоду од 2014. до 2017. године.....	185
6.2 Економске перформансе природних ресурса и регионални развој Каталоније.....	192
6.2.1 Европски стандарди управљања природним ресурсима	196
6.2.2 Проблем рецесије Шпаније и неуједначене дистрибуције прихода остварених експлоатацијом природних ресурса	199
6.3 Јединствени етно-културни идентитет Каталонаца у снажној политичкој арени Шпаније	202
6.4 Закључна разматрања	208
7. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА.....	209
7.1 Остварени резултати истраживања	209
7.2 Дискусија	216
8. ЗАКЉУЧАК	223
8.1 Импликације, обим и ограниченост резултата истраживања	226
8.2 Препоруке и правци за будућа истраживања	228
9. ЛИТЕРАТУРА.....	229
10. ПРИЛОГ	265
11. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА.....	268

Попис коришћених табела, графикона и илустрација

Табела 1: Профили саговорника у полуструктурисаном (експертском) интервјуу	40
Табела 2: Сецесионистички покрет косовских Албанаца током прве половине 1990-тих година	54
Табела 3: Организацијско-формацијска структура „ОВК“ средином 1997. године	59
Табела 4: Уништена цивилна инфраструктура током НАТО агресије	69
Табела 5: Карактеристике језера на простору Косова и Метохије	93
Табела 6: Најперспективнији елементи природног богатства Косова и Метохије	99
Табела 7: Резерве лигнита на Косову и Метохији	102
Табела 8: Примери најзаступљенијих минералних и металичних сировина на Космету	102
Табела 9: Функционисање водо-енергетског система језера Газиводе према извештају ПННЛ-методолошки део	110
Табела 10: Категоризација односа држава чланица ЕУ према Косову и Метохији	127
Табела 11: Анализа ефикасности мисије ЕУЛЕКС на Косову и Метохији	131
Табела 12: Приказ жељених, прихватљивих и неприхватљивих исхода мировних споразума закључених у Минску	148
Табела 13: Капацитет снабдевања и искоришћење водних ресурса Донбаса	152
Табела 14: Разноврсност рудног богатства Донбаса	156
Табела 15: Референдум о Статуту аутономије 2006. године	183
Табела 16: Резултати неформалног референдума одржаног 9. новембра 2014. године	187
Табела 17: Производња минерала у Каталонији током 2016. године	194
Табела 18: Модернизација органске производње у Каталонији	195
Табела 19: Систем заштите природних подручја Каталоније	197
Табела 20: Еволуција субјективног осећаја националног идентитета у Каталонији (1991-2020. године)	203
Графикон 1: Оружани напади и прекид водоснабдевања помоћу канала Серески Доњец-Донбас	154
Графикон 2: Регионални распоред ставова грађана Украјине према Русима, Русији и Руском руководству	171
Графикон 3: Преглед ставова Руса и Украјинаца према нематичним државама у периоду од 2008. до 2021. године	172
Графикон 4: Процент грађана Каталоније који се сматрају независном делом Шпаније	186
Илустрација 1: Аутономна покрајина Косово и Метохија	45

Илустрација 2: Недостатак и обнављање шума за период од 2001-2016. године	92
Илустрација 3: Лежишта минералних сировина	98
Илустрација 4: Резултати председничких избора 2004. године остварених у свим регионима	141
Илустрација 5: Политичко-административна мапа Украјине	152
Илустрација 6: Гласачки листић за референдум 2014. године	187
Илустрација 7: Административна мапа Каталоније	192

1. УВОД

Конституисање нових држава у постколонијалном периоду праћено је изразитим политичким променама у чијем се средишту могу пронаћи различити облици (тј. ненасилни или насилни) сецесије. Осим дестабилизације политичког система власти негативне импликације процеса сецесије неизбежно се остварују на економију националне државе и опште дрштвено благостање. Примери распада Совјетског Савеза и Савезне Федеративне Републике Југославије показују да колапс државних институција представља увод за настанак и афирмацију сецесионистичких захтева различитих етно-националних група, унутар до тада јединствене државе. Сама одлука о отцепљењу представља случај политичке дестабилизације, када политички лидери једног или више подсистема повлаче своју оданост (енг. *loyalty*) из свог надлежног центра ради фокусирања на средиште друштвене групе коју представљају (Green, 1969). Емпиријски посматрано разноврсност сецесионистичких покрета огледа се у самим захтевима који се крећу од већег степена регионалне аутономије па до потпуне независности при чему је спремност за применом насилних средстава ради остваривања сецесионистичких циљева, чест случај.

У формалном смислу неоспоравајући институционални монопол власти на употребу силе унутар граница националне државе (Weber, 1919) у појединим случајевима сецесије представља ексклузивитет односно право које све суверене државе поседују али без могућности једнаке реализације. Сходно томе намеће се суштинско питање: могу ли демократија, федерализам и права националних мањина омогућити достизање равнотеже између принципа/права на политичко самоопредељење и права држава на очување територијалне цевитости (Corpieters & Sakwa, 2003)? У зависности од стратегије одговора државе која је суочена са угрожавањем суверености и територијалне цевитости, насилни сукоби постају један од потенцијалних исхода сецесионистичке кризе. Стога студија случаја Косово и Метохија (тачније покушај насилне сецесије овог дела територије Републике Србије) Доњецк, Луганск и Каталонија, последњих деценија закупају пажњу великог броја аутора из различитих научних области и тиме доприносе обимној тематизацији питања унилатералне сецесије и утицаја на безбедност националне државе.

У теоријском смислу истраживање феномена сецесије неизоставно је повезано са анализом унутар државног система односно ефикасности институција националне државе у погледу не/успешне компензације сецесионистичких захтева једног дела становништва са релативно израженом етно-културном различитошћу. У научној литератури приметно је неслагање аутора око оправданости сецесије и конституисања нових држава унутар већ постојећих суверених и независних националних држава. Штавише дефинисање неопходних државотворних услова праћено је потешкоћама у виду улоге (мешања, интервенције) треће стране¹ као кључног фактора у динамици процеса сецесије и одржавања не/равнотеже снага у потенцијалном сукобу. Осим тога већи број аутора долази до закључка да је сецесија територија (као и потенцијални сукоби) једним делом успешна присуством природних ресурса и сувереним правом њиховог располагања. У том контексту природни ресурси могу изразито утицати на контролу, трансформацију и стварање територија (Le Billon, 2001:574; Ross, 2003; Casertano, 2012). Стога сецесионистичка криза у појединим случајевима може

¹ У научној литератури са енглеског говорног подручја, често се користи термин спољна подршка (енг. *external support*).

представљати унутар државну безбедносну претњу која угрожава дефинисане вредности (политичке, економске, еколошке и социјалне) националне безбедности.

Сецесионистички захтеви представника једног дела етнички територијално концентрисаних група на својеврстан начин могу довести до шире друштвене мобилизације, који у зависности од одговора институција националне државе и необјективне улоге треће стране, могу поспешити потенцијалну ерупцију насилног сепаратистичког сукоба. На трагу поменуте тврдње у овој дисертацији биће анализиран (кроз компаративно проучавање) покушаја сецесије Косова и Метохије, Доњецка, Луганска, Каталоније кроз три кључна аспекта (димензије): политички, економско-еколошки и социјални. Управо из тог разлога сама структура дисертације упућује на систематичну анализу у сва три случаја, политичких индикатора који указују на угрожавање националне безбедности државе домаћина, затим економско-еколошких индикатора сецесионистичке кризе где ће истраживачки фокус бити усмерен на улогу расположивих природних ресурса унутар сецесионистичке територије на динамику сецесије. На крају у последњој димензији биће анализирани социолошки индикатори као опредељујући у контексту појаве насилног сецесионистичког сукоба односно анализа примарне мотивационе снаге сецесионистичког покрета. Свеукупно због динамичне природе појаве, сецесија или покушај сецесије биће анализирана као безбедносна претња са широким потенцијалом угрожавања безбедности националне државе.

1.1 Предмет и циљеви истраживања

Традиција оснивања националних држава током историје обележена је применом разноврсних инструмената (ненасилних и насилних) друштвене мобилизације и наравно артикулације државотворних захтева територијално концентрисаних етно-националних група. Успостављање „нових“ држава у границама већ постојећих² путем сецесије, неминовно доводи у питање одрживост унутар државног система односно стабилно функционисање институција од значаја за одржавање виталних политичких, економских и социјалних вредности. Штавише фрагментарно оспоравање суверености а тиме и надлежности институција националне државе над одређеним делом територије почетна је фаза сецесионистичког процеса. Постепено у зависности од стратегија одговора државе (надлежних институција као субјекта националне безбедности) на захтеве представника сецесионистичког покрета у појединим случајевима може доћи до дестабилизације и нарушавања националне безбедности. Управо из тих разлога проучавање (покушаја) сецесије нужно подразумева анализу политичких, економских, еколошких и социолошких аспеката (тј. димензија) унутар државних промена.

Имајући у виду наведено у овом истраживању биће представљен експланаторни потенцијал утицајних (често цитираних у научној литератури) и обимно тематизованих теорија о сецесији одређеног дела територије са расположивим природним ресурсима од суверене и независне националне државе. Такође у теоријском оквиру додатно је представљен политичко еколошки приступ (енг. *political ecology approach*) као посебно важан за опис угрожавања националне безбедности сецесијом територија са расположивим природним ресурсима.

² У даљем тексту држава домаћин.

Питање суверености и независности националних држава често се доводи у везу са актима (*de jure* и *de facto*) признања других држава и међународних организација а тиме и дискреционом праву на употребу силе у сврху контроле читаве територије. Почетно декларативно оспоравање поменутог легитимног права од стране политичких представника сецесионистичких покрета (група) представља део динамичког процеса сецесије (Wood, 1981). Осим тога у научној литератури поједини аутори (Horowitz, 1985) долазе до резултата који недвосмислено указују да је подривачки капацитет самопрокламованих сецесионистичких лидера, додатно појачан интервенцијом треће стране често водећих актера међународног система. Руководећи се својим интересима представници међународне заједнице постају један од опредељујућих фактора када је у питању крајњи исход сецесионистичког процеса.

Будући да проучавање сецесије укључује теоријску анализу појма нације и националне државе, неопходно је проширити мрежу сродних појмова и тиме на експлицитан начин представити предмет проучавања. Наиме националне групе које поседују „ексклузивно право“ на оснивање сопствене државе препознатљиве по јединственом идентитету, култури и језику, налазе се у фокусу научне дебате истраживача, оних који себе називају примордијалисти и с друге стране модернисти. Прва група аутора заступа став да су нације као такве настале поделом човечанства (цивилизације) на просторима (територији) које перципирају као своју домовину (Smith, 1986; Vanhanen, 1999; Pavković & Radan, 2013). Сходно томе националисти који теже сецесији сматрају да је право на политичко самоопредељење неприкосновено односно израз суверене воље једне нације (Fearon, 2004). Научне критике примордијалистичког тумачења сецесионистичког национализма (идеологије) нарочито су интезивирани у другој половини двадесетог века када долази до нешто другачије интерпретације нације у модерним условима развоја.

Последице економске модернизације на специфичан начин утичу на хомогенизацију националног идентитета и могућу друштвену мобилизацију (основи предуслов сецесије) (Gellner, 1983). Конкретно проблем настанака националистичких сецесионистичких покрета унутар постојећих држава према модернистима, јесте могућност изражавања али и фаворизовања (етно) културне разлике (Fearon, 2004). Стога стабилност мултинационалних држава у великој мери зависи од репрезентативности националних група у погледу учешћа и контроле институција политичких власти (Pavković & Radan, 2013) Међутим уколико се националистичка идеологија сецесионистичких покрета темељи на ставу да се потпуна сувереност и независност територије коју насељавају може постићи искључиво отцепљењем од државе домаћина, питање безбедности (стабилности) постаје посебно дискутабилно. Чест је случај да територија који насељавају специфичне етно-културне групе обилује различитом врстом природних ресурса, чиме се сецесионистичка криза додатно усложњава. **Дакле предмет истраживања ове дисертације јесте испитивање угрожености националне безбедности сецесијом територија са расположивим природним ресурсима.**

Својеврстан трансфер надлежности и суверености који представници сецесионистичких покрета захтевају, представља почетни корак дестабилизације институција државе домаћина тј. угрожавања националне безбедности. Наиме уколико капацитет постојећих институција националне државе (ефикасна политичка контрола, равномерна расподела друштвених добара и других бенефита, прихваљива социјална мобилност пропорционална етно-културном плурализму) као својеврсних провајдера

безбедности, није довољан за успешну превенцију сецесионистичких тежњи, отвара се простор за потенцијалне сукобе са насилним предзнаком. Спремност сецесионистичких покрета за примену насилних средстава (уперених против државе домаћина) ради остваривања својих циљева, у великој мери зависи од става треће стране (актера), која заузима позицију медијатора у сецесионистичком сукобу. Стога у наставку дисертације ради постизања пројектованог циља истраживања, биће примењени теоријски концепти помоћу којих се на експлицитан начин објашњава (покушај) сецесије и један део неповољних безбедносних импликација на стабилно функционисање институција националне државе.

Имајући у виду неопходност ширег сагледавања дефинисаних аспеката (политички, економски, еколошки и социјални) сецесије за потребе формулисања адекватног теоријског оквира овог истраживања, биће анализирани теоријске поставке научних дисциплина (политичке, правне и економске науке, социологија, географија, екологија, историја и међународни односи) тематски блиско повезаних са студијама безбедности. Требало би напоменути да је управо висока разуђеност тј. неусаглашеност карактеристичних концептуалних решења у постојећим научним истраживањима чији је предмет насилна сецесија и њен утицај на безбедност (стабилно функционисање институција) националне државе, опредељујуће утицала на теоријску структуру рада а тиме и на читав план истраживања.

Прецизан опис (дескрипција) покушаја сецесије територија са расположивим природним ресурсима и једног броја негативних последица сецесионистичког сукоба по националну безбедност, јесте основни циљ овог истраживања. Штавише у појединим деловима рада биће евентуално објашњена динамика сецесионистичког понашања различитих етно-културних група унутар Републике Србије, Краљевине Шпаније и Украјине.

1.2 Истраживачка питања

Предмет истраживања и пројектовани истраживачки циљ намећу потребу дефинисања конкретних истраживачких питања различитих по степену општости. Такође сам процес истраживања биће организован у складу са дефинисаним питањима која између осталог чине круцијалан део истраживачког плана. Према томе главно (опште) истраживачко питање у овој дисертацији гласи: **Да ли сецесија територија са расположивим природним ресурсима може довести до угрожавања националне безбедности ?**

Због сложености појаве која је предмет истраживања неопходно је поставити и неколико појединачних (посебних) питања у сврху прецизнијег долажења до одговора на главно истраживачко питање, и то:

- Који услови погодују настанку насилних сецесионистичких покрета унутар постојећих националних држава?
- Да ли је право на политичко самоопредељење довољно снажан инструмент за оправдавање покушаја сецесије територија са расположивим природним ресурсима?
- Да ли је сецесија (или покушај сецесије) одређеног дела територије која обилује природним ресурсима у оквиру постојеће државе, прихватљиво решење унутар државних проблема?

- Да ли се политичка и економска надлежност (легитимитет) институција националне државе може очувати у условима наглашених сецесионистичких тежњи?
- На који начин различита етничка припадност доприноси ширењу сецесионистичког насиља?

2. ТЕОРИЈСКО-ПОЈМОВНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

2.1 Сецесија као политички процес и питање националне безбедности

Сецесија³ представља вишедимензионалан политички, економски, друштвени, правни и неизоставно безбедносни феномен. У литератури постоји мноштво различитих теоријских интерпретација сецесије и свих пратећих појава (нпр. етнички сукоби, грађански ратови, сиромаштво, економско-трговинске и политичке санкције) што се једним делом може објаснити тежњом истраживача да пружи одговоре на два кључна питања: шта је основна мотивација друштвених група које се одлучују за сецесију? Који услови погодују настанку и развоју сецесионистичких тежњи (Pavkovic & Radan, 2013). Штавише теоријски приступи у проучавању сецесије, уопштено се могу поделити у три доминантне групе:

- *прва*, обухвата теорије помоћу којих се објашњава *како* и *зашто* се сецесија појављује; представници експланаторних теорија (Smith, 1979; Wood, 1981; Horowitz 1985; Horowitz 1992; Hechter, 1992; Zarkovic Bookman, 1992; Williams, 1994; Emizet and Hesli 1995; Gurr and Moore, 1997; Lake and Rotchild, 1998; Hale, 2000; Peterson, 2001; Elster, 1999; Collier and Hoeffler, 2002; Beissinger 2002) покушавају да објасне политичке и социјалне услове који доводе до/узрокују сецесију што између осталог представља основу за даље разликовање узрочних, неузрочних и узрочно/предиктивних теорија⁴,
- *друга*, нормативне теорије (Birch, 1984; Beran, 1984; Margalit and Raz, 1990; Beran, 1990; Tamir, 1993; Miller 1995; Philpott, 1995; Buchanan, 1997; Rothbard, 1994; Beran, 1998; Weiner, 1998; Buchanan, 1998; Freeman, 1999; Pavković, 2000; Aronovitch, 2000; Laponce, 2001; Gordon, 2002; Buchanan 2003; Bishai, 2004; Pavković, 2004; Wellman, 2005) са једне стране сецесију описују као оправдани чин у складу са етичким и политичким нормама и принципима док са друге стране поједине сецесионистичке захтеве описују као неоправдане,
- *трећа*, теоријски приступи – *правна перспектива* (Higgins, 1995; Cassese, 1995; Ofuatey-Kodjoe, 1995; McRoberts, 1997; Musgrave 1997; Radan, 1998; Premdas, 1998; Greschner, 1998; Moore, 2000; Radan, 2001; Кноп, 2002) који се базирају на проучавању правних докумената (судске пресуде, уставни, резолуције Уједињених Нација) у вези са сецесијом територија и становништва из надлежности и суверенитета независних држава (Pavkovic & Radan, 2013:171).

Посебно изражена неопходност разликовања сецесије, сецесионистичких покрета и сецесионистичког процеса видљива је већ у почетним нивоима примене различитих теоријских приступа (Coppeters & Sakwa, 2003). Павковић и Радан констатују да сецесију и покушаје сецесије одликује неколико кључних особина. Речју у свим случајевима сецесије почетни корак новоформиране државе јесте успостављање нових политичких и правних институција - законодавни (скупштина), судски (судови и тужилаштва) и извршни органи власти (влада, полиција и војска) – или се од већ

³ Посматрано са епистемолошког становишта, појам сецесија- „secede“- потиче од латинских речи „se“-део и „cedere“-кренути.

⁴ На овом нивоу теоријског упоштавања потребно раздвојити теорије помоћу којих се објашњава и предвиђа сецесија од теорија које се односе на објашњење и/или прогнозу сукоба између етничких група или националних група које се уобичајено називају етнички сукоби што сматра истраживачким пољем социолошког научног интересовања (Williams, 1994; Pavkovic & Radan, 2013)

постојећих покрајинских или регионалних институција дају нова имена као и нова проширена суверена овлашћења (Pavković & Radan, 2013). Консолидација унутрашњег политичког уређења подразумева један део активности сецесионистичког процеса. Од преудног значаја за успех сецесије јесте појединачно међународно признање од стране других независних и суверених држава као и од водећих међународних организација (пре свега УН). Многе покушаје теоријског одређења сецесионистичких покрета прате потешкоће у вези са верификовањем прецизних намера лидера таквих покрета (Corpieters & Sakwa, 2003). У идеолошком смислу политички покрети који у својим програмима садрже аутономни, федерални или конфердерални статус (Corpieters & Sakwa, 2003) у датом тренутку могу се тумачити као сецесионистички.

У постојећим научно-истраживачким радовима чији је предмет проучавања сецесија, приметно је неслагање аутора око дефинисања јединствених услова који погодују настанку сецесије као и начина (стратегија) решавања сецесионистичке кризе. Неједначена пракса а затим и теоријска афирмисаност проучавања великог броја сецесионистичких покрета, одређен број истраживача фокусира на покушај одређења динамике сецесије и описа унутрашњег и међународног окружења које доводи до *de jure* независности (Sloane, 2002). С друге стране поједини истраживачи (Crawford, 1979; Eckert, 2002) заговарају став да је потребно постићи *de facto* статус а затим пажњу усмерити на међународно признање, где је улога великих сила пресудна. На крају постоје истраживачи који заступају становиште „ремедијалног права“ (енг. *Remedial Right*) угрожених друштвених група на унилатералну сецесију насталу као неприкосновена последица систематског угњетавања одређене (етничке) групе (Birch, 1984; Buchanan, 1997).

Један од најистакнутијих представника експланаторних (узрочних) теорија Џон Вуд (енг. *John Wood*)⁵ представио је специфичан теоријски оквир за проучавање сецесије као политичког и друштвеног феномена. Према мишљењу овог аутора сецесија представља: „случај политичке дезинтеграције (дестабилизације) у којој политички представници једног или више подсистема, повлаче/одвајају своју оданост, очекивања и политичке активности из надлежног центра и усредсређују се на средиште друштвене групе коју представљају“ (Wood, 1981:111). Будући да сецесија укључује „распарчавање територијалне државе“ Вуд сматра да истраживачи из области политичких наука треба да буду што експлицитнији у погледу описивања модела сецесије који „држе“ у својим мислима док посежу за објашњењима конкретних случајева (Wood, 1981:2-112).

Модел сецесије коју предлаже поменути аутор, исход је динамичне интеракције широког спектра различитих услова (унутрашњих и спољашњих) и колективних акција (централних и нижих територијалних јединица политичких власти). Интеракција између централних власти и сецесионистичких делова територије одвија се на праволиниској путањи при чему се са једне стране налази мирољубиво решење а на другој сасвим супротно, насилан сукоб. Дакле одлука централних власти да изађу у сусрет сецесионистичким захтевима имплицира позитивно решење кризе уз минимално ремећење стабилности функционисања институција док одбијање тих захтева нужно производи латентан сукоб. По сличном обрасцу поступају и

⁵ У складу са предметом овог рада Вудова теорија представља најподеснији оквир за проучавање и постизање дефинисаног циља.

сецесионистички покрети односно уколико се испуњење тражених захтева занемарује, наступа замена процеса преговарања актима насиља.

Кључне компоненте динамичког процеса у оквиру модела сецесије, према Вуду укључују:

1. предуслови сецесије – шта мотивише људе да прихвате предлог сецесије?
2. пораст сецесионистичких покрета,
3. одговор/став централне владе на појаву сецесионистичких покрета и њихових захтева,
4. директни узрочници (енг. *precipitants*) сецесије – конфронтације које неминовно доводе до отворених и безусловних захтева за засебном (сепаратном) државом,
5. решавање сецесионистичке кризе оружаним сукобом (Wood, 1981).⁶

Политички предуслови⁷ заузимају високу позицију у обимној номенклатури мотива који доприносе тежњи друштвених група ка реализацији сецесионистичких циљева. Оспоравање легитимитета централних институција државе па чак и читавог политичког система, негирање сувереног права власти над одређеном територијом, препознатив је начин понашања сецесионистичких покрета (Wood, 1981). Као могући разлог за оспоравање легитимитета Вуд наводи неуспех преговарачког процеса који се води између централне владе или водећих политичких партија и политичких представника потенцијалних сецесионистичких покрета (Wood, 1981).

Интензиван пораст сецесионистичких покрета последњих деценија, омогућио је истраживачима сагледавање разноврсних карактеристика популације која драматичним преокретима у политичком процесу изазива мобилизацију извесног броја присталица сецесије. Наиме идеологија, лидерство и организација сецесионистичког покрета умногоме се разликује од других политичких покрета (Wood, 1981). Национализам као покретчка снага, извор привлачности и моћи (Wood, 1981) сецесионистичких покрета с једне стране и централне државе с друге, може попримити насилне обресе крајњег решења проблема. Лидери сецесионистичких покрета једноставно се могу назвати политичким предузетницима односно актерима који искоришћавају/експлоатишу постојеће друштвене, националне, етичке, културне и економске разлике популације и употребљавају их у свакодневне политичке сврхе (Wood, 1981:123). Осим тога Вуд наглашава да политички актери примењују широк спектар (не)насилних стратегија и инструмената зарад мобилисања потенцијалних присталица, чиме би се централна влада приморала на извесне уступке. На крају за успешну акумулацију сецесионистичких захтева неопходна је организациона структура којом политички актери мобилишу циљну популацију (у неким случајевима различиту по старосном, културном, религиозном и етничком статусу).

Павковић и Радан (Pavkovic & Radan, 2013:178) примећују да се став централних институција према сецесионистичким захтевима, генерално може сврстати у две широке категорије: забрањивање (енг. *suppression*) и прилагођавање (енг. *accommodation*). Поменути аутори наглашавају да штете на политичком и економском плану када је у

⁶ Према Pavkovic & Radan, 2013.

⁷ Теорија сецесије према Џону Вуду поред политичких обухвата и: отуђеност од државе домаћина, географске, друштвене, економске и психолошке предуслове.

питању забрањивање сецесионистичких покрета, постају превисоке. У сличном контексту насилно забрањивање (сузбијање) сецесионистичких покрета постаје контрапродуктивно нарочито због чињенице да доприноси хомогенизацији ставова популације која тежи сецесији (Pavkovic & Radan, 2013:178). С друге стране представници централних институција могу помоћу различитих политичких механизма и уставних овлашћења прилагодити свој став према сецесионистичким захтевима јер како Вуд примећује успех сецесије зависи од способности централне владе да потврди или поново успостави легитимитет над свим територијалним јединицама (Wood, 1981:127).

Компонента динамичког процеса према теоријском моделу сецесије Џона Вуда представља активности или догађаје који охрабрују сецесионистичке покрете на доношење једностраних декларативних аката независности или покушај централне владе да на такве одлуке одговори силом (Wood, 1981:129). Аутор констатује да поменуте акције и догађаје обе стране доживљавају као директну безбедносну претњу.

Поучен искуством из ранијих случајева сецесије Вуд напомиње да се у великом броју сецесионистичка криза решава насилним путем, тачније ратом. Појава сецесионистичких герилских група на једном делу територије који насилним активностима теже остваривању независности и успостављању сопствене „државе“, изискује реаговање централних институција државе на угрожавање територијалне целовитости и суверене власти. Незаобилазне последице грађанског рата односе се пре свега на прогон цивилног становништва, економска разарања, дестабилизацију институција централне власти, политичку кризу и сада већ много пута потврђену, (не)оправдану интервенцију треће стране. Према томе национална безбедност дефинисана као способност државе/нације да заштити своје унутрашње вредности од спољних (Berkowitz, 1965) и унутрашњих претњи⁸, нарочито је угрожена.

Сумирајући налазе истраживања одређеног броја истакнутих аутора из различитих мултидисциплинарних научних области (унутар којих се анализира феномен сецесије), Павковић и Радан констатују да су четири фактора или услова присутна у многим случајевима насилне сецесије или покушаја сецесије и то:

1. спремност (капацитет) државе домаћина да употреби силу ради спречавања (превенције) сецесије и сузбијања сецесионистичких покрета,
2. спремност (представника) сецесионистичких покрета за употребу силе ради остваривања својих сецесионистичких циљева (који могу да укључе не само сецесију и потом међународно признање већ и обезбеђивање жељених граница сецесионистичке територије),
3. супростављање територијално концентрисане (националне/етничке) групе унутар „државе“ која се отцепљује, сецесији њихове територије од државе домаћина и
4. постојање оружаних група изван контроле представника сецесионистичких власти и државе домаћина (Pavkovic & Radan, 2013:67).

Дакле употреба насиља зарад остваривања политичких циљева сецесионистичких група нарочито је извесна уколико држава домаћин својим институционалним

⁸ Одређени аутори (Castle, 1997:3) наглашавају да је очување примарних вредности и слобода од страха од егзистенцијалних претњи осовна функција безбедности (људске, националне и међународне).

капацитетима не обезбеди потпуни легитимитет (а тиме и надлежност) над спорним деловима територије. Реална дестабилизација читаве државе настала угрожавањем кључних вредности (политичке, економске и друштвене) које се штите националном безбедношћу упућује на чињеницу да је сецесија свеprisутна безбедносна претња.⁹

2.1.1 Идеологија као фактор кохезије сецесионистичких покрета

Национализам као упечатљива идеолошка детерминанта мобилизације сецесионистичких група, представља један од фундаменталних генератора покушаја стварања „нове независне модерне државе“ у границама већ постојећих. Генерално представници националних институција (политичка елита) националистичке претензије грађана, могу користити за мање контролисано доношење одлука уз изговор за њихову одбрану од спољних безбедносних претњи стеротипне природе. Ричард и Марта Котам наводе да националне државе често не презају од одлуке да своје грађане позивају на сопствену жртву ради остваривања националног интереса посебно у периоду кризе (Cottam and Cottam, 2001:17). Даље у складу са теоријом о национализму, аутори наводе да државна политика зависи од идентитетских својстава водећих друштвених група при чему се као примарни идентитети унутар друштва, могу се навести следећи: етнички, верски, територијални и расни (Cottam and Cottam, 2001:27-30). Сходно томе државе су националистичке када се њени грађани радије снажно идентификују са примарним националним политичким ентитетом него са било којом другом појединачном идентитетском групом (Cottam and Cottam, 2001:2). Дакле стабилност институција јесте приоритет националних држава јер како поједини аутори (Barker, 1927) наглашавају, грађани имају способност да превиде етничке и религијске разлике и више пажње обрате на интересе државе. Међутим национализам као политичка доктрина (Gellner; 1983:11) може постати ефикасан механизам за трансформацију етничких група у политичке (у овом случају сецесионистичке) покрете.

Есман наглашава да процес трансформације етничке групе у етнички политички покрет почиње оног тренутка када се представници етничке заједнице „претварају“ у политичког конкурента који тежи антагонизму кроз дефинисање етничких интереса у оквиру државне агенде (Esman, 1994:27). Аутор даље описује да таква врста етничког политичког покрета настоји да себе представи као носиоца колективне свести и стожера тежњи целокупне заједнице. Када на ово додамо још и позивање мањинских етничких група на „историјску неправду“ и вешедценијско „угњетавање“ од стране већинског становништва, дестабилизација институција националне државе насилном (унилатералном) сецесијом, врло је изванредан сценарио. Помало дискутабилно становиште оправдавања унилатералне сецесије заступа Тамил (Tamil, 1993) наводећи да мањине (етничке групе) унутар државе имају право на сецесију од државе домаћина уколико националне институције нису прави одраз постојања различитих културних и језичких особености. Хетерогена етничка природа демократских држава сама по себи у потпуности демантује наводе поменутог аутора јер у супротном број независних држава био би пропорционалан броју етничких група на глобалном нивоу што неминовно води у политичку ентропију.

⁹ С тим у вези константна политичка размимоилажња и неусаглашеност захтева представника албанске мањине свој епилог добијају крајем деведесетих година прошлог века када се спремност за употребу бескрупулозног насиља против институција Републике Србије (тада Савезне Републике Југославије.) појавила у тренутку политичке, економске и друштвене кризе.

Национализам као политички програм (доктрина) практично означава да границе држава и нација треба да се поклапају (Gellner, 1983). Обимна тематизација и сложена научна дебата сецесионистичког национализма изнедрила је два препознатљива правца анализе феномена сецесије, препознатљива као: примордијална и модернистичка тумачења (Deutsch, 1953; Gellner, 1983; Anderson, 1983; Hobsbawm, 1992; Roeder, 1991; Fearon, 2004). Примордијално објашњење националистичког сецесионизма темељи се на претпоставци да је човечанство природно подељено на нације и самим тим особене нације сматрају да је кршење самоопредељења недопустиво и нетолерантно односно природна тежња ка независности постаје неприкосновена (Fearon, 2004). Узрок националистичке сецесије представља једноставно кршење принципа самоопредељења особене нације (Fearon, 2004). Осим тога примордијалисти сматрају да прекрајање граница држава има за циљ успостављање мира и правде уз неопходан компромис у погледу трансфера становништва када нове границе нису свима задовољавајуће (Fearon, 2004). Будући да етичка припадност није ствар избора већ се сматра наслеђеном везом која одређује сваког појединца, етничке групе дефинисане су својом територијом (Vanhanen, 1999). Замерка поменутом ставу превасходно се тиче мањкавости у вези са некритичким тумачењем злоупотребе етничке припадности (условно речено идентитета) зарад остваривања чисто политичких интереса. Очигледан пример значајне улоге језика у потенцирању етничке разлике (Greenberg, 1998) арбанашке националне мањине од већинског српског становништва, говори у прилог тврдњи да је насилна сецесија Космета политички мотивисани акт. Критичари даље настављају наводећи да објашњење феномена сецесионистичких сукоба у складу са примордијалистичким ставом, обилује таутолошким или чак невероватним закључцима (Fearon, 2004). Или признајемо да је свет испуњен особеним нацијама (енг. *proper nations*) које се не позивају на самоопредељење или су особене нације оне које траже сопствену државу (Fearon, 2004).

Други доминантан приступ проучавања сецесије у контексту националних превирања током модерног развоја друштва јесте модернистички. Феарон (Fearon, 2004) напомиње да се национални покрети појављују у модерном периоду као последица економске модернизације која даље омогућава друштвену и економску мобилност појединаца при чему култура (језика на првом месту) има посебну опредељујућу функцију. За одређени број аутора који заступају модернистички став средишња одредница проблема настанка националистичких (сецесионистичких) покрета унутар државе, јесте обим премодерне културне разлике друштва (Fearon, 2004). Речју када су поменуте разлике изражене, стопа асимилације биће преспора у односу на стопу социјалне мобилизације што психолошки посматрано може представљати полазну тачку неког облика насиља (Deutsch, 1953; Gellner, 1983; Fearon, 2004). Насиље дуж културних линија може изазвати огорченост, бес и групну солидарност али у великом броју случаја то је непроверено односно не постоје систематски напори за успешно мерење и кодирање постојећих етно-културолошких разлика између мањинског и већинског дела становништва као могућег узрока настанка етно-националних покрета (Fearon, 2004).

Један од водећих представника теорије о сепаратизму и сецесији Антони Смит (енг. *Anthony Smith*), у својим радовима стрикто се усресређује на етничке сецесионистичке покрете одређујући их као историјску заједницу у чијим коренима се препознају једниствена култура и сећање зарад чега се захтева сецесија/сепаратизам територије коју насељавају (Smith, 1979:22). Уколико централне власти (влада) непрестано одбија да преговара или удовољи аутономистичким захтевима, представници образоване

елите етничке групе потражују помоћ од политичких утицајних страна изван структуре власти државе у којој живе (Smith, 1979:35). Такође посебна пажња обраћа се поједине припаднике етничке групе који заузимају високе положаје у водећим регионалним државама у циљу појачавања притисака на централне институције односно испуњење сецесионистичких захтева. Дакле према Смитовој теорији јавна прокламација сецесије поткерпљена националном идеологијом у великој мери може се избећи уколико централне институције власти позитивно одговоре на почетне захтеве (по принципу више од аутономије мање од независности) етничких група. Практична одрживост поменути теорије веома често се доводи у питање нарочито у појединим случајевима сецесије када се упркос испуњењу захтева етничких група у погледу побољшања статуса, одвајање од централне државе остаје јасан и неизбежан политички циљ. Уколико на ово додамо и заинтересованост треће стране за учешће у сукобу, држава домаћин неминовно постаје главна мета политичких уцена, изнуда и притисака.

2.1.2 Децентрализација система политичке власти као могућа алтернатива сецесији – федерализам и федералне институције

Стабилно функционисање институција мултиетничких држава широм света постаје релативно тешко оствариво стање посебно ако се посматра поштовање принципа солидарности мимо свих постојећих етничких линија разграничења. Позивајући се на своју различитост у односу на већински део становништва, многе етничке групе свесно ниподаштавају осећај припадности а тиме и одговорности за функционисање националне државе. Кноп (Кноп, 1995) тврди да период распада Совјетског Савеза и последица политичка, економска и друштвена транзиција у земаљама Источне Европе, најбоље илуструју стање у којем изостанак солидарности и међусобног поверења погодан делују на појаву сецесионистичких захтева. Све док је став мањинских група да се њихови интереси не могу прилагодити условима у постојећој држави, сецесија представља једино могуће решење (Breton, 1994). Као једна од расположивих алтернатива сецесији појављује се федерализам односно државни механизам (стратегичка) прилагођавања етно-културолошком плурализму.

Федерализам као политички концепт и систем власти обједињује различите регије (конститутивне јединице, провинције)¹⁰ чиме се успоставља јединствена држава у којој се стране савеза обавезују споразумом док је уставом суверенитет формално подељен између федералне (савезне) владе и конститутивних јединица (Elazar, 1987; Selassie, 1993; Elazar, 1994; Watts, 2001). Дакле устав (кодификовани или некодификовани) представља врховни политички и правни акт којим се остварује својеврсна расподела власти на вишем и нижем нивоу и условно речено дефинишу друштвене вредности. Елзар одређује федерацију као облик државног уређења састављен од стабилних конститутивних јединица и стабилне опште (централне) владе при чему свака јединица делегира своја овлашћења влади ради обављања послова у интересу свих грађана (Elazar, 1987:7). Слично теоријско одређење понудио је и Ватс (Watts, 1998: 117-137) наводећи да је федерација у својој основи „шема добровољне самоуправе и заједничке владавине“.

Поједини аутори (Kolstø, 2006) описују да федерација може бити прихватљиво решење за државу домаћина с једне и сецесионистичких јединица с друге стране али постоји

¹⁰ Као на пример у Сједињеним Америчким Државама и Савезној Републици Немачкој такве јединице се називају државама док у Швајцарској постоје кантони као територијалне самоуправе.

сумња да је федерални аранжман привидно прихватљив. Тачније лидери сецесионистичких покрета сматрају да је тренутни непризнати статус њихове државе инфериоран у односу на пуну независност јер су аутономна јединица унутар друге државе (Kolstø, 2006). У сличном контексту Бранцати (Brancati, 2006) напомиње да децентрализација може умањити изгледе за избијање етничких сукоба и сецесију тако што се групама уступа контрола над властитим административним пословима али такво поступање може ненамерно изазвати етнички конфликт и сецесију кроз постицање пораста регионалних партија. Регионалне политичке партије чији се политички програм темељи на сецесији од државе домаћина, могу мобилисати одређене етничке групе у правцу насилних сукоба (Brancati, 2006).

Иако федерализам донекле амортизује сецесионистичке захтеве кроз уважавање делимичне аутономности и етно-културне различитости а све у оквиру јединствене економске и политичке међузависности са осталим (доминантним) етничким групама, његова флексибилност уједно је и главна мана. У периодима различитих друштвених, економских или политичких криза, федералне државе постају потенцијални извор нестабилности (нпр. распад СФРЈ и СССР-а) што сецесионистички покрети користе као главни разлог за осамостављивање својих конститутивних јединица. Парадоксално примери моћних федералних држава (нпр. САД и СР Немачка) сведоче о успешном прилагођавању (енг. *accommodating*) условима етно-културног плурализма. Као један од могућих разлога не/успешне одрживости федералних држава може се навести ефикасност средстава/механизма (политичких и економских) намењених прилагођавању етничким и културолошким различитостима. На крају Бертон (Breton, 1994) сумира да се претња сецесијом појавила у капиталистичким и комунистичким државама; у демократијама и војним диктатурама; у просперитетним и сиромашним државама. Ефикасност институција националне државе основни је предуслов успешног баланисрања потреба с једне и обавеза с друге стране различитих етно-националних група насељених у оквиру одређеног региона тј. територијалне једнице.

Пораст сецесионистичких тежњи унутар Космета крајем седемдесетих година прошлог века, добар је показатељ ситуације када регионална аутономија постане највећа претња одрживости федерације (Pavkovic, 2000b). Наиме периодични протести албанске националне мањине предвођени локалним лидерима комунистичке партије ради промене статуса¹¹, постепено су трансформисани у насилне nerede (Pavkovic, 2000b). Временом политички захтеви Албанаца са простора Космета јасно се дефинишу односно реинтеграција и одвајање од Републике Србије (Pavkovic, 2000b:83) постају главни политички циљ. Федералне политичке институције предвођене комунистичким лидерима нису поседовале довољан капацитет за спречавање нагле српске и црногорске емиграције са простора Космета као ни за заустављање албанских политичких протеста и насиља (Pavkovic, 2000b).

¹¹ Главни политички слоган био је „Косово-Република“, уз изражавање жеље за уједињењем са Албанијом (Biberaj, 1990).

2.2 Функционално одређење права на политичко самоопредељење

Концепт идеје/принципа/права на самоопредељење кроз свој историјски еволутивни напредак неизоставно је повезиван са великим бројем теорија о сецесији. Главне заслуге за обимну теоријску интерпретацију и тематизацију појма самоопредељења народа, приписују се истраживачима из области политичких и правних наука. Штавише у литератури се право на самоопредељење повезује са феноменологијом сецесије (насилне и ненасилне), национализмом, националним мањинама, демократским институцијама, етничким сукобима, референдумом о независности, политичким транзицијама и на крају међународним признањем (Paust, 1980; Thornberry, 1993; Kymlicka, 2008).

У већем броју случаја позивањем на право самоопредељења процес сецесије успешно је завршен што је резултирало појавом великог броја новоуспостављених (националних) држава на светском нивоу. Историјском-компаративном анализом могуће је уочити неколико кључних временских периода од значаја за проучавање сецесије и права на политичко самоопредељење:

- *први*, период деколонијализације држава између два светска рата,
- *други*, период афирмације права на самоопредељење током Хладног рата,
- *трећи*, период након распада биполарног светског поретка - када у оквиру постојећих држава етничке групе захтевају висок степен регионалне аутономије и политичке независности (случај Косова и Метохије).¹²

Андерсон Стефан Отер (енг. *Stefan Oeter*) наводи да је „током историје неспорно уочити ко је оригинални носилац права на самоопредељење и под којим околностима. У периоду деколонијализације државна пракса потврђује да територије без самоуправе (као и територије под протекторатом) поседују јасно право на самоопредељење, схваћено као право на одређење сопственог политичког статуса. Народ¹³ у контексту самоопредељења представља аутохтоно становништво територија без политичке самоуправе груписано под неким обликом владавине (енг. *polity*) заузимајући одређену територију у колонијалном периоду ради формирања посебног политичког ентитета. Наведене територије постају независне државе на основу принципа *uti possidetis* што оначава географски облик територија који је дефинитивно успостављен у времену колонијализације – једноставно наследивши границе од својих колонијалних владара. Самоопредељење није остављало простор за било какву одлуку којом би се народ определио да ли ће припадати новој независној држави или суседној држави. Државна пракса јасно је одбила такав вид захтева, чинећи тиме наслеђене територијалне границе, неприкосновеним“ (Oeter, 2012). Дакле воља народа као извора суверене

¹² Према Андерсону временско-развојна класификација савремене доктрине права на самоопредељење укључује: славну револуцију, америчку револуцију, француску револуцију, политичку теорију Владимира Лењина и демократске идеале америчког председника Вилсона (Anderson, 2016).

¹³ У литератури не постоји јединствен став истраживача о питању јасне теоријске одреднице појма народ. Осим тога присутан је и проблем јасног дефинисања појма (националне) мањине као актуелног и фаворизованог носиоца права на политичко самоопредељење. Тако на пример Перишић наводи да критеријум бројчаности представља ваљани доказ да се Арбанаси могу окарактерисати као национална мањина унутар Републике Србије (Perišić, 2013:773). С друге стране поједини аутори (Higgins, 1994/5; Radan, 2002) приликом дефинисања појма народ у контексту самоопредељења, користе критеријум територијалности. Наиме на основу поменутог критеријума сецесија одређеног „народа“ од независних држава чланица Уједињених нација није оправдан чин јер део грађана једне државе не може се сматрати народом и стога нема право на политичко самоопредељење (Higgins, 1994/5:124).

власти потпуно је занемарена тачније налази се у сенци територије као детерминанте права на самоопредељење у периоду колонијализације. Насупрот томе Велер (Weller, 2005) констатује да народ (у теоријском смислу) мора превазићи тренутне унутрашње поделе како би своју судбину обликовао у складу са колективним одлукама. Аутор даље наставља наводећи да уколико је држава установљена кроз вољу народа¹⁴ онда исто тако она може нестати путем колективног опозива. Као оправдање за понашање појединих држава Валер (Weller, 2005) тврди да је приоритет међународног система одржавање мира и стабилности што се постиже поштовањем принципа територијалне целовитости за разлику од права народа да одлучује у којој ће држави живети. Требало би напоменути да су у случају насилне сецесије Космета, водећи актери међународног система (пре свега кључне чланице НАТО пакта) отворено подржали унутрашњу и спровели спољашњу оружану агресију против суверене и независне државе нарушавајући тиме националну, регионалну и међународну безбедност. Разлог је био врло јасан успостављање независне квази државе (Kolsto, 2006:25) мимо сви важећих међународних правила које се тичу стицања државности.

Право на политичко самоопредељење (посматрано ван колонијалног контекста), добија релативно нову „демократску“ димензију. Наиме последњих неколико деценија мобилизација сецесионистичког дела становништва започиње према сличном моделу примене референдума као „нове“ алтернативе колонијалном праву на самоопредељење односно успешнијем остваривању међународног признања покушаја успостављања државе (Margalit & Raz, 1990; Horowitz, 1997; Laponce, 2001; Singh, 2001). Успешно спровођење референдума о сецесији у складу са демократским процедурама националних држава, захтева поштовање услова потребних за просперитет и самопоштовање група- *прави разлог* а све са циљем избегавања негативних последица сецесионистичког процеса (Margalit and Raz, 1990). Тачније услови који морају бити испуњени за оправдану сецесију првенствено се тичу: минимизирања штете по друге групе људи унутар државе домаћина и поштовање свих људских права унутар будуће сецесионистичке државе (Margalit and Raz, 1990). Павковић и Радан (Pavkovic & Radan, 2013) напомињу да сучајеви сецесије Хрватске, Босне и Херцеговине, Словеније, (покушај сецесије) Космета, Бангладеша, Чеченије као и сецесија Балтичких република, оповргавају поменуте теоријске поставке (у литератури препознатљиве као либералне теорије о сецесији).¹⁵

Анализом декларације Уједињених нација о давању независности колонијалним државама и народима (енг. *UN Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples*, Resolution 1514), могу се уочити неуједначени а често супротни ставови о праву народа на самоопредељење. Конкретно у једном делу говори се о праву свих народа на самоопредељење у погледу слободног одређивања политичког статуса и слободно вођење економског, друштвеног и културног развоја (Resolution

¹⁴ На основу партикуларног тумачења теорије друштвеног уговора може се закључити да легитимно остваривање права на политичко самоопредељење зависи од карактера одлуке придруживању друштву односно једном донесена одлука о придруживању друштву искључује даље покушаје мењања (одвајање или поремећај) исте (Buchheit, 1978) дакле сецесија није легитимно решење.

Другачије тумачење појма легитимитета државе и њених институција у контексту права на политичко самоопредељење додатно је обогатило теоријску дебату у научној литератури. Теорија друштвеног уговора према интерпретацијама Букханана подразумева постојање легитимитета државе који се стиче поштовањем права и интереса свих грађана. Изостанак или занемаривање наведеног поштовања производи губитак легитимитета а тиме и сувереног права на контролу територије. Аутор повезује идеју права на револуцију Џона Лока са правом на сецесију (Buchanan, 1997).

¹⁵ Опширније погледати у: Beran, H. (1984). A liberal theory of secession. *Political Studies*, 32(1), 21-31.

1514). С друге стране истиче се да сваки покушај који је усмерен на делимични или потпуни поремећај националног јединства или територијалне целовитости државе у супротности је са сврхом и принципима повеље Уједињених нација (Resolution 1514). Индикативно принцип територијалне целовитости у овом случају има примат над правом народа на политичко самоопредељење. Даље се наводи да било какво подвргавање народа страном сили (енг. *alien subjugation*), доминацији и експлоатацији представља порицање фундаменталних људских права и препреку за промоцију мира и сарадње у свету¹⁶ (Resolution 1514). У случају Косова и Метохије подршку права на политичко самоопредељење арбанашких сецесиониста пружио је један део међународне заједнице позивајући се на селективно (циљано) одабране чланове декларације. Наиме страна доминација према поборницима независности јужне српске покрајине не мора нужно да се односи на другу државу већ је могуће да она долази од другог народа у истој држави (Watson, 2008). Штавише синтагму „мир и сарадња“ често су користили званичници НАТО пакта пре, током и након оружане агресије за покушај оправдавања свог нелегалног акта и подршку унилатералној сецесији јужне српске покрајине.

Представици нормативних теорија о сецесији (Cassese, 1986; Falk, 2002; Williams et al, 2003), описују да је током изградње државе ван колонијалног контекста, често долазило до сукоба између регуларне инкулзије два принципа: самоопредељења и територијалне целовитости. Посебна научна дебата вођена је око услова који морају бити испуњени да би народ имао право на самоопредељење и тиме оправдану сецесију. Џејмс Крафорд примећује да је од 1945. године међународна заједница изричито против прихватања унилатералне (једностране) сецесије делова независних држава у случају да су власти те државе супроставе сецесији (Crawford, 2006). Аутор истиче још једну јако битну чињеницу да од 1945. године ниједна држава која је створена једностраним актима сецесије, није примњена у Организацију уједињених нација против воље државе претходнице (енг. *predecessor*) (Crawford, 2006). На сличну безбедносну претњу указао је Микулас Фабри (Fabry, 2010:163) наводећи „највећи изазов територијалном интегритету нових (насталих након процеса деколонијализације) држава потиче од аката сецесије у којој етно-националне групе позивају на право на самоопредељење и тиме право на суверену државу“. Проблем сецесије добија посебно нову димензију када етно-националне групе применом насилних оружаных средстава против државе домаћина желе промену до тада међународно признатих граница.

Принцип суверенитета државе у коме се истиче целовитост граница, налаже државама да сагласно дискреционом праву слободно уређују унутрашње ствари, што између осталог значи предузимање мера против сецесионистичких покрета на својој територији (Barkin and Cronin, 1994).¹⁷ Осим тога признавање права на самоопредељење свакој етно-националној групи (мањинској или не) може представљати увод у дестабилизацију безбедносног стања на више различитих нивоа. Букханан (Buchanan, 1991) тврди да право на одвајање (енг. *right to secede*) може бити злоупотребљено а такође постоји опасност од неприхватљивих поремећаја,

¹⁶ Нагласак је посебно стављен на права окупираних народа.

¹⁷ Поједини аутори (Gellner, 1983) упозоравају да већинске националне заједнице теже ка проширењу граница своје националне државе на свим територијама које насељавају док мањинске националне заједнице могу захтевати сопствену политичку јединицу унутар (у овом случају државу) постојеће државе или изван ње.

дислокација људи и готово сигурно стравичан губитак људских живота. Управо због тога потребно је поставити задатак утврђивања обима и граница идеала (тј. права на политичко самоопредељење) и његових импликација на то како треба поступити и осигурати да идеал буде отелотворен у институције на начин да се правилно надгледа његов опсег и ограничења (Buchanan, 1991). Дакле проучавање сецесије кроз институције државе и њихове активности, један је од ефикаснијих начина разумевања самог феномена.

Џејмс Кер-Линдсеј прецизно наводи разлоге због којих се институције државе домаћина (енг. *parent state*) снажно противе сецесији. Неки од тих разлога су: историјски, културни и/или религиозни значај сецесионистичке територије ако су унутар њих постојала (или и даље постоје) места једнственена по својој историјској, културној или религиозној вредности (Ker-Lindsay, 2012:62-64). Аутор појашњава да су политички разлози због којих државе подржавају принцип територијалне целовитости углавном усмерени на превенцију потенцијалног губитка територије кроз рекузивну или секвенцијалну сецесију.

Примери дестабилизације Савезне Федеративне Републике Југославије и Совјетског Савеза изазвани спорадичним позивањем права на самоопредељење ради стицања независности, називају се секвенцијална сецесија (енг. *sequential secessions*) (Pavkovic & Radan, 2013:129). С друге стране рекурзивна сецесија (енг. *recursive secessions*) означава ситуацију када покушаји сецесије покрећу или утичу на друге покушаје сецесије унутар ново успостављене државе (Pavković, 2000a; Fawn, 2008; Pavkovic & Radan, 2013:129). Једна број аутора (Gurr, 1993; Hale, 2000) понудио је сличну интерпертацију рекузивне сецесије уз нагласак демонстративних ефеката мобилизације етничких притужби. Другим речима већа је вероватноћа да ће се региони одвојити уколико су се суседни региони успешно осамосталили у прошлости или су предузели важне кораке на путу ка сецесији (Hale, 2000:36).

Покушај рекурзивне сецесије догодио се током 1992. године када је унутар Босне и Херцеговине (претходно одвојена од СФРЈ) проглашена Република Херцег-Босна. Треба напоменути да у појединим случајевима учешће треће стране (најчешће међународни актери) на посебан начин доприноси могућности ублажавања или чак ескалације рекузивног сецесионистичког насиља (нпр. интервенција НАТО пакта деведесетих година на подручју БиХ). Проглашење независности Косова и Метохије у зависности од контекста можемо тумачити као секвенцијалну сецесију¹⁸ и/или рекурзивну сецесију.¹⁹

У декларативној теорији признања (енг. *The Declaratory Theory of Recognition*), нејсноће око испуњења услова државности (енг. *statehood*) нису разјашњене ни доношењем Конвенције из Монтевидеа 1933. године. Наиме у међународном праву не постоје јасно дефинисани квантитативни критеријуми (у контексту испуњења сецесионистичких захтева), једноставно мора постојати дефинисана територија, стално настањено становништво, функционална влада (институције) и одређени степен независности потребан за успостављање међународних односа (Talmon, 2005; Currie, 2014). Велики степен флексибилности примене наведених општих критеријума

¹⁸ У октобру 1991. године покрајинске власти одлучују да прекину све односе са институцијама СФРЈ.

¹⁹ У периоду од 1996. године нагло се интензивирају покушаји представника арбанашке националне мањине за стицање независности путем сецесије од Савезне Републике Југославије.

успостављања државе (државности) за последицу има појаву мноштва различитих (често и супротних) теоријских интерпретација појмова територија, становништво, институције и (политичка) независност.

Крафорд описује да дефинисана територија мора бити успостављена границама које дотична држава прихвата (чак и ако те границе оспоравају друге постојеће државе) (Crawford, 2012). Насупрот томе постоје мишљења да држава настала сецесијом може тврдити да поседује дефинисану територију али могу постојати потраживања/захтеви према датој територију у целини (или једном делу) било од државе домаћина или на неки други начин (Аму, 2002:21). Стална насељеност (боравак) становништва у оквиру граница територија на које се потенцијалне државе позивају, како Андерсон (Anderson, 2016) истиче није пресудана за стицање легитимитета институција. Трећи и четврти критеријум захтева опсежне анализе посебно за случајеве (насилне) сецесије²⁰ у периоду након завршетка Хладног рата (Danspeckgruber, 2002; Pavković and Radan, 2007).

Концепт ефикасних институција (владе) може се посматрати на два начина: (1) кроз постојање политичких, извршних и правних структура неопходних за регулацију друштвеног живота; (2) политичка, извршна и правна структура мора бити ефикасна (стабилна) за пројектовање ауторитета широм становништва (Anderson, 2016). Између осталог политичке структуре власти представљају *conditio sine qua non* за успостављање и одржавање билатералних односа потенцијалне државе са осталим актерима међународног система што условљава претходну међународну признатост. Супротан став заступа Дов Линч (Dov Lynch, 2002:841) када описује непризнате квази државе настале у периоду након завршетка Хладног рата. Аутор појашњава да иако поседују институционалне елементе државности квази државе нису у стању да обезбеде њену суштину (енг. *substance*).

Делимично разјашњење теоријских недоумица око стицања државности испуњењем критеријума конвенције из Монтевидеа, понудио је Фровеин (Frowein, 2013). Аутор описује да би установило шта Државе сматрају под кључним критеријумима стицања државности, корисније је размотрити под којим условима одбијају признање потенцијалне државе (непризнавање). Постоје два кључна разлога због којих су Државе одустале од пуног признања, иако када је реч о њима постоје неки ентитети слични држави (Frowein, 2013). Први представља недостатак независности у односу на државу која је довела до стварања новог ентитета незаконитом интервенцијом²¹ (Frowein, 2013). Други разлог најбоље описује ситуација одузимања независности Родезије/Зимбабве у којој је акт о независности донела бела владајућа мањина на бившој колонијалној територији шездесетих година прошлог века (Frowein, 2013). На крају аутор наглашава да је јасни недостатак чина (акта) самоопредељења виђен као оправдавање непризнања. Дакле проучавање концепта/принципа/права на самоопредељење, процеса стицања државности и процеса међународног признања основни је предуслова за разумевање унилатералне сецесије.

²⁰ Као на пример Источни Пакитан (1971), сецесија Јужне Осетије (1992) процес насилне сецесије Косова и Метохије од 1998. године и покушај сецесије Чеченије 1999. године.

²¹ Поставља се питање шта представља „незакониту интервенцију“ имајући у виду да принцип суверенитета и територијалне целовитости омогућава држави да предузима одређене активности у циљу очувања уставног поретка.

У конститутивној теорији већи нагласак стављен је на анти-сецесионистичку природу међународне заједнице пошто успех сецесије зависи од пристанка међународне заједнице који се конкретизује признањима односно државност као таква јесте правни а не природни феномен (Crawford, 1979; Eckert, 2002; Crawford, 2005). За разлику од декларативних теорија признања основи услов за стицање државности јесте међународно признање потенцијалне државе које подразумева стицање свих правних, политичких и економских права и обавеза. У литератури постоје различите форме признања укључујући: политичко признање (формални акт признавање једне од стране друге државе); правно признање (нпр. испуњење критеријума државности конвенције из Монтевидеа); цивилно признање првенствено засниво на моралном консензусу (Sloane, 2002:109-115). Према наведеној теорији (правни позитивизам) признања сваки сецесионистички покрет који се позива на право на самоопредељење и при томе има неки вид унутрашње или спољашње подршке, може постати *de facto* држава. Међутим конститутивна теорија не описује проблем када се од државе домаћина захтева започињање преговарачког процеса са представницима сецесионистичких група, што са правне стране подразумева њихово признање као равноправног субјекта међународног права. Такође уколико један део међународне заједнице одбије да призна самопроглашену независност неке територијалне јединице (из политичких или других разлога), поставља се питање одрживости сецесије односно функционисање називи „нове“ државе. Сходно томе Колсто (Kolstø, 2006:25) истиче да непризната квази „држава“ Косово (и Метохија)²² функционише по патронатом једног дела међународне заједнице (Уједињене Нације кроз УНМИК и НАТО пакт кроз КФОР) контролишући безбедност и цивилну администрацију.

У експланаторним (политичким) теоријама принцип самоопредељења представља само један део сложеног процеса сецесије. Стално прожимајући појам национализма према Мишелу Хектеру главна је окосница успоставања националне државе. Наиме национализам представља вид колективне борбе са циљем усклађивања територијалних граница особите групе људи са јединственим јединицама управљања у оквиру којих се обезбеђује јасан друштвени поредак кроз расподелу друштвених добара свим члановима (Hechter, 2000:7-26). Дакле испоставља се да наведено разумевање изједначава национализам са принципом самоопредељења а самоопредељење са тежњом да се национална и управљачка јединица ускладе (Norman, 2006). Постизањем циља ускађивања национализам нестаје док нација обједињује своју препознатљиву национал-политичку културу (Hechter, 2000; Norman, 2006).

²² Аутор пореди јужну српску покрајину са територијама северног Ирака настањену Курдима.

2.2 Политичка економија сецесије и управљање природним ресурсима

2.2.1 Економска политика и регионални развој државе и сецесионистичких региона

Неравномеран регионални развој и последично изражена диспропорција животног стандарда грађана унутар граница суверених националних држава, представља све чешћу реалност савременог света. Напори држава да кроз институције фискалне политике омогуће ефикаснију дистрибуцију друштвених добара наилазе на неодобравање или чак одбијање потребних економских мера. Наиме региони са већим дохотком постају незадовољни због чињенице да вишак својих добара морају преусмерити на недовољно развијене регионе који пак сматрају да додељена помоћ није сврсисходна и не одговара реалним потребама. Сходно томе почетни економски сукоби посредством других фактора (нпр. екстремизам и етноцентризам) постепено добијају нову форму сукоба претежно политичког карактера. Сецесија представља најбољи пример конкретизације нестабилног безбедносног стања чији се узроци могу пронаћи у факторима економске природе (нпр. Словенија (СФРЈ) и Естонија, Летонија и Литванија (СССР) и наравно Каталонија (Краљевина Шпанија)). Милица Жарковић Бокман у књизи под називом „Економја сепаратизма“, примећује да су економски узроци сецесије углавном занемарени, ако се уопште и анализирају (Bookman, 1993:36). Ауторка наводи да је сецесија традиционално поље проучавања политичких наука (истраживача) и историје (историчара) при чему се неки од њих фокусирају на: разумевање процеса изградње нације; дефиниције државе насупрот нацији; интеграцију популације; и политички развој уз пратећу модернизацију (Ronen, 1979; Rokkan & Urwin, 1982; Shiels, 1984).²³

Колиер и Хофлер тврде да се покушаји сецесије појављују у оном тренутку када један део становништва схвати да је она економски најповољнија (Collier and Hoeffler, 2002).²⁴ Примењујући регресивну анализу економских и друштвених варијабли, аутори констатују да је 46 грађанских ратова у периоду од 1960. до 1999. године, могуће поделити у две групе: идентитет/сецесионистички ратови (30) и идеолошки ратови (13). Осим тога висок ниво расположивости природних ресурса и низак ниво едукације становништва у регионима, повећавају ризик од насилних покушаја сецесије у поређењу са ризиком од избијања идеолошких ратова (Collier and Hoeffler, 2002). Дакле ако је популација слабо образована постоји опасност да ће политичари преувеличавати важност природних ресурса и тиме се „играти“ са политиком идентитета (Collier and Hoeffler, 2002). Образовање на ниском нивоу и политика идентитета основи су узроци насилне сецесије (Collier and Hoeffler, 2002). С друге стране у ненасилним случајевима сецесије као нпр. пораст подршке бирача Шкотској националној партији у контексту економског само-интереса, најбоље описује про-сецесионистички став од политике идентитета (Collier and Hoeffler, 2002:6).

Неуједначена пракса већег броја сецесионистичких покрета у погледу позивања права на политичко самоопредељење као и негирање свих надлежности државе домаћина, последица је процеса дихотомије идентитета и економских повластица. Примери сецесије Бијафре, Катанге, Ацеа, Јужног Судана, Еритреје, Словеније и Хрватске најбоље потврђују чињеницу да су њихови сепаратни национални идентитети и право на одвајање (енг. *right to secede*) постали нарочито значајни након откривања

²³ Цитирано у Bookman, 1993.

²⁴ Цитирано у Pavkovic i Radan, 2013:189.

огромних природних ресурса (првенствено нафта) на њиховој територији (Collier and Hoeffler, 2002). Када је у питању сецесија Еритреје, Словеније и Хрватске право на политичко самоопредељење „оживљава“ оног тренутка када су сецесионисти одлучили да прекину све пореске обавезе према држави домаћину (Collier and Hoeffler, 2002). Главни циљ сецесионистичких покрета у поменутиим државама био је покушај економског изнуривања централних институција уз преманентно истицање неједнаког регионалног развоја (упркос обиљу природних ресурса концентрисаних на њиховој територији) и економске дискриминације федералних јединица. С друге стране пример Словачке показује озбиљну грешку направљену сецесијом, изгубивши огромну финансијску добит од федерације (Collier and Hoeffler, 2002). Павковић и Радан (Pavkovic & Radan, 2013) наводе да у другим сецесионистичким регионима (Тамили у Шрли Ланки, Албанци на Косову и Метохији, ирски католици у Северној Ирској) који су изгубили финансијске користи, сецесионистичке захтеве обликује други скуп економских фактора као нпр. помоћ дијаспоре²⁵ (на првом месту из Северне Америке) који заслужан је за финансирање сецесионистичких покрета.

Недовољно економско развијени региони често постају потенцијални извор насилних сукоба и/или амбијент повољан за развој различитих видова нетрпељивости. Парадоксално насилни сецесионистички сукоби према теорији сукоба око природних ресурса (енг. *Theory of natural resources conflict*) посебно су присутни у регионима са израженом геопросторном концентрацијом природних богатстава (нарочито нафтом) (Nillesen & Bulte, 2014). Тако на пример Рос наводи да „уколико је државна производња минерала концентрисана у једном или више делова земље, процват минералног сектора може утицати на неједнаку географску дистрибуцију прихода. Постоји делимична подршка тврдњи да богатство ресурсима може изазвати грађанске сукобе кроз финансирање побуњеника. Повезаност грађанских сукоба са нафтним резервама делимично је различита када је у питању њихова поморска или копнена лоцираност – копнене резерве нафте и гаса на морским површинама представљају мање опасно средство изнуде од стране побуњеничких група“ (Ross, 2007:244). Осим тога Ле Бон (Le Billon, 2001) тврди да природни ресурси могу имати двоструку функцију: повећавање ризика од насилних сукоба и дестабилизација политичких институција односно смањивање њиховог капацитета за мирно решавање проблема.

Механизам каузалности између регионалног развоја државе и сецесионистичких региона с једне стране и насилне сецесије с друге, фундаментално зависи од три елемента: (1) локалне културе, (2) расположивих ресурса и (3) политичких захтева (Casertano, 2012:32). Политичке партије са сецесионистичком агендом унутар појединих региона, могу покушати да привуку гласове бирача, позивајући се на „осећај“ заједничког идентитета (Casertano, 2012). Кључна поента „осећаја“ заједничког идентитета јесте „имагинација“ јер не одражава реалну социјалну интеракцију (Benedict, 1983). Коначно једини елемент (фактор политичке кохезије) који обједињује становништво и идентитет може бити представљен као расположивост (присутност) природних ресурса (Casertano, 2012) и суверено право њиховог коришћења које представници сецесионистичких покрета доводе у питање. Дакле економске перформансе природних ресурса представљају незаобилазан фактор (или прецизније варијаблу) анализе повезаности регионалног развоја и (насилне) покушаја сецесије.

²⁵ Арбанашким сецесионистима огроман прилив економске помоћи током сукоба деведесетих година, свакодневно је пристизао из дијаспоре односно арбанаса који су емигрирали у државе Западне Европе.

Прочавање економских аспеката сецесије подразумева теоријску анализу одређеног броја економских индикатора (нпр. развој локалних предузећа, домаће и стране инвестиције, запосленост, истраживање и развој). Једна од доминантних теорија из области економских наука која се сматра подесном за проучавање феномена сецесије јесте стандардна теорија предузећа и конкурентног тржишта (енг. *Standard theory of the firm and competitive markets*). Холанд (Holland, 1979) у књизи под називом „*Kanumal versus региони*“ указује извесну везу између неуједначеног регионалног развоја и регионалног сукоба. Аутор тврди да капитализам каквог познајемо једноставно се мора променити јер производи унутар-регионалне напетости кроз стални прилив радне снаге са нелибералним нијансасма ране дискриминације. Анализирајући узроке цивилних ратова мотивисаних сецесионистичким циљевима Колиер и Хофлер закључују да економска неједнакост или политичка репресија немају јединствену статистичку вредност док су три фактора ризика доминантна: низак ниво *per capita* прихода; ниска стопа раста прихода; и висока зависност од извоза примарних добара (посебан нагласак) (Collier and Hoefler, 2002:9).

2.2.2 Национална сувереност над природним ресурсима и потенцијални сукоб

Расположивост и суверено право коришћења природних ресурса²⁶ унутар граница националних држава превасходно зависи од низа економских и политичких фактора. Најчешће су природни ресурси географски концентрисани у одређеном делу земље при чему је економија у великој мери зависна од њиховог извоза, што може представљати повод за настанак покрета за сецесију тог дела територије (Collier & Hoefler, 2002:8). Штавише извоз примарних сировина (добijenih експлоатацијом природних ресурса) и економски бенефити који се при томе остварују, могу се тумачити као важан извор финансирања сецесионистичких покрета (Sachs & Warner, 2001; Collier & Hoefler, 2002; Lujala, Gleditsch & Gilmore, 2005; Alao, 2007).

У зависности од контекста и дефинисаног предмета истраживања поједини аутори понудили су различите типологије природних ресурса као и могућности експлоатације са циљем финансирања сецесионистичких покрета. За потребе овог рада биће коришћена класификација (делимично модификована и прилагођена) природних ресурса према Ваугну (Vaughn, 2007) и Ле Билону (Le Billon, 2001).

Примарна подела природних ресурса јесте на обновљиве (енг. *renewable*) и необновљиве (енг. *nonrenewable*). Обновљиви природни ресурси могу се надоместити било антропогеном интервеницијом или природним путем, а то се обично односи на: шуме и шумска богатства, вода, дивљина и дивље животиње, земљиште, пашњаци, прерије и морски живот (Vaughn, 2007:1). С друге стране у необновљиве природне ресурсе могу се уврстити: нафта, природни гас и различита врста минерала (Vaughn, 2007:1). Осим тога Ваугн објашњава да се поједина теоријска одређења истичу чињеницу да природним ресурсима управља мрежа владиних агенција кроз комбиновано (мање или више ефикасно) коришћење а све у складу са развојним политикама и законским прописима. Будући да главна питања/проблеми у прошлом веку потичу од различитих правних интерпретација, законодавства и промена ставова јавности, при чему је потребно применити хронолошки приступ у истраживању позадине сукоба око природних ресурса (Vaughn, 2007). Треба напоменути да је

²⁶ Суверенитет народа (нације) над природним ресурсима обично подразумева широк спектар сировина (енг. *raw materials*) који се налазе на одређеној територији (Dietrich, 2018:38).

управљање земљиштем кључно за разумевање потребе коришћења природних ресурса јер посматрано из различитих перспектива (економска, еколошка, политичка и социјална²⁷) земљиште подразумева ресурсе пореклом из тла укључујући дрвеће и минерале (Vaughn, 2007).

Ле Билону наводи да се природни ресурси могу поделити у две категорије: *прва* (према географском положају) на непосредне и удаљене²⁸; *друга* (према концентрацији) тачкасте и дифузне (Le Billon, 2001:573; Le Billon, 2012). Аутор наглашава да непосредни тачкасти ресурси повећавају ризик од сукоба који имају за циљ контролу државе док удаљени тачкасти ресурси повећавају ризик од сецесионистичких ратова (Le Billon, 2001). Морели и Рохнер (Morelli & Rohner, 2015) тврде да географска локација ресурса итекако утиче на потенцијални сукоб посебно ако су присутни у регионима које насељавају националне мањине.

Повезаност природних ресурса и сукоба различитог интензитета налази се у истраживачком фокусу већег броја аутора.²⁹ Колер и Хофлер (Collier & Hoefler, 2004) у свом утицајном раду под називом „Похлепа и неправда у грађанским ратовима“ описују да су основни мотиви који покрећу сукобе управо похлепа и неправда. Наиме неправде према поменутиим ауторима произилазе из неједнакости у погледу политичких и економских права, неједнакости дохотка и благостања и етнички или религијских подела (Collier & Hoefler, 2004). Штавише Рос (Ross, 2003:15) наводи да богатство ресурсима промовише грађанске ратове кроз пружање економских подстицаја људима (који настајују подручја у оквиру који се налазе) за успостављање засебне (сепаратне) државе.

Холдер (Hodler, 2006) развија статистички модел сукоба који показује да обиље (енг. *abundance*) расположивих природних ресурса има различити утицај на државе а све у зависности од степена фракционализације становништва. Модел који је развио поменути аутор предвиђа да природни ресурси смањују економске приходе у државама са хетерогеним саставом становништва док се у хомогеним знатно повећава (Hodler, 2006). До сличног закључка долазе и Ферон и Латин (Fearon & Laitin, 2003) наводећи да етничка разлика једноставно продужава грађанске сукобе нарочито уколико хетерогеност укључује мањи број већих етничких група.

Сукоб око сувереног права коришћења природних ресурса различитих етничких, религијских и културних друштвених група унутар граница националне државе почетна је фаза дестабилизације и нарушавања општег безбедносног стања. Географска детерминанта потенцијалних сецесионистичких сукоба има значајну улогу у анализи негативног утицаја присуства природних ресурса. Стога уколико је становништво једне нације расуто на читавој територији у том случају ће неједнакост у погледу

²⁷ Као посебно интересантан научни проблем који се често појавује јесте одрживи развој у контексту ефикасног управљања природним ресурсима. Међутим по мишљењу многих аутора који су се бавили одрживим развојем он у целини остаје делимично амбивалентан појам. Као филозофија начина живота и развоја економије и друштва у складу с начелима природних равнотежа и са захтевима модерне тржишне економије, одрживи развој има неколико димензија и по природи ствари би требало да буде интегралан. Наиме, право људи да живе боље и имају економски раст на основу здравог односа према окружењу, уз очување социјалне сигурности и равнотеже – темељна је филозофска одредница концепта. Одрживост и одрживи развој су извори бројних неспоразума. Чак и они који прихватају и промовишу његову садржину, позивају се на „неодређеност“ овога појма (Gidens, 2010:125).

²⁸ На рубовима националне територије.

²⁹ У литератури са енглеског говорног подручја често се користи термин „проклетство ресурса“.

расподеле ресурса бити израженија и често се управо (националне) мањине налазе на врху природних ресурса (Collier & Hoeffler, 2002:14). Дакле сецесија територија у оквиру које се налази већа количина природних ресурса са собом повлачи низ дугорочних економских и политичких последица које кумулативно доприносе угрожавању националне безбедности.³⁰

2.2.3 Економске карактеристике сецесионистичких региона

Проблем не/успешне сецесије великог броја региона унутар постојећих држава широм света, одликује изразито различита природа опредељујућих фактора настанка и развоја самог процеса сецесије. Наиме Милица Жарковић Бокман тврди да се већина сецесионистичких региона (укључених у истраживање) разликује по: величини, месту настанка (различити континенти), нивоу развоја, другачијим политичким структурама (од лабавих федерација до чврстих централних унитарних јединица), економским системима, етничкој структури,³¹ нивоу насиља и сукоби на интер-регионалном или центар-регионалном нивоу, моралној основи захтева, опсегу захтева (аутономија или потпуна независност), популарности и подршци, уставним правима и типу међународне интервенције (Bookman, 1993:19-24). Упркос наведеним разликама ауторка наводи неке специфичне економске карактеристике заједничке свим анализираним регионима (укупно 37) и то:

1. релативни ниво прихода региона,
2. апсолутни ниво развоја региона,
3. трговинска зависност региона од државе,
4. нето проток капитала и ресурса изван региона,
5. степен регионалне децентрализације моћи у односу на економска питања (проблеме) (Bookman, 1993:42).

2.2.3.1 Релативни ниво прихода региона

Економски статус региона у односу на државу одређује његово богатство укључујући капитал, људске и природне ресурсе (Bookman, 1993). У условима регионалних разлика у погледу богатства, међурегионална компарација може иницирати осећај неправде међу становништвом унутар региона (Bookman, 1993). Генерално осећај неправде посебно је изражен у регионима са ниским стопама прихода и неједнаке расподеле друштвених добара, што се једним делом може посматрати као резултат лоше економске политике државе. Штавише економска неједнакост представља почетну фазу сецесионистичког процеса односно кључни предуслов сецесије (Wood 1981), посматрано са економског аспекта.³²

Болтон и Роланд (Bolton & Roland, 1997) у свом раду под називом „Распад нација: анализа политичке економије“, развијају модел дво-регионалне нације са различитом расподелом бруто дохотка. Фокус аутора усмерен је на испитивање повезаности претње сецесијом и одређујућег избора чисто дистрибутивне стопе опорезивања под претпоставком да уколико дође до сецесије сви бруто приходи нестају под заједничким

³⁰ Потребно је напоменути да се последњих неколико година актуелизовало питање загађења животне средине управо кроз неадекватно управљање и коришћење природних ресурса.

³¹ Ауторка наводи да је од 37 анализираних сецесионистичких региона њих 15 етнички хомогено.

³² Опширније у Wood, 1981.

фактором (Bolton & Roland, 1997; Le Breton & Weber, 2003). Резултати њиховог истраживања показују да фискално прилогођавање унутар уније смањује вероватноћу сецесије, али то не значи да спречава распад нације под овим околностима (Le Breton & Weber, 2003:6).

Бокман констатује да иако постоји перцепција неправде у оба типа региона (висок или низак ниво прихода) предвиђа се позитивна веза између релативних прихода и сецесионистичких тежњи из разлога што су релативно ниски приходи региона мање погодни за позивање на сецесију на економским основама (Bookman, 1993). С друге стране региони са релативно високим нивоима прихода због перцепције своје економске моћи, највероватније могу остварити користи и „преживети“ након сецесије (Bookman, 1993). Насупрот томе Мишел Хектер тврди да опстанак високо индустријализованих региона зависни од међурегионалне сарадње унутар јединствене државе, према томе ови региони биће мање сецесионистички расположени будући да имају веће изгледе за губитком услед прекида економских веза (Hechter, 1975; Hechter, 1992). Дакле једноставно речено теорија регионалног богатства описује везу између релативних прихода региона и сепаратистичких тежњи становништва.

2.2.3.2 Апсолутни ниво развоја региона

Ниво регионалног развоја може се мерити помоћу различитих економских и социјалних индикатора (Bookman, 1993). Према класификационом моделу Светске банке високо развијене нације поседују: релативно високе приходе *per capita* који у великој мери потичу из индустријске производње и услуга; висок стандард образовања; већа доступност образовних и здравствених услуга, што доводи до продужења просечног животног века (Bookman, 1993:45). Модернизација друштва посебно утиче на смањење националистичких претензија и последично смањење сецесионистичких тежњи (Bookman, 1993). Поједини аутори (Deutsch, 1966; Huntington, 1968; Hobsbawm, 1990)³³ наводе да захваљујући модернизацији етничке групе теже асимилацији чиме нестаје битна етничка компонента сецесије.

Ален Букханан наводи да се извор (замајац) развоја „бољих“ региона (енг. *"better off regions"*) за разлику од „лошијих“ (енг. *"worse off"*), мора схватити као предуслов за разумевање теоријске расправе о сецесији нарочито због чињенице да утиче на то како се регион доживљава и каква је његова економска (а тиме и еколошка) и политичка одрживост (Buchanan, 1991). Другим речима региони чији се развој постепено гаси у складу са својим инхерентним специфичностима (тј. сецесионистички настројени региони), разликују се од региона који су обухваћени повољним политичким решењима у складу са економском структуром целокупне државе (Bookman, 1993). Дакле присутна је мања вероватноћа да ће неразвијени региони тежити сецесији из економских разлога јер постоји константан страх од могућих реперкусија у погледу губитка инпута и инфраструктуре³⁴ (Havrylyshyn and Williamson, 1991:17).

³³ Цитирано према Bookman, 1993.

³⁴ Поменути став може се довести у везу са циљем 17 Програма за одрживи развој 2030. годину - Ојчати начине спровођења и учврстити глобално партнерство за одрживи развој, где се у једном делу каже да...“унапредити глобалну макроекономску стабилност, између осталог и кроз координацију политика односно кохерентност политика за потребе одрживог развоја“.

Потпуно супротан став заступа представник теорије рационалног избора сецесије Мишел Хектер наводећи да је економска корист од сецесије посебно висока ако се узму у обзир нова радна места у „новој“ држави (Hechter, 1992). Посао који лидери сецесионистичких покрета обећавају својим присталицама циљано се усмерава одређеном броју људи који поседују вештине потребне за обављање образовних и бирократских послова (Pavkovic & Radan, 2013). Управо из тих разлога Хектер верује да је подршка сецесији највећа међу средњом класом где се од нове апаратуре власти очекује пружање могућности за боље запошљавање (Hechter, 1992; Pavkovic & Radan, 2013).

2.2.3.3 Трговинска зависност региона од државе

Бокман примећује да су (суб)национални региони повезани међусобно са централним и међународним тржиштима кроз низ сложених економских односа (Bookman, 1993). Ауторка даље наводи да што је мања зависност регије од државних економских инпута (улагања) и аутпута (производње), већа је вероватноћа да ће сецесија бити повољан избор из разлога што постоји веровање да независност неће имати негативан утицај ако се трговина поремети (Bookman, 1993). Према Бокман важност трговинске зависности за процес сецесије, може се сагледати кроз три начина: први, ниска трговинска зависност региона од државе распламсава сецесионистичке тежње јер указује да региони нису потребна државна тржишта за одржавање своје економије. Други начин подразумева стање у коме ниска трговинска зависност повољно утиче на оснаживање преговарачког положаја региона у случају потенцијалног редефинисања сецесионистичких захтева. Трећи начин односи се на претпоставку да ниска трговинска зависност побољшава способност региона за успостављање нове економске структуре будућих односа након успешне сецесије (Bookman, 1993).

Своје теоријске претпоставке Бокман потврђује резултатима истраживања трговинске зависности Ломбардије од Италије и сецесионистичких република од некадашњег Совјетског Савеза. Резултати истраживања италијанског региона Ломбардије као студије случаја указују на високу трговинску зависност овог региона у контексту пласирања и продаје производа и још битније снабдевање радном снагом из других региона унутар Италије (Bookman, 1993). Дакле сецесионистичке тежње овог региона условно речено нису опредељујућег карактера односно економске користи од успешне сецесије потпуно су занемарљиве. С друге стране бивше совјетске републике своју трговинску зависност од централних институција своде на минимум помоћу пре свега високо специјализоване и економски интегрисане трговинске производње и продаје.

2.2.3.4 Нето проток капитала и ресурса изван региона

Међурегионални трансфери који се одвијају кроз порески систем, централно-буџетско финансирање и различите фондове, субвенције и кредите, систем контролисаних цена (укључујући спољашњу размену), радну снагу и инвестициону политику, могу изазвати негативне реакције (регионалних представника) уколико се мерама централне владе погорша регионална редистрибутивна политика (Bookman, 1993). Дискрапанција перцепције мера које предузимају централне власти (мере централне интервенције) настаје као последица различитих интереса самих региона (Bookman, 1993). Највећи проблем јесу пореска издвајања на нивоу високо и ниско развијених региона, која могу додатно продубити већ изражене економске разлике. Бокман тврди да када нето проток капитала и ресурса има негативну вредност тада долази до преиспитивања трошкова и

користи националне уније чиме се отвара могућност регионима за утврђивање економских основа сецесије (Bookman, 1993).³⁵

2.2.3.5 Степен регионалне децентрализације моћи у односу на економска питања

Регионална децентрализација теоријски подразумева делегирање (трансфер) надлежности са централних према регионалним институцијама уз наравно одређени степен одговорности које аутономно доношење одлука неминовно производи. Прилагођеност економских система регионалној децентрализацији зависи од капацитета (способности) локалних институција неопходног за спровођење мера фискалне политике (нпр. финансирање услуга социјалне заштите, улагање у локални систем безбедности, одржавање инфраструктуре) на локалном нивоу, и стварању услова за економску одрживост и стабилан раст. Баке (Bakke, 2015) тврди да у будућим развојним плановима регионалне институције могу постати део државног административног апарата чиме би се пост-сецесионистички период знатно олакшао.

Бокман (Bookman, 1993) примећује да висока децентрализација региона имплицира мању вероватноћу за појаву сецесије јер су услови потпуне контроле локалне економије испуњени. Исто тако резултати анализираних случајева сецесије показују да висок степен децентрализације региона у односу на економске односе са централним властима, може довести до ескалације сецесионистичких тежњи. Наиме региони незадовољни тренутним статусом додатно се удаљавају од одлука централне владе док су децентрализовани региони склони сецесији због достигнуте економске аутономије у погледу контроле, интеракција и учешћа (Bookman, 1993). Примери сецесије федералних јединица совјетских и југословенских земаља описују стање у коме републике захтевају економску и политичку независност док неке националне мањине захтевају аутономни регионални статус (Bookman, 1993). Дакле процес сецесије укључује изванредан број (не)зависних економских фактора који кумулативно доприносе сложености односа који се појављују између централних и регионалних (покрајинских) институција власти.

³⁵ Резултати економске анализе буџета југословенске федералне владе у периоду од 1986. до 1990. године јасно указују да су огромна финансијска издвајања усмерена на процес развоја најиромашнијих региона, међу којима Косово и Метохија заузима високо рангирано место (Ramet, 1992). Само током 1986. године за регион КиМ је издвојено 48% целокупних буџетских средстава намењених поспешивању економског развоја (Ramet, 1992:47). Тренд буџетског финансирања локалних институција настављен је и након једностраног проглашења независности Космета кроз различите суфинансирајуће пројекте владе Републике Србије. Опширније на: <http://www.kim.gov.rs/lat/projekti.php>

2.3 Социолошко тумачење сецесионистичких покрета и њиховог утицаја на националну безбедност

2.3.1 Етно-културни плурализам, природни ресурси и идентитет

Посматрано кроз призму социолошких теорија полазна претпоставка многих истраживача сецесије и сецесионистичких покрета/група тиче се првенствено етничке припадности као једног од есенцијалних предуслова настанка феномена сецесије.³⁶ У великом броју случаја сецесије етничка припадност групе која тежи независности потпуно је различита од другог (често већинског) дела становништва. Заједнички етнички корени (или везе) у социолошком контексту, фундаментално почивају на заједничкој култури затим језику и раси – појединачно или скупа (Davidson, 1992; Pavkovic & Radan, 2013). Наведена обележја етничке припадности поседују високу мрежу карактеристика којом чланови групе једноставно разликују своје припаднике у односу на друге (Pavkovic & Radan, 2013). Важно је напоменути да се сецесионистички покрети могу састојати од више дивергентних етничких група док с друге стране сецесионистички покрет не мора припадати једној или више етничких група различитих од етничке групе коју чини већина становништва (Hale, 2008; Pavkovic & Radan, 2013).

Етно-културна различитост држава често представља потенцијални извор сукоба различитог интензитета између носиоца политичких власти и појединих друштвених група.³⁷ Представник теорије етничке припадности (енг. *theory of ethnicity*) Паул Брас наводи да друштвене елите снажно манипулишу перцепцијом самих група унутар друштва, чиме се креира идентитет погодан за испуњење чисто политичких циљева (Brass, 1991). Поред тога аутор истиче да етнички идентитети и склоности (преференције) грађана варирају током времена са извесним утицајем других група и манипулишућим порукама елита. Постоји тенденција да доминантне друштвене групе теже минимизирању разлика у односу на мањинске групе а све са циљем урушавања легитимности њихових захтева за независност. Према поменутој теорији, сецесионистички етнички покрети настају у ситуацијама када је перцепција неједнакости изражена³⁸ при чему је елите вешто користе (а често и злоупотребљавају) за успостављање кохезионе групне свести, неопходне за супростављање централним властима (Brass, 1991). Овај исход није неуобичајен у ситуацијама карактеристичним по брзом индустријском развоју³⁹ који не доноси једнаке бенефите становништву унутар националних граница (Brass, 1991: 16-45). Дакле етничка припадност заједно са економском политиком коришћења природних ресурса, чине један део предуслова сецесије неопходних за разумевање постојећих случајева као и прогнозе наредних.

Социо-економски састав становништва територије која покушава да се одвоји (енг. *secede*) посебно је значајан за анализу динамике процеса сецесије. Теорија равнотеже

³⁶ За предуслове сецесије погледати наслов Сецесија као политички процес.

³⁷ Теорија сукоба цивилизација Самуела Хантингтона на посебан начин описује проблем сукоба различитих друштва и држава.

³⁸ Леувен и Машури (Leeuwen & Mashuri, 2013) користе термин „субверзија идентитета“ приликом проучавања претње сепаратистичких покрета по контитутитет националног идентитета већинског дела становништва.

³⁹ Индустријски развој државе већим делом зависи од расположивости природних ресурса и ефикасности њиховог коришћења односно позитивних економски перформанси.

страха и економског прорачуна (енг. *theory balance of fear and economic calculation*)⁴⁰ Доналда Хоровитза описује процес сецесије у новоуостављеним државама на простору Африке и Азије као и покушаје сецесије унутар давно основаних европских држава (Horowitz 1985). Представник поменуте теорије полази до претпоставке да су основни покретачи сецесије етничке групе, дефинисане на основу заједничке културе и колективног веровања у заједничке (исте) корене (Pavkovic & Radan, 2013). Генерално неједнакост етничких група унутар државе у погледу економског статуса а затим и образовања, подрива легитимитет централних институција и њихов капацитет за равномерну расподелу друштвених добара. Осим тога слабо учешће представника појединих етничких група у контроли политичких процеса и других државних активности, отвара могућност за појаву сукоба по етничкој основи (Horowitz 1985).

Хоровитз констатује да етнички сукоби представљају резултат „групне забринутости“ (енг. *group apprehension*) или „групне анксиозности“ (енг. *group anxiety*) око категоризације статуса у односу на друге групе. Покушаји сепаратизма односно сецесије могу се тумачити као различите комбинације економских интереса и групне забринутости (Horowitz 1985:259). Осим тога аутор додаје да комбинација забринутости око групних вредности и легитимитета као и прорачуна групе шта се може постићи сецесијом, проузрокује покушаје остваривања независности. Ради прецизнијег описа улоге етничке припадности у остваривању економских интереса (побољшања или погоршања статуса) сецесионистичке групе Хоровитз (Horowitz 1985:236) описује четири фазе сецесије и то:

1. заостала група у заосталом региону (енг. *backward group in backward region*),
2. напредна група у заосталом региону (енг. *advanced group in backward region*),
3. напредна група у напредном региону (енг. *advanced group in advanced region*),
4. заостала група у напредном региону (енг. *backward group in advanced region*).⁴¹

Прва фаза карактеристична је за велики број сецесионистичких покрета и амбијента који омогућава убрзан процес стицања аутономије или независности. „Заостале“ групе закључују да су им шансе за опстанак у подељеној држави чији су део, јако мале и да је једино решење сецесија (Horowitz 1985:236). Такође присутан је страх од конкуренције, нестабилна политичка арена и осећај слабости *vis a vis* више агресивним, динамичним, самодовољним и боље образованим члановима других етничких група. Хоровитз нагалшава да заостале групе стално захтевају репрезентативно учешће у јавно политичком животу и државним службама пропорционално њиховом броју. Уколико се тренд неиспуњења захтева настави уз реалну доминацију представника других етничких група заостале групе у заосталом региону постепено одустају (Horowitz 1985:236) од партиципације у централним институцијама.

Напредна група у заосталом региону за разлику од претходне ситуације понашање етничких група у погледу захтева за сецесијом, делимично је успореније. Наиме док

⁴⁰ Веома често цитирана теорија примењивана у истраживањима сецесије чији је дефинисан научни циљ предикција.

⁴¹ Цитирано према Pavkovic & Radan, 2013:183.

заостале групе захтевају пропорционално учешће у државном запошљавању, напредне групе своје захтеве усмеравају ка поштовању принципа недискриминације (Horowitz 1985:244). Даље заостали региони покушавају да задрже етничке странце (енг. *ethnic strangers*) даље од државних служби у њиховом региону, напредни региони афирмишу принцип нерестриктивне мобилности. Кључна разлика тиче се покушаја сецесије односно заостале групе сецесију виде као решење проблема уколико се њихови компетитивни страхови остваре док се напредне групе одлучују за сецесију само ако не постоје изгледи за побољшање тренутног статуса у оквиру постојећих граница (Horowitz 1985). Економски интереси такође представљају једну од битних разлика између напредних и заосталих региона. Хоровитз наводи да се заостале групе у заосталом региону одлучују за сецесију упркос економским трошковима, напредне групе у заосталом региону насупрот томе сецесију прихватају само уколико су предности опстанка унутар државе ниске а трошкови високи. На крају напредне групе у заосталом региону поседују висок степен толеранције на неприкладне политичке догађаје по њихове интересе за разлику од заосталих (етничких) група (Horowitz, 1985:244). У литератури постоји релативни сличан модел динамике сецесије који укључује комбинацију природних ресурса и политичке економије регионалних представника. Аутори (Takatsuka et al., 2015; Ohno, 2019) који су користили поменути модел долазе до емпиријских резултата који указују да представници (или локална управа) одржених региона не сматрају сецесију (од државе домаћина) као повољно политичко решење посебно ако интереси коришћења природних ресурса мањих региона, нису тако обимни.

У трећој фази како наводи Хоровитз постоји релативно јаснија ситуација јер по природи ствари напредне групе у напредном региону одликују узастопне притужбе на регионалну економију. Напредни региони кумулишу значајне количине прихода и доприносе буџетским резервама јединственој (енг. *undivided*) држави пропорционално више него што у каснијој расподели добију (Horowitz 1985:250). Стога напредне групе у напредном региону сматрају да субвенционишу сиромашније регионе чиме сецесионистичке тежње уз осећај губитка легитимности и репрезентативности, постају све израженије (Horowitz, 1985).

Последња фаза (случај) сецесије доминантно је предодређена конкуренцијом између заосталих група у напредном региону и напредних група у напредном региону. Економски напредни региони теже да постану својеврсно уочиште напредним етничким групама које би остваривале одређене бенефите у економским институцијама и тиме допринеле развоју читавог региона (Horowitz 1985:254). Заостале групе нису у могућности да контролишу напредни регион односно да буду део регионалних представника који би захтевали сецесију. С тим у вези теорија равнотеже страха и економског прорачуна Доналда Хоровитза описује да је покушај сецесије реалан проблем иако је утицај етничке групе на политичке елите такорећи онемогућен нарочито у ситуацијама када су на власти војни диктатори или једнопартијски државни систем на челу са једном етничком групом (Horowitz 1985).

Теорија рационалног избора сецесије,⁴² за разлику од Хоровитзових теоријских ставова, описује да је фундаментални мотив за сецесију трагање за приватним интересом на нивоу индивидуе. Хектер тврди да колективне акције као нпр. групни покушај сецесије морају се проучавати помоћу партикуларног сета преференција које

⁴² Модел рационалног избора сецесије Мишел Хектера.

поједници поседују (Hechter, 1992). Аутор додатно појашњава наводећи да је сецесија прихватљива за појединца искључиво ако он може да предвиди неку врсту личне користи од будуће самосталности. Сходно томе процес сецесије чине два елемента: први, становништво на одређеној територији мора донети колективну одлуку о сецесији; други, лидери једнствене државе (аут. државе домаћима)⁴³ морају колективно одлучити да су нето трошкови уступања предметне територије, негативни (Hechter, 1992:267). На крају Хектер закључује да сложеност процеса сецесије онемогућава било какво поуздано предвиђање јер не постоје подаци или методи за прикупљање таквих података о свим преференцијама сецесионистичких и несецесионистичких поједнаца који би нам обезбедили прогнозу настанка на светском нивоу (Hechter, 1992).

2.3.2 Распољивост природних ресурса и питање етничког национализма сецесионистичких група

Социјал-конструктивистички приступ у проучавању сецесионистичких група своје теорисјко упориште проналази у претпоставци да сваки појединац поседује вишеструки идентитет заснован на роду, класи и етничкој припадности (Fearon & Laitin, 2000). Посебна пажна усмерена је на етничку припадност, која се тумачи као производ нашег друштвеног контекста (Fearon & Laitin, 2000). Осим тога сам идентитет се односи на друштвене категорије у којој појединац-члан на посебан начин истиче њену мање или више непромењиву вредност као значајан друштвено конвенцијални атрибут (Fearon, 1999). Социјалне категорије представљају скупове људи којима је додељена стигматизујућа карактеристика (аут. етикета) разликујући се првенствено по две главне: (1) правила чланства која пресудно одлучују ко је а ко није члан категорије; (2) садржина тј. скуп карактеристика (нпр. веровања, жеље, моралне обавезе и физичка својства) које су уобичајене за чланове категорије или очекиваних понашања и обавеза чланова у одређеним ситуацијама (улогама) (Fearon & Laitin, 2000:848). Сходно томе сецесионистичке групе могу се посматрати као специфичне друштвене категорије чије стигматизујуће карактеристике долазе до изражаја у ситуацијама политичких, економских и друштвених криза, када је стабилно функционисање државних институција посебно угрожено.

Хенри Хејл (Hale, 2008:62) у књизи под називом „Темељи етничке политике: сепаратизам држава у Еврозији и свету“ на бихевиоралистички начин објашњава везу између етничког идентитета и мотивације. Аутор наводи да теорија о релацијској етничкој припадности (енг. *Relational Theory of Ethnicity*) описује да несигурност доводи до смањења етничке идентификације али да оно што људи раде са својим идентитетом зависи од других мотива. Основна теоријска бихевиорална претпоставка јесте да људи првенствено желе да повећају своје животне шансе – прилику да поједници захтевају све што пожелеле. Према Хејлу на првом месту то су жеља за богатством, личном сигурношћу и моћи. Лидери као и масе подједнако имају користи од максимизације својих животних услова: животне шансе лидера обично се максимизирају опстанком на власти док масе животне шансе траже у разним другим облицима при чему је лично материјално богатство једно од најочитијих (Hale, 2008:63). Сходно томе аутор тврди да се сецесија (аут. сепаратизам) може објаснити

⁴³ Енг. *host state*.

као резултат проблема колективне акције⁴⁴ с којим се суочавају појединци кроз настојање да максимизирају своје животне шансе. До сличних закључака долази група аутора (Karl 1999; Wantchekon & Neeman, 2002; Ross 2002) када повезује расположивост природних ресурса са широким спектром политичких поремећаја а све у циљу прецизнијег објашњења односно предикције потенцијалних сукоба.

Појављивање сецесије у фокус политичких дешавања праћено је проблемима на микро нивоу и макро нивоу колективне акције (Hale, 2008). Први ниво анализе односи се на проблем друштвеног избора: након договора око успостављања граница, како се може објаснити разноликост вредности и сколности које појединци поседују и помоћу који се одређује „регионална склоност“ или „стратегија групне акције? (Hale, 2008). На макро нивоу анализе проблема колективне акције Хејл се фокусира на случај унитарних држава са етнофедералним институцијама.

Етнофедерализам представља федерални систем власти у којем федерални региони са својим етничким садржајем, чине његов саставни део⁴⁵ (Roeder, 1991; Hale, 2004; Hale, 2008). У овим системима регионалне административне границе постају кључне линије разграничења преко који се одвија кординација у односу центар-периферија (Hale, 2008). У складу са теоријом релацијске етничке припадности Хенрија Хејла, институционали образац централне-регионалне институције једино је решење за проблем друштвеног избора: етнофедерални региони поседују институције и систем власти који уобичајено репрезентује титуларну етничку групу. Из тог разлога стварна сецесија у етнофедералним системима појављује се онога тренутка када то регионалне власти одлуче, укључујући и ситуацију када локални сецесионистички покрети преузму регионални систем власти (Hale, 2008). Дакле макро ниво анализе проблема колективне акције углавном осцилира око питања односа између региона и централне власти, што је између осталог једна од кључних особина феномена сецесије.

Делимично супротан став по питању односа централних власти и региона заступа Доналд Хоровитз када описује етничку дистрибуцију сецесионистичких покрета на територији некадашњих колонијалних протектората (нпр. Индија, Сомалија, Уганда, Нигерија, Шри Ланка). Наиме етничке групе које су насељавају територије близу колонијалног капитала (железнице, рудници, морска пристаништа) имају могућност да свој идентитет заштите и унапреде. Улагање у образовање, подизање животног стандарда и културна емаципација и наметање одређених образаца понашања, кључни су фактори који пружају могућност етничке мобилности односно супериорности насупрот регионима који се налазе ван интересне сфере колонијалних сила (Horowitz 1985). Сходно томе спољни фактор према Хоровитзу има одлучујућу улогу у креирању етничке идентификације сецесионистичких група.

Према социо-психолошким теоријама феномен колективног идентитета неопходно је повезати са признањем других група (Taylor 1992:226; Greenhill 2008:348; Ringmar, 2012; Murray, 2015:70-71).⁴⁶ У литератури је развијена сложена дебата око прецизних активности које се могу тумачити као „социјално“ признање у специфичним околностима (Agné, 2013:101). Иако се захтева признање других за дефинисање

⁴⁴ Хејл објашњава да проблем колективне акције представља ситуацију у којој би сви могли да сарађују као група али сарадња може пропасти јер укључени појединци своје личне интересе стављају испред интереса групе.

⁴⁵ Југославија представља најочигледнији пример етнофедералне државе.

⁴⁶ Цитирно према Riegl & Doboš, 2017:24.

сопственог идентитета, његова формулација и постојање зависе искључиво од узајамног разумевања оних који припадају колективитету (Riegl & Doboš, 2017). Наведена тврдња посебно се односи на случај националног идентитета и „нових држава“ (Riegl & Doboš, 2017). Наиме у складу са нео-деколонијализујућим територијалним приступом у проучавању повезаности националног идентитета и принципа политичког самоопредељења, опстанак у границама једне (федералне) државе не значи нужно постојање заједничког националног идентитета или спремности за формирање „нове“ независне државе (Hannum, 1993). Распад Југославије и Совјетског Савеза најбоље илиструје појаву великог броја (етничких) група које су одбиле да се интегришу у републике-сукцесоре и *de facto* одвоје, чиме је обим непризнатих постколонијалних држава нагло порастао (Riegl & Doboš, 2017).

Социо-психолошке теорије признања објашњавају динамику сукоба чији се корени могу препознати у самом негирању признања (Riegl & Doboš, 2017). Линдман (Lindemann, 2012) подећа да уколико одбијени субјект ипак покуша да затражи прихватљивост идентитета у односу на интеракцију са другим (оно што се уобичајено назива борба за признање), долази до сукоба и питања рата и мира. Осим тога теорија друштвеног идентитета (енг. *Social Identity Theory*) и теорија оптималне различитости (енг. *Optimal Distinctiveness Theory*) описују формирање колективног идентитета и изражени ефекат на склоност ка унутар-групном идентитету насупрот спољашњости група (Mercer 1995:237–246; Greenhill 2008:356–361).⁴⁷ Штавише политички и правни теоретичар Шмит (Schmitt, 1976)⁴⁸ наводи да су политички идентитети најачи у борби против непријатеља. Хангтингтон (Huntington, 1968:123)⁴⁹ такође указује да су идентитети значајни у историјској изградњи државе (и њених институција) односно да су ратови за независност упркос свим разарањима, допринели консолидацији националног идентитета. Дакле различитост идентитета једним делом детерминише образац појаве унилатералне сецесије (пре свега кроз примену оружаног насиља против припадника других етничких/националних група) и тиме неупитну дестабилизацију државе домаћина.

2.3.3 Сукоб између етничких група као форма насилне сецесије – иредентизам и капацитет националних институција

Социолошко тумачење феноменологије сецесионистичких сукоба, једним делом једниствену теоријску интерпретацију фокусира на објашњавању етничких идентитета као друштвене конструкције⁵⁰ (енг. *ethnic identities are socially constructed*) и тврдњи да етничка припадност у појединим случајевима представља главни стимуланс етничког насиља. У литератури је посебно развјена теоријска дебата око услова који могу предупредити насилну сецесију односно сукоб између различитих етничких група. Довнес (Downes, 2001) наводи да уколико су групе територијално концентрисане требало би преузети напоре за успостављање две сепаратне али стабилне државе, чиме би се избегао или умањио могући сукоб. Супротно мишљење износи Хоровитз

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Феарон и Лаитин (Fearon & Laitin, 2000:847) у чланку под називом „Насиље и друштвена конструкција етничког идентитета“ закључују да „из преспективе појединца елите конструишу антагонистичне идентитете у циљу задржавања/повећавања своје политичке моћи или шире јавности чије поједначне акције производе, репродукују или оспоравају границе етничких категорија.

(Horowitz, 1985) tvrdeћи da uspostavljanje etnički homogenih država (у емпиријском контексту) није општеприхватљиво решење за превенцију унутар државног сукоба. Осим тога аутор додатно појашњава да сецесија није решење за насилан сукоб јер се не могу произвести државе које испуњавају оне врсте услова које њихови заговорници тврде да могу односно „оно што изгледа хомогено данас у неподељеној држави у којој су велике групе супростављене једна другој, може изгледати различито након што се успостави сецесионистичка држава“ (Horowitz, 1998:191; Horowitz, 2003:5).

Примена социолошког приступа у анализи насилног понашања подразумева описивање социјалног незадовољства и притијжи (енг. grievance) као основне покретаче индивидуалних и групних акција. Релативно прилагођен Марксистички концепт релативне депривације представља полазну теоријску претпоставку једног броја истраживача. Роберт Тед Гур (Gurr, 1970) у свом капиталном делу под називом „Зашто се човек буни?“ из 1970. године описује концепт релативне депривације као психо-социјални термин односно као уочену разлику између човекових вредносних очекивања и вредносних могућности. Аутор даље наставља наводећи да је примарни корак каузалног следа у политичком насиљу развој незадовољства, други је политизација тог незадовољства и последњи његова инструментализација у облику насиља против политичких актера (Gurr, 1970).

Предузимање насилних средстава против централних институција власти ради одвајања дела територије на коме је концентрисана одређена етничка група, устаљени је образац појаве сецесионистичког насиља. Поједини аутори (Kitschelt, 1986; Tarrow, 1994; Tilly, 2003) описују да многе етничке групе имају сталне примедбе на поступке централних власти против већинске етничке групе и против других мањинских група али само у појединим случајевима преципирана неправда подразумева одређено понашање делимично без адекватног потенцијала за колективне акције. С друге стране једна група аутора фокусира се на улогу институција, федералних пре свега, које пружају могућност шире аутономије регионалних јединица и тиме кроз колективне акције потенцијално жариште сецесије (Schelling, 1978; Goemans & Carter, 2008).

Поједине етничке групе своје сецесионистичке захтеве изражавају мирним путем без употребе агресивних средстава принуде што се објашњава на два могућа начина: капацитет државних институција (централних апаратура власти) довољан је ефикасан за спревођење стратегије компензације сецесионистичких тежњи; други начин односи се првенствено на незаинтересованост трећих страна (међународни карактер) за потенцијално насилан сукоб и нестабилно безбедносно окружење. Ман (Mann, 1986) истиче да постоје два основна типа државног капацитета а то су присила и инфраструктура, први се конкретизује у обавези пружања заштите и безбедности а други у улози државе у пружању јавних добара.

Примери покушаја сецесије Космета и Чеченије најбоље сведоче о дестабилишућем утицају насилне сецесије по националну безбедност. Наиме Павковић тврди да је ослабљен капацитет тј. структурна нестабилност (проузрокована дестабилизацијом институција) државе домаћина омогућили су политичким лидерима Албанаца на простору КиМ и Чечена постепено уклањање постојећих државних органа (укључујући и оружане снаге) са тражене територије (Pavković, 2013b). Наметање међународних економских и политичких санкција Југославији током деведесетих година додатно је ослабило капацитет државних институција а тиме и могућност ефикасне амортизације сепаратистичких тежњи Албанаца на територији јужне српске покрајине.

Капацитет државних институција у погледу суверене надлежности на целокупној територији државе домаћина често се доводи у питање од стране сецесионистички настројених етничких група. Губитак легитимитета централних институција власти можемо посматрати као последицу ерозије суверенитета државе домаћина што представници сецесионистичких покрета користе као прилику за остваривање својих циљева. Роберт Ротберг (Robert I. Rotberg, 2003:9) објашњава да „национална држава пропада када изгуби легитимитет при чему номиналне границе постају неважне. Групе унутар номиналних граница захтевају контролу над једним или више делова националне територије“. Уколико се предузму мере за очување територијалне целовитости (интегритета) националних граница изгледи за избијање сецесионистичких сукоба постају веома извесни.

Бавећи се анализом развоја и улоге етничких политичких странака у генерисању међуетничког сукоба, Ишијама долази до закључка да етничке политичке странке утичу на повећавање вероватноће мобилизације групног протеста али немају утицаја на вероватноћу међуетничког сукоба (Ishiyama, 2009). С друге стране Снајдер (Snyder, 2000) напомиње да етничка припадност може довести до сукоба када је то основа за национализам који промовишу елите као средство за добијање подршке. Делимично објашњење за неуједначено поступање неких представника етничких политичких странака (чији је основи циљ сецесија), понудили су Китсхел и Вилкинсон. Аутори наводе да се политичари не могу једноставно обавезати на универзализам у етнички сложеној политици у којој се поједине етничке групе организују на ексклузиван начин (Kitschelt & Wilkinson, 2007). Чарс Тили констатује да је насиље у датом тренутку један од најбољих знакова које имамо и на тај начин знамо шта се дешава у политичком животу земље (Tilly, 1972: 342).

Посматрано из позиције појединца (психо-социјални приступ) политичком отуђењу од владајућег система централне власти претходи револуционарни испад (Schwartz, 1972). Наиме све револуционарне организације састављене су од два типа особа: *први*, они који су претходно социјализовани да прихвате политички систем од кога су се постепено отуђили; *други*, они чија оданост никада није била ефективно везана за одређени облик владавине (Schwartz 1972: 58). Према томе политичко насиље (насилни сецесионистички сукоб) само је део сукоба већег интензитета који се одражава на ионако поремећен облик политичких уверења и тежњи једног сегмента друштва (Gurr, 1970; Schwartz 1972). Осим тога поједини аутори (Crenshaw, 1981; Clark, 1983; Walter, 1998) заступају став да је политичко насиље у блиској повезаности са менталним болестима људи који у њему учествују. Марта Креншав наводи да тероризам/терористе (у контексту сецесије) одликује једна тешко појмљива заједничка особина а то је „нормалност“ (Crenshaw, 1981: 379). Случај Космета на једниствен начин потврђује наведени став односно терористички напади ОВК сматрани су легитимним средством борбе против институција Републике Србије.

Павковић и Радан идентификују (у ширем смислу) четири различита али међусобно повезана извора масовног насиља у сецесионистичком сукобу:

1. покушај државе домаћина (енг. *host state*) да преузме контролу употребом војне силе над сецесионистичком територијом;
2. сецесионистичке групе спровођењем кампање насиља изазивају контролу државе домаћина;

3. сукоб између етничких или националних група концентрисан је на истој територији;
4. покушај сецесионистичких група да изазову међународну интервенцију у сецесионистичком сукобу (Pavkovic & Radan, 2013:165).

Наведени извори масовног насиља уједно се могу анализирати и као јединствени индикатори нестабилног безбедносног стања унутар националне државе, проузроковани покушајима насилне сецесије одређеног дела територије богатим природним ресурсима.

2.3.3.1 Покушај државе домаћина да преузме контролу употребом војне силе над сецесионистичком територијом

Употреба војне силе у одбрани територијалног интегритета последње је решење проблема сецесије које примењују угрожене државе. Стално оспоравање легитимитета и контролне надлежности државе домаћина над целокупном територијом од стране сецесионистичких покрета постепено доводи до сукоба са потенцијално насилним предзаком. Тофт (Toft, 2003) описује да је главни идеолошки узрок националистичких и сецесионистичких сукоба заправо покушај очувања националне територије која између осталог представља саставни део идентитета групе која је поседује.

Сучајеви сецесије Бангладеша, Бијафре, Чеченије али и Косова и Метохије наочигледији су примери насилних сукоба између сецесионистичких покрета и државе домаћина која није поседовала ефикасна средства осим војних за повратак сецесионистичке територије под своју надлежност (Pavkovic & Radan, 2013). Уколико су сецесионистичке групе популарне (међу локалним становништвом као и дијаспором) и ефикасне, употреба војне силе неминовно производи организовани отпор самих сецесиониста и њихових присталица (Pavkovic & Radan, 2013). Разлог је врло једноставан, војне снаге делују кроз примену силе или претњу употребе силе иако отпор њеном размештању није насилан, употреба војне силе против сецесионистичких група и њихових присталица последично изазива насиље. Дакле услед ограничених капацитета држава домаћин прибегава употреби снага безбедности ради очувања своје суверености и територијалне целовитости упркос тежњи појединих сецесионистички настројених (етничких) група за консолидовање сопствене „независне“ државе.

2.3.3.2 Сецесионистичке групе спровођењем кампање насиља изазивају контролу (институција) државе домаћина

Сецесионистичке групе у појединим случајевима циљно бирају војне и цивилне представнике државе домаћина, домаће колаборционисте као и цивиле припаднике доминатне етно-националне групе, као идеалне мете за различите облике насиља подједнако на сецесионистичкој територији и/или целој држави (Pavkovic & Radan, 2013). Терористичка група ОВК је током спровођења кампање отцепљења јужне српске покрајине КиМ од остатка територије Републике Србије, углавном је користила методе застрашивања, мучења, киднаповања, протеривања и етничког чишћења српског и другог неалбанског становништва. Бомбашки напади на српске снаге безбедности углавном су били сконцентрисани на територији КиМ али постоје забележени случајеви терористичких напада изван административне границе на подручју Прешевске долине.

Павковић и Радан напомињу да сецесионистичке кампање насиља укључују следеће, често повезане циљеве: *први*, да се изложи (енг. *to expose*) слабост државе домаћина и њених ограничених капацитета контроле над становништвом сецесионистичке територије; *други* указивање на притужбе сецесионистичког покрета и скретање пажње сецесионистичког становништва и међународне јавности; *трећи*, ширење страха међу присталицама и представницима државе домаћина и на тај начин смањити капацитет државе за контролу сецесионистичке територије; *четврти*, повећавање трошкова контроле сецесионистичке територије уз очекивања да ће већи трошкови довести државу домаћина у позицију нужног преговарања; *пети*, укључивање међународних организација или других држава кроз интервенцију или медијацију у сецесионистичком сукобу (Pavkovic & Radan, 2013:164). Треба напоменути да разноврсност циљева сецесионистичке кампање насиља првенствено зависи од капацитета и ефикасности институција државе домаћина у погледу спровођења надлежности над целокупној територији или прецизније становништву.

2.3.3.3 Сукоб између различитих етничких или националних група концентрисан је на истој територији

Насилни сукоби међу територијално хетерогеним етничким или националним групама⁵¹ није увек повезан са сецесионистичким захтевима или циљевима али такви сукоби неминовно изнедре захтеве за одвајање (Pavkovic & Radan, 2013). Основни циљ насилних масакара, погрома или кампања принудног исељавања јесте уклањање одређене етничке или националне групе са једног дела територије (Pavkovic & Radan, 2013) често организованом применом различитих облика јавне манипулације. Такође примена организованог насиља од стране сецесионистичких покрета може се тумачити и као начин мобилизације подршке међу локалним становништвом односно као шансу за фаворизацију свог идентитета насупрот доминантној националној групи на нивоу државе (Beissinger, 2002; Romano, 2006; Pavkovic & Radan, 2013).

2.3.3.4 Покушај сецесионистичких група да изазову међународну интервенцију у сецесионистичком сукобу

Сецесионистичка кампања насиља добија нову димензију када (мањинска) етничка група уз помоћ треће стране радикализује своје првобитне захтеве. Јен и сарадници (Jenne et al., 2007) у раду под називом „Сепаратизам као преговарачки став: Улога моћи у радикализацији мањина“ примећује да уколико мањине имају осећај да ће добити спољну подршку, почињу радикализацију без обзира на доброћудно понашање представника већинске националне групе. С друге стране на значај трећег учесника (актера) у сецесионистичком сукобу указује Кетинџан (Setinyan 2002: 648) описујући „да у ситуацији када етничке групе имају „моћну браћу у иностранству“ биће мање дискриминисани у односу на државу домаћина али истовремено етничка група није спремна за мобилизацију насиља против државе домаћина “. Међутим поједини случајеви сецесије (Словенија, Босанске муслиманске снаге током ратних дешавања током деветесетих година на простору БиХ, Косово и Метохија) најбоље приказују ситуацију у којој сецесионистички покрети циљано изазивају реакцију међународних актера ради њихове интервенције или медијације.

⁵¹ Колиер и сарадници објашњавају да је сама конфигурација досадашњих сукоба обележена постојањем велике мањине (енг. *large minority*) или мале мањине (енг. *small minority*), склоних примени насилних средстава у решавању етничких проблема (Collier et al., 2001).

Уигран и више пута опробан образац доношења одлуке (међународних актера) на основу телевизијских преноса последица насиља препознатљив је у случају НАТО⁵² агресије на СР Југославију (аут. интервенције) ради подршке сецесионистичком покрету на простору Косова и Метохије (Pavković, 2000:192-94). Регионално фаворизовање албанске етничке мањине од стране водећих држава међународне заједнице (САД, СР Немачка, Велика Британија) често се појављивало у моментима преломних геополитичких дешавања. Поједини аутори (Judah, 2001; Bieber & Daskalovski, 2003) истичу да питање Албаније и албанске етничке групе није покретано током првих година пост-хладноратовског периода али талас сукоба политичког самоопредељења у региону покреће поменуто питање кроз: ратна дешавања на простору Космета 1999. године; сукоб на простору Прешевске долине 2001. године; и сукоб унутар Северне Македоније 2001. и 2004. године.

Сецесионистичко насиље арбанашке националне мањине своју ескалацију доживљава средином деведесетих година када Покрет косовских албанаца предвођен Ибрахимом Руговом (завршетак прве фазе мобилизације)⁵³ замењује тзв. Ослободилачка Војска Косова (King & Mason 2006; Bekaj 2010) или прецизније терминологијом америчких стручњака за безбедност,⁵⁴ терористичка организација. Заправо другу фаза мобилизације арбанашке националне мањине одликује позивање њених лидера на оружани устанак и (присилну) регрутацију у ОВК (Judah, 2008; Kubo, 2011; Pavković, 2013a). Подаци (извештаји националних и међународних институција) показују да је насиље уперено против српског становништва као и представника институција Републике Србије у периоду од 1996. до 1999. године (па и данас), представљало је део друштвене свакодневнице на простору јужне српске покрајине.

Радан и Павковић напомињу да се кампања насиља сецесионистичких покрета у ситуацији када је држава домаћин слаба, дестабилизована или је мета међународне интервенције, може тумачити као веома привлачан политички инструмент (Pavkovic & Radan, 2013). Осим тога Хоривитз (Horowitz, 1985) наглашава да на појаву сецесионистичких група утиче унутрашња политика, односи између група и региона унутар државе. Међутим остварење циљева сецесионистичких покрета одређено је међународном политиком равнотежом интереса снагама које превазилазе државу (Horowitz, 1985). Према томе положај сецесије налази се на месту спајања унутрашње и међународне политике (Horowitz, 1985:230).

⁵² Више него интересантан извештај НАТО пакта из 2001. године под називом Косовска криза и међународна перспектива: самоопредељење, територијални интегритет и НАТО интервенција, садржи објашњење због чега земље чланице подржавају унилатералну сецесију Космета. Наиме уколико по њиховом мишљењу, не постоје демократске институције и механизми путем којих би етничке групе могле да изразе свој идентитет, територијални интегритет није апсолутан и народ унутар такве државе има право на избор односно самоопредељење (NATO, 2001). Наведени став потпуно је примењив на велики број сецесионистичких покрета (тј. Каталонија, Луганск и Доњецк) који нису добили подршку водећих међународних организација што потврђује мишљење да је једнострано проглашење независности КиМ преседан у међународној политици.

Доступно на: <https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/kumbaro.pdf>

⁵³ За фазе мобилизације опширније у: Pavković, 2013a:12.

⁵⁴ Занимљиво је приметити да је током 1998. године истакнути амерички изасланик за КиМ Роберт Гелбард у једном од интервјуа за телевизију ВВС изјавио да је ОВК по свим својим карактеристикама класична терористичка организација.

Опширније на: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/121818.stm>.

3. ПРИМЕЊЕНИ МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП

3.1 Истраживачка стратегија, извори података, временски и просторни оквир и инструменти

Свеобухватно научно истраживање (покушаја) сецесије као безбедносне појаве првенствено захтева адекватан избор стратегије истраживања која ће се користити а затим и формулисање одговарајућих инструмената. С обзиром на претходно формулисан предмет проучавања, истраживачка питања и пројектоване циљеве у овој дисертацији биће примењено *компаративно проучавање* три случаја сецесије територија са расположивим природним ресурсима, и то: Косово и Метохија (Србија); Каталонија (Шпанија); Доњецк и Луганск (Украјина). С обзиром да је истраживање прилагођено квалитативном истраживачком дизајну, поједини квантитативни показатељи (за економско-еколошку димензију сецесије) биће посебно образложени.

Компарација неуједначеног сецесионистичког процеса унутар Републике Србије, Украјине и Краљевине Шпаније представља својеврсно полазиште за покушај научног објашњења и извођења општег става о могућој угрожености националне безбедности поменутих европских држава. Као заједничке карактеристике које се сматрају кључним за одбир ових држава односно процеса сецесије у оквиру њихових националних граница, могу се навести: расположивост природних ресурса унутар сецесионистичке територије; просторни и временски амбијент настанка процеса сецесије; и не/успешност испуњења сецесионистичких циљева. Наиме потврђено присуство већих количина природних ресурса концентрисаних на територији насељеној етничким групама које захтевају отцепљење од државе домаћина, део је заједничке динамике сецесије Космета, Каталоније, Доњецка и Луганска. Затим угроженост националне безбедности једностраним проглашењем независности појављује се унутар европских држава у постхладноратовском временском периоду односно крајем 20. и у првим деценијама 21. века, чиме се поставља питање одрживости већине међународних уговора о очувању суверености и територијалног интегритета. На крају поређење успешности остваривања сецесионистичких циљева одређених етничких група унутар Србије, Шпаније и Украјине може послужити за предвиђање будућих облика унилатералне сецесије и негативних безбедносних последица које се потенцијално могу остварити.

Дакле одлука о избору компаративног метода који ће бити примењен у овој дисертацији условљена је потребом опширније анализе динамике сецесије територија са расположивим природним ресурсима у све три националне државе. Поређење исте безбедносне појаве у три релативно различите државе спроводи се пре свега ради научног објашњења односно утврђивања могућих правилности и каузалности са потенцијалним предвиђањем свеукупне угрожености националне безбедности.

Будући да је сецесија као безбедносна појава изразито сложена, неопходно је у већ почетним фазама истраживања прецизно одредити *изворе потребних података*. Штавише извори података који се сматрају кључним за постизање претходно постављеног предмета, циља и истраживачких питања тичу се база података субјектата система националне безбедности (нпр. судови, тужилаштва, царина, полиција, војска, државни органи у чију надлежност спадају инострани послови) затим међународних организација (нпр. Европска унија, Уједињене нације, Европска организација за безбедност и сарадњу, НАТО, Светска банка) као и постојеће податке генерисане за

потребе других научних истраживања који се могу довести у везу са динамиком сецесије територија са расположивим природним ресурсима и њеним утицајем на националну безбедност. С тим у вези *временски оквир истраживања* одређен је појавом индентификованих сецесионистичких покрета унутар Србије, Украјине и Шпаније односно прериод од 1990.-тих година па све до 2022. године док *просторни оквир* обухвата делове западне, источне и југоисточне Европе.

Неопходно је нагласити да ће фокус истраживања бити усмерен на анализу следеће три кључне димензије (унутар којих се групишу специфични индикатори) сецесије: политичка, економска и социјална. С тим у вези ради што веће систематичности методи (инструменти) за прикупљање података за потребе ове дисертације биће представљени компламентарно са истраживачким питањима. *Прво*, за истраживање политичке димензије сецесије биће коришћени техника анализе садржаја, техника анализе наратива и полуструктурирани интервју (Табела 1). *Друго*, у оквиру еколошко-економске димензије, већина података биће прикупљена техником анализе садржаја кључних докумената докумената, извештаја и говорних аката у којима се сецесија територија са расположивим природним ресурсима спомиње као претња са потенцијалом угрожавања националне безбедности. *Треће*, ради одговора на истраживачка питања из домена социјалне димензије сецесије, примениће се одговарајућа техника (експертског) интервјуа као и техника анализе садржаја.

Табела 1. Профили саговорника у полуструктурисаном (експертском) интервјуу

	Институција РС	Позиција	Мандат
1.	Рударско-металуршко-хемијски комбинат Трепча	Директор	1995-2001. године
2.	Министарство рударства и енергетике	Специјални саветник	2020-
3.	Скупштински одбор за Косово и Метохију	Председник	2020-2022. године
4.	Народна скупштина	Генерални секретар	2020-2022. године
	Комисија за нестала лица	Председник	2006-
5.	Министарство одбране	Државни секретар	2007-2012. година

Адекватна комбинација наведених техника додатно ће допринети ефикасности процеса прикупљања различитих врста података а тиме и стицање прецизнијег увида у предмет истраживања ове докторске дисертације.

3.2 Организација дисертације

Ради постизања што већег степена систематичности процеса истраживања, организациони формат ове дисертације обележен је целинама (поглављима) унутар којих су анализирани кључне димензије сецесије са једним делом негативних безбедносних импликација на стабилност националних држава. У другом поглављу ове дисертације дат је преглед најзначајнијих теоријских разматрања сецесије као политичко мотивисаног акта сецесионистичких покрета унутар националне државе уз посебан осврт на проблем угрожености националне безбедности. Такође у овом делу рада представљена су карактеристична концептуална решења (у постојећој научној литератури) у вези са правом на политичко самоопредељење. Други део истог поглавља описује политичку економију сецесије територија са расположивим природним ресурсима односно детаљну економску динамику процеса сецесије према примењеној теорији. Последњи део унутар теоријског оквира истраживања садржи специфична научна полазишта анализе сецесије са социолошког аспекта.

У четвртм, петом и шестом поглављу биће анализирана динамика (покушаја) сецесије са негативним безбедносним импликацијама по Србију, Украјину и Шпанију. На крају седмо поглавље садржи сумиране резултате истраживања и дискусију о угрожености националне безбедности наведених држава сецесијом територија са расположивим природним ресурсима. Посебан део овог поглавља чине искуствене препоруке и правце за будућа истраживања.

4. РЕПУБЛИКА СРБИЈА И ПОКУШАЈ СЕЦЕСИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

4.1 Сецесија федералних јединица у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији и мобилизација албанског сецесионистичког покрета на Космету

Турбулентни период политичких, економских и социјалних превирања током осамдесетих и деведесетих година 20. века карактеристичан је за већину држава тада кључних актера у међународној политичкој арени (нпр. САД, СССР, СФРЈ, НР Кина, Велика Британија). Дрasticне промене унутар СФРЈ уследиле су након смрти комунистичког лидера Јосипа Броза Тита. У посттитоистичком периоду тежња ка нешто другачијем решавању проблема (уз поштовање успостављених социјалистичких принципа) на унутрашњем⁵⁵ и спољном⁵⁶ плану представљала је велики изазов за југословенско руководство, имајући у виду незавидну политичку и економску ситуацију. Такође све чешћи идеолошки панфлети обојени националистичком пропагандом, додатно су оптерећивали нарушене друштвене односе унутар федерације.

Дубока унутрашња криза читавог федералног државног апарата СФРЈ иако вешто прикривана, свој врхунац достиже крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века. Према појединим ауторима (Мигић, 1984) системски карактер кризе посебно је довео у питање одрживост политичког и уставног устројства Југославије.⁵⁷ Супростављена мишљења политичких руководилаца на нивоу федералних јединица с једне и савезних власти са друге стране, постепено су прерасла у извор отворених сукоба који последично доводе (домино ефектом) до кулминације сецесионистичког насиља. Устав СФРЈ из 1974. године онемогућио је републикама контролу покрајина, при чему је пример Косова и Метохије крајем осамдесетих и почетком деведесетих година јасно показао да нарушавањем принципа целовитости (првеснствено република), зарад интереса самосталности федералних јединица, почетна фаза сецесионистичког процеса унутар федерације/републике.

Проблеми на политичком плану постају нарочито видљиви током конституисања Председништва СФРЈ као колективног управљачког органа савезне државе (шеф државе). Петровић (Petrović, 2015:114) у раду под називом „Распад СФРЈ: Криза, ерозија, паг“ описује да упркос настојањима да се већина одлука Председништва доноси консензусом, тај орган током 1989. године постаје талац међурепубличких несугласица, изнад којих се његови чланови нису хтели или нису могли уздићи, будући да су их бирале републичке и покрајинске скупштине.⁵⁸ Политичка надгорњавања и пребацивање одговорности са савезног на републичке нивое власти, додатно добијају на значају почетком деведесетих година и појаве спорадичних оружаних сукоба унутар федералних јединица.

⁵⁵ Социјалистичко самоуправљање.

⁵⁶ Деловање у оквиру Покрета несврстаних.

⁵⁷ Условно речено први знаци кризе почињу да се појављују након уставних промена 1974. године када је успостављен специфичан конгломератни однос власти између федералних јединица, аутономних покрајина, војних и савезних структура.

⁵⁸ Аутор наводи да су у унутрашњим политичким трзавицама предњачили српски (Борисав Јовић) и словеначки (Јанез Дровшек) руководиоци.

Посебно важан фактор у креирању и одржавању унутрашње стабилности тј. уставног поретка СФРЈ, имала је Југословенска народна армија (ЈНА) као једна од најистакнутијих федералних институција. Иако је према члану 313 Устава СФРЈ Председништво највећи орган руковођења и командовања оружаним снагама СФРЈ у рату и миру, војни комаданти су имали пресудну улогу током сецесионистичких дешавања почетком деведесетих година (Gow, 1992; Hadžić, 2004; Marjan, 2008). Моћ и неоспоран утицај ЈНА на политику СФРЈ проистиче из бројности њених припадника са читавом војном инфраструктуром на територији свих федералних јединица и аутономних покрајина. Петровић (Petrović, 2018:204) тврди да у ЈНА пред сам распад служило приближно 25.000 војника од чега 19.000 подофицира, 4.000 запослених цивила и 190.000 регрута. Организациону структуру ЈНА сачињавале су три војне области - *прва*, Београдска; *друга*, Скопска; *трећа* Загребачка – Војнопоморска област и Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана (Mijalkovski i Radović, 2011). Међутим упркос постојању чврсте хијерархиске организације руковођења и контроле, реалност је била савим другачија.

Очигледан пример уплитања армијског врха у политичка збивања унутар СФРЈ десио се 1990. године када је основан Савез комуниста – покрет за Југославију, СК-ПЈ са задатком учешћа у вишестраначким изборима унутар федералних јединица. Штавише у периоду почетка распада СФРЈ утицајне војне старешине користећи ресурсе ЈНА, постају један од актера у сукобу између хрватског и српског политичког руководства. Петровић (Petrović, 2018:207) на основу анализе бројних архивских докумената објашњава да током сукоба у Пакрацу 1991. године ЈНА добија јасан задатак⁵⁹ да у случају сецесије Хрватске, крајишке општине остану под њиховом контролом све до организације референдума путем којег би се грађани изјаснили о томе где желе да живе. Штавише у оружаном инциденту у источној Славонији 1991. године погинуло је 12 хрватских полицајаца, њих 22 је рањено док је на српској страни остало један погинули и четири рањеника (Petrović, 2018:216). У циљу смиривања етничких тензија ЈНА предузима антидемонстрацијске мере при чему под командом Војнопоморске области у Сплиту, страда војник регрут ЈНА (Petrović, 2018). Хрватско политичко руководство у том периоду предузима низ мера која се поспешује илегални увоз наоружања са јасним сецесионистичким плановима за надолазећи грађански рат (Baker & DeFrank, 1995; Goldstein, 2013). Организација референдума о суверености и самосталности Хрватске и Словеније у мају 1991. године иако је формалном-правном смислу било изјашњавање за федерални или конфедерални статус, испоставило се да је стварни разлог био отцепљење од Југославије. Федерална агонија достиже свој врхунац 25. јуна 1991. године када републички парламенти Хрватске и Словеније ускалађеним деловањем, усвајају скоро па идентичне декларације о независности. Оружани сукоби и сецесионистичко насиље који су уследили након проглашења независности федералних јединица могу се посматрати као последица покушаја успостављања апсолутне контроле над целокупном територијом од стране републичких руководства, без икаквог присуства савезних инструмената власти.

Осим политичких индикатора нестабилног безбедносног стања, економски проблеми додатно су отежавали унутар федералне односе. Раиф Диздаревић (Dizdarević, 2000)

⁵⁹ Борислав Јовић бивши члан Председништва СФРЈ у својој књизи под називом „Последњи дани СФРЈ“ описује следеће кључне задатке ЈНА: не дозволити распад земље, не дозволити ничије насилно или противуставно отцепљење нити братоубилачки рат, а то може у критичној ситуацији да спречи армија, ако буде на то припремљена и одговарајуће распоређена. Мора бити спремна за акцију у току неколико сати, на свим теренима. Спољна опасност нам не прети непосредно (Јовић, 1995:94).

истакнути члан другог Председништва (након смрти Јосифа Броза Тита) наводи да је први пут у историји нове Југославије инфлација у 1987. години достигла троцифрен број, тачније 167% док је куповна моћ грађана опала за 30% до 40%. Такође 62% запослених примало је плату ниже од просечних у Југославији (Dizdarević, 2000). У документу под називом „Анализа и оцена стања привредне структуре Југославије“ (део материјала са седнице Председништва одржане 13. јула 1988. године) наводи се да постоји дубока криза привреде са непостојећим привредним растом а тиме и падом дохотка и животног стандарда, што се поткрепљује податком да је БДП у периоду између 1980-85 био 0,66%.⁶⁰ Дугорочни програм економске стабилизације (ДПЕС) из 1981. године првенствено усвојен са циљем заустављања галопирајуће кризе и паралисања економског система СФРЈ, није омогућио прилагођавање привредног капитала тржишним односима. Штавише Биланџић напомиње да подршку примене ДПЕС-а нису пружили ни утицајни идеолошки догмати нарочито због страха од развоја капиталистичких односа (Bilandžić, 1986) а тиме и потенцијалног уплива страног фактора у унутар федерацијске односе.

Сузан Вудвард објашњава да је незапосленост један од основних покретача политичких промена у СФРЈ јер неповољно се одражава на капацитет политичких елита за постизање дефинисаних циљева (Woodward, 1995). Ауторка даље наставља објашњавајући да је потреба за увођењем економских реформи заправо значила покретање системских промена уз инсистирање Хрватског и Словеначког политичког руководства за остваривање већег степена децентрализације, што је касније проузроковало распад федералне државе (Woodward, 1995).⁶¹ С друге стране једна група аутора (Magas, 1992; Cohen, 1995; Perica, 2002) заступа мишљење да проблем незапослености југословенског друштва није основи фактор мобилизације већ представља део шире политичке, националне, религијске и етничке унутар федерацијске кризе са изразитим стереотипним приступом њеног решавања. Слом економског система СФРЈ предствљао је увод у неколико драматичних догађаја који су кумулативно допринели територијалном распарчавању јединствене државе.

Незавидна економска и политичка ситуација унутар СФРЈ додатно је закомпликована спорадичним демонстрацијама на простору АП Косово и Метохија (слика 1) током 1981. године. Наиме почетак побуне на простору Космета према појединим ауторима (Magas, 1992; Ramet, 1995; Pavković & Radan, 2007) поуздан је показатељ вишедеценијских проблема праћених порастом сецесионистичких тежњи албанске националне мањине унутар Социјалистичке Републике Србије. Замах читавој сецесионистичкој кризи дао је Устав СФРЈ из 1974. године према коме је аутономним покрајинама дата широка аутономија са условно речено елементима државности (конституисање Владе, народне банке аутономне покрајине, сарадња са другим државама као и право *вето* на одлуке савезних власти). Рамет (Ramet, 1992) наводи да је доношењем Устава СФРЈ из 1974. године почела постепена „албанизација“ великог броја институција у Приштини. Излазак великог број Албанаца на улице Приштине и неколико градова широм јужне покрајине може се посматрати као прва масовнија побуна унутар Југославије након Другог светског рата. Првобитни захтеви демонстранта били су политичке природе односно захтевање отцепљења од Србије и

⁶⁰ АС, г274 к15/IV, „Анализа и оцена стања привредне структуре Југославије“, Материјали са 48. седнице Председништва СР Србије, одржане 13. јула 1988. (цитирано према Ристановић, 2018).

⁶¹ Став тадашењг Председништва био је да економске промене треба постепено увести док за политичке нема простора за било какву расправу. Опшрније у: Јовић, 1995.

добијање статуса републике (федералне јединице) унутар СФРЈ (Pavkovic & Radan 2007:144). Упркос поновљеним чисткама унутар Комунистичке партије Косова и масовних хапшења присталица сецесиониста, комунистичке власти нису успеле да зауставе мобилизацију сецесионистичког покрета међу албанском популацијом као и све већу емиграцију Срба и Црногораца⁶² из покрајине (Pavkovic & Radan 2007:144).

Слика 1. Аутономна покрајина Косово и Метохија (површина 10.887 km²)
Извор: Geotesla, 2021.

Током 1985- 1986. године спроведено је истраживање узрока миграције косовских Срба и Црногораца на узорку од 500 домаћинстава широм Космета (Petrovic & Vladojevic, 1992). Резултати истраживања јасно показују да непрекидна миграција становништва српске и црногорске националности није мотивисана искључиво економским не/условима већ превеликој изложености националистичким притисцима и засташивањем (нпр. оштећење имовине, одузимање усева, туче, каменовање деце и жена, рањавање, силовања). Осим тога територијални образац исељавања (настао услед

⁶² Ако овом додатно и чињеницу да је пре и након Другог светског рата вођена организована акција етничко чишћења и геноцида над косовским Србима и Црногорцима где је према неким проценама јужну српску покрајину напустило 200 000 до 500 000 људи, уопште не чуди постојање демографске хегемоније Шиптара (Аврамов, 2008).

превелике неједнакости и притисака) према резултатима истраживања, убрзао је талас исељавања Срба у местима у којима су чинили мање од 30% становништва (Petrović & Vladojević, 1992). Дакле постепено исељавање Срба са простора Космета створило је извени демографски вакуум који је у наредном периоду омогућио етничким Албанцима постепено доминацију а тиме и наглашене сецесионистичке тежње.

Богдановић (Богдановић, 1986) објашњава да је демонстрације и нереди током 1981. године на простору Космета одликовала добра припремљеност, обимност и жестина којом су наступали албански сецесионисти. У први план истицана је парола „Косово република“ чиме је националистичка пропаганда албанских политичких лидера била усмерена ка остваривању иредентистичког циља отцепљења од Југославије и припајање Албанији свих територија насељених етничким Албанцима (Богдановић, 1986). Све чешће уништавање српске имовине (нпр. паљење конака Пећке Патријаршије) и пораст сецесионистичког насиља усмереног против институција СР Србије, проузроковало је нестабилно безбедно стање са могућностима даље ескалације, уколико се не предузму адекватне мере. Коначно републичке власти уводе краткорочно ванредно стање од 2. до 8. априла 1981. године) уз привремено ограничење слободе кретања (Богдановић, 1986) при чему се испоставило да су последице сецесионистичке кризе привремено засустављене све до појаве новог таласа оружаних сукоба.

С друге стране, нарастајућа подршка широм земље угроженом становништву српске националности на простору Космета, отвара питање сврсисходности постојећег територијалног уређења СР Србије. Осим тога испоставило се да је тзв. национално питање (Драговић – Сосо, 2004) и националистички ставови (Bilandžić, 1985) унутар федералних јединица СФРЈ (иако вешто прикривани) у условима кризе и надоласећих сукоба, постају веома препознатљиви.

У покушај решавања политичких, социјалних и економских проблема као и побуђених националистичких тежњи унутар федералних јединица, активно се укључују и представници српске интелектуалне елите. Осим тога неки од њих мотивисани побољшањем статуса Срба унутар СФРЈ посебно на простору САП Косова и Метохије постају препознатљиви део југословенског политичког дискурса. Међу најчешће критикованим представником српске интелектуалне елите нашао се Добрица Ћосић. Будући да је током свог политичког ангажмана (период након Брионског пленума) заступао ставове у вези са питањем положаја Срба у заједничкој држави (чиме добија епитет „оца нације“), на тај начин је улазио у оштар сукоб са појединим комунистичким лидерима.⁶³ Штавише Ћосић је био препознатљив и по томе што се није либио да слободно изрази своје мишљење и критику политике западних држава према Југославији (Ђукић, 2014). О сецесионистичкој тежњи косовских Албанаца Добрица Ћосић износи делимично различита мишљења од тога да Косово и Метохију треба поделити⁶⁴, да је „окупирано, албанизовано и варваризовано“⁶⁵ па до тога да га

⁶³ Како су га поједини чланови Савеза комуниста Југославије након XIV пленума Централног комитета Савеза комуниста Србије назвали „националистички оријентисаним интелектуалацем“.

Опширније у: Ћосић, 2004 и Vahtel, 2001.

⁶⁴ Опширније у: Ћосић, 2005.

⁶⁵ У истом обраћању Ћосић наводи да је „Косово терет и да га се треба ослободити“. Обраћање Добрице Ћосића на промоцији књиге „Косово“ у Крушевцу 23.12.2004. године. Приступљено 12.03.2021. године са интернет адресе <https://www.youtube.com/watch?v=UC-f-RevN5c>

никада не би „предао“;⁶⁶ док је интензитет тих (помало конфузних) ставова зависио од његових тренутних политичких позиција и актуелних унутрашњих прилика. Своје ставове Добрица Ћосић брани тезом о демографској (биолошкој) и политичкој надмоћности косовских Албанаца над потчињеним становништвом српске националности као и неспретности (српских) комунистичких власти за успоставу контроле на јужном српском покрајином. Имајући у виду чињеницу да је и сам представљао део комунистичких власти крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века, Ћосић се није превише залагао за примену ревидираног устава⁶⁷ из 1974. године којим се директно смањују овлашћења покрајина. Међутим у српским интелектуалним круговима Добрица Ћосићу многи приписују заслуге мобилизације националних група (Pavlović, 2004; Janić, 2005) уз јасан мотив очувања историјског континуитета српског народа на простору Балканског полуострва. Треба напоменути да је конкретна подршка политици одбране права Срба коју представља Добрица Ћосић реализована писањем нацрта Меморандума Српске академије наука и уметности из 1986. године где је српско национално питање = косовско питање = државно питање.⁶⁸

Политичке тензије настале услед нарастајуће претње сецесионизма косовских Албанаца, праћене су радикализацијом ставова српских комунистичких лидера о питању угрожености националних права Срба на простору Космета. Слободана Милошевића као истакнутог члана српске политичке елите у периоду сецесионистичке кризе и фрагментације СФРЈ почетком 1990-тих поједини аутори (Vladislavjevic, 2008; Djokić & Ker-Lindsay, 2010; Huszka, 2013; Vojčić-Dzelilović et al., 2013) често доводе у везу са последицама „агресивног, националистичког, ауторитативног и државоцентричног“ приступа решавању унутар државних проблема. Као новоизабрани председник (1989. године) СР Србије Слободан Милошевић свој политички ангажман (након југословенских грађанских ратова) углавном фокусира на решавање питања статуса Косова и Метохије кроз учвршћивање суверености и надлежности републичких институција на овом делу територије. Пешић (Pešić, 2007:12) наводи да је тадашњи председник СР Србије био означен као предводник „антибирокарске револуције - националне револуције“ са елементима унификације свих Срба у држави. Нестабилно безбедносно стање на Космету (непрекидан егзодус косовских Срба који је праћен радикализацијом демонстрација поводом укидања широке аутономије покрајина) допринели су увођењу репресивних безбедносних мера којим су овлашћења републичких власти додатно проширена, што једна група аутора (Silber & Little, 1995; Bieber, 2003; Pešić, 2007) тумачи као изузетну прилику за пропагирање „националистичке политике“ Слободана Милошевића.

Убрзо након уставних промена 1989. године сецесионистички покрет косовских Албанаца бива препознатљив по примени насилних инструмената зарад покушаја отцепљења и остваривања апсолутне независности од СР Србије. Штавише пример побуне и штрајка 1300 рудара у руднику Трепча током исте године (Huszka, 2013:42), може се тумачити као почетна фаза насилног сецесионистичког процеса⁶⁹ који током

⁶⁶ Интервју за „Вечерње новости“ 20. март 2008. године.

⁶⁷ Устав СФРЈ из 1974. године ревидиран је амандманима које је Скупштина Србије усвојила 28. марта 1989. године чиме су укинута поједина „државна“ овлашћења аутономних покрајина.

⁶⁸ Опширније у: Павловић, 1998.

⁶⁹ Поједини аутори (Popović, Janča, Petovar, 1990) констатују да је институционална криза унутар СФРЈ почетком деведесетих битан фактор етничке мобилизације.

деведесетих година добија нову интернационалну димензију. Талас штрајкова и демонстрација захватио је неколико већих градова широм Космета (нпр. Призрен, Пећ, Гњилане, Липљан, Ново Брдо) чиме је мобилизација присталица сецесије (радници, студенти, грађани) додатно подржана од стране Хрватског и Словеначког политичког руководства (Јевтић, 1998). Такође етнички Албанци почињу масован бојкот свих институција СР Србије на прстору Космета и изградњу паралелног скупа политичких, образовних и социјалних организација (Veremis, 2010:6) или тзв. „паралелне државе“ (Pula, 2004) чији је основни задатак био мобилизација свих присталица сецесије и успостављање „независне државе“. Владисављевић (Vladisavljevic, 2008) напомиње да је у периоду усвајања уставних реформи 1989. године наступила узаврела атмосфера и нестабилно безбедносно стање на Космету уз потенцијалну ескалацију насиља и на друге делове Републике Србије. Иако су покрајинске власти увеле мере ограничења кретања, забране окупљања као и затварања универзитета и школа, демонстрације прерастају у оружане нападе на безбедносне снаге (Španović, 1989). Напади на полицијске станице, паљење и уништавање зграда друштвене својине, демолирање аутомобила и аутобуса, оружани напади на полицијске службенике крајем марта 1989. године (Vladisavljevic, 2008:193) само су део насилних инструмената борбе албанских екстремиста и покушаја угрожавања националне безбедности Републике Србије.⁷⁰

Једна од водећих организација превасходно задужена за политичку пропаганду отцепљења јужне српске покрајине, била је „Народни покрет за Косово, НПК“.⁷¹ Организација је основана 1982. године у Западној Немачкој спајањем једне националистичке и две ортодоксне марксистичко-лењинистичке групе (Pavković, 2000). Почетком деведесетих година лидери НПК блиско сарађују са студентима Приштинског Универзитета који у каснијем периоду активно учествују у терористичким нападима на српске снаге безбедности (ICG, 1999).⁷³

Наредна фаза сецесионистичког процеса косовских Албанаца препознатљива је по делимичном заокрету и примени стратегије „ненасилног отпора и борбе за отцепљење“ (Clark, 2000). С тим у вези одговор чланова парламента САП Косово и Метохија (искључиво албанских без присуства чланова других националности) на промену устава био је проглашење независности „Републике Косово“ у јулу 1990. године и њену сецесију од Србије али не и од Федерације-Конфедерације (Canli & Milivojević, 1996; Veremis, 2010).⁷⁴ Комунистички политички лидери (на првом месту Азем Власи и Каћуши Јашари)⁷⁵ косовских Албанаца пружили су отворену подршку масовној

⁷⁰ Борисав Јовић у књизи „Последњи дани СФРЈ“ описује да одмах након увођења мера репресије на Косову (и Метохији) и пре него што оне буду примењене, сепаратисти се утишају. После одлуке о употреби војске и енергичном деловању милиције, настало је мање затишје. Демонстрације су нешто мање (Јовић, 1995:117).

⁷¹ Назив на албанском језику: Levizja Popullore e Kosoveë s

⁷² Већи део подршке раду ове организације пружао је комунистички лидер Албаније Енвер Хоџај.

⁷³ Један од тих студената јесте и Хашим Тачи који постаје истакнути члан терористичке организације „Ослободилачка војска Косова“. Чланови НПК након оружане агресије НАТО пакта на СР Југославију оснивају „Демократски савез Косова“ који је се сматра одговорним за други покушај сецесије јужне српске покрајине 2008. године.

⁷⁴ Цитирано према Pavković i Radan, 2007:152.

⁷⁵ Према подацима војних обавештајних служби као главни актери у сецесионистичкој структури Космета били су: Цавид Нимани (бивши политичар), Адем Демаћи (књижевник), Вели Дева (бивши политичар), Имер Пуља (бивши политичар), Махмут Бакали (бивши преседник покрајинског комитета СКС на Косову и Метохији) (Јовић, 1995:117).

мобилизацији локалног становништва са наглашеним сецесионистичким тежњама и огромном антагонизму према институцијама Републике Србије. Према речима Костовићеве (Kostoviceva, 1997:136) декларација о независности усвојена је на основу полу тајног референдума у складу са подацима организатора 99,87% гласова ЗА од 87,01% свих бирача са правом гласа.⁷⁶ Међутим за разлику од Словеније и Хрватске Европска заједница посредством Арбитражног комитета (са челу да Робертом Бадинтером), одбија да призна Косово и Метохију као независну државу уз образложење да нема статус републике унутар СФРЈ (Corpieters & Sakwa:116). Управо су на овом поступању међународне (европске) заједнице потврђене поставке конститутивне теорије признања, где успех остваривања сецесионистичких циљева директно зависи од пристанка њених представника.

4.1.1 Сецесионистички захтеви политичких лидера косовских Албанаца – фаза тзв. ненасилног отпора

Суочена са безбедносном претњом екстремизма косовских Албанаца и покушаја насилне сецесије, Скупштина СР Србије 5. јула 1990. године доноси Одлуку о привременој суспензији Покрајинске скупштине и извршног Већа. Као повод за предузимање мера заштите уставног поретка сматра се усвајање „Декларације о независности“⁷⁷ Косова и Метохије, коју су посланици албанске националности (114 од укупно 180 посланика) Покрајинске скупштине представили својим присталицама 2. јула 1990. године, на оближњем уличном платоу.⁷⁸ Након предузетих мера косовски Албанци организују масован бојкот и одбијање учешћа у републичким институцијама а све у циљу оспоравања њиховог легитимитета. Као алтернатива постојећим и законитим институција виђене су различите организоване делатности илегалних структура сецесионистичких група широм Космета.

Један од главних заговорника стратегије „ненасилног отпора“⁷⁹ косовских Албанаца био је Ибрахим Ругова који у сарадњи са групом косовских интелектуалаца 1989. године оснива а затим и предводи Демократски савеза Косова (ДСК)⁸⁰ (Војисич-Dzelilovic et al., 2013). Политичка организација чији је приоритет мобилизација косовских Албанаца и изгрдња „паралелне државе“ а све ради постизања коначног сецесионистичког циља, проглашења потпуне независности од Републике Србије (Јанић, 2005). Такође политички ангажман Ибрахима Ругове обележен је руководећим активностима у оквиру Координационог комитета албанских политичких партија у

Азем Власи је ухапшен марта 1989. године под оптужбом за „контрареволуционарно деловање“ и смрт неколико албанских демонстраната.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ У самој Декларацији се децидно наводи да на Косову (и Метохији) постоји више нација, да су Албанци бројчано најзаступљенији у Југославији и да имају статус народа (великим словима) а не мањине (Сани & Milivojević, 1996:267). Дакле као основни критеријум албанских сецесиониста за стицање статуса Народа који „жели независну државу“ узима се број становника уз занемаривање других важних критеријума (нпр. историјски, правни).

⁷⁸ Управо се из тог разлога поменута декларација у колоквијалном говору означава као „Улична“.

⁷⁹ Ненасилан отпор у овом случају конкретизује се применом различитих инструмената политичке борбе у циљу делегитимисања државе домаћина кроз оснивање „сопствених“ тј. независних институција. Сецесионистичка агенда Албанаца укључује и интернационализацију статуса Косова и Метохије.

⁸⁰ Оригинални назив на албанском језику: *Lidhja Demokratike e Kosovës*.

⁸¹ Поред ДСК све до 1996. године на Косову и Метохији било је активно око 15 политичких партија (Vickers, 1998). Међу најзначајнијим убрајају се: Парламентарна партија, ПКК (Адем Демаћи), Албанска хришћанска демократска партија, ПСХДК (Лазер и Марк Краснићи) Социјал демократска партија Косова (Љуљета Пура-Беџири), Либерална партија Косова (Гјергј Дедај).

Југославији (енг. *Co-ordinating Committee of Albanian Political Parties in Yugoslavia*) препознатљивог по доношењу платформе која представља специфичну косовско-албанску солуцију албанског питања (Guzina, 2003:40). Наиме Симић тврди да је платформом положај косовских Албанаца одређен на три начина:

1. уколико би унутрашње и спољашње границе социјалистичке Југославије остале непромењене етнички Албанци унутар Србије, Македоније и Црне Горе требало би да имају статус нације а не националне мањине (саставни део „Качаничког Устава“) што би статус Косова (и Метохије) означио републичким,
2. уколико се унутрашње границе Југославије промене, југословенски Албанци имају право на уједињење албанске републике са Југославијом. У том случају би Косово (и Метохија) припојило територију насељену Албанцима централној Србији, Македонији и Црној Гори,
3. уколико би се спољашње границе Југославије промениле односно ако би се држава распала, све Албанске земље на Балкану требало би да се уједине на основу принципа етничких граница како је предвиђала Прва призренска лига 1878. године (Simić, 1996:13).⁸²

Главни инструмент политичке борбе Ибрахима Ругове био је *интернационализација* питања статуса Косова и Метохије путем међународних конференција, званичних и незваничних састанака са политичким представницима страних држава (које су показале интересовање решење сецесионистичке кризе унутар Југославије) као и захтев за свеприсутном сарадњом и ангажовањем међународних организација. Међутим Коти (Cottey, 2009) констатује да поред саосећања међународне заједнице за права косовских Албанаца изостала је подршка за било какву подршку сецесионизму, уз јасан став да независно Косово (и Метохија) никада неће бити признато.

Сецесионистички процес на Космету током 1990. године обележен је доношењем импровизаног „Устава Републике Косово“ у Качанику 7. септембра. Иако формално распуштени албански народни посланици позивајући се на право на политичко самоопредељење где осим устава усвајају и низ других закона (битних за анализу динамике сецесије) од који су најзначајнији: Закон о политичком удруживању и другим облицима удруживања грађана, Закон о изборима и неколико одлука потребних за рад Скупштине Косова (и Метохије) и доношење одлука у Скупштини СФРЈ (Canj & Milivojević, 1996:265). Функционисање паралелних институција под окриљем наведених закона имало је за циљ постепено подривање суверенитета републичких власти кроз етно-националну идентификацију сецесионистичког покрета. Наиме у извештају Међународне независне комисије на Косову (и Метохији) констатује се да ДСК ослањао се на сеоску организацију и традиционалну клановску структуру друштва косовских Албанаца, при чему је у кратком временском року успео да окупи већи број присталица нарочито у периоду од 1990. до 1991. године (Independent International Commission on Kosovo, ИСК, 2000:45). Стога политички вакуум проузрокован крахом Социјалистичког савеза убрзо бива попуњен (ИСК, 200:45) „новим“ лидерима са истим сецесионистичким циљем.

Следећи корак који је обележио динамику сецесионистичке кризе унутар СР Србије, тиче се одлуке политичких лидера косовских Албанаца о спровођењу референдума

⁸²Цитирано према: Guzina, 2003:40.

(половином октобра 1990. год.) мимо свих важећих законских решења. Иако резултате референдума међународна заједница није прихватила (осим суседне Албаније), створена је повољна атмосфера за хомогенизацију присталица сецесионистичког покрета и будуће политичко организовање паралелних институција. Управо је кроз фанатично бојкотовање институција Републике Србије национална мањина косовских Албанаца заговарала своју естремно националистичку идеологију (Cvetković, 1997). Штавише категорично одбијање било какве сарадње са покрајинским властима као и одбијање учешћа на (првим вишестраначким) изборима у Србији омогућило је представницима албанског сецесионистичког покрета да две године касније (24. маја 1992) организају „своје“ незаконите⁸³ парламентарне и председничке изборе (Vrieze, 1995; Јевтић, 1998). На основу резултата спроведених (незаконитих) избора ДСК осваја 96 од 100 места у једној изборној јединици док су остала до остала 4 места 2 припадају независним члановима ДСК 1 члану Бошњачке партије СДА и 1 за Турску народну странку (ПСК, 200:45). Оснивањем „косовског парламента, Владе и председника“ настављено је успостављање паралелне државне апаратуре унутар државе домаћина тј. Републике Србије. Као председник „Владе у егзилу“ са средиштем у Љубљани, изабран је Бујар Букоши док је Ибрахим Ругова са 95% гласова постављен за „председника“ (Guzina, 2003:41) самопроглашене квази „државе“.

Сецесионистички покрет косовских Албанаца званично предвођен лидером ДСК Ибрахимом Руговом предузима низ активности усмерених ка несметаном функционисању низа образовних, здравствених, социјалних, културних, финансијских, војних и безбедносних парадржавних система (Kostovicova, 1999; Pavkovic & Radan, 2007; Жан-Арно Деренс, 2009; Mertus, 2009; Veremis, 2010). Управо је опстанак наведених система био основно упориште политичких ставова Ибрахима Ругове у пропагирању независног опстанка косовских Албанаца унутар националних граница Републике Србије.⁸⁴ С друге стране представници републичких власти предузимају низ оштрих мера (нпр. затварање појединих школа, факултета, увођење јединственог наставног плана и програма, прекид финансирања образовања на албанском језику⁸⁵) ради успостављања потпуне контроле над покрајинском администрацијом а тиме и покушаја смиривања сецесионистичких тежњи албанске националне мањине.

У литератури се као највидљивије паралелно „институционално“ организовање често наводе образовање и здравствена заштита. Структуром образовног система (сецесионистичког покрета) руководили су Савез албанских учитеља (енг. *Alliance of Albanian Teachers*) као и Унија независних учитеља (енг. *Independent Teachers Union*) (Pula, 2004:813). Игић (Igrić, 1997) објашњава да је након одлуке републичких власти о укидању образовног система унутар аутономне покрајине Косово и Метохија а затим и увођења јединственог наставног плана и програма на српском језику, министар образовања паралелних „институција“ уводи „сопствени“ наставни програм намењен косовским Албанцима. Да би спровели своје активности бојкота албански наставници организују наставу у импровизованим учионицама, подрумима и гаражама при чему је

⁸³ Европска заједница као и Уједињене нације нису биле заинтересоване за упућивање својих посматрача (Brown, 1992) што наводи на закључак да је реч о једностраним незаконитим актима представника сецесионистичког покрета косовских Албанаца уперених против постојеће државе.

⁸⁴ У публикацији *Helsinki Watch* из 1986. године наводи се да је слична стратегија (али у потпуно различитим околностима) примењена у Пољској „тихој револуцији“ када је изграђена структура паралелних друштвених, образовних, културних па чак и научних институција са циљем постепеног укидања власти комунистичког система (Reinventing Civil Society, 1986 цитирано у Ramet, 2005:39).

⁸⁵ Опширније у: NIN (1996).

укупно 41 основних и 60 средњих школа функционисало на овај начин (Pula, 2004), што се може посматрати као покушај делегитимизовања званичних покрајинских институција.

Велики део прихода (око 90%) прикупљен тзв. „волонтирајућим порезом“ издвајан је за потребе финансирања паралелног образовног система (ИСК, 2000) сецесионистичког покрета косовских Албанаца. Током 1993. године број запослених наставника, учитеља, професора и административног особља достигао је цифру од 20.000 укључујући: 5291 ученика предшколског узраста, 312.000 ученика основних школа, 65 средњих школа са 56.920 ученика и 2 специјалне школе за децу са инвалидитетом, 20 факултета са око 12.000 студента и неколико различитих образовних организација попут Завода за издавање уџбеника (ИСК, 2000:46). Паралелном систему не недостаје ни формални део: сведочанства, индекси и дипломе све са печатом „републике Косово“ (NIN, 1996).

На основу наведених података може се закључити да је на простору Космета развијена широка мрежа незаконитих образовних центара чији је циљ био екстремно фаворизовање друштвених вредности албанске етничке групе уз антагонизовање постојећих вредности већинског дела становништва државе домаћина.⁸⁶ Штавише Деренс (Деренс, 2009) примећује да Албанци нису успели да парализују Косово (и Метохију) имајући у виду да државне службе односно школе несметано обављају своје задатке. Ради превазилажења проблема у функционисању покрајинског образовног система, септембра 1996. године председник Савезне Републике Југославије Слободан Милошевић и председник ДСК Ибрахим Ругова потписују „Споразум о нормализацији образовног система на Косову и Метохији“.⁸⁷ Главни иницијатори сусрета а затим и договора били су утицајни представници међународне заједнице под чијим су дипломатским притиском лидери сецесионистичког покрета први пут пристали на процес преговарања.

Организовање паралелног система здравствене заштите један је од видљивијих начина подривања суверенитета и покушаја угрожавања интереса за очување здравља свих грађана Републике Србије. Оснивањем организације „Удружење Мајка Терза“ 1990. године лидери сецесионистичког покрета косовских Албанаца покушали са да одврате припаднике националне мањине од „болница у којима доминирају Срби“ (Clark, 2000:107) или „болница које контролишу Срби“ (Pula, 2004:815). Удружење је своју прву клинику отворило 30. марта 1992. године да би се мрежа (ове паралелне институције здравствене заштите) непрекидно проширила све до 1998. године када је функционисало укупно 91 клиника (Clark, 2000; Војичић-Дзелиловић et al., 2013). Требало би напоменути да је наведено удружење формално основано као међународна невладина организација чији је циљ пружање помоћи свим грађанима без обзира (наводно) на националну, верску или политичку припадност, што је савсвим различито од реалног стања на терену. Јудах (Judah, 2000) наводи да озбиљније медицинске проблеме за чије су решавање потребни посебни стручњаци и специјализована опрема, косовски Албанци итекако показују интересовања за учешће у раду покрајинских институција. Осим тога један део грађана албанске националности није се либио да

⁸⁶ Историја, на пример, учи албанске ђаке да није забележено присуство Словена на Косову (и Метохији) и да је тај простор анектирала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (NIN, 1996). Пише се о дугогодишњој борби за аутономију и самосталност (NIN, 1996).

⁸⁷ У споразуму се јасно наводи да „због његове друштвене и хуманитарне вредности, изнад сваке политичке дебате“ (цитирано у Vodič za unutrašnji dijalog).

здравствене услуге потражи у другим већим градовима (нпр. Загреб, Љубљана) некадашњих југословенских држава што показује да „Удружење Мајка Тереза“ није пружало адекватну здравствену заштиту прилагођену реалним потребама. Штавише у литератури (Хофман, 2000; Мијалковски и Дамјанов, 2002) су забележени подаци који сведоче о постојању очигледне злоупотребе прикупљања новчаних средства намењених за рад поменуте организације односно њихово коришћење за пружање финансијске подршке различитим облицима насилних сецесионистичких, екстремистичких и терористичких активности.

Међу незаконитим паралелним структурама косовских Албанаца почетком деведесетих година, нашле су се и поједине организације спортске и културне делатности. Будући да је задатак читаве структуре паралелних институција на Космету био стварање услова за међународно признање самопрокламоване независности, „Олимпијски комитет Косова“ основан 1996. године у потпуности се уклопио у сецесионистичку пропаганду косовских Албанаца. С друге стране у сличној позицији и на истом задатку нашле су Косовска академија наука и уметности, Албанолошки институт, Институт за језик и литературу и Историјски институт.⁸⁸ Сецесионистичка кампања на унутрашњем плану вођена је помоћу три албанска јавна гласила: Коха, Зери и Бујуку. Садржаји поменутих гласила углавном су се свели на подршку незаконитих паралелних институција уз константно распиривање сецесионистичких тежњи косовских Албанаца.

Почетком 1991. године било је покушаја уостављања парамилитарних снага унутар САП Косова и Метохије од припадника некадашње територијалне одбране са задатком пружања оружане подршке ДСК и његовим сецесионистичким активностима. У циљу сузбијања даље мобилизације оружаних присталица сецесионистичког покрета, републичке власти 1994. године предузимају одређене безбедносне мере чији је резултат био лишавање слободе 200 припадника „тајне полиције“ (Judah, 2000). С друге стране милитантно крило „Народног покрета за Косово“ (енг. *Popular Movement for Kosovo*) током 1992. године оснива терористичку организацију под називом „Ослободилачка војска Косова“ (Pavković, 2000) чиме је отпочео процес покушаја насилног отцепљења јужне српске покрајине.

Резултати истраживања спроведеног на простору Косова и Метохије за период од 1991. до 1998. године у вези са казненом-поправном политиком за кривична дела тероризма и удруживања ради непријатељске делатности, показују да је број осуђених лица константан односно у броју од 300 до 400 у свакој години (Мијалковски и Дамјанов, 2002:279-280). Укупан број осуђених лица износио је 2896 при чему је посебно интересантан податак да је 1994. године 12,5% лица издржавало казну за кривично дело удруживања ради непријатељске делатности (2000:280). У поменути групу лица спадали су и чланови тзв. „Министарства одбране Републике Косово“ њих 14 међу којима је и „министар“ Хајзер Хајзери заједно са својим помоћником Ејупом Драгајем (2000:281). Након ефикасног спровођења безбедносних мера очувања националне безбедности Републике Србије, присталице сецесионистичког покрета косовских Албанаца активности у вези са паравојним организовањем привремено заустављају а потом и настављају у иностранству.

⁸⁸ Детаљније о функционисању паралелних институција погледати: Pula, 2004.

У извештају под називом „Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији“ коју је Влада РС издала септембра 2003. године јасно се наводе информације Безбедносне-информативне агенције о деловању Албанске националне армије и активностима припадника сецесионистичког покрета косовских Албанаца. Такође у извештају се налазе подаци о терористима и припадницима организованих криминалних група на Космету као и жртвама њихових злочина (Влада РС, 2003). У извештају се наводи да је Бујар Букоши (азилант у Немачкој) био главни иницијатор оснивања тзв. „Оружаних снага Републике Косово (ФАРК)“ формално подређени ДСК (Табела 2). Парамилитарну организацију сачињавали су бивши припадници Југословенске народне армије претежно албанске националности при чему је као главни руководиоца означен Ахмет Краснићи (Влада РС, 2003:11). Сукоби између политичких партија косовских Албанаца око сецеионистичке динамике и стратегије угоржавања државе домаћина повремено кулминирају у оружане обрачуне. Најбољи пример јесте убиство Ахмета Краснићија (1997 год.) и Тахира Земаја (2003 год.) што присталице ДСК приписују припадницима терористичке организације ОВК (Влада РС, 2003). Међусобно испреплетане мреже терористичких, криминалних и сецесионистичких група са препознатљивом традиционалном клановском хијарархијом, омогућиле су албанским екстермистима прилив већих количина финансијских средстава стечених незаконитим радњама (нпр. трговина дрогом, белим робљем, шверц цигарета).

Табела 2. Сецесионистички покрет косовских Албанаца током прве половине 1990-тих година

Политички огранак	Парамилитарни органак	
Демократски савез Косова, ДСК	Оружане снаге Републике Косово, ФАРК	
Ибрахим Ругова	Ахмет Краснићи	
Бујар Букоши	Тахир Земај	
Народни покрет Косова, НПК	Ослободилачка војска Косова ⁸⁹ , ОВК	
Ермуш Темаили		
Рама Буја		Адем Јашари
Хајдајет Хусени		Хашим Тачи
Национални покрет за ослобођење Косова, НПОК		
Валон Мурати		

Извор: Влада РС, 2000; ICG, 1999.

⁸⁹ Оригинални назив терористичке организације на албанском језику: *Ushtria çlirimtare e Kosovës*, УЏК.

Финансијска подршка раду незаконитих паралелних институција подразумевала је солидарно учешће кроз плаћање „добровољног пореза“ свих етничких Албанаца пореклом са простора Космета, Црне Горе и Македоније. Препоручене смернице за финансијска издвајања своде се на следеће: за запослене појединце 5%; за предузећа од 8 до 10%; за власнике земљишта у зависности од продуктивности земље; за раднике у дијаспори очекивао се допринос од 3% остварених прихода (ИСК, 2000:46). Пула (Pula, 2004) описује да велики део новчаних средстава прикупљен „добровољним порезом“ од стране албанске имигрантске заједнице у Западној Европи и САД, а све уз помоћ мреже који је ДСК формирао унутар поменутих заједница. Новчани намети унутар Космета убирани су на нивоу општина појединачно од сваког Албанца као и за целокупна домаћинства (Мијалковски и Дамјанов, 2002). Припадници „општинских одбора за финансије“ упућивали су решења на основу којих је одређена годишња висина пореза и динамика уплате при чему је неизмирење наметнуте обавезе прећено смрћу (Мијалковски и Дамјанов, 2002). Будући да се сецесионистички сукоб драматичном брзином ширио, „добровољни порез“ постепено се повећавао уз сталну тенденцију увођења нових врста намета (нпр. надокнада за неиспуњене војне тј. терористичке обавезе).

Један део прикупљених новчаних средстава тзв. „Министарство финансија“ преусмеравало је ка лицима задуженим за дипломатско лобирање односно стицање подршке водећих представника међународне заједнице а све у духу интернационализације статуса Космета. Требало би напоменути да је сецесионистички покрет косовских Албанаца располагао огромним криминалним ресурсима првенствено намењен конфронтирању Републици Србији (Mandic, 2015). Управо је новац сакупљен из иностранства транспортован посредством организованих криминалих (а касније и терористичких) група са циљем подривања националне безбедности Републике Србије.

Спровођењем различитих облика диверзантско-терористичких активности почетком деведесетих година, сецесионистички покрет косовских Албанаца заправо је потврдио чињеницу да су насиље, претње и уцене основни инструменти њихове политичке (сецесионистичке) борбе. Мијалковски и Дамјанов (2002) констатују да су противуставни акти усвајања „Декларације о независности“ заправо означили објаву рата држави домаћину (аут. матичној држави). На тај начин послата је порука албанским екстремистима да појачају припреме за војно организовање и наоружавање односно порука да ће за стварање „Републике Косова“ бити неопходна примена оружаног насиља, што је 1991. године у Приштини саопштио потпредседник ДСК Фехми Агани (2002:277). Интензитет диверзантско-терористичких активности додатно је појачан након формалног завршетка грађанских ратова а затим и отпочињања мировног процеса на простору некадашњих југословенских република.

4.1.2 Оснивање терористичке организације „ОВК“ – фаза насилних сецесионистичких активности

Општи оквири споразум потписан 1995. године у Дејтону означио је крај ратних дешавања на простору некадашње федералне јединице Босне и Херцеговине уз активније ангажовање једног дела међународне заједнице (уједно водеће чланице НАТО пакта) чији се интереси налазе у сенци читаве сецесионистичке кризе и

фрагментације СФРЈ. Упркос активном лобирању,⁹⁰ очекивања лидера сецесионистичког покрета косовских Албанаца да ће питање статуса јужне српске покрајине бити размотрено у поменутом мировном процесу, нису испуњена. Незадовољство албанских екстремиста на тзв. политику ненасилног отпора коју заступа Ибрахим Ругова, кулминира и прераста у отворени оружани сукоб са снагама националне безбедности Републике Србије. Иако је од почетка осамдесетих година било спорадичних аката насиља уперених против представника српских институција, увођењем терористичке организације „Ослободилачка војска Косова“ унутар Космета, почиње фаза насилних сецесионистичких активности.

Поједини аутори (Pavković 2000b; Kubo 2010) објашњавају да су појаву „ОВК“ крајем 1996. године⁹¹ лидери ДСК правдали следећом тврдњом „у случају насилних сукоба мора постојати фронтална организација која би била спремна да одговори српским властима“. Будући да је сецесионистички циљ косовских Албанаца био је територијално распарчавање Републике Србије, екстремистичка организација „ОВК“ одлучује се за активну примењу терористичких метода борбе за његово остваривање. Осим тога тактику „ОВК“ многе западне државе идентификују као терористичке, што је као последицу имало примену масовних репресалија Републике Србије (Veremis, 2010). Свакодневна киднаповања, претње, мучења, уцене и застрашивања против (у највећем броју) становника српске националности, основна је одлика друге фазе сецесионистичког процеса у коме је кључни актер терористичка организација „ОВК“.

Андрев Херсцхер (енг. Andrew Herscher) у књизи „Одвијање насиља: Архитектура косовског конфликта“ примећује да су осим представника српске државне власти на Космету пре свега полиције, једна група косовских Албанаца⁹² такође је стигматизирана као нелојална и тиме директно изложена насилним актима (Herscher, 2010:84). Сличну терминологију употребио је и Дејан Гузина при описивању активности терористичке организације „ОВК“ тј. „дестабилизација покрајине подразумевала је држање цивила као таоца као и свирепа убиства српских полицајаца и Албанаца сумњичених за сарадњу са српским властима“ (Guzina, 2003:43). Серија бомбашких напада на српско цивилно становништво и њихову материјалну својину (нпр. домаћинства, аутомобиле) крајем 1996 . године имала је за циљ њихово протеривање а затим и стварање етнички чистог Космета што се у потпуности уклапа у сецесионистичку кампању косовских Албанаца.

Подршка присталицама насилног сецесионистичког сукоба временом је расла упркос сталном позивању Ибрахима Ругове на политику „ненасилног отпора“ што се може тумачити као борба за превласт и утицај међу етничким Албанцима. Мијалковски и Дамјанов истичу да су крајем 1997. и почетком 1998. године припадници терористичке организације „ОВК“ појачали насиље против цивила и припадника МУП-а Србије, при чему су организациону структуру терориста на Космету сачињавали војни и цивилни део:

⁹⁰ Поједини чланови администрације Сједињених Америчких Држава инсистирају да решавање косметског проблема буде увршћено у политичку агенду мировног процеса али председник Републике Србије Слободан Милошевић категорично одбија да преговара уз наглашавање „да је Косово и Метохија унутрашња ствар Србије“ (Ker-Lindsay, 2009:11).

⁹¹ Гафиновић објашњава да су се припадници „ОВК“ јасно показали домаћој јавности 29. новембра 1997. године у селу Лауша на сахрани убијеног терористе Хашита Геџија док на међународној сцени појављују 10. децембра 1997. године када је прометер био Џафер Шатри (Гафиновић, 2008:83).

⁹² Неки од њих су подржавали политику „ненасилног отпора“ Ибрахима Ругове.

1. војни део био је организован у групе јачине три, девет или пет лица са конспиративним именима. Чланови су примани у групу после полагања заклетве пред заставом Албаније. Они су искључиво укључивани у извођење терористичких аката против припадника МУП-а Србије и цивила Срба, црногораца и „непослушних“ Албанаца и припадника других етничких група. Самозвани главни штаб „ОВК“ налазио се у иностранству (Албанија) а његово истурено командно мето било је у селу Горњи Перказ у општини Србица. Главни штаб командовао је терористичким групама и припремама за оснивање месних терористичких састава посредством штабова на нивоу појединих општина на Косову и Метохији (Дечани, Таковица, Пећ, Глоговац, Србица, Малишево, Клина, Косовска Митровица, Подујево, Приштина и Призрен),
2. Цивилни део „ОВК“ био је много бројнији. Сачињавали су га лица која су обављала задатке као осматрачи, извиђачи, курири, јатаци, донатори, узбуњивачи, мобилизатори и пропагатори. Они су се слободно кретали и услов да постану чланови цивилног дела „ОВК“ осим потпуне оданости сепаратистичком програму, био је да нису компромитовани код полиције (Мијалковски и Дамјанов, 2002:99).

Војни део терористичке организације „ОВК“ оснажен је у погледу људских и војно-техничких ресурса 1997. године у тренутку формалног распада државе Албаније при чему су створени идеални услови за даљу ескалацију сецесионистичког насиља. Складишта и магацини војске и министарства унутрашњих послова Албаније потпуно су покрадени при чему је значајан део доспео припадницима „ОВК“ (ИСК, 2000). Због потпуног колапса система безбедности Албаније као и општег безакоња, први пут је било могуће организовати места за тренинг на северу ове државе у непосредној близини са границом СРЈ (2000). Управо је на тај начин остварен предуслов за успостављање трајних објеката за регрутовање и обуку као и за организовање путева неопходних за снабдевање Космета, уз координацију различитих регионалних и па чак и локалних борбених група (ИСК, 2000) које су попуњавали албански екстремисти и терористи.

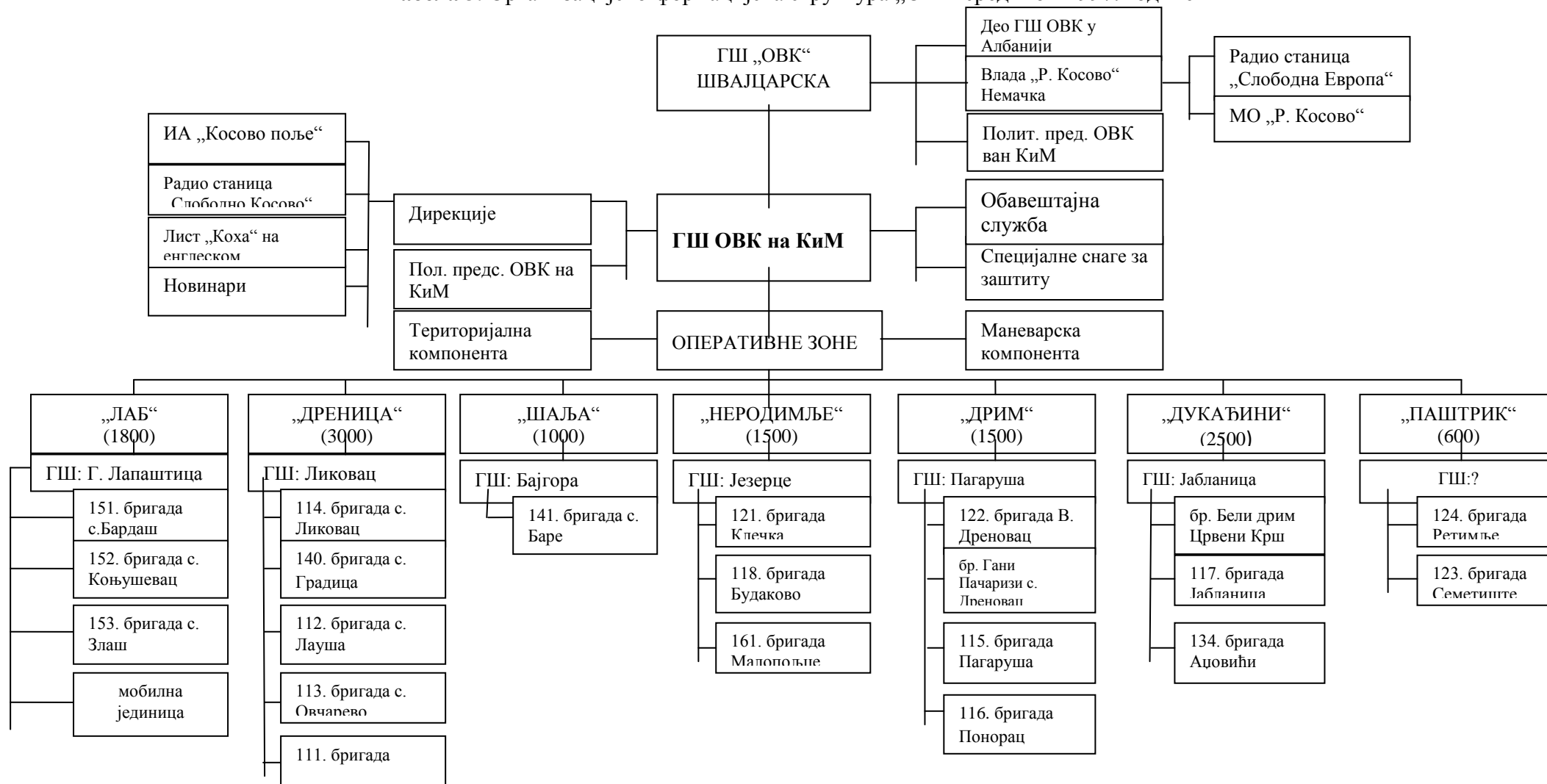
Војно-техничку обуку терориста „ОВК“ спроводили су официри распуштене албанске војске при чему су посебну пажњу посветили упознавању са обавештајним,⁹³ контраобавештајним и диверзантским активностима као и успостављању читаве организационе-формацијске структуре⁹⁴ (Табела 3). Штавише ради лакше координације терориста на Космету оформљен је велики број штабова и јединица пре свега на општинском нивоу. Војне припреме албанских екстремиста обухватале су практично проверавање појединих сегмената плана за примену масовног тероризма (Мијалковски и Дамјанов, 2002:102). С обзиром да је у периоду од 1991. до 1997. године изведено укупно 377 аката насиља (од чега је само током 1997. године 147) може се рећи да је „ОВК“ била добро припремљена да у наредном периоду отпочне систематско извођење терористичких напада истовремено на више тачака на Космету (2002:102). На сличне податке указује Радослав Гаћиновић наводећи „да су у периоду од 1991. до 1995. године Шиптарски терористи извели 52 терористичке акције на Косову и Метохији (Гаћиновић, 2004:85). Према томе перманентно угрожавање

⁹³ Удовицки и Ридгвеј наводе да је „ОВК“ уживала значајну подршку и помоћ немачке обавештајне службе (Udovicki & Ridgeway, 2000).

⁹⁴ Неки од задатака били су: откривање и праћење, ширење дезинформација, психолошки рат и ратна пропаганда (Мијалковски и Дамјанов, 2002).

уставног поретка Републике Србије спровођено је на различите начине првенствено путем оружаних напада на субјекте и снаге система националне безбедности.

Табела 3. Организацијско-формацијска структура „ОВК“ средином 1997. године

Извор: Мијалковски и Дамјанов, 2002:101.

Сецесионистичко насиље косовских Албанаца праћено је снажном медијском подршком већег броја невладиних организација са циљем скретања пажње водећих актера међународне заједнице. Стога оно што је карактеристично за једну терористичку организацију каква је и „ОВК“ јесте ширење страха кроз медијску интернационализацију а све ради постизања строго политички дефинисаних циљева (у овом случају отцепљење Космета и припајање Албанији). Поједине међународне невладине организације (енг. *Humanitarian Law Center, Council for the Defense of Human Rights and Freedoms, Amnesty International, Human Rights Watch, International Helsinki Federation for Human Rights*)⁹⁵ у својим годишњим извештајима тенденциозно покушавају да припаднике терористичке организације „ОВК“ означе као „борце за људска права“ или „герилску групу“ док с друге стране институције Републике Србије надлежне за супростављање тероризму означавају као „насилничке“. Дакле позивањем на „угрожавање хуманитарних права“ албанских екстремиста поменуте организације условно речено оправдавају употребу тероризма у сецесионистичке сврхе, селективно бирајући прихватљиву страну у сукобу.

Током 1998. године амерички специјални изасланик за Балкан Роберт Гелбард (енг. Robert Gelbart) посетио је Приштину и том приликом изјавио да је „ОВК без икакве сумње терористичка група“ (O'Neill, 2002:24) чије активности треба зауставити. Комитет републиканске политике Сената Сједињених Држава (енг. *The United States Senate Republican Policy Committee*) 31. марта 1999. године издао је кратко саопштење под називом „Ослободилачка Војска Косова: Да ли Клинтонова политика подржава групе које имају везе са тероризмом и дрогом? Од терориста ка партнерима“ у коме се детаљно анализирају терористичке активности „ОВК“. Позивајући се на обавештајне податке аутори извештаја наводе:

- мрежа албанског криминала протеже се широм Европе и Северне Америке при чему је већи део финансирања „ОВК“ потиче управо из те мреже намењене за трговину наркотицима, кријумчарење оружја и трговину људима,
- терористичка организација („ОВК“) мотивисана је идеологијом радикалног ислама (укључујући преимућство Ирана и Осаме бин-Ладена), што сведеоце примери присуства муџахедина из Јемена, Саудијске Арабије и Чеченије које су се прикључили сецесионистичком покрету косовских Албанаца,⁹⁶
- политичко руководство Албаније, пре свега Демократска партија на челу са председником Сали Беришом, финансирани новцем стеченим од „нарко-тероризма“ (енг. *narco-terrorism*) а све у циљу остваривања ширих политичко-економских интереса тј. подршке сецесионистичким политичким партијама и другим групацијама на Косову (и Метохији) и Македонији,
- Свакодневно повећање терористичких активности „ОВК“ крајем 1997. године може се посматрати као намерним провокацијама против српских безбедносних снага ради изазивања масовне „одмазде“ која би заузврат довела до народног устанка (FAS, 1999).

⁹⁵ На пример у извештају Amnesty International под називом „Криза људских права у провинцији Косово: Заштита расељених и избеглица на Косову“ на 22 стране текста углавном се описује злоупотреба људских права косовских Албанаца од стране српских безбедносних снага (Amnesty International, 1998) док се подаци о терористима „ОВК“ и њиховим злочинима над српским становништвом свесно заобилазе.

⁹⁶ Гаћиновић тврди да је унутар јужне српске покрајине присутан међународни и транснационални тероризам (Гаћиновић, 2008)

У резолуцији Савета безбедности УН 1160 из 1998. године јасно се „осуђују сви акти тероризма „Ослободилачке Војске Косова“ или било које друге појединачне групе као и спољну подршку терористичким активностима на Косову укључујући финансирање, наоружавање и обуку“ (UN Security Council, 1998a). Осим тога у Резолуцији 1160 се наглашава посвећеност држава чланица Савета безбедности УН суверенитету и територијалној целовитости Савезне Републике Југославије, чиме се јасно делегитимише насилни сецесионистички покрет косовских Албанаца. Требало би напоменути да се тероризам на Космету у Резолуцији 1160 спомиње чак два пута и то у контексту предузимања (безбедносних) мера ради постизања регионалне стабилизације кроз прихватљиве (по заједницу косовских Албанаца) политичке процесе. Дакле терористичка организација „ОВК“ означена је као један од главних фактора нестабилног безбедносног стања са вишеструким потенцијалном угрожавања националне и регионалне безбедности.

У званичном извештају представника Контакт групе за бившу Југославију (Сједињене Америчке Државе, Италија, Русија, Немачка, Француска и Уједињено Краљевство) објављеног 1998. године, осуђују се сви терористички акти „ОВК“. Такође у извештају се наводи да је Контакт група подржава очување вредности људских права и при томе осуђује насилну репресију на ненасилно изражавање политичких ставова, укључујући мирне демонстрације, као и терористичке активности оних који се називају „Ослободилачка Војска Косова“ (Contact Group on Kosovo, 1998). Формално осуђивање терориста „ОВК“ од стране појединих западних држава појединачно или у оквиру међународних организација, потпуно одудара од реалног стања на терену.

Међу већим терористичким нападима „ОВК“ посебно се издваја убиство четири припадника МУП-а Републике Србије 28. фебруара 1998. године у близини Глоговца.⁹⁷ Након поменутог инцидента снага система националне безбедности Републике Србије (специјалне антиртерористичке јединице МУП-а) предузимају низ антиртерористичких мера ради спречавања даље ескалације сецесионистичког насиља косовских Албанаца. Том приликом у региону Дренице терористи „ОВК“ пружају снажан отпор при чему користе таоце (жене и децу) као заштиту. Упркос свесном изагању опсаности својих најближих чланова породице, истакнути вођа „ОВК“ Адем Јашари један је од убијених терориста. У саопштењу Владе РС Министарства за информације објављеног 11. марта 1998. године наводи се „Сукоб са терористима трајао је 27 сати. Погинуло је укупно 51 лице. На жалост, што је касније утврђено, међу њима је било лица, припадника породице Јашари, које су терористи спречили да напусте терористичку базу. МУП изражава жаљење и огорчење због чињенице да су ове жртве последица свирепости и безобзирности албанских терориста. Полиција није могла знати да ли је и колико лица још остало са терористима, пошто је на њен позив више десетина лица напустило полицијско окружење. О свирепости А. Јашарија говори чињеница да је лично убио свог сестрића како би га спречио да се преда. У овој антиртерористичкој акцији погинула су 2 полицајца, а 7 их је тешко рањено“. Дакле анализом поменутог извештаја може се закључити да је поступање снага националне безбедности СРЈ било у складу са законским овлашћењима која регулишу употребу силе приликом неутралисања терористичких група тј. очувања уставног поретка државе.

⁹⁷ Ђокић (Ђокић, 2017) објашњава да је од почетка 1998. године па до 20. јуна 1999. године убијено 322 припадника МУП.

Павковић тврди да је након убиства Јашарија почело масовно регрутовање чланова терористичке организације „ОВК“ нарочито у пределу Метохије⁹⁸ (Pavković, 2013b). Оружана побуна „ОВК“ током 1998. године довела је до већег расељавања и насумичног убијања цивила у областима насилних сецесионистичких сукоба (Judah, 2008; Pavković, 2013b). Осим цивила главне мете напада терориста били су истакнути представници институција СР Југославије⁹⁹ затим инфраструктурни објекти¹⁰⁰ укључујући главне саобраћајнице, верске објекте у власништву српске православне цркве као и напади на приватну имовину грађана српске и неалбанске националности на Косову и Метохији. О озбиљности ситуације сведочи податак да су током 1998. године припадници „ОВК“ контролисали скоро половину територије јужне српске покрајине (Мијалковски и Дамјанов, 2002:128-129). Спречавање паралисања читавог Космета захтевало је предузимање низа координисаних (краткорочних и дугорочних) безбедносних мера првенствено ради заштите цивила од различитих облика насиља.

Будући да је политички притисак и негодовање међународне заједнице¹⁰¹ поводом предузимања антитерористичких мера било све веће, политичко руководство Републике Србије 24. априла 1998. године организује Републички Референдум ради изјашњавања грађана да ли прихватају учешће страних представника у решавању проблема на Косову и Метохији. Резултати спроведеног референдума показали су да 94,7% грађана не прихвата било какво мешање страних представника (Републички завод за статистику, 1998) у унутрашње проблема њихове државе, чиме је додатно ојачан легитимитет тадашњих руководиоца. Недуго затим донета је одлука о активнијем ангажовању Војске¹⁰² СРЈ са задатком подршке полицијским снагама у спречавању терористичких аката насиља албанских екстремиста.

Посебно драматичан период сецесионистичког насиља забележен је између априла 1998. и лета 1999. године када је терористичка „ОВК“ извела неколико стотина напада на цивилно становништво српске и друге неалбанске националности. Ђокић у чланку „Откос метохијских села: масовна гробница „Волујак““ наводи пример масовне гробнице код села Волујак недалеко од општине Клина где су припадници „ОВК“ претходно мучили, убијали а затим и бацали у јаму 29 потврђених цивилних жртава српске националности (Ђокић, 2017). Аутор наводи да је у јулском нападу 1998. године „ОВК“ извршила неколико кривичних дела према цивилном становништву: противзаконита затварања, мучења и повреде психичког и телесног интегритета, убиства и расељавања. Из тих разлога јасно је да се ради о организованом и систематском насиљу и терору „ОВК“ тј. о ратном злочину (Ђокић, 2017). Процес доказивања и докумантовања организованог страдања српских цивила на Космету током деведесетих година (па и касније) потпуно је засустављен агресијом НАТО пакта и формалном међународном окупирању јужне српске покрајине.

⁹⁸ Аутор помиње „западно Косово“.

⁹⁹ Пример покушаја убиства ректора Приштинског Универзитета проф. др Радивоја Паповића јануара 1997. године.

¹⁰⁰ Појам критична инфраструктура нарочито се актуелизује након терористичког напада на Сједињене Америчке Државе 11.09.2001. године. У теоријском смислу критичном инфраструктуром се означавају сви објекти (укључујући интернет и телекомуникациону технологију) од чијег рада зависи савакодневно функционисање друштва.

¹⁰¹ Често је спомињана могућност ваздушних напада НАТО-а на СРЈ као један од начина решавања сецесионистичке кризе на Космету.

¹⁰² Јединице Треће армије. Посебно значајан допринос у ефикасном спровођењу антитерористичких мера имао је 52. (Приштински) корпус.

У оптужници Међународног суда за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије од 1991. године¹⁰³ против Фатмира Љимаја припадника терористичке „ОВК“ прецизно се описују кривична дела за која се терети. Наиме у једном делу оптужнице наводи се да је за период од маја до јула 1998. године Фатмир Љимај одговоран за противправно хапшење 35 цивила Срба и косовских Албанаца из општина Штимље, Глоговац и Липљан на Космету, и да су их уз примену силе довели у заробљенички логор „Лапушник“ (Međunarodni sud za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine MKSJ, 2005). За слична кривична дела оптужен је и Рамуш Харадинај једна од истакнутих терористичких вођа „ОВК“ у „оперативној зони Дукађин“. На подручју поменуте зоне до септембра 1998. године Харадинај организовао отмицу 16 косовских Срба, косовских Рома и цивила косовских Албанаца који су били заточени и подвргнути мучењу и окрутном поступању у штабу „ОВК“ и заточеничком објекту у Јабланици (MKSJ, 2012). Дакле главни инструмент политичке борбе сецесионистичког покрета косовских Албанаца, представља организован терор и насиље превасходно усмерено против већинског становништва Републике Србије.

Савет безбедности УН услед снажног инсистирања Сједињених Америчких Држава 23. септембра 1998. године усваја Резолуцију 1199 (подсећајући на претходну тј. Резолуцију 1160) при чему се констатују одређене чињенице у вези са ескалацијом оружаног сукоба на Косову и Метхохији (UN Security Council, 1998b). Као главни закључци Резолуције СБУН 1199 могу се представити: оружани сукоб налази се у надлежности Међународног суда за бившу Југославију; као последица сукоба појављује се велики број цивилних жртава, изглица и интерно расељених лица; осуђују се сви акти насиља нарочито тероризам (без спомињања „ОВК“ као у претходној резолуцији) зарад остваривања политичких циљева појединаца или група (на овај начин директно се делегитимизује сецесионистички покрет косовских Албанаца и њихова насилна борба за сецесију Космета) као и било каква спољна подршка таквим активностима укључујући снабдевање оружјем и обуком за спровођење терористичких активности уз забринтост за кршење забрана предвиђених Резолуцијом СБУН 1160; посвећеност мирном решавању сукоба ради избегавања хуманитарне катастрофе; неопходност очувања суверенитета и територијалне целовитости СРЈ док се истовремено СРЈ оптужује за нарушавање мира и регионалне безбедности. Детаљнијом анализом Резолуције СБУН 1199 може се закључити да је ставом међународне заједнице (предвођене најачим западним државама) у вези са сецесионистичком кризом на Космету крајем 1999. године СРЈ препозната као једини кривац тј. главни актер у сукобу упркос реалном стању ствари. Међутим почетком НАТО агресије на СРЈ геополитички интереси држава које су учествовале у „мировном процесу“ потпуно су се услегли са сецесионистичким тежњама косовских Албанаца и њиховим екстемистичко-терористичким групама којима су цивилно становништво и снаге система националне безбедности Републике Србије, били легитимна мета напада.

¹⁰³ Међусобни односи Србије и Црне Горе са МКСЈ уређени су Законом о сарадњи Србије и Црне Горе са Међународним судом за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије из 2002. године (Сл. лист СРЈ“ бр. 18/2002 и „Сл. СЦГ“, бр. 16/2003).

4.2.3 Улога оружане агресије НАТО пакта у нарушавању територијалне целовитости СРЈ

Сецесионистичка криза унутар Републике Србије тј. покушај националне мањине косовских Албанаца да покрајину Косово и Метохију прогласе самосталном државом, крајем деведесетих година стиче интернационалну димензију. Наиме агресивно наступање (увођење санкција и претње ваздушним нападима) конкретизовано је директним мешањем у унутрашње послове једне независне и суверене националне државе од стране кључних актера у међународној политичкој ацени (пре свега САД, Уједињено Краљевство, Француска, Немачка) препознатљивих по чланству у највећем војно политичком савезу, НАТО пакту.

Пример империјалистичког наступања чланица НАТО пакта догодио се 19. октобра 1998. године када је уследило гласање о почетку ваздушних напада на снаге система националне безбедности СРЈ уколико се у року од 96 часова не повуку са простора Космета што се може сматрати безусловним ултиматумом. Након периода интензивних преговарања специјални изасланик и представник Контакт групе Ричард Холбрук заједно са председником Републике Србије Слободаном Милошевићем постиже споразум о сарадњи заснован на принципима Резолуције СБУН 1199 очигледно под претњом налогом за активирање НАТО снага (ИСК, 2000:76). Споразумом је предвиђао успостављање верификационе мисије на Космету под окриљем Организације за европску безбедност и сарадњу (енг. *Organization for Security and Cooperation in Europe*). Међутим како тврди Јасна Драговић-Сосо „претња санкцијама није променила став велике већине Срба, која је обухватала готово цео политички спектар, да је “ОВК“ терористичка организација, да заслужује примену оштрих мера и да су преговарачи са Запада све друго само не „поштени посредници“. Снимци на којима се види главни амерички преговарач Ричард Холбрук како приликом посете Косову (и Метохији) разговара са борцима ОВК претње бомбардовањем и nereаговање Запада на чињеницу да је ОВК, у намери да поново заузме позиције широм Косова, прекршио споразум о прекиду ватре из октобра 1998. године, схваћене су само као потврда да су Сједињене Америчке Државе стале на албанску страну у сукобу“ (Dragovic-Soso, 2003:248). Иако су у дипломатско-војној пропаганди доминирале изјаве о „поштовању основних људских права“, главни циљ НАТО пакта био је легитимизација агресије планиране, чак у другој половини 1998. године.

У „Споразуму о верификационој мисији ОЕБС-а за Косово“ који је доступан јавности, представник СРЈ министар иностраних послова Живадин Јовановић заједно са председавајућим ОЕБС-ом Борисалвом Геремеком долазе до компромиса у погледу кључних услова за почетак мировног процеса на простору јужне српске покрајине. Споразумом су прецизно дефинисане: опште обавезе, улоге и мисије затим посебан мандат, састав и објекти као и присуство на терену Верификационе мисије (ОЕБС, 1998). Детаљнијом анализом Споразума могуће је приметити да се често употребљава (чак 16 пута) термин „Косово“¹⁰⁴ ради његовог равноправног представљања са органима СРЈ што је нарочито дискутабилно и подложно различитим тумачењима. Одлука ОЕБС-а да као руководиоца мисије именује пензионисаног америчког генерала Вилијама Вокера према појединим ауторима (Мијалковски и Дамјанов, 2002; Dragovic-Soso, 2003) испоставила се као потпуно погрешном имајући у виду чињеницу

¹⁰⁴ Осим на самом почетку где се једном спомиње покрајина Косово и Метохија.

да су у извештајима Косовске верификационе мисије (КВМ) косовски Албанци представљени као једине (а потом и највеће) жртве насилних сецесионистичких сукоба.

Испуњење обавеза предвиђених Резолуцијом СБУН 1199 политичко и војно руководство Републике Србије домаћој и међународној јавности представља као приоритет. Наиме у записнику са састанка¹⁰⁵ одржаног 25. октобра 1998. године изнео је неколико чињеница од значаја за почетак решавања сецесионистичке кризе на Косову и Метохији. Конкретно се наводи да ће државни органи СРЈ на целом Космету смањити бројно стање снага безбедности (МУП и ВЈ) и количину њихове опреме на уобичајени ниво тј. на ниво пре избијања терористичких активности са јасном намером да се створе одговарајући услови за решавање политичких и хуманитарних питања (Записник СРЈ, 1998). Такође донета је сагласност да се поједине јединице ВЈ изузимају из процеса повлачења и захтева се њихов останак ради пружања помоћи граничарима и обезбеђивања већих путних праваца. О конкретном стању на терену (бројност, наоружање и активности) заповедници ВЈ и МУП ће Организацији за европску безбедност и сарадњу подности детаљне извештаје на недељном нивоу (Записник СРЈ, 1998). Константно усложњавање безбедносне ситуације на Космету захтевало је учешће не само националних већ и низа међународних организација са задатком смиривања сецесионистичких тежњи косовских Албанаца тј. насилног отцепљења јужне српске покрајине. Према томе прихватањем учешћа страних актера у решавању унутар државних проблема долази до делимичног или привременог одрицања суверенитета Републике Србије над једним делом националне територије.

Узаврела међународна политичка атмосфера крајем деведесетих година у вези са сецесионистичком кризом на Космету, најбоље се огледа кроз ужурбано усвајање нових међународно-правних докумената. Савет безбедности Уједињених нација 24. октобра 1998. године усваја Резолуцију 1203 којом се намећу нова ограничења СРЈ ради „мирног решавања проблема Косова“. Поред устаљених констатација у самом садржају Резолуције СБУН 1203 нарочита пажња посвећена је ОЕБС Верификационој мисији на Космету као цивилном делу и војној НАТО ваздушној верификационој мисији (енг. *NATO Air Verification Mission*). Осим тога чланице СБУН поново упозоравају на тероризам албанских екстермиста позивајући при томе лидере косовских Албанаца „да осуде све терористичке акте који треба одмах да престану“ (UN Security Council, 1998c). С друге стране Резолуцијом 1207 СБУН која је усвојена 17. новембра 1998. године међународна заједница осуђје СРЈ за неуспешну сарадњу са Међународним судом за бившу Југославију (UN Security Council, 1998d). Као и у дотадашњим Резолуцијама СБУН руководство СРЈ поставља се у идентичан положај са „лидерима заједнице косовских Албанаца“ упркос спровођењу терористичких аката насиља једног дела сецесионистичког покрета који себе сматрају легитимним представницима тј. „лидерима“. Према томе и поред појединих дискутабилних ставова СБУН представљен је као главни посредник у мировном процесу између представника националне мањине етничких Албанаца и већинског дела становништва српске

¹⁰⁵ Састанку су присуствовали: Милан Милутиновић, председник Републике Србије, Никола Саиновић, потпредседник Савезне владе Савезне Републике Југославије, генералпуковник Момцило Перишић, начелник Генералштаба Војске Југославије, генералпуковник Властимир Ђорђевић, начелник Одељења јавне безбедности Министарства унутрашњих послова Републике Србије, те чланови њихових делегација док су војне власти НАТО-а представљали су генерал Науман, председавајући Сталног војног комитета, генерал Кларк, врховни командант Заједничких снага у Европи, те чланови њихових делегација (Записник СРЈ, 1998)

националности, и све донете одлуке у сагласности су са међународним јавним правом тј. повељом УН којом се гарантује сувереност националних држава.

Упркос постигнутим споразумима и усвојеним Резолуцијама СБУН масовна мобилизација терориста „ОВК“ није се смањивала чак супротно организован терор над цивилним становништвом (нпр. случај Панда) и снагама националне безбедности РС константно је спровођен широм Косова и Метохије. Као одговор на ескалацију сецесионистичког насиља политичко руководство СРЈ у сарадњи са војним и полицијским старешинама крајем 1998. и почетком 1999. године планира и организује низ антитерористичких мера усмерених против припадника „ОВК“. Један од тих акција која је привукла огромну пажњу међународне заједнице споведена је 15. јануара 1999. године у селу Рачак. Том приликом убијено је 40 терориста припадника „ОВК“ обучених и опремљених различитом врстом лаког и тешког наоружања складиштених унутар главног штаба као и у околним бункерима (Мијалковски и Дамјанов, 2002; Вијовић, 2004; Симић, 2006). Опсежну документацију о целокупном догађају сачинили су судски органи¹⁰⁶ СРЈ у сарадњи са тимом патолога и форензичара затим неколико посматрача из КВМ као и фински форензички тим на челу са Хеленом Рантом. Обдукциони налази тела припадника „ОВК“ пронађених у зони ратних дејстава јасно указују да реч о лицима која су активно учествовала у оружаном сукобу углавном мушкарци у просечној старости око 45 година (RTS, 2017). Међутим борбу са терористима у Рачку Вилијам Вокер представио је међународној јавности као „масакар ненаоружаних цивила, мештана албанског села“ и „злочин против човечности“, које су починиле југословенске снаге безбедности (RTS, 2017). Иако су тврдње шефа КВМ ОЕБС-а оспорене низом проверљивих доказа, од тог тренутка креће агресивна ратна пропаганда појединих истакнутих представника међународних организација, западних држава као и појединаца уз огромне дипломатске притиске на СРЈ тј. интернационализација проблема позивањем на људска права (Мијалковски и Дамјанов, 2002; Kohen, 2006; Wolfgram, 2008; Krivokrić, 2019; Proroković & Krga, 2019). У саопштењу Федералне владе издатом 18.01.1999. године након састанка чија је главна тема било извештавање КВМ о ситуацији у Рачку, осуђује се малициозно понашање Вилијама Вокера са одлуком да се прогласи непожељном особом (*persona non grata*) уз обавезу напуштања територије СРЈ у року од 48 сати.

Војни план чланица НАТО пакта подразумевао је постављање услова тј. ултиматума СРЈ који у нормативно-правном погледу представљају својеврсно одрицање суверенитета над једним делом националне територије. Управо је на Мировној међународној конференцији о Космету организованој 6. фебруара 1999. године у Француској (дворац Рамбује) политичком руководству СРЈ понуђен споразум који како наводе поједини аутори (Herring, 2000; Танјуг, 2017; Пророковић, 2019; Krivokarić, 2019:35) садржи неколико неприхватљивих услова, чијим се одбијањем ствара повод за рат. Наиме „Привремени споразум за мир и самоуправу на Косову“ (енг. *Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo*) из Рамбујеа предвиђао је следеће:

- *прво поглавље*: „уставно уређење Косова“ – иако је у саставу СРЈ Космет према виђењу твораца споразума треба да има законодавне, извршне и судске органе. На овај начин директно се нарушава суверенитет тј. надлежност републичких органа покушајем стварања „државе“ у држави,

¹⁰⁶ Истрагом је руководила истражни судија Окружног суда у Приштини Даница Маринковић (Мијалковски и Дамјанов, 2002:143).

- *друго поглавље:* „полиција и цивилно јавна безбедност“ – планирано је увођење Имплементационе мисије са задатком надгледања рада царине и граничне полиције и других тела полиције и цивилно јавне безбедности задужених за имплементацију споразума,
- *треће поглавље:* „спровођење и надгледање избора“ – изборни процес на територији Космета према члановима овог поглавља требало би да се споводи „у складу са уставом Косова“, дакле детаљно се разрађују услови неопходни за стварање политички повољног амбијента за успешан заврштак насилног сецесионистичког процеса,
- *четврто поглавље* односи се на економска питања при чему се наводи да је СРЈ дужна да обезбеди ефикасну алокацију ресурса за економски развој „Косова“,
- *пето поглавље:* „имплементација I“ – планирано је оснивање Заједничке мисије који би сачињавали шеф Имплементационе мисије, један федерални и један републички представник, један представник сваке националне заједнице на Космету, председник Скупштине и представник „председништва Косова“. Према томе читава концепција петог поглавља сведена је на успостављање организација које би обавиле трансфер власти са републичког на покрајински тј. квази државни ниво,
- *шесто поглавље:* „омбудсман“ – у члановима који сачињавају ово поглавље описује се сврха, мисија и задаци омбудсмана као и начин његовог проглашавања при чему је посебан акценат стављен на овлашћења квази државних косовских институција,
- *седмо поглавље:* „имплементација II заједно са Анексима А и Б“ – представља нарочито интересантн проблем посматрано са безбедносног и војног аспекта јер се сублимирају сви досадашњи захтеви (ултиматуми), што је заправо и сврха целокупног Споразума. Наиме у самом уводу (тачке а, б и ц) позива се Савет безбедности УН да Резолуцију у складу са Споразумом при чему између осталог захтева успостављање мултинационалних војни снага на Космету. Одмах након тога позива (стране) се НАТО пакт да установи и предводи поменуте војне снаге (Kosovo Force, KFOR). Ланац командовања поверен је искључиво Северноатланском савету са могућношћу учешћа и других држава али само ако потпишу споразум о сарадњи са НАТО пактом. Члан 4 и 5 садрже захтеве за повлачења федералних снага безбедности (ВЈ и МУП) са „Косова на друге локације у Србији“ уз останка појединих јединица са симболичним бројем припадника. Ваздушни простор изнад јужне српске покрајине био би контролисан искључиво од стране НАТО-а „укључујући 25 километара Заједничке зоне безбедности (енг. *Mutual safety zone*)“. Такође посебно занимљив захтев односи се на ослобађање притвореника и приступ Међународном трибуналу свим предметима у вези са насилним сукобима. Будући да је велики број албанских екстремиста чине лица која су починила кривична дела тероризма или су била у контакту са таквим лицима, поставља се логично питање да ли је међународна заједница овим споразумом покушала да аболира све терористе „ОВК“ оптужене за најтежа кривична дела против цивилног становништва и снага безбедности Републике Србије. С друге стране Анекс Б у потпуности је супротан са већином међународних уговора и конвенција којим се гарантује сувереност националиих држава и истовремено забрањује мешање других држава у унутрашње послове. Конкретно у Анексу тачка 5 наводи се „НАТО ће бити имун на све правне процесе било да су у питању цивилни, административни или криминални“. Тачка 8 „НАТО особље ће бити имуно на све форме хапшења, истраге или задржавања од стране власти

СРЈ“. Осим тога захтева се потпуна слобода кретања за особље, возила, опрему и летелице на целокупној територији СРЈ укључујући ваздушни простор без било каквих пореских обавеза иако се захтева расположиво коришћење државне инфраструктуре (аеродроми, железнице, друмске собаћајнице). Дакле систематичном анализом Споразума може се закључити да се његова суштина заправо своди на безусловну капитулацију једне суверене и независне државе а све зарад остваривања прикривеног циља тј. сецесије једног дела националне територије Републике Србије.

Очекивано понашање и реакција представника институција Републике Србије на апсолутно неприхватљиве услове који намеће један део међународне заједнице (тј. Контакт група) за решавање сецесионистичке кризе, конкретизује се усвајањем правних аката на различитим нивоима власти. Наиме Народна скупштина Републике Србије на седници оджаној 23. марта 1999. године доноси одлуку и неколико закључака који се тичу преговора у Рамбујеу и понуђеног „Привременог споразума за мир и самоуправу на Косову“. У одлуци се на недвосмислен начин наводи „да на разговорима ни у Рамбујеу, ни у Паризу - није постигнут политички споразум две делегације“ и „Кривица за неуспех разговора у Рамбујеу и Паризу не може се приписивати Државној делегацији Србије, која је све време инсистирала на непосредном разговору и договору, него и кривица, искључиво, на страни делегације сепаратистичког и терористичког покрета и на страни свих оних који су им дозволили такво понашање“ (Narodna skupština, 1999). Занимљива је констатација да је Контакт група „недефинисаном процедуром рада и одлучивања у току разговора уносила конфузију и створила подлогу за подметања и фалсификате докумената који никада нису разматрани ни усвојени“ (Narodna skupština, 1999) што се може посматрати као отворени вид тзв. „булдожер дијалогатије“ у којој су основни инструменти претња и употреба силе.

Додатна конфузија у мировном процесу настала је у моменту када је делегацијама обе стране понуђен исти Споразум са различитим садржајем при чему се наводи „папир који је потписала сепаратистичко-терористичка делегација Албанаца није никакав "споразум" него њихов захтев за "Косово републику" са парафима спонзора који их у томе подржавају“ (Narodna skupština, 1999). Претња оружаном агресијом и поништавање територијалног интегритета и суверенитета упућена је од стране Сједињених Америчких Држава и НАТО пакта који дипломатско, политички и војно сарађују са сепартистима и терористима (Narodna skupština, 1999). Симић констатује да је НАТО пакт на челу са САД применио „тврду моћ“ а као изговор наводи се: *први*, кршење људских права и репресија југословенског режима над албанским становништвом и тиме изазивање избегличке кризе; *други*, одбијање југословенског председника Слободана Милошевића да поштује међународне споразуме и резолуције СБУН (Simić, 2009:127). Несумњиво политички организована политичка представа која је одржана у Рамбујеу имала је јасан циљ да СРЈ представи као јединог кривца одговорног за неуспешан завршетак мировног процеса а тиме и довољан повод за почетак оружане агресије НАТО пакта.

Оружана агресија НАТО пакта на СРЈ званично је почела 24. марта 1999. године ваздушним ударима на војне и цивилне објекте смештених у већим градовима (Табела 4). У документима НАТО пакта сама оружана агресија названа је „Операција савезничка сила“ (енг. *Operation Allied Force*) док су војни планери из САД користили термин „Операција племенити наковањ“ (енг. *Operation Noble Anvil*). С друге стране у

домаћој научној и стручној литератури за описивање НАТО оружане агресије, често се појављује назив „Милосрдни анђео“ (енг. *Angel of Mercy*). С тим вези Деспотовић (Деспотовић, 2019:83) објашњава да је „акт оружане агресије на СР Југославију извођен путем бомбардовања из ваздуха и са велике дистанце, типичан пример асиметричног рата, а његова доминантна карактеристика је да је то био „рат без битке“. Изразите диспропорције у погледу војне моћи НАТО пакта с једне и СРЈ с друге стране сразмерне су катастрофалним губитцима (људским и материјалним), што представља једну од водећих карактеристика „Операције савезничка сила“.

Веома важна чињеница којом се оспорава поступање чланица НАТО пакта јесте да је сама одлука донета мимо Савета безбедности Уједињених нација а тиме и Повеље УН којом се забрањује употреба оружане агресије против суверених и независних држава. Међутим политички званичници појединих држава (пре свега САД) оружану агресију правдали су „спречавањем хуманитарне катастрофе“ и тзв. „етничког чишћења“ етничких Албанаца на Космету, чиме се у међународном војно-безбедносном дискурсу актуелизовао термин „хуманитарна интервенција“¹⁰⁷. Да је заправо реч о сасвим супротном чињеничном стању сведоче бројни примери цивилних жртава¹⁰⁸ насталих као последица употребе разорне војне технике (као нпр. хемијско и биолошко оружје) НАТО пакта (Лекић, 2007; Petković, 2009; Rejanović, 2015; Krga, 2019; Пророковић, 2019; Смиљанић, 2021).

Према незваничним подацима списак цивилних жртава¹⁰⁹ насталих као последица НАТО агресије на СРЈ обухвата од 1500 до 2500 страдалих и преко 6000 рањених (Танјуг, 2020). С друге стране Шуваковић и Обрадовић објашњавају да је „према Пресуди Окружног суда у Београду К. бр. 381/2000, у периоду од 24. марта 1999. до 10. јуна 1999. године, у СРЈ је убијен 1191 човек, од чега: 546 припадника ВЈ, 138 припадника МУП, 507 цивила“ (Шуваковић и Обрадовић, 2019:79). Аутори даље констатују „ поред жртава ваздухопловних напада НАТО, у наведене податке укључени су и убијени у нападима тзв. ОВК, што се може сматрати исправним, имајући у виду већ истакнуту чињеницу о савезништву тзв. ОВК и НАТО“ (Шуваковић и Обрадовић, 2019:79). Треба истаћи да су цивилне жртве настале као последица операције „Савезничка снага“ чланице НАТО пакта у средствима јавног информисања (за потребе ратне пропаганде тј. оправдавања агресије), својим грађанима представљале као „колатералну штету“.

Табела 4. Уништена цивилна инфраструктура током НАТО агресије

Објекти	Број дејстава	Оштећени	Уништени	Укупно
Индустрија	174	82	7	89
Привредни објекти	182	23	5	128
Енергетска постројења	231	109	11	120

¹⁰⁷ Прави смисамо „хуманитарне интервенције“ јесте мешање у унутрашње послове једне државе тј. нарушавање и организирање суверенитета (Пономарева & Фролов, 2019).

¹⁰⁸ Савић и сарадници у истраживању под називом „Карактеристике повређивања и повреда код жртава НАТО агресије на подручју Београда“ спроведеног почетком 2000. године долазе до закључака да је највећи број погинулих млађег животног доба од 31 до 40 година на локацијама у најужем градском центру при чему је половина од укупног броја повређених страдала на радном месту (Savić et al., 2001).

¹⁰⁹ Опширније о жртвама НАТО агресије погледати у Танчић и сарадници, 2021.

Објекти инфраструктуре	794	270	87	357
Здравствене установе	51	47	1	48
Образовне установе	122	100	1	101
Верски, културни и спортски објекти	437	176	7	183
Укупно:	1991	907	119	1026

Извор: Бакрач, 2021:116.

Марковић напомиње „да су оштећења таква да се не би могла поднети (око 15-20% индустријских предузећа и инфраструктуре), али она значе губитке за једну привреду тешко ослабљену кризом претходне Југославије, разбијањем земље и целовитог привредног система а затим и нарочито трогодишњом економском блокадом“ (Марковић, 1999). Штавише процењује се да је укупна материјална штета настала услед НАТО агресије на СРЈ достигла цифру од око 100 милијарди долара док је без радног места остало нешто више од 500 хиљада радника уз критично угрожену егзистенцију више од два милиона људи (Народни музеј Ниш, 2019). Иако је Савезна Влада 1999. донела одлуку којом се утврђује методологија процене ратне штете прозороване агресијом снага НАТО пакта, званичан документ о укупним последицама борбених дејстава још увек нису доступни јавности.

Снаге националне безбедности Републике Србије активно су пружале отпор свих 78 дана оружане агресије НАТО пакта као и копненој инвазији терориста „ОВК“ који су деловали у садејству са регуларним припадницима војске Албаније. Простор Косова и Метохије током 1999. године представљао је главно поприште оружаног сукоба тј. сецесионистичког насиља подржаним од стране некада главних медијатора мировног процеса а сада снажних промотера независности (укупно 19 високо развијених западних држава) јужне српске покрајине. Стевановић (Стевановић, 2021) описује да је координација полицијских и војних јединица од априла 1999. године спровођена са циљем планирања и извођења против терористичких операција (ПТО) против снага „ОВК“, које су постале врло близак савезник НАТО у територијалном разбијању СРЈ. Аутор наставља наводећи да је добро замишљена операција „Стрела“ у којој би албански терористи заједно са НАТО трупама отворили коридор од Албаније ка средишњем делу Космета, потпуно осујећена активним ангажовањем Полиције РС и Војске Југославије (Стевановић, 2021). Конкретно офанзива албанских терориста 1500-2000 људи започета је 9. априла 1999. године уз ангажовање три пешадијске бригаде, затим оружаних снага Албаније 2. пешадијска дивизија специјалних НАТО снага уз снажну артиљериску подршку авијације на правцу: караула „Кошаре“, - караула „Морина“ – Ђаковица (Форца, 2021). Осим тога извођењем ПТО на централни деловима Космета терористичка организација „ОВК“ поново је разбијена док је копнена интервенција НАТО зарад окупације јужне српске покрајине, потпуно заустављена (Стевановић, 2021). Дакле операција „Стрела 1 и 2“ може се посматрати као догађај који је представљао прекретницу у развоју и даљој ескалацији сецесионистичког насиља поржаног од стране НАТО снага.

Оружани напад терориста у рејону карауле Кошаре а затим и рејону Паштрик према појединим ауторима (Мијалковски и Дамјанов, 2002; Јевтовић, 2016) представља чист пример покушаја насилне окупације копненим путем Косова и Метохије уз неутралисање снага националне безбедности Републике Србије. Наиме оба покушаја (19.04. и 26.05.1999. године) нарушавања територијалне целовитости СРЈ путем здружене инвазије терориста „ОВК“, страних плаћеника, верских фанатика, официра Војске Албаније и припадника НАТО пакта и поред очигледне надмоћности (у погледу бројности и опреме), завршена су потпуно неуспешно. На Паштрику је југословенска војска нанела огромне губитке непријатељу. У борбама које су трајале од 26. маја до 14. јуна на масиву Паштрика погинуло је 26 војника Војске Југославије (RTS, 2019). Према званичним подацима косовске Комисије за одређивање статуса ветерана у борбама у зони Паштрика погинуло је 453 УЧК („ОВК“) терориста, а рањено више од 700 (RTS, 2019). Губици непријатеља били су готово 20 пута већи (RTS, 2019). Осим тога у интервју магазину „Недељник“ генерал Божић Делић командант 549. моторизоване бригаде ВЈ детаљно је описао задатак одбране границе СРЈ од налета око 6000 терориста припадника „ОВК“. Генерал Делић у истиче да је приликом покушаја пробоја границе СРЈ 26. маја 1999. године било координисаног деловања прво Војске Албаније (артиљеријске снаге) затим четири стрељачка строја које су сачињавали терористи „ОВК“ и наравно ваздушне подршке НАТО авијације која би су сваком контранападу ВЈ изводила ваздушне нападе на њихове положаје (Nedeljnik, 2019). Главни правац напада одвијао се код карауле „Горожуп“ која је после већих обрачуна враћена под контролу ВЈ (Nedeljnik, 2019). О улози НАТО авијације (под командом Веслија Кларка) генерал Делић посебно истиче употребу савремених борбених авиона типа Ф-16, Ф-18, „мираж“ и А-10 као и често практиковање тепих бомбардовања српских положаја авионима Б-52 и Б-1 који су летели директно из Америке и Енглеске (Nedeljnik, 2019). Задатак одбране државе границе од агресора је успешно изведен при чему је живот изгубило 25 војника припадника 549. моторизоване бригаде ВЈ (Nedeljnik, 2019). Дакле покушај копнене инвазије а затим и сецесије Косова и Метохије током НАТО агресије иако добро војно и логистички припреман, није испунио очекивања појединих западних држава.

Неповољне последице агресивног поступања чланица НАТО пакта током ваздушних напада на СРЈ предмет су проучавања многобројних научних радова из области студија безбедности као и других сродних дисциплина (нпр. екологија, медицинске науке, политичке науке, економија). Пре свега забрињавајући резултати појединих истраживања (Zarić & Dević, 2002; Milačić & Simić, 2004; Гачић & Мићовић, 2019) упућују на закључак да је НАТО авијација користила огромне количине муниције са осиромашеним уранијумом који изазива тешка хронична обољења као и дугорочну деградацију животне средине. С друге стране у истраживању под називом „Осиромашени уранијум на Косову: постконфликтна процена животне средине“ којег је спровео тим научника Програма Уједињених нација за животну средину (енг. *United Nations Environment Programme UNEP*) током лета 1999. године на простору СРЈ детаљно се описују загађена (контаминирана) места, количина осиромашеног уранијума као и детаљи њиховог утицаја на људско здравље. Генерално резултати истраживања груписани су у неколико категорија чији је заједнички именитељ следећи „ризик од претеране радиолошке контаминације људи, материјалних добар и животне средине је безначајан“ (UNEP, 2001). О томе да су резултати истраживања УНЕП-а спорни и не осликавају реалне прилике на терену најбоље показује истраживачки рад „Последице НАТО бомбардовања на животну средину у Србији“ домаћих еминентних стручњака. Наиме Милачић и Симић констатују да је присуство осиромашеног

уранијума нарочито изражено у региону града Врања, где су дозвољене количине радиоактивног зрачења вишеструко прекорачене при чему је потврђено таложње честица у узоркованим биљкама са ризиком даљег угрожавања читавог ланца исхране (Milačić & Simić, 2004:5-7). О изузетно високим количинама коришћеног осиромашеног уранијума детаљно образлаже Пејановић уз констатацију да су италијанске снаге НАТО на почетку уласка у јужну српску покрајину новембра 1999. године добиле нуклеарно-биолошко-хемијски приручник (Pejanović, 2015). На насловној страни приручника (енг. *KFOR Internacional Brigade West Depleted Uranium-Information book*) стоји јасно упозорење на радиолошку опасност уз „Златна правила: држите се даље од тенкова возила и зграда погођеним пројектилама или крстарећим ракетама са осиромашеним уранијумом“ (Pejanović, 2015:39). Дакле покушај насилног теиторијалног прекрајања граница СРЈ оставио је дугорочне безбедносне последице по физичко и ментално здравље¹¹⁰ свих грађана. Примена оружја за масовно уништење од стране чланица НАТО пакта оставља неизбрисив траг на стање и квалитет природних ресурса нарочито због процеса таложње честица уранијума при чему је еколошка равнотежа (а тиме и безбедност) угрожена на дужи временски период.

Континуирано разарање читаве државе и њеног становништва од стране чланица НАТО пакта формално је окончано потписивањем Војно-техничког споразума (ВТС) у Куманову 9. јуна 1999. године. Претходна ратификација ВТС у Скупштини Републике Србије потврдила је да су преузете одређене обавезе и гаранције којима се посматрано из правне, политичке и безбедносне перспективе привремено суспендује суверенитет СРЈ над Косовом и Метохијом. Повлачење војних и полицијских јединица праћено је егзодусом неколико десетина хиљада Срба са Косова и Метохије чиме се створила прилика представницима сецесионистичког покрета косовских Албанаца, да у својој дневно политичкој реторици истичу демографску надмоћ.¹¹¹ Потпуна контрола јужне српске покрајине као и једног дела централне Србије (зона ваздушне безбедности 25 км, зона копнене безбедности, 5 км) изван административне линије, препуштена је међународним безбедносним снагама односно КФОР-у (енг. *Kosovo Force*, KFOR). Поред тога члан 4 предвиђа формирање Заједничке комисије за спровођење ВТС коју чине припадници мисије КФОР-а и снаге система националне безбедности РС тј. војне и полицијске јединице. Значај Комисије потврђен је током поновне ескалације терористичког насиља етничких Албанаца у општинама (Куршумлија, Прешево, Бујановац и Медвеђа) које се налазе непосредној близини копнене зоне безбедности. Одлуком Северно-атланског савета, 2001. године дозвољен је повратак јединица војске РС и координисано деловање са Комисијом у циљу сузбијања терористичког насиља.

Поједине формулације термина као што су „границе покрајине Косово“ и „територија Косова“ уносе додатне забуне и сумње у намере представника међународне заједнице који се поново појављују као главни медијатори у „мировном процесу“. Осим тога остављена је могућност широког тумачења појединих чланова ВТС ради оправдавања појединих активности употребе силе на простору Космета. Конкретно у последњем члану 5. јасно се наводи “без обзира на било коју одредбу овог Споразума, Стране разумеју и сагласне су са тим да командант међународних безбедносних снага ("КФОР") има право и овлашћење да примора на уклањање, повлачење или релокацију

¹¹⁰ Опширније у: Мирковић, 2021.

¹¹¹ Опширније о сведочењима избеглих Срба са Космета NIN, 1999.

одређених снага и оружја, и да наложи обуставу било којих активности за које командант међународних безбедносних снага ("КФОР") сматра да представљају потенцијалну опасност било међународним безбедносним снагама ("КФОР") било њиховој мисији, или некој другој Страни. Снаге које се не прераспореде, повуку, релоцирају или не престану да угрожавају или потенцијално угрожавају активности након таквог захтева међународних безбедносних снага ("КФОР"), биће изложене војној акцији међународних безбедносних снага ("КФОР"), укључујући и употребу нужне силе како би се обезбедило поштовање“ (Војно-технички споразум, 1999). Дакле самостално тј. произвољно одлучивање комананта КФОР-а о потенцијалним безбедносним претњама, отвара простор за различите видове манипулације имајући у виду чињеницу да је током агресије НАТО пакта једне од легитимних мета напада управо били снаге националне безбедности РС, њени грађани као и читава инфраструктура у јавном или приватном власништву.

Војно-техничким споразумом на самом почетку предвиђено је доношење резолуције Савета безбедности Уједињенх нација којом би се потврдило присуство међународних безбедносних снага. Сходно томе сталне чланице СБУН 10. јуна 1999. године усвајају Резолуцију 1244 која за разлику од ВТС садржи нешто повољнија овлашћења Републике Србије у погледу статуса Косова и Метохије. Резолуцијом СБУН-а 1244 предвиђају се поједина органичења надлежности институција Републике Србије и захтева (члан 3) повлачење одређеног броја „свих свих војних, полицијских и паравојних снага према убрзаном распореду, са којим ће да буде синхронизовано размештање међународних снага безбедности на Косову“ (СБУН Резолуција 1244, 1999). С друге стране у члану 4 јасно се „потврђује да ће након повлачења договореном броју југословенског и српског војног и полицијског особља да буде дозвољено да се врате на Косово“ (СБУН Резолуција 1244, 1999). Штавише веома важна обавеза којом би се сецесионистичка криза делимично разрешила, садржана је у члану 8 став 2 где се захтева „демилитаризовање Ослободилачке војске Косова (ОВК) и других наоружаних група косовских Албанаца“ (СБУН Резолуција 1244, 1999).¹¹² Међутим након повлачења војних и полицијских јединица Републике Србије са простора Космета, безбедносна ситуација постаје изузетно нестабилна са низом негативних импликација пре свега преостало становништво српске националности (нпр. побуна албанских екстремиста 2004. године уз поновљени погром Срба као и системско уништавање имовине Српске православне цркве).

Резолуцијом СБУН 1244 суверенитет и територијална целовитост Савезне Републике Југосавије (Републике Србије) делимично је очувана имајући у виду чињеницу да је сврха међународног цивилног присуства на Космету управо обезбеђивање аутономије кроз успостављање привремених институција самоуправе. С друге стране недореченост међународне зајединце у погледу сталног потенцирања „решења статуса Косова“ кроз политички процес, повољно је утицала на сецесионистичке тежње косовских Албанаца. Осим тога Војно-технички споразум којим је завршена оружана агресија НАТО пакта на СРЈ несумљиво је показао да подршка једног дела међународне зајединце сецесионистичком покрету косовских Албанаца и њиховим насилним инструментима борбе, заправо нескривени приоритет чиме су двоструки стандарди постали нераскидиви део међународне дипломатије.

¹¹² Исти захтев се понавља у члану 9 став 2.

4.2 Једнострано проглашење независности Косова и Метохије 2008. године – актуелизација права на политичко самоопредељење

Динамика сецесионистичког процеса (са изразитим насилним елементима) унутар јужне српске покрајине, након успостављања Мисије привремене управе Уједињених нација¹¹³ (енг. *United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, UNMIK) добија релативно „нова“ обележја, једнако неповољна по националну безбедност Републике Србије. Будући да је кроз Резолуцију СБ УН 1244 постигнута својеврсна интернационализација статуса покрајине Косова и Метохије а тиме и ограничење суверенитета Републике Србије, изостала је очекивана примена делегираних надлежности од стране УНМИК-а у погледу мирног решавања сецесионистичке кризе. Различита тумачења Резолуције СБ УН 1244 допринела су додатном усложњавају политичко-безбедносне ситуације у јужној покрајини са тенденцијом наставак сецесионистичког насиља косовских Албанаца. Управо је то један од разлога што је Народна скупштина РС усвојила „Декларацију о Косову и Метохији“¹¹⁴ 2003. године у којој се изражава сумња у намере представника (службеника) мисије УН на Космету уз упозорење: на етничку дискриминацију, органичену слободу кретања и лоше поштовање људских права, неуспешан процес повратка избеглица и интерно расељених лица и редова српске националне зајединце (Народна скупштина РС, 2003) Штавише очигледни изостанак координисаног деловања КФОР-а (као војног) и УНМИК (као цивилног дела) мисије уз стално потенцирање наглог повлачења снага СРЈ са простора Космета, имао је за последицу поновно активирање екстремиста као и терориста „ОВК“ уз систематски прогон преосталих Срба.

Сецесионистичке тежње косовских Албанаца углавном се конкретизују насилним активностима усмерених према вредности које се штите националном безбедношћу Републике Србије као државе домаћина. У извештају Министарства унутрашњих послова РС под називом „Тероризам на Косову“ издатом поводом ескалације насиља и терора над Србима на Космету у периоду од 17. марта до 24. марта 2004. године, описују се добро планирано, организовано и координирано деловање и употреба насиља од стране сецесионистичког покрета косовских Албанаца. Већина места на простору Космета где Срби чине већински део становништва (Косовска Митровица, Пећ, Витина, Клина, Приштина, Липљан, Старо Грацко, Штрпце) било је изложено различитим облицима угрожавања од паљења и уништавања имовине до убистава, киднаповања и застрашивања. Укупан биланс тродневног насиља косовских Албанаца и терора над Србима, иако није коначан укључује следеће: 8 убијених и 143 повређена лица српске националности, преко 800 оштећених и спаљених српских кућа, више од 200 уништених возила, међу којима 144 возила међународних безбедносних снага (МУП, 2004). Такође као мета напада албанских терориста нашли су се вишевековни православни манастири, цркве, гробља и други сакрални објекти који доказују континуирано присуство Срба на овим просторима. Аутори извештаја констатују да осим великог броја албанских екстремиста из јужног и централног дела Републике Србије посебан допринос организованом терору имали су Косовски заштитни корпус (КЗП), Косовске полицијске снаге (КПС) као и поједине јединице међународних снага

¹¹³ Главни задатак Мисије јесте успостављање стандарда пре статуса који је између осталог одредио СБ УН.

¹¹⁴ У Декларацији се на више места спомње Координациони центар Србије и Црне Горе за Косово и Метохију као институција чија је надлежност да у саради са осталим државним органима пружа подршку Мисији УН на Космету.

безбедности (МУП, 2004). Дакле више него видљива пасивност међународне заједнице у погледу обавезе очувања мира и стабилности на Косову и Метохији, може се тумачити као манипулативни дипломатски потез предузет зарад стварања повољних услова за решење сецесионистичке кризе пре свега у корист косовских Албанаца тј. покушај остваривања независности јужне српске покрајине. До сличних закључака долазе Кинг и Масон наводећи да је „насиље побољшало агенду независности као ништа друго у протеклих 5. година. Сходно томе устаљени образац понашања представника сецесионистичког покрета косовских Албанаца препознатљив је искључиво по примени насиља и терора као основних инструмената политичке борбе.

Поводом више пута поновљеног покушаја етничког чишћења Срба са простора Космета Скупштина РС 26. марта 2004. године усвојила је „Резолуцију о Косову и Метохији“ којом се констатује да организовано насиље албанских терориста и сепаратиста доприноси свеprisутном угрожавању односно нестабилној безбедносној ситуацији.¹¹⁵ Такође у Резолуцији се захтева да Влада РС донесе предлог за политичко решење тренутне ситуације а све у циљу заштите Срба на Космету који су директно изложени различитим облицима етничког чишћења.

Подршка међународне заједнице сецесионистичком покрету Косовских Албанаца део је њихових напора да у сваком аспекту (правни, политички, еколошко-економски) досегну највећи степен суверенизације јужне српске покрајине.¹¹⁶ Као један од примера очигледне пристрасности Мисије УН на Космету може се навести случај Харија Холкерија који је 2004. године¹¹⁷ Савету безбедности УН представио документ о стању на Космету под називом „Стандарди за Косово“ који суштински представља уставни акт којим се регулише „изградња демократских институција“, „поштовање права мањина“ и „успостављање функционалне економије“ (Security Council, 2003). У једном делу документа говори се о „спровођењу слободних и поштених избора ради успостављања непристрасног правног система“ при чему се директно нарушавају дотадашњи међународно правни споразуми (првенствено Резолуција СБ УН 1244) путем који се гарантује територијална целовитост и уставни поредак Републике Србије. О неодрживости поменутог документа и нереално представљеног чињеничног стања посебно су упозорили посланици Скупштине РС на расправи поводом усвајања „Плана за политичко решење ситуације на Косову и Метохији“. За разлику од документа шефа УНМИК-а Холкерија у усвојеном Плану РС предвиђено је успостављање тзв. територијалне аутономије путем успостављања региона (укупно 5) унутар који би Српска заједница на Космету ефикасније заштитила људска, културна и национална права као и свој идентитет.¹¹⁸ Примена Плана РС била је ометена резистентношћу представника међународне заједнице и њиховом опробаном методу дипломатске принуде мимо интереса Срба.

Заинтересованост Европске уније за геополитички простор Западног Балкана (у овом случају за статус јужне српске покрајине Косова и Метохије) интензивирана посебно након насиља албанских екстремиста 2004. године. С тим у вези именоване Мартија Ахтисарија финског дипломате за специјалног изасланика УН-а за решавање статуса

¹¹⁵ Опширније на: Narodna skupština RS, 2004.

¹¹⁶ Сједињене Америчке Државе кроз подршку учлањења тзв. Косова у Светску Банку и Међународни монетарни фонд, покушавају да успоставе међународни субјективитет једнострано проглашене независности јужне српске Покрајине.

¹¹⁷ Документ је претходне године представљен у Приштини.

¹¹⁸ Опширније у: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=377619>

Космета, може се тумачити као почетак „компромисног дијалога две стране“ под патронатом водећих чланица Европске уније. Преговори српске и албанске стране започињу састанком у Бечу 2006. године када према речима Кер-Линдсеја (Ker-Lindsay, 2009) од самог почетка Запад показује своју одлучност у погледу подршке „независности Косова“ искључујући могућност било којег другог алтернативног решења. Потпуно игнорисање интереса Републике Србије кроз одбијање свих предлога њених представника у контексту проширене аутономије покрајине, показује да је за Европску унију и друге западне државе, статус Космета већ решен и да је само потребно пронаћи адекватне механизме (право на политичко самоопредељење) како би се остварила потпуна сецесија тј. „независност“.

О неравноправном третирању Републике Србије као једне стране у дијалогу сведочи изјава Ахтисарија настала уочи састанка у Бечу. Током преговора 8. августа преговарачкој делегацији РС специјални изасланик генералног секретара УН-а Ахтисари саопштио је „да су Срби криви као народ“ (Vreme, 2006). Изјава високог представника међународне заједнице била је повод за низ терористичких аката (нпр. напад на кафић у северном делу Косовске Митровице 26. августа 2006. године) албанских екстремиста који су угрожавали безбедност Срба на Косову и Метохији. С друге стране стално исказивање неслагања са наметнутим предлогом за решење статуса Космета од стране представника српског политичког руководства праћено је низом званичним саопштењима где се истиче да је независност јужне покрајине апсолутно неприхватљива.

Свеобухватни предлог за решавање статуса Косова и Метохије (чији је аутор Марти Ахтисари) представљен је 26. марта 2007. године као једино одрживо решење сецесионистичке кризе. Међутим сам документ који је доступан јавности обилује низом спорних одредница које у формално-правно и политичком смислу додељују државност једном делу територије унутар постојеће суверене националне државе, директно нарушавајући њену безбедност. Садржину документа сачињава укупно 12 поглавља¹¹⁹ (анекса) унутар који се детаљно образлаже механизам регулације и поштовања основних вредности (политичких, економских и социјалних) једног демократског друштва, без обзира на чињеницу што је Косово и Метохија у саставу Републике Србије при чему су косовски Албанци њени грађани са статусом националне мањине.

Већ у првом поглављу говори се о неопходности „доношења Устава Косова“ као највишег правног и политичког акта којим се сецесионистичком покрету косовских Албанаца формално заокружује тзв. „надгледана независност“. С друге стране Република Србија третира се као суседна држава која се при томе позива на „добронамерну сарадњу“ приликом реализације понуђеног решења. Осталих 11 поглавља могу се посматрати као додатна надоградња „државног апарата“ којим би се сецесија Космета прво остварила а затим и одржала под патронатом међународне заједнице (пример Међународног цивилног представника који се предвиђа Ахтисаријевим планом).

¹¹⁹ Као што су: уставне одредбе, права заједнице и њихових припадника, децентрализација, правосудни систем, верско и културно наслеђе, спољни дуг, имовина и архиве, безбедносни сектор Косова (и Метохије), међународни цивилни представник, мисија европске безбедносне и одбрамбене политике (ЕБОП), међународно војно присуство и законодавство (Свеобухватни предлог за решавање статуса Косова и Метохије, 2006).

Оно што је посебно важно за динамику сецесионистичког процеса поред правосудних и економских принципа решења, јесу питања везана за „Безбедност Косова“ (Свеобухватни предлог за решавање статуса Косова и Метохије, 2006:51). У члану 1 Анекса 8 наводи се „да ће Косово на својој територији имати надлежност у областима спровођења закона, безбедности, правосуђа, јавне безбедности, обавештајне службе, цивилне заштите и реаговања у ванредним ситуацијама и контроле граница“ што упућује на закључак да је монопол на физичку силу потребно уступити (према Архтисаријевом плану) косовским Албанцима. Даље образложење неопходности успостављања безбедносног система уноси додатне конфузије имајући у виду покушај легализације некадашњих припадника терористичке организације „ОВК“ у оквиру „Косовских безбедносних снага, КБС“. Конкретно се наводи да ће КБС бити лако наоружане у саставу од 2500 активних и 800 резервних припадника прво са задатком реаговања у кризним ситуацијама а затим и обављања других „безбедносних задатака“ (Свеобухватни предлог за решавање статуса Косова и Метохије, 2006:53). Управо „други безбедносни задаци“ остављају могућност трансформације КБС-а у правцу војних јединица које би имале шири потенцијал угоржавања безбедности Републике Србије и њених грађана, пре свега оних на простору Космета. Дакле предложено решење специјалног изасланика генералног секретара УН-а Мартија Ахтисарија у потпуности се подудара са сецесионистичким циљем косовских Албанаца да јужну српску покрајину учине независном тј. квази државом са свим прерогативима власти.

Представници Републике Србије који су учествовали у дијалогу који се одвијао у више етапа наговорили су медијаторима да ће одбити сваки предлог решења сецесионистичке кризе који доводи у територијалну целовитост. О томе сведочи изјава председника Владе РС Војислава Коштунице који је крајем марта 2007. године саопштио да је „први државни и национални интерес да пропадне план изасланика УН-а Мартија Ахтисарија за распарчавање Србије“ (Dnevne novine Danas, 2007a). У истом интервјуу Војислав Коштуница је као једино одговорне за подршку сецесији Космета означио Сједињене Америчке Државе, Европску унију и НАТО пакт. Будући да је Свеобухватни предлог за решавање статуса Косова и Метохије званично одбијен због низа противречности и малициозних овлашћења привремених институција са средиштем у Приштини, међународна заједница представљена сада у улози „нових“ медијатора САД, ЕУ и Руске Федерације (тзв. Тројка), организује продужетак започетог дијалога.¹²⁰

За разлику од претходног формата преговарачког процеса којим је руководио Марти Ахтисари, предлози за решење сецесионистичке кризе на Косову и Метохији треба да буду упућени управо од стране непосредних преговарачких страна уз временско ограничење дијалога.¹²¹ Сходно томе предлог делегације Републике Србије тицао се додељивања специјалног статуса јужној покрајини налик на Хонг Конг где се често спомињао термин „суштинска међународно гарантована аутономија“ (Vreme, 2007a). Поред тога спомињана су и поједина специјална статусна решења као што је Територија Окландска острва, као пример очувања територијалне целовитости и суверености националне државе уз могућности широке аутономије поједних региона. Батаковић (Batakovic, 2014) описује да модел Хонг Конг предвиђа висок степен аутономије при чему поједина овлашћења остају у надлежности републичких органа,

¹²⁰ Опширније на: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=554484>

¹²¹ Планирано је да преговори под мандатом Тројке трају од августа до децембра 2007. године.

што је у случају Космета: одбрамбена и спољна политика, контрола граница и заштита српског културно-историјског наслеђа.

Међутим ипак је било покушаја да се наметну појединачна решења, где је према појединим констатацијама највише предњачила Европска унија. Наиме један број аутора (Weller, 2008; Lehne, 2009) напомиње да је представник Европске Уније Волфганг Ишингер предлагао да по угледу на Западно-Источну Немачку сви политички и економски односи између Републике Србије и Косова (и Метохије) буду идентично регулисани на унутрашњем и међународном плану. Незванични предлог представника Европске уније за решење статуса Космета, српској преговарачкој делегацији деловао је потпуно неприхватљиво из разлога (како је тада наводио министар за Косово и Метохију Слобаодан Самрацић) што се он темељи на уговору две независне државе из 1972. године при чему Ишингер излази из свог повереног мандата (Vreme, 2007). Неуспех започетог дијалога током 2007. године између две стране који је спровођен преко међународних посредника није испунио првобитно предвиђене захтеве, како због пасивности преговарача тако и због сталне опструкције албанске преговарачке делегације, која је категорично одбијала сваки предлог који искључује независност јужне српске покрајине.

Потреба за јединственим улагашавањем ставова (а потом и наступа у преговарачком процесу), српског политичког руководства наочито је истицана приликом усвајања Резолуције о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије.¹²² У уводном делу Резолуције констатује се да су сецесионистичке тежње косовских Албанаца све агресивније уз отворену претњу покушаја једностраног проглашења независности при чему се доводи у питање тј. угоржава територијална целовитост и сувереност РС над Косметом (Резолуција НСРС, 2007). Сходно томе тадашњи председник Републике Србије Борис Тадић заједно са председником Владе Војиславом Коштуницом отворено критикују поједине државе (велике силе) због њихове подршке сецесионистичком покрету косовских Албанаца а тиме и подривању националне безбедности. Преговарачки процес је према њиховим наводима послужио пре свега за стварање повољног политичког амбијента у коме би се сецесија Космета ефикасно завршила (Vreme, 2007b). Штавише промена било каква постојеће међународне администрације (под патронатом УН-а) условљена је проналажењем компромисног решења о статусу Космета који ће подржати Савет безбедности УН (Dnevne novine Danas, 2007b). Дакле одређени наговештаји о могућем противправном проглашењу независности јужне српске покрајине, условили су доношење низа мера (нпр. усвајања седам скупштинских резолуција¹²³ о заштити суверенитета РС као и других подзаконских аката и уредби) којим се читаво државно руководство Републике Србије активно укључује у заштиту основних вредности националне безбедности тј. политичке стабилности, уставног поретка, суверености, територијалне целовитости као и најважније заштита становништва српске националности на подручју Косова и Метохије.

У Интегралном извештају преговарачке тројке Контакт групе о статусу Косова и Метохије који је 4. децембра 2007. године предат генералном секретару УН Бан Ки Муну, наводи се да није дошло до коначног решења питања суверенитета над јужном

¹²² У тексту Резолуције наводи се да ће Република Србија бити војно неутална у односу на постојеће воно-политичке савезе.

¹²³ За период од 2001. до 2007. године.

српском покрајином. Између осталог аутори извештаја напомињу да постоје дијаметрално супротни ставови преговарачких страна, при чему при чему косовски Албанци захтевају независност док представници Републике Србије пружају гаранције широке аутономије Космета (Security Council, 2007). С друге стране могуће је приметити да је извештају Контакт групе јужна српска покрајина Косово и Метохија представљена као суштински независна (тачка 14) нарочито када се описује нестабилна безбедносна ситуација. Да је реч о потпуно конфузној ситуацији сведочи пример сталног помињања Резолуције СБУН 1244 којим се гарантује сувереност и територијална целовитост РС с једне и Ахтисаријевог плана где се захтева „надзирана независност Косова“ с друге стране. Према томе представници сецесионистичког покрета косовских Албанаца користе прилику да путем свог свестраног лобирања задобију подршку водећих западних држава и да као кривца за крах преговора оптужи Републику Србију чиме би право на политичко самоопредељење било идеалан изговор за једнострано проглашену независност.

Привремене институције самоуправе на Космету 17. фебруара 2008. године доносе декларацију у којој се проглашава једнострана независност Косова и Метохије од Републике Србије. Реаговање републичких органа на усвајање спорних докумената у којима се проглашава сецесија јужне покрајине, односи се првенствено на њихово апсолутно поништавање. С тим у вези Влада Републике Србије доноси Одлуку о поништавању противправних аката привремених органа самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу једностране независности (Влада РС, 2008). Сецесионистички покрет косовских Албанаца својим једностраним актима довео је у питање уставно уређење РС у коме је Аутономна покрајина КиМ саставни део њене територије, да има положај суштинске аутономије у оквиру суверене државе Србије и да из таквог положаја сви државни органи, па и Влада Републике Србије, имају уставну обавезу да заступају и штите државне интересе Републике Србије на Косову и Метохији (Влада РС, 2008). Осим тога једнострано проглашена независност у директној је супротности са водећим међународним уговорима од којих се посебно истиче: Повеља УН и Резолуција СБУН 1244. Народна Скупштина Републике Србије 18. фебруара 2008. године потврђује одлуку Владе где се између осталог и проглашавају ништавним све одлуке органа Европске уније о слању мисије на Косово и Метохију¹²⁴ (НСРС, 2008). Кључна порука која је поменути документима послата домаћој и међународној јавности јесте да је АП Косово и Метохија неотуђиви део јединственог и недељивог уставно и државноправног поретка Републике Србије.

Став других чланица УН поводом једнострано проглашењене независности Космета прилично је неуједначен. С једне стране отворено промовисање независности Космета део је спољне политичке агенде НАТО пакта као војно-политичког савеза који окупља један број високо развијених западних држава. Наиме међу првим државама које су признале једнострано проглашену независност Космета јесу: Сједињене Америчке Државе, Француска, Савезна Република Немачка, Велика Британија, Канада као и државе са статусом регионалних сила односно Турска и Јапан. Треба напоменути индикативно понашање Европске уније која је две недеље пре незаконитог проглашења независности на основу Заједничке акције Савета ЕУ 2008/124/CFSP¹²⁵ успоставља цивилну мисију ЕУЛЕКС. Мисија ЕУЛЕКС је између осталог у свом

¹²⁴ Током међународних преговора о статусу Космета делегација РС саопштила је да неприхватљиво било какво распоређивање мисије ЕУ мимо одлуке Савета безбедности УН.

¹²⁵ Енг. *EU Council Joint Action 2008/124/CFSP*

саставу имала међународне судије који су имали извршне мандате да пресуђују у одређеним случајевима на Космету а нарочито у области међународног криминала, међуетничких кривичних дела и наравно приватизације (Istrefi, 2020). Поједине државе иако формално нису признале тзв. „Републику Косово“ одржавају поједине контакте из сфере дипломатије (признавање путних докумената као што је пасош), културе, спорта при чему се као пример може навести Босна и Херцеговина и Словачка. С друге стране снажни и препознатљиви опоненти косовске независности могу се навести: Руска Федерација, Народна Република Кина, Иран, Ирак и пет чланица Европске уније (Шпанија, Грчка, Румунија, Словачка и Кипар). Сходно томе према подацима Канцеларије за Косово и Метохију Владе РС од укупног броја држава чланица УН¹²⁶ до 2021. године њих 98 није признало квази државу „Косово“ (ККИМ, 2021). Дакле од само почетка сецесионистичког сукоба деведесетих година 20. века а затим започињања мировног процеса видљиви су поларизовани ставови међународне заједнице (глобални север – за независност док је глобални југ – против независности) по питању статуса Космета.

Преседан у међународној политици који је обележио прву деценију 21. века заговорници косовске независности покушавају да вешто прикрију и прикажу као суштинско *sui generis* питање (тзв. јединствен случај). Џејмс Кер-Линдсеј у раду „Превенција појаве самоопредељења као норме сецесије: Процена аргумената „једнственог“ случаја Косова“ описује три специфична елемента који заједно сачињавају снажан аргумент за тврдњу да је „Косово јединствен случај“ и то: распад Југославије; криза људских права на Косову; одговор Уједињених нација (Ker-Lindsay, 2013:16). *Први елемент* тиче се статуса Космета у оквиру Југославије где аутор кроз историјску ретроспективу (од Устава из 1974. год.) предочава услове који су допринели ескалацији сецесионистичких тежњи косовских Албанаца. Један од закључка до којих је дошао аутор јеста да од самог почетка сецесионистичког процеса косовски Албанци одбацују било какав компромис у виду предлога о широкој аутономији јер би се тиме угрозило њихово право на независност (Ker-Lindsay, 2013:16-17). *Други елемент* базира се на последицама кршења људских права што је између осталог према Европском парламетну главно оправдање права на сецесију Космета од Републике Србије (Ker-Lindsay, 2013). Сходно томе аутор поставља питање: зашто у другим случајевима етничког сукоба (две групе унутар јединствене државе) не постоји оправдање за независност једне од њих, као што је пример Косова (и Метохије)? Осим тога због чега случај угњетавања права косовских Албанаца треба да пужи прилику за стицање државности, када се озбиљна и дуготрајна кршења људских права не сматрају валидним разлогом за признавање државности других потлачених народа? (Ker-Lindsay, 2013:17). Као својеврсне примере непризнавања државности упркос злоупотреби људских права, аутор наводи Курде, Кипарске Турке, Тамиле у Шри Ланци као и највећи забележени случај кршења људских права у операцији хрватске војске „Олуја“ када је из сецесионистичког региона Крајине протерано 200.000 етничких Срба (Ker-Lindsay, 2013). Дакле улога међународних актера у сецесионистичком процесу који се одвија на територији Републике Србије умного је различита од осталих делова света где постоје релативно слични безбедносни проблеми покушаја сецесија територија са расположивим природним ресурсима.

¹²⁶ Укључујући Палестину и Свету столицу.

Трећи саставни елемент аргумента о „јединственом случају“ Косова и Метохије коришћеном приликом оправдавања покушаја сецесије, Кер-Линдсеј наводи одговор Уједињених нација. Наиме под администрацијом УН Космет је препознат као део националне територије РС иако званични Београд није имао контролу над јужном покрајином (Ker-Lindsay, 2013). Међутим управљање конфликтом на Космету администрација УН омогућила је косовским Албанцима преношење суверених надлежности које су им делегиране од стране Републике Србије. Стога аутор наводи обраћање делегације Кипра као добар пример реалног представљања ствари у погледу будућег ангажовања међународне управе на задатку решавања балканских сукоба односно упитну сагласност држава домаћина да делегирају надлежности који ће им касније бити трајно одузете (Ker-Lindsay, 2013:20). Управо је под администрацијом УН сецесионистички покрет косовских Абанаца несметано развијао своју политичку агенду независности, што се може тумачити као парадоксална ситуација која је довела до стварања несагледивих негативних ефекта на националну безбедност РС.

Приоритет свих институција РС представља очување уставног поретка, суверености и територијалне целовитости у складу позитивно правном регулативом и прихваћеним међународним уговорима. Према томе као прва реакција српског политичког руководства на незакониту једнострано проглашену независност Космета био је обраћање Генералној скупштини УН са захтевом добијања саветодавног мишљења Међународног суда правде. Наиме стална мисија РС при организацији УН-а поднела је 15. августа 2008. године Генералној скупштини документ са захтевом добијања одговора од Међународног суда правде на следеће питање: да ли је једнострано проглашење независности од стране привремених институција самоуправе на Косову у складу са међународним правом (General Assembly, 2008)? Предлог резолуције РС који је упућен Генералној скупштини УН званично је прихваћен на 22. пленарном заседању при чему је од 157 присутних државних представника њих 77 подржало док је 6 било против а осталих 74 било је уздржано (Dimitrijević et al., 2012:445). Наредне 2009. године започет је правни процес пред Међународним судом правде који је обележен расправом више десетина делегација о легалности проглашења косметске независности. С једне стране представници Србије, Русије, Кине, Шпаније, Румуније, Кипра, Аргентине, Бразила, Вијетнама, Венецуеле, Боливије, Азербејџана и Белорусије оштро су критиковали поступање привремених приштинских институција (Dimitrijević et al., 2012:445). С друге стране подршку сецесионистичком покрету косовских Албанаца пружали су САД, Велика Британија, Француска, Немачка, Холандија, Аустрија, Норвешка, Данска, Финска, Бугарска, Хрватска,¹²⁷ Албанија, Јордан и Саудиска Арабија (Dimitrijević et al., 2012:445). С обзиром на одлуку Међународног суда правде о акту сецесије косовских Албанаца, број држава које су признале тзв. независност није се драстично увећао¹²⁸ што указује на неодлучност и неповерење једног броја држава у постојање појма *sui generis* по питању независности Космета.

Током расправе посебно интересантно тумачење незаконитог поступка привремених институција самоуправе са средиштем у Приштини, понудила је делегација Кипра. Наиме у транскриптима расправе делегација Кипра наводи следеће „уколико би Суд изнео став који се тиче суспендовања закона (законских норми) за један случај због

¹²⁷ Хрватска као и Македонија 2008. године признају независност Космета управо у периоду покретања поступка пред Међународним судом правде што се може тумачити као отворено подривање билатералних односа суседних држава.

¹²⁸ Током 2010. године тзв. косовску независност признале су три државе чланице Уједињених нација.

његових посебних карактеристика, успоставио би се у најјаснијем виђењу преседан за суспендовање закона у вези са било којим случајем због његових посебних карактеристика... Штавише мало је вероватно да би Суд могао ограничити ефекат свг мишљења на посебан случај Косова. Неке од карактеристика које су се могле чути у изјавама пред Судом наводе на закључак да Косово *sui generis* случај који је изузет од примене међународног права, што би у рукама било ког вештог заговорника или манипулативног политичара, могло генерализовати зарад примене на различите случајеве... Ако би Суд своје мишљење засновао на карактеризацији Косова као *sui generis*, престао би да буде суд правде и преузео би улогу других органа Уједињених нација који одлучују како одређену ситуацију треба решавати политичким путем“ (ICJ, 2009/29:48). Управо су разједињени ставови чланица Европске уније били повод за издавање саопштења Европског савета у коме се јасно наводи „да ће земље чланице одлучити у складу са својим националном праксом и међународним правом о својим односима са Косовом“ (Council of the European Union, 2008).

Коначно мишљење Међународног суда правде да покушај једностраног проглашења независности од стране сецесионистичког покрета косовских Албанаца „није у супротности са међународним правом, Резолуцијом СБУН 1244 као ни привременом уставном оквиру на Косову“ негативно се одразило на националну безбедност Републике Србије о чему сведоче изјаве тадашњих политичких представника. Наиме на ванредном заседању Народне скупштине 26. јула 2010. године прва тачка на дневном реду била је доношење одлуке о саведодавном мишљењу МСП и даљим активностима у вези са одбраном територијалног интегритета и суверенитета РС при чему су своје виђење проблема изнео цео државни врх (Народна скупштина РС, 2010). Оно што је заједничко сваком појединачном излагању¹²⁹ излагању јесте да се саведодавно мишљење МСП пре свега заснива на инструменталном и партикуларном тумачењу норми међународног права а не на последицу које је право на оцепљење проузроковало уставном поретку, целовитости и суверенитету РС. Иако је саветодавно мишљење МСП представљено као правни неуспех, учесници у скупштинској расправи навели су да је неопходно предузети низ дипломатских активности помоћу којих би се зауставио талас нових признања једнострано самопроглашене независности Космета.

Интересантно мишљење изнео је академик и истакнути правник Коста Чавошки који у ауторском тексту у магазину Печат, тврди да упућено питање МСП пре свега није добро формулисано, имајући у виду чињеницу да се оно своди на питање: да ли примењиво међународно право забрањује проглашење независности неког ентитета у саставу јединствене државе (Магазин Печат, 2010)? Аутор наводи пример Канаде као државе које је била суочена са покушајем сецесије Квибека када се Генерални гувернер Канаде обратио Врховном суду Канаде следећим питањем: „Да ли међународно право даје Националној скупштини, законодавном телу, или влади Квибека право да једнострано изврше сецесију Квибека од Канаде? У том погледу, да ли по међународном праву постоји право које би Националној скупштини, законодавном телу или влади Квибека дало право да једнострано изврше сецесију Квибека од Канаде?“ (Магазин Печат, 2010). Да је питање РС о једнострано проглашењу независности Космета било срочено на сличан начин, Суд би морао да одговори да сецесија Косова не почива на праву које је примењиво међународно право изричито и

¹²⁹ Детаљно образложење изнели су: Борис Тадић, председник Републике Србије, Вук Јерemiћ, министар спољних послова, Душан Батаковић, председник правног тима РС пред МСП у Хагу.

недвосмислено пружа (Магазин Печат, 2010). Будући да сам Суд у једном делу признаје да специјално међународно право потврђује територијални интегритет и сувереност савезне државе, може се приметити да је привремена самоуправа Косова привремено суспендовала власт Србије која проистиче из континуираног суверенитета над територијом Косова (Магазин Печат, 2010). Према томе аутор закључује да је МСП приликом давања саветодавног мишљења користио инфантилне досетке (нпр. наводећи да је Декларацију о независности Космета донела група представника косовских Албанаца изван привремених институција самоуправе), све у циљу прећутног одобравања незаконитог поступка проглашавања независности Космета односно његовог лажног представљања (Магазин Печат, 2010). Од изузетне важности је чињеница да у свом мишљењу МСП нигде није Космет назвао државом (Кривокапић, 2021). С тим у вези у правној литератури примећује се да садржина документа упућује на закључак да се Космет не може сматрати независном државом или државом сукцесором, те да у мишљењу нема ничега што би говорило у прилог државности КиМ (Кривокапић, 2021:239). С обзиром да је улога држава чланица Европске уније пресудно утицала на понашање представника сецесионистичког покрета косовских Албанаца у погледу подршке (финансијске, војне, правне и политичке) приликом остваривања њиховог циља, различите врсте дипломатских притисака, уцена и условљавања усмерених на Републику Србију, обележиле су почетак да данас актуелног дијалога о коначном статусу Космета.

Константно смењивање са позиција власти (а тиме и преговарача) представника сецесионистичког покрета косовских Албанаца, нимало не утиче на промену политичких захтева препознатљивих по примени насилних средстава ради њиховог остваривања. Један од тих јесте и „Покрет Самоопредељење“ као политичка организација која окупља већи број етничких Албанаца са сецесионистичким тежњама, у свом програму Републику Србију представља као „сталног непријатеља због паралелних структура које доводе у питање територијални интегритет и сувереност Косова“.¹³⁰ Висока и сарадници (Visoka, et al., 2020) констатују да лоша унутрашња политичка ситуација, никаква економија, слабе трговинске, политичке и културне везе са другим државама тзв. Косово губи еве елементе билатералне сарадње са државама које су признале самопроглашену независност. Сходно томе јединствен кохезивни фактор који албанске политичке организације на Космету често употребљавају зарад мобилизације бирачког тела, углавном се тиче агресивног иступања против Републике Србије као државе домаћина на локалном и међународном нивоу.

¹³⁰ Опширније: Schwandner-Sievers, 2013:95.

4.3 Технички и политички дијалог Београда и Приштине у контексту „свеобухватне нормализације односа“

Дијалог између Београда и Приштине о техничким и административним питањима званично је започет 8. марта 2011. године при чему је Европска унија означена као главни медијатор мировног процеса. Дијалогу је претходило усвајање Резолуције СБУН 9. септембра 2010. године којом се позивају „стране“ да заједнички допринесу миру, стабилности и безбедности у региону (UN Security Council, 2010). Током процеса преговарања који се одвијао у више руди делегација Републике Србије поднела је „Извештај о техничком и политичком дијлогу са привременим институцијама у Приштини“ у коме се прецизно описују главна питања око којих су усаглашени ставови две стране. Као конкретне области у оквиру којих су постигнути споразуми могу се навести: матичне књиге, слобода кретања, царински печат, катастар, функционисање ЦЕФТ-е (током посредовања УНМИК-а), прихватање универзитетских диплома, интегрисана контрола административне линије, регионално предствљање и сарадња (Влада РС, 2013). Интересантно запажање о постигнутим договорима изнео је Драган Ђукановић у раду „Односи између Београда и Приштине од техничког до политичког дијалога“ када наводи да је учешће Космета у регионалним иницијативама било изузетно отежано првенствено због противљења РС а затим и других чланица ЕУ које нису признале тзв. квази државу (Ђукановић, 2013). До преокрета долази када је постигнут споразум по којем се Косово (и Метохија) појављује под тим именом а не под називом из декларације из 2008. године са звездицом и фуснотом у опису да „овај назив не прејудуцира статус и у складу је са Резолуцијом СБУН 1244“ (Ђукановић, 2013:371). Пресудну улогу у делегирању суверених надлежности има држава домаћин, што је у овом случају Република Србија, што се може тумачити као један од повода за покушај стварања повољне политичке атмосфере којом би се сецесија Космета легализовала.

Политичке промене које су уследиле након избора 2012. године, могу се посматрати као прелазна фаза у којој долази до заокрета у преговарачком процесу Београда и Приштине. Приоритет српског политичког руководства био је успостављање Заједнице српских општина на Косову и Метохији при чему је предузето низ активности који би допринели остварењу дефинисаног циља. С тим у вези јануара 13. јануара 2013. године усвојена је Резолуција Народне скупштине Републике Србије о основним принципима за политичке разговоре са привременим институцијама самоуправе на Косову и Метохији“ (Народна скупштина РС, 2013) где се истиче да је самопроглашена независност јужне српске покрајине апсолутно неприхватљива. С друге стране у Резолуцији се указује на неопходност спровођења политичких разговора који би допринели изналажењу „обострано прихватљивог решења за Космет“ а све зарад „мира, стабилности и европске будућности Србије и региона“ (Народна скупштина РС, 2013). Управо је на поменутих основама фебруара 2013. године започет разговор о статусу и правима Срба на северу Косова и Метохије тј. четири општине са већински српским становништвима, и то: Звечан, Северна Митровица, Лепосавић и Зубин поток.

Као један од значајних резултата политичког дијалога вођеног посредством европских институција, у постојећој научно-истраживачкој грађи наводи се „Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа“, тзв. *Бриселски споразум*. Документ су 19. априла 2013. године потисали први потпредседник Владе РС Ивица Дачић и представник привремених институција самоуправе у Приштини некадашњи комадант терористичке организације „ОВК“ Хашим Тачи. Бриселски споразум а затим и

Акциони план¹³¹ усвојен 23. маја исте године, представљају својеврсну надоградњу претходно усалгалшених споразума којима се регулишу права и обавезе обе преговарачке стране, сада у нешто конкретнијем смислу. Текст споразума који је доступан широј јавности предвиђа (већ у првој тачки) формирање „Асоцијације/заједнице српских општина“¹³² у местима које већински део становништва чине Срби (Влада РС, 2013). Међутим посматрано са политичко-безбедносног аспекта, Бриселски споразум унео је низ дилема у вези са питањем признања самопроглашене независности Косова и Метохије односно заокруживања државности ове вештачке творевине.

Спорна решења суштинских питања (спороведених од стране представика РС) као што су интеграција припадника МУП-а у „Косовску полицију“ (члан 7) затим интеграција судске власти у „правни систем Косова“ (члан 10) и организација избора на северу у складу са „косовским законима“ (члан 11). Штавише у тексту споразума говори се о две стране, без спомињања Републике Србије као државе домаћина која је угрожена покушајем сецесије. Укључивање некадашњих припадника МУП-а РС у тзв. Косовску полицију према резултатима истраживања „Интеграција полиције на северу Косова: напредак и престали изазови у примени Бриселског споразума“, спроведеног током 2014. године имплементација договорених обавеза из области безбедности, није испунила очекивања грађана Републике Србије. Од 337 припадника МУП-а РС који су били распоређени на северу Косова (и Метохије) њих 285 „пролази“ безбедносно проверу а затим и обуку која је организована у Вучитрну уз сагласност ЕУЛЕКС-а (Вјелош & Елек, 2014:11). Препоставља се да је осталих 52 службеника није ангажовано због неког од следећих разлога: нису хтели да се придруже „Косовској полицији“; пријавили су се али нису испунили све захтеве или нису „прошли“ безбедносно проверу (Вјелош & Елек, 2014). Посебно незадовољство изразили су службеници МУП-а који живе и раде јужно од Ибра јер сматрају да су дискриминисани због искључивања из процеса интеграције (Вјелош & Елек, 2014). Ситуација је кулминирала децембра 2013. године када је њих око хиљаду јавно протествовало због неуставног и незаконитог декрета Владе РС којим се они присилно пензионишу (Вјелош & Елек, 2014). У сличној незавидној ситуацији нашли су се и припадници јединица цивилне заштите који према Бриселском споразуму (члан 8) морају да буду прво распуштени а затим и интегрисани у „косовски“ систем заштите и спасавања.¹³³

Следећи проблем који се тиче Бриселског споразума јесте укључивање представника судске власти РС у тзв. „правни систем Косова“. На овај начин доведен је у питање Устав РС члан 185 којим је прописано „да је највиши правни акт покрајине статут“ на основу кога се одређује „надлежност, избор, организација и рад органа и служби које оснивају“ („Сл. гласник РС“, бр. 98/2006).¹³⁴ Штавише Мирковић (Мирковић, 2021:299) наводи да члан 10 Бриселског споразума предвиђа укидање српског правосуђа¹³⁵ и стрављење албанског. Аутор објашњава да „када имамо у виду класичну правну дефиницију по којој свака држава има своје судство, поново је јасно да је Београд

¹³¹ Садржина плана није доступна јавности.

¹³² Управо је српско политичко руководство формирање Заједнице српских општина представило као свој највећи спољнополитички успех иако до писања овог рада још увек није ништа урађено на имплементацији договореног.

¹³³ Опширније: Јаковљевић и Томић, 2021.

¹³⁴ „Сл. гласник РС“, бр. 98/2006, Устав РС

¹³⁵ Српско правосуђе је легално деловало на КиМ на основу Закона о средиштима и подручима судова и јавних тужилаштва из 2008. године (Мирковић, 2021).

чланом 10 Бриселског споразума *de facto* признао сецесионистичку творевину. Петровић (Petrović, 2013) констатује да одвојени косовски правни систем у односу на правни систем Републике Србије неће имати никакву везу јер Бриселски споразум предвиђа устав и законе Косова, што није у складу са Уставом РС.

Интеграцију судске власти један део јавности тумачи као део међународне пропаганде којом се од РС захтева укидање „паралелних институција“ на Космету иако Резолуција СБУН предвиђа сасвим супротна решења. У истраживању јавног мњења које је спроведено током 2016. године анкетирани су грађани на простору Космета са циљем испитивања њихових ставова поводом предстојеће интеграције српског судског особља у косовски правни систем (Kossev, 2016). У истраживању је учествовало укупно 213 анкетираних грађана од тога 66% (140) мушкараца и 34% (73) жена при чему највише преовладавају (34%) лица средње старосне доби од 36 до 45 година. Место становања учесника истраживања је следеће: Северна Косово (72%), Јужно Косово (18%), Централна Србија (8%) и Иностранство (1%). Интересантан податак јесте да је 75% анкетираних виоко образовано. Резултати истраживања указују да косовски судови неће олакшати живот грађанима односно укључивањем српских судија у косовски правни систем Срби на Косову и Метохији неће имати бољу правну заштиту (Kossev, 2016). На питање шта мисле о изјави косовских завничника о томе да ће наредне године бити „успостављен јединствен правосудни систем у северном делу државе“, понуђени су различити одговори као на пример: „Ништа више него издаја од стране Београда“, „Заокруживање независности државе“, „Значи дефинитиван одлазак државе Србије са Косова и Метохије“, „Пре две године је то била полиција, данас суд а доћи ће ред и на просвету и здравство“ (Kossev, 2016). Реално стање исказано кроз ставове грађана упућује на закључак да је Бриселски споразум потпуно супротан националним интересима а тиме и безбедности Републике Србије и њених грађана настањених на простору Косова и Метохије.

Јужна српска покрајина и неколико општина чију већину чини становништво српске националности, према Бриселском споразуму потребно је контролисати политичким инструментима тј. изборним правилима самопроглашене квази државе. Општински избори по „косовским законима“ одржани су 3. новембра 2013. године при чему је забележен већи број неправилности, претњи и насиља. Наиме на неколико бирачких места у Косовској Митровици током изборног дана, уништене су гласачке кутије, након чега је гласање прекинуто (RTS, 2013). Један од већих проблема са којима су се сусретали грађани српске националности јесте немогућност гласања са документима које издаје МУП Републике Србије (RTS, 2013). Осим тога један број представика Срба на Косову и Метохији јавно је заговарао стратегију бојкота свих избора које организује Приштинска администрација. Иако су избори на Космету спеведени под изговором лакшег формирања Заједнице српских општина, ниска излазност Срба северно од реке Ибар, један је од показатеља неповерења у читав политички процес интеграције српских институција у „косовски систем“, формално прихваћем Бриселским споразумом.

Аритонових у раду „Бриселски споразум и локални избори на КиМ – ставови Срба из централног дела Покрајине“ долази до емпиријских резултата који потврђују постојање нестабилне безбедносне ситуације, где су Срби суочени са великим бројем претњи које ометају њихову егзистенцију (Аритонових, 2013). Највећи број испитаника наводи да је неслобода кретања основи проблем са којим се суочавају (која се између осталог временски поклапа са потписивањем споразума о слободи кретања)

затим обавеза коришћења дуплих докумената и регистарских ознака при чему тзв. косовска полиција санкционише поседовање српских докумената са ознакама косовских градова (Аритонових, 2013). Такође изражена је велика забринутост за: радна места, зарадама и будућем функционисању Заједнице српских општина, остваривање права на здравствену заштиту, пензијска и социјална издавња која су до сада долазила из буџета Републике Србије (Аритонових, 2013:369). Општи је утисак да потписивање Бриселског проузрокује додатну конфузију у погледу очекивања грађана да ће решавање статуса Косова и Метохије уједно допринети побољшању безбедносне ситуације, која се третира као основи предуслов опстанка у овом делу територије Републике Србије.

Део стручне и политичке јавности након парафирања бриселских споразума подноси Уставном суду РС захтев за покретање поступка за оцењивање уставности или законитости „Првог споразума о принципима који регулишу нормализацију односа“. Уставни суд РС 10.12.2014. године доноси закључак којим се одбацује покретање поступка уз образложење да је Бриселски споразум политичко а не правно питање (Уставни суд РС, 2014). Насупрот томе истакнути стручњак из области Уставног права проф. др Ратко Марковић у ауторском тексту објављеном у „Печат магазину“ наводи да је заједничко обележје свих постигнутих бриселских споразума са привременим институцијама самоуправе у Приштини, јесте да се њима употпуњује државност Космета и уређује и сређује „држава Косово“ (Реџат, 2012). Аутор даље тврди „између Србије и Косова успоставља се државна граница са свим пратећим обележјима (царина, полиција). Србија тим договорима не добија ништа, она само даје“ (Реџат, 2012). До сличних закључака долази Ђурић (Ђурић, 2014) када објашњава да Бриселски споразум поседује елементе међународног уговора имајући у виду чињеницу да ЕУ као носилац међународног субјективитета представља својеврстан трансформатор међународног субјективитета и уговорног капацитета Космета (аут. Косова). У том смислу стране Бриселског споразума првенствено Република Србија и Европска унија јесу субјекти међународног права и носиоци уговорног капацитета док је с друге стране Космету на овај начин признат међународни субјективитет и/или капацитет, имплититно или *in potentia* (Ђурић, 2014). Управо је непоштовање потписаног споразума од стране албанских политичких представника без икакве реакције ЕУ, очигледан пример фиктивног тј. неодрживог политичко-безбедносног стања на подручју Косова и Метохије, чији се негативни ефекти пре свега одражавају на националну безбедност Републике Србије.

Посматрајући са становишта теорија не/признања држава и права на политичко самоопредељење, покренути дијалог између две стране који се води посредством ЕУ, може се користити као погодан за међународну делегитимизацију сецесије Космета. Наиме дипломатска кампања повлачења признања тзв. косовске независности интензивиранија је од 2017. године,¹³⁶ покренута је са циљем указивања представника институција РС да се приликом решавања статуса Косова и Метохије тј. актуелне сецесионистичке кризе, морају узети у обзир интереси државе домаћина као међународног актера чија се сувереност доводи у питање. Промена става појединих држава по питању самопроглашене независности Космета умного је утицала на процес учлањења квази државе у међународне организације, чиме је делимично спречено подривање техничког и политичког дијалога који се води између представника Београда и Приштине ради постизања тзв. компромисног решења.

¹³⁶ До тренутка писања овог рада, 18 држава је повукло признање тзв. косовске независности.

4.4 Економска политика једностраног поступања привремених приштинских институција и оспоравање суверености Србије над природним ресурсима

Динамику сецесионистичког процеса на простору Косова и Метохије у периоду након потписивања Бриселског споразума, карактеришу изразита неслагања преговарачких страна о имовини тј. о својинским правима над покретним и непокретним природним и друштвеним добрима. Проблеми почињу након завршетка агресије НАТО пакта и успостављања привремене самоуправе, под међународним патронатом. Наиме приватизација друштвене имовине на Косову и Метохији спроведена је под управом УНМИК-а на брз и нетранспарентан начин, чиме је додатно закомпликована ситуација првенствено у области економије на затим и политичке екологије.

Од 1999. године УНМИК фокус интересовања усмерава на питање имовинских права, укључујући она која се односе на друштвену имовину¹³⁷ на Космету (ОЕБС, 2008:8). Уставни оквир за привремене институције самоуправе на Косову предвиђа да „Привремене институције на Косову у оквиру својих овлашћења неће имати нека одређена овлашћења већ ће та овлашћења бити у искључивој надлежности Специјалног представника Генералног секретара (ОЕБС, 2008:9). Међу поменутиим овлашћењима убрајају се: управљање јавном, државном и приватном својином; уређивање јавних и друштвених предузећа; и дефинисање правне надлежности и надлежности за решавање спорова који се воде око комерцијалне својине (ОЕБС, 2008:9). Суштина се огледа у томе да УНМИК проглашава законе и оснива две институције¹³⁸ – Поверилачку агенцију и Специјалну комору – у чијој је искључивој надлежности управљање и приватизација јавне, државне и друштвене имовине (ОЕБС, 2008:9). Насупрот томе Резолуцијом СБУН 1244 није прописано ангажовање УНМИК-а у трансформацији права својине, чиме је легалитет оваквог поступка нарочито упитан. Уредба о приватизацији коју је 2005. године представио Сорен Јесен Петерсен директно крши власничка права јер прописује да се порекло власништва може утврђивати и после продаје, судским путем (Gulan, 2013). С обзиром да је процес приватизације привредних субјеката (малих и средњих) започет и завршен под покровитељством међународне заједнице, питање управљања природним ресурсима на простору КиМ заузима доминантно место у свакодневном политичко безбедносном дискурсу.

Симић тврди да су се „међународни „државотворци“ суочили са мучним задатком измишљања „правних“ начина за спровођење приватизације“ као и са дилемом у којој је требало бирати између два зла: признати Косовску агенцију поверења¹³⁹ за заваничног сарадника УН а која би имала квази-суверен карактер својом везом са УН, или је и даље одржавати као привремену институцију власти локалних Албанаца. У том случају потребно је наћи неки правни начин да запосленима у њој обезбеде неку

¹³⁷ С тим у вези покренуто је питање управљања природним ресурсима који су државно власништво.

¹³⁸ Уредба УНМИК-а бр. 2002/12.

¹³⁹ Да је реч о квази институцијама сведочи изјава Даута Даутија на панел дискусији који су организовали Оксфорд програм за студије Југоисточне Европе (енг. Oxford's South East European Studies Programme) и Програм развоја факултета Југоисточне Европе и центра за проучавање глобалног управљања (енг. South East Europe Faculty Development Programme of the Centre for the Study of Global Governance) у сарадњи са Лондонском школом за економију и политичке науке (енг. London School of Economics and Political Science). Наиме Даут је изнео став да Косовска поверилачка агенција није способна да реши ниједан озбиљан проблем већ супротно запослени одлазе на одмор да би се након смиривања стуације поново вратили на посао (Dauti, 2004).

врсту имунитета од кривичног гоњења у будућности због криминалних радњи које ће својим пословањем починити (Симић, 2015:200). Након незаконитог једностраног проглашења независности 2008. године Косовска агенција поверења трансформише се у тзв. „Косовску агенцију за приватизацију“ без потребне документације која је плански уништена са циљем уклањања свих доказа који доводе у питање све до тада спроведене случајеве приватизације приватне и друштвене имовине на КиМ. Убиство директора поменуте агенције 2021. године унело је додатне сумње у цео процес незаконите приватизације који је започет (и још увек траје) паралелно са успостављањем међународног протектората.

Од почетка 2000-те године УНМИК администрација успоставља правне и институционалне основе којима се постепено суспендује суверенитет Републике Србије као државе домаћина. Тако на пример Миленковић и сарадници (Milinković et al., 2017) у истраживачком раду „Заштита животне средине и економски развој на Косову“ уз подршку ЕУ спроводе систематичну анализу свих привремених институција самоуправе на Космету у чију „надлежност“ спада управљање природним ресурсима. Аутори описују читаву генезу правног и институционалног оквира (привремених институција самоуправе) у области: управљања комуналним отпадом, шумама, пољопривредом и водом. Евидентно је да у сваком од наведених сектора УНМИК администрација поседује главну улогу у доношењу спорних закона и прописивању надлежности привремених институција, који су суштински супротни Резолуцији СБУН 1244 и то: „Закон о отпаду – Министарство за заштиту животне средине и просторно планирање“, „Закон о шумама – Агенција за шуме“, „Закон о пољопривреди и руралном развоју – Министарство за пољопривреду, шумарство и рурални развој“, и „Закон о водама – Међуминистарски савет за воде“ (Milinković et al., 2017). Дакле свестрана подршка међународне заједнице сецесионистичком покрету косовских Албанаца углавном је конкретизована одлукама које су у директој супротности Резолуцији 1244 којом се гарантује територијална целовитост и сувереност Републике Србије тј. примарне вредности које се штите националном безбедношћу.

Применом метода истријско компаративне анализе може се уочити да 1956. година представља пркретницу у развоју покрајине Косова и Метохије. Према тадашњим савезним законима Космет се сврстава у неразвијена подручја којима је потребна интензивана економска улагања при чему се значајна пажња посвећује улози Фонда за подстицање бржег развоја неразвијених република и покрајине Косово (Савић, 2006; Давидовић, 2016). С тим у вези помоћу Фонда у периоду од 1965. до 1997. године за развој Космета уложено је 4,37 милијарди долара док издвајања Републике Србије износе 40% тј. 1,75 милијарди долара (Савић, 2006; Давидовић, 2016). Штавише 1963. године уведе се обавезна буџетска издвајања у износу од 1,92 процената БДП-а Србије, Хрватске, Словеније и АП Војводина, која се усмеравају на подручје неразвијених земаља укључујући и покрајину Косово и Метохију (Савић, 2006; Давидовић, 2016). Као успешни резултати фискалне политике према истраживању Завода за развој Србије и Економског института, истиче се да је друштвени производ на Космету, забележио значајан раст односно 6,8% по годишњој стопи, што је за четити пута већи раст у односу на почетно забележено стање (Петковић, 2007).

Гулан (Gulan, 2013) напомиње да је Република Србија највећи инвеститор на КиМ при чему је за три деценије уложено око 17 милијарди долара. Према подацима српског Економског тима за КиМ у српском државном власништву налазе се бројне непокретности од којих: 24.500 хектара пољопривредног, шумског и грађевинског

земљишта (Gulan, 2013). Аутор нагалашава да је 58% укупних непокретности на Косову и Метохији валасништво државе Србије и њених грађана док је у општинама Пећ, Исток, Клина и Ораховац узурпирано око 76. 000 парцела чији су власници Срби¹⁴⁰ (Gulan, 2013). На сличне бројке указивао је Кординациони центар за Косово и Метохију тј. да на простору јужне српске покрајине има 1,1 милиона хектара земље која је испарцелисана на више од 2,5 милиона парцела (Vreme, 2006).

У ауторској емисији „Право на сутра“ објављеној на националној телевизији „РТС“ Светлана Вукмировић спроводи истраживање о узурпацији српске имовине на Косову и Метохији које се десио у периоду од 1999. године до 2018. године (Vukmirović, 2018). Резултати истраживања указују на чињеницу да је српска имовина (покретна и неокретна) предмет насилног отимања и покушаја незаконите промене власничких права. Најочигледнији пример јесте село Мироч у општини Вучитрн где је једна албанска породица узурпирала преко 200 хектара (обрадивог и необрадивог) земљишта које се налазе у власништву Срба (Vukmirović, 2018). Штавише Шурић и Марковић (Šurić i Marković, 2021:10) у истраживачком раду „Имовинска права на Косову у оквиру свеобухватне нормализације односа Београда и Приштине“ описују да је након „ратних дешавања 1999. године на простору Космета мисија УН-а регистровала 42.749 случајева одузете имовине од чега је 96,84% узурпираних имања припада Србима“. Аутори наводе да је у досадашњем угрожавању права на имовину препознају следеће радње и процеси који системски онемогућавају припаднике српске заједнице да уживају своју приватну имовину:

1. фалсификовање докумената,
2. непоштовање судских одлука,
3. намерна оштећења или потпуна уништавања имовине,
4. узурпација праћена претњама и уценама,
5. катастраско кривотворење.

Иако је првобитни носилац проблема оспоравања имовинских права РС и њених грађана, у досадашњој генези посебно место у покушају легализације одузете јавне и приватне својине, заузимају тзв. „Косовска агенција за приватизацију“ и „Косовска агенција за упоређивање и верификацију (КАУВ)“ настала трансформацијом некадашње „Косовске агенције за имовину“ основане уредбом УНМИК-а администрације под бројем 2006/10. Највеће интересовање КАУВ за нерегуларну приватизацију представљају јавна предузећа чија је делатност уско повезана са управљањем природним ресурсима као што су: Рударско-металуршки-хемијски комбинат „Трепча“ и Ски центар „Брезовица“, са укупном процењеном вредношћу око 2 милијаре евра; Површински копови Обилић са процењеном вредности од 577,5 милиона евра; термоелектране Косово Обилић (А и Б), вредност 1,5 милиона евра; Ибар-Зубин Поток (хидроелектрана и акумулација Газиводе) (Политика, 2013). Такође у „Извештају о напретку дијалога између Београда и Приштине“ (за период 2016. године - 2017. године) Владе РС наводи се да је приштинска администрација одлуком национализације Рударско-металуршко-хемијског комбината „Трепча“, недемократски потез којим се нарушава „светиња имовине“¹⁴¹ (Влада РС, 2017). Осим

¹⁴⁰ Незаконита продаја и узурпације имовине Срба и осталих неалбанаца један су од основних разлога слабог повратка интерно расељених лица са простора Косова и Метохије.

¹⁴¹ Идентична формулација употребљена је у Европској конвенцији.

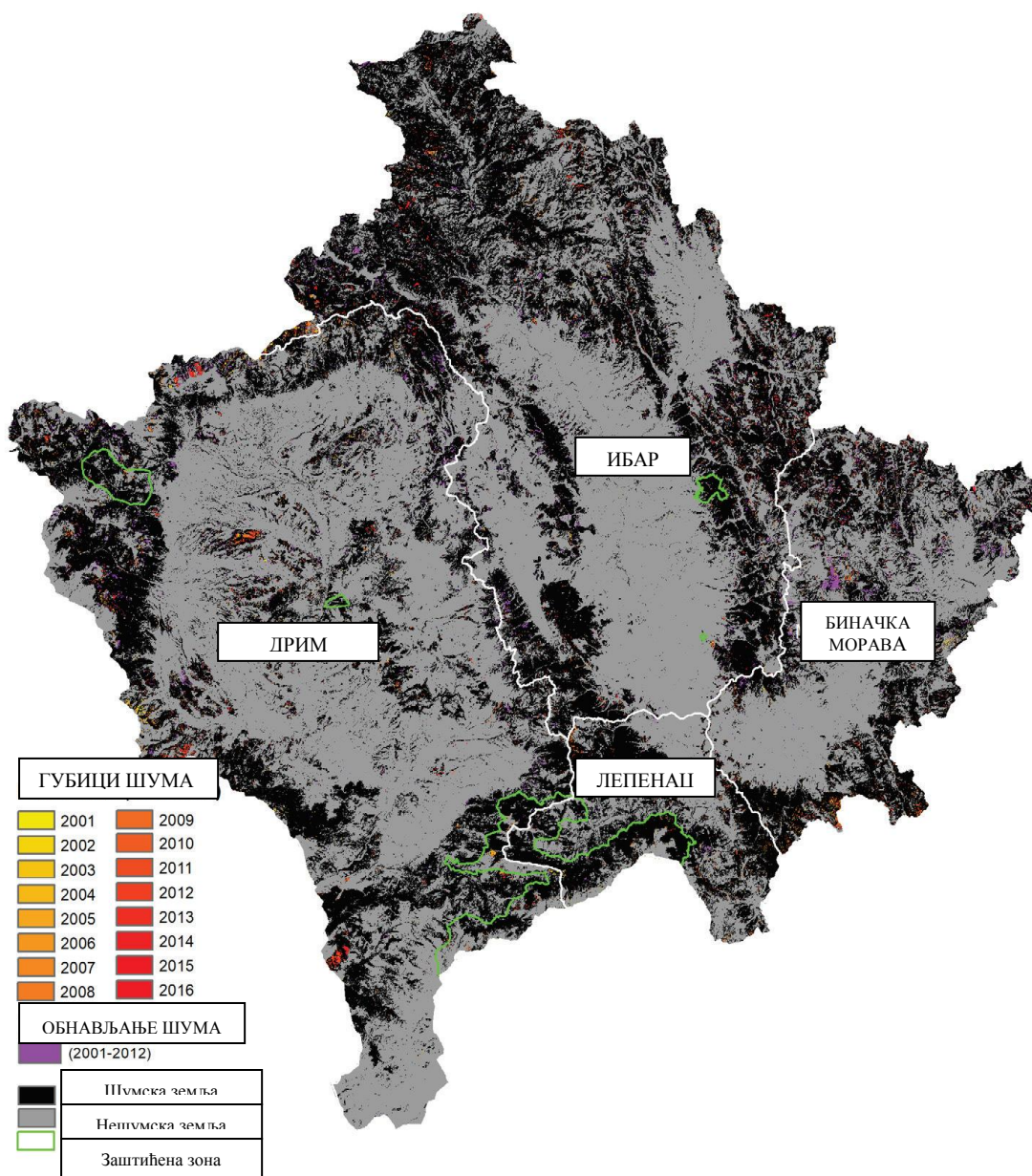
тога последица таквог понашања доводи у питање ток Дијалога и посебно економски статус Срба на КиМ који директно зависе од поменутог комбината (Влада РС, 2017).

Гаћеша тврди да централни део Космета тј. Широко поље представља најплоднију ораницу чији се највећи проценат налази у искључивом власништву Срба где им је последњих неколико година незаконитом експропријацијом одузето неколико хиљада хектара (Гаћеша, 2020). Изговор за одузимање земљишта био је изградња ауто пута који једним делом пролази кроз атар села Угљаре док с друге стране магистралног пута Приштина-Скопље Албанци масовно купују парцеле, чиме се плански приступа разбијању Широког поља (Грачанице и Лапљег села) уз постепено потискивање српског становништва у овом делу Косова и Метохије (Гаћеша, 2020). Осим тога земљиште које се некада налазило у валснштву пољоривредних задруга „Косовска агенција за приватизацију“ додељује Албанцима на коришћење са минималним новчаним накнадама (Гаћеша, 2020). У централном делу Косова и Метохије Срби обрађују око пет хиљада хектара земље али ако се тренд отуђивања настави за неколико година би тај број био дупло мањи (Гаћеша, 2020).

Ништа мање драматичнија ситуација по питању сувереним располагањем природним ресурсима није заобишла ни друге делове јужне српске покрајине. Наиме прекомерна незаконита сеча шума која се налази у приватном и државном власништву, последњих двадесет година представља озбиљан проблем који наноси несагледиве последице нарочито по стање животне средине а затим и економску стабилност (Слика 2). Организација за храну и пољопривреду (енг. *Food and Agriculture Organization*) у извештају из 2003. године процењује да је 40% шума у друштвеном и 29% у приватном власништву, било предмет кривичног дела незаконите сече (World Bank, 2018). Организоване групе наоружаних Албанаца свакодневно незаконито секу на стотине кубних метара шуме углавном на подручју административне линије па и шире. Штавише еколошка штета и незавидно стање еколошке безбедности која при томе настаје, директно угрожава опстанак локалног становништва. Појава ерозије, клизишта, олујних ветрова, недостатак воде за пиће само су неки од безбедносних претњи са којима се суочавју грађани у овом делу Републике Србије.

Према подацима Јавног предузећа „Србија шуме“ на простору Космета од увођења међународне управе, уништено је око 623 хиљаде кубних метара шуме са површине око 9 хиљада хектара (Milivjević & Vučković, 2019). Осим еколошке штете оштећен је буџет Републике Србије за више од 2,5 милијарди динара (Milivojević & Vučković, 2019). Пример економског суноврата српских предузећа на Космету чија је делатност повезана са обрадом шумских ресурса, представља Фабрика ламелираног намештаја „Симпо“ у Зубином Потоку. Одлуком руководства „Симпа“ августа 2011. године обустављена је производња при чему је том приликом без посла остало преко 90 радника. Један од главних разлога за гашење производног капацитета био је недостатак сировина и репроматеријала затим и испорука финалних производа крајњим купцима, због како је наведено административних блокада привремених приштинских институција.¹⁴²

¹⁴² Опширније на: <http://www.politika.rs/sr/clanak/237742/Pred-gasenjem-Simpova-fabrika-u-Zubinom-Potoku>

Слика 2. Недостатак и обнављање шума за период од 2001-2016. године

Извор: прилагођена верзија World Bank, 2018:65.

Истраживање утицаја последица сече шума на простору Косова и Метохије на стање животне средине и живот локалног становништва, које је спровела група новинара у оквиру Центра за истраживачко новинарство током 2019. године омогућава стицање јаснијих увида у један део еколошко-економски проблема (Milivojević & Vučković, 2019). Највећа забринутост анкетираних грађана тиче се даљег опстанка на подручју у коме је нарушен шумски екосистем (последично и земљиште, ваздух и вода) и за који нема адекватног решења већ сасвим супротно, ситуација се свакодневно погоршава (Milivojević & Vučković, 2019). Иако је током 2018. године поново успостављен систем заштите шумских ресурса у оквиру шумског газдинства „Ибар“ Лепосавић као дела ЈП „Србија шуме“, запослени радници током теренског рада наилазе на бројне

непријатности, претње и застрашивања (RTS, 2019). У сврху ефикасне заштите и управљања шумским понтенцијалом ангажовани су радници у неколико општина као нпр. Брезовица, Истока, Пећи, Призрена, Гњилана и Урошевца (RTS, 2019). Међутим у активности незаконите сече шума укључени су многи актери организованих на различитим нивоима од појединаца, породица, мањих трговаца и добро организованих криминалних група (Bensky et al., 2013). Неконтролисана сеча шума проузрокује озбиљне проблеме деградације животне средине при чему се повећава угроженост сиромашне и неразвијене популације (Bensky et al., 2013). Организоване и наоружане групе косовских Албанаца већ дужи низ година незаконитом сечом, нарушавају шумски екосистем на подручју Космета (све чешће уз административну линију и копнену зону безбедности) о чему сведоче бројни примери напада на припаднике војске и полиције Републике Србије ангажоване на задатку очувања мира и стабилности.¹⁴³

Јужна српска покрајина Косово и Метохија располаже значајним резервама водних ресурса од чије експлоатације већи део бенефита присвајају привремене приштинске институције. Међу површинским водама издвајају се реке Бели Дрим, Лепенац, Ибар, Ситница, Плавска река и Биначка Морава (Табела 5). Поред тога вештачке акумулације као што су језеро Газиводе, Радоњићко језеро, Бадовачко језеро, Батлавско језеро, Прилепница и Ливоч иако доприносне опстанку локалног становништва (пре свега Албанског) не постоји адекватан систем управљања, што последично угрожава њихово одрживо коришћење. Стога као и у осталим случајевима оспоравање права Републици Србији да суверено управљања водним ресурсима, отвара низ других еколошких, економских и безбедносних проблема.

Табела 5. Карактеристике језера на простору Косова и Метохије

Назив	Општина	Регион	Површина у километрима
Газиводе	Зубин Поток	Митровица	9,1
Батлава	Подујево	Приштина	3,27
Бадовац	Приштина	Приштина	2,57
Радоњић	Ђаковица	Пећ	5,96

Извор: The European Commission – DG Environment, 2007:4.

Очигледан пример покушаја отимања предузећа и читаве инфраструктуре чија је делатност уско повезана са управљањем водним ресурсима, јесте хидросистем „Ибар-Лепенац“. Изградња (финасирана из кредита Светске банке који РС надокнађује) хидросистема „Ибар-Лепенац“ започета је седамдесетих година прошлог века са циљем искоришћавања водних реурса реке Ибар и Лепенац што ће касније представљати северни и јужни део сложеног инфраструктурног комплекса. Такође планирана изградња земљане бране ради стварања вештачке акумулације завршена је 1986. године када почиње са радом хидроелектрана „Газиводе“.¹⁴⁴ Каналску

¹⁴³ Током августа 2014. године у околини Куршумлије група наоружаних Албанаца напала је патролу Жандармерије МУП-а РС која је покушала да их спречи да незаконито уништавају шуме. У оружаном нападу страдао је припадник Жандармерије. Напад албанских екстремиста окарактерисан је као терористички акт.

¹⁴⁴ Назив вештачког језера као и хидроелектране добијен је по селу Газиводе које се налазило на месту садашње акумулације.

инфраструктуру хидросистема „Ибар-Лепенац“ чине отворени и затворени водноносни канали капацитета $22,2 \text{ m}^3/\text{s}$ као и неколико пумпних станица (Мијашић, 2015:2). Водноносни канал дужине 146,6 km служи за водоснабдевање пијаћом водом регионалних и локалних водовода, за наводњавање пољопривредног земљишта и снабдевања водно великих енергетских система и привредних постројења (Мијашић, 2015:2). Поред примарног вода, канал се дели на три велика крака од којих један води ка Трепчи, други ка Приштини и Чаглавици одакле се вода пумпа у језеро Бадовац а трећи ка Ферониклу и Глоговцу док главни вод иде ка термоелектрани „Косово Б“ у Обилићу (Мијашић, 2015:2). Штавише хидросистем „Ибар-Лепенац“ свакодневно снабдева пијаћом водом 15% површине Косова и Метохије док је преко 1500 хектара пољопривредног земљишта директно зависно од функционисања система канала за наводњавање (Мијашић, 2015:2). Према томе сецесионистички покрет косовских Албанаца своју квази независност покушава да заокружи управо отимањем виталних инфраструктурних објеката који су у власништву Републике Србије и Срба са простора КиМ.

Управљање хидросистемом „Ибар-Лепенац“ као и усталим случајевима, представља део политичких, економско-еколошких и социјалних проблема са којима се сучавају грађани српске националности широм Космета. Мијачић наводи да „с једне стране хидросистемом управља Јавно предузеће „Ибар-Лепенац“ са средиштем у Приштини које је основано 1967. године док је 1986. год. пререгистровано у друштвено предузеће за потребе рада и одржавања инфраструктуре и уређаја вишенаменског система. Доласком мисије УН и основањем Косовске агенције поверења хидросистем „Ибар-Лепенац“ постаје јавно предузеће да би почетком 2008. год. постао Водопривредно предузеће „Ибар-Лепенац“ Д.Д. деоничарско друштво у 100% власништву Владе Косова. С друге стране инсталацијама система „Ибар-Лепенац“ на северу Косова управља ЈП за водоснабдевање и производњу и дистрибуцију електричне енергије „Ибар“ са средиштем у Зубином Поток. Јавно предузеће основала је Влада Републике Србије 15. марта 2002. године али никада није званично препознато од стране надлежних органа УНМИК администрације, па га тиме институције Косова сматрају нелегитимним“ (Мијашић, 2015:2). О значају хидросистема „Ибар-Лепенац“ за опстанак Срба на Космету сведочи изјава градоначелника Зубиног Потока поводом вођења дијалога Београда и Приштине под патронатом Европске уније. Наиме тадашњи градоначелник Стеван Вуловић изјавио је „ да се $\frac{3}{4}$ капацитета предузећа налазе на територији општине Зубин Поток, а да се 99,9% профита остварује на територији ове општине, због чега Србија нема разлога да даје било који део овог предузећа“ (Танјуг, 2015). Стога управљање тј. суверено располагање водним ресурсима поред осталог представља круцијалан елемент у процесу будућег решавања статуса АП Косово и Метохија упркос константном наметању различитих врста ограничења институцијама Републике Србије на унутрашњем и међународном плану.

Демографски раст (а тиме и антропопресија) албанске етничке групе на Косову и Метохији који је забележен крајем 20. века (да би након више од две деценије примећена стагнација и пад),¹⁴⁵ у великој мери зависи од расположивости водних ресурса нарочито у густо насељеним руралним местима.¹⁴⁶ Наиме економске

¹⁴⁵ Према подацима организације Еуростат природни прираштај становништва на Косову и Метохији у 2019. години 6,9 на хиљаду становника док је деценију раније тај број износио 12,5 на хиљаду становника (Eurostat, 2019).

¹⁴⁶ Ако се тренду демографске експанзије укључи и нерационално коришћење природних ресурса (нпр. сеча шума, загађивање земљишта крпз интензивну пољопривредну производњу) може се закључити да

активности у сфери пољопривредне и индустријске производње, базирају се на стабилном механизму снабдевања воде (нпр. хидросистем „Ибар-Лепенац“ и језеро Газиводе) која се остварује постојећом инфраструктуром за чију су изградњу из буџета Републике Србије издвојена огромна средства. Међутим након успостављања међународне администрације долази до привременог делегирања одговорности у поступку управљања природним ресурсима, што је посматрано са еколошког аспекта имплицирало низ негативних безбедносних последица.

У извештају Светске банке „Перспектива безбедности вода на Косову“ оцењује се да на Косову и Метохији не постоји одговарајуће третирање било које врсте отпада, при чему је евидентирано 28 еколошких жаришта, укључујући велики број санитарних депонија. Квалитет површинских и подземних вода значајно се погоршава након испуштања комуналних и индустријских отпадних вода без икаквог третмана (World Bank, 2018). Осим тога Косовска енергетска корпорација сваке године емитује милионе тона пепела којег производе фабрике угља, док се његово одлагање у некадашње рудничке јаме, посматра као хитно решење проблема загађења ваздуха, стварајући тиме потенцијално контаминирано језеро (World Bank, 2018:64). Као једно од препознатљивих места одлагања отпада у извештајима невладиних организација из области заштите животне средине, наводи се језеро Газиводе, као место где поједине грађевинске компаније из јужног дела Косовске Митровице депонују свој отпад на обалама или у саму акумулацију (BalkanInsight, 2020). Такође река Ситница једна је од најзагађенијих у овом делу Републике Србије, имајући у виду да је према резултатима појединих емпиријских истраживања (Shala et al., 2015) максимално дозвољена концентрација полутаната увелико премашена. Неадекватно управљање отпадним водама које потичу из урбаних средина, индустријских постројења, пољопривредних активности (употреба пестицида, испуштање отпадних вода са животињских фарми) проузрокује низ негативних последица чији се ефекти одражавају на квалитет прво водних ресурса а затим и земљишта на подручју Косова и Метохије (Korca et al., 2002; Gundogdu & Guney, 2007; Shala et al., 2015). Поред константних упозорења међународних организација да економске перформансе експлоатације природних ресурса не треба да буду приоритет у развоју друштва, привремене институције самоуправе са средиштем у Приштини, примењују сасвим супротну такозвану „стратегију финансијског самодржања“.

У Извештају Ревизије о одрживости мера заштите животне средине на Косову и Метохији из 2016. године коју издаје Национална канцеларија ревизије као привремена институција самоуправе, представљене су значајне чињенице о квалитету животне средине и то:

- ⇒ не постоји механизам стабилног финансирања заштите животне средине;
- ⇒ примена основних мера захтева износ од 264 милиона евра за период од 10 година, од чега 105 милиона евра треба обезбедити из буџета, а остатак из донација; међутим, у буџету је током једне године скупљено тек око 700 хиљада евра;

се принципи одрживог развоја константно нарушавају, изазивајући тиме низ других еколошких проблема као што су природне катастрофе (поплаве, ерозије, клизишта) и техничко технолошке опасности (пожари, биолошки акциденти).

- ⇒ у капиталном буџету за 2012. годину, од предвиђених 60 милиона евра за заштиту животне средине, чак 38 милиона евра отишло је за друге намене (експропријација);
- ⇒ у сектору заштите животне средине ради само 0,3% од укупног броја запослених на КиМ;
- ⇒ не постоји фонд за заштиту животне средине, ниска је еколошка свест, слаба је координација институција и недовољан ниво информисаности, није примењен принцип да загађивач плаћа;
- ⇒ постоји велики број илегалних депонија; има чак 110 загађених зона (*hot spot*), од којих су 28 врло опасне; само за третирање воде треба око 1,5 милијарди евра;
- ⇒ веома је висок ниво болести услед загађења животне средине, укључујући и последице бомбардовања осиромашеним уранијумом (Национална канцеларија ревизије, 2016. цитирано у Димитријевић и Џелетовић, 2022).

С обзиром да је УНМИК администрација као свој Четврти стуб представила „Реконструкцију и економски развој“ на Косову и Метохији, огроман број незаконито приватизованих јавних и приватних предузећа који су се налазе у власништву Републике Србије и њених грађана, потпуно је дискредитовао првобитно деларисане циљеве. Читав процес приватизације који је руковођен од стране ЕУ негативно се одразио на еколошко-економску, политичку и надасве безбедносну ситуацију, остављајући далекосежне последице на егзистенцију и повратак грађана српске националности на Космет. Субјективно сврставање и фаворизовање албанске националне мањине, довело је до низа сумњивих случајева приватизације у којима је Србима ускраћено суверено право управљања и коришћења природних ресурса. Логичан закључак читавог приватизационог процеса којим је руководила УНМИК администрације јесте да се под прокламованом јавном политиком „мира и сарадње“ (подржаном од стране ЕУ и САД) крију итекако другачији хегемонистички циљеви међународних актера, којима је сецесија јужне покрајине одличан инструмент политичког надметања.

4.4.1 Распољивост природних ресурса на простору КиМ као могући извор угрожавања безбедности Републике Србије

Изузетне специфичности Косова и Метохије по питању располољивости природним ресурсима као и потенцијалом њихове експлоатације, условљавају потребу детаљније анализе доступних научно-стручних података генерисаних у различитим базама. Требало би указати на чињеницу да у постојећој (домаћој и иностраној) научно-истраживачког грађи не постоји велики број радова чији је предмет истраживања повезан са анализом располољивости природних ресурса на Космету и потенцијалних сукоба. Истраживачких фокус многих аутора (Bermanec et al., 1995; Jakupi et al., 1997; Динић, 2002; Вујић, 2021) усмерен пре свега на анализу рудног богатства (делимично водних ресурса) и мањег броја краткорочних и дугорочних негативних безбедносних импликација на животну средину, које се њиховом експлоатацијом неминовно остварују.

Јужни део територије Републике Србије односно АП Косово и Метохија одликује се комплексним геоморфолошким и хидроклиматским особинама, настали континуираним

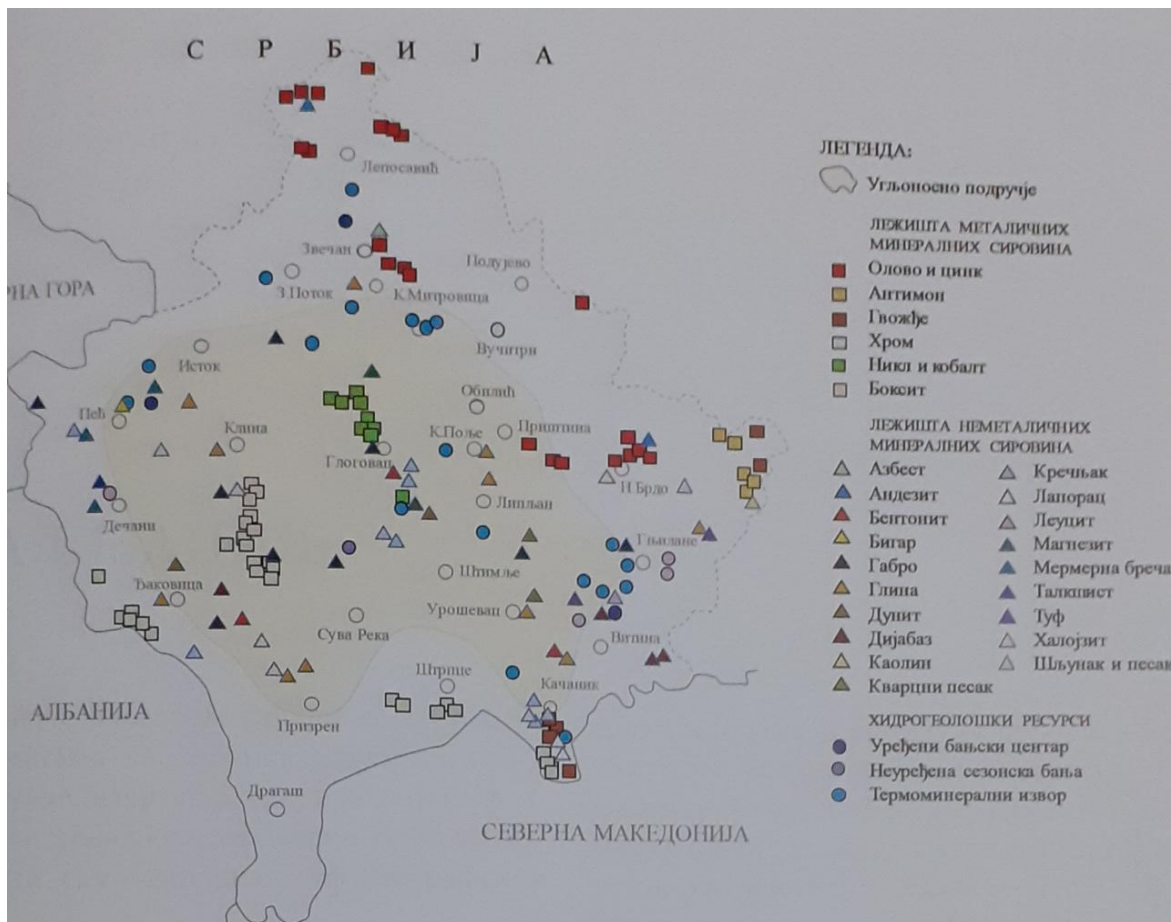
природним процесима уз приметан антропогени утицај.¹⁴⁷ Јакшић и Белиј у раду „Библиографија о природи Косова и Метохије“ описују следеће „специфичан географски положај Косовско-метохијског региона, велике хипсометријске разлике, дисекције и расцлањеност, хетерогеност подлоге и знатне антропогене модификације утицали су на укупну сложеност геоморфолошких карактеристика терена. Систематизацијом и генетском класификацијом геоморфолошких процеса и облика рељефа, утврђени су фосилни облици, настали радом вулкана, глацијацијом и језерском абразијом у геолошкој прошлости и савремени облици, настали радом флувијалне, периглацијалне (мразно-снежаничке), крашке и еолске ерозије, уз постојање антропогеног или техногеног рељефа“ (Jaksic i Belij, 1995:9). Простор Косова и Метохије сачињавају две велике котлине - косовска и метохијска раздвојене ниским побрђима при чему заузимају 36,5% површине покрајине док је остатак брдско-планински (Lekić, 2020). Подручје Косова и Метохије препознатљиво је по умерено-континенталној клими са хладним зимама и топлим и влажним летима уз огромне распоне екстремних температура (Gavrilov at al., 2017). Рејон умерено-континенталне климе најповољнији је и најважнији је за пољопривреду Покрајине првенствено за ратарство, повртарство, воћарство и виноградарство при чему у региону субпланинске климе постоје погодни услови за развој сточарства (Lekić, 2020). Географски посматрано јужни део Републике Србије (делови), налази се у саставу јединственог комплекса Балканског полуострва чиме се његова описује нарочита висинска разлика у погледу рељефних и морфолошких карактеристика.

Истакнути српски географ Јован Цвијић објашњава да су стратешки повољаном положају простора КиМ пре свега допринеле физичко-географске прилике (Цвијић, 1921). Наиме отвореност Косова и Метохије према егејском (преко Моравско-вардарске долине) као и јадранском правцу (Долина Дрим-Маћа) остварује се најкраћа веза централног Балкана и мора (пристаништа Драч и Медова) (Цвијић, 1921). На основу наведеног може се закључити да делови јужне српске покрајине улазе у састав такозваног територијалног језгра и централне области Балканског полуострва (Цвијић, 1921). Цвијић у свом даљем излагању пажњу усмерава на расположивост природних ресурса на Космету, тврдећи да богати водни ресурси, шуме, руде, плодна Метохијска долина и утицаји медитеранске климе скупа чине овај део полуострва, најповољнијим (Цвијић, 1921). С друге стране све приметнија оскудица природних ресурса на светском нивоу, допринела да овај део Републике Србије заузме значајно место у сфери интересовања најразвијенијих држава са дугим историјским континуитетом.

Огромно расположиво рудно богатство Косова и Метохије препознатљива је одлика овог дела територије Републике Србије (Слика 3). С тим у вези последњих неколико година, нарочито након једностране сецесије, заинтересованост страних компанија за концесиона права експлоатације минералних сировина, посебно је изражена.¹⁴⁸ Резерве лигнита надмашују европске просеке, имајући у виду чињеницу да упркос строгим еколошким стандардима, ова врста минералног горива има значајну заступљеност у производњи енергије.

¹⁴⁷ У Стратегији одрживог опстанка и повратка на Косово и Метохију из 2010. године наводи се да АП КиМ обилује природним богатствима међу којима се посебно издваја енергетски потенцијал. Према проценама Светске банке вредност минералних резерви је 13,5 милијарди евра. Такође на самом југу АП КиМ налази се Национални парк „Шар планина“ са нарочито развијеном флором и фауном. На читавој територији АП КиМ налазе се и бројни резервати и споменици природе: пећине, клисуре, кањони, извори, водопади и безброј стаништаретке и угрожене флоре и фауне (Влада РС, 2021)

¹⁴⁸ Опширније: Томић, 2020.

Слика 3. Лежишта минералних сировина

Извор: Вујић, 2021:279.

Динић (Динић, 2002:20) објашњава да су резерве лигнита на Космету, концентрисане у три угљоносна басена са изузетним резервама уз процену од десет милијарди тона. Косовски најбогатији угљени басен поседује угљоносну серију на око 105 км² површине у коме се издвајају две карактеристичне врсте угља: дрвенасти и земљасти (Динић, 2002). Други велики угљени басен јесте Метохијски басен лигнита који се распростире на површини од 120 км² при чему је утврђен само један угљоносни слој дебљине од 20-60 м који лежи на дубини од 40 до 200 м (Динић, 2002). Последњи угљоносни басен лежи између поменутих басена и у њему се издвајају два угљоносна поља: Србичко (37 км²) и Глоговачко-глобарско (32 км²) (Динић, 2002). Сличних геолошких одлика, угљоносни слој овог басена дебео је од 10 до 40 метара (Динић, 2002). До сада утврђене резерве Дреничког басена цене са на неколико десетина милиона тона, што га чини економски мање вредним у поређењу са Косовским и Метохијским басеном угља (Динић, 2002). Стална модернизација и консантно улагање у проширивање производно-прерадних капацитета (од шездесетих па до краја

деведесетих година 20. века), минералних сировина, доприноси општом утиску да Косово и Метохија поседују изузетно висок економски потенцијал који је у суштини повезан са позитивним еколошким предиспозицијама. Према томе одрживом експлоатацијом расположивих минералних сировина пре НАТО агресије и увођења међународног протектората, забележен је значајан економски просперитет овог дела Републике Србије, за разлику од данашње незавидне ситуације.

До значајних података о количини и расположивости природних ресурса (Табела 6) долази Лекић (Lekić, 2020) када наводи да од укупне површине Космета (10.887 km² или 12,3% територије РС) 53% или 416.000 ha заузима пољопривредно земљиште док је под шумама 42% или 464.800 ha. Аутор тврди да се непосредно запоседање простора Косова и Метохије од стране Албанаца углавном одвијало куповином земљишта, имања и кућа. Албанске вође посебну пажњу поклањале су грађевинског и пољопривредног земљишта од Срба пошто су дошли до уверења да бројност становништва није довољна за сецесију Космета већ је потребно и власништво над простором (Lekić, 2020). Управо је суверено располагање животним простором и добрима (природним и антропогеним) које доприносне његовој привлачности, један од главних покретача сецесионистичких тежњи етничких Албанаца што кумулативно доприноси да подручје Косова и Метохије кроз историју буде предмет насилних окупација и константног протеривања Срба.

Табела 6. *Најперспективнији елементи природног богатства Косова и Метохије*

Елементи природне средине	Видови искоришћавања и еколошка органичења			
	Индустрија и рударство	Пољопривреда	Туризам	Водопривреда
Геолошка грађа	Резерве лигнита, олова и цинкане руде, магнезита и грађевинских материјала	-	-	-
Рељеф	-	За пољопривредну производњу највећу вредност имају долинско-котлински терени	Велико естетском и рекреативном вредношћу одликују се високопланински и делови Покрајине	Процес ерозије тла је веома заступљен и угрожава земљишни фонд на веикој површини
Клима	Аерозагађење атмосфере градова и индустријских центара	Повољан термички режим за гајење ратарских и индустријских култура, воћа и винове лозе	Повољни климатски сулови за развој рекреативног планинског туризма током целе године (снежни	Мале годишње суме падавина на Косову утичу на слабо храњење подземних и површинских вода

		(Метохија). Мале количине атосферских падавина (Косово)	покривач, инсолација, мала загађеност ваздуха)	
Хидрографске прилике	Недовољне количине подземних и површинских вода потребних индустријској производњи. Отпадне индустријске воде угрожавају иначе оскудне водне резерве	Недостатак вода током вегетационог периода отежава наводњавање, посебно на Косову и Косовском Поморављу. Услед тога приноси су осетно смањени	Термоминералн и извори као и ледничка језера могу послужити као природни услови привредног развоја	Оскудица у води угрожава све облике искоришћавањ а водиних резерви. Отпадне воде, бујучарски режим већине површинских токова и веома развијена водна ерозија крупни су, водопривредн и и приврени проблеми уопште
Педолошки покривач	-	Чини природну основу биљне производње. У свом саставу има земљиште различите производне вредности, али су сви они изложени деградацији услед деловања водне ерозије	-	-
Вегетација	И поред значајне деградираност и, шуме Покрајине су важан извор индустријских сиовина: дрвна грађа, шумски плодови	За пољопривреду - сточарство, зачајне су површине под ливадама и пашњацима	Шумска вегетација има велику рекреативну и естетску вредност, првенствено у планинском делу Покрајине	Шуме као основи регулатор отицања падавина, важан су фактор снабдевања водопривредне стабилности

Животињски свет (биодиверзитет)	Месо дивљачи, крзно и други нуспроизводи могу се искористити у прехранбеној и кожарској индустрији		Ловни туризам Покрајине заснива се на богатој природниј фауни, претежно концентрисаној у планинском делу	-
--	--	--	--	---

Извор: Динић, 2002:76-77.

Привремене институције самоуправе са средиштем у Приштини све чешће и агресивније покушавају да преотму неколико кључних предузећа чија је основна делатност управљање природним ресурсима и свим економских перформансама експлоатације истих. Као најзначајнија предузећа и са њима повезани природни ресурси, која представљају предмет спорења у процесу дијалога Београда и Приштине, представљају:

1. РМХК „Трепча“,
2. језеро Газиводе са читавом пратећом инфраструктуром и
3. природно-туристички комплекс Брезовица.

Будући да је Република Србија једини власник наведених предузећа, сецесионистички покрет косовских Албанаца мотивисан економским разлозима, применом насиља покушава да оствари потпуну контролу над управљањем природних ресурса од којих зависи опстанак становништва српске националности на овом делу националне територије. Посебно забрињавајуће јесте што поступање представника сецесионистичког покрета косовских Албанаца наилази на прећутно одобравање једног броја западних држава које се појављују као активни медијатори у мировном процесу тзв. нормализације односа. Као очигледан пример дестабилизујућег деловања привремених институција самоуправе, може се навести усвајање тзв. „Платформе о дијалогу о коначном, инклузивном и правно обавезујућем споразуму о нормализацији односа између Републике Косово и Републике Србије“. Документ који је усвојен марта 2019. године дефинише преговарачке активности представника сецесионистичког покрета косовских Албанаца који суштински представљају својеврсно постављање незаконитих и апсурдних ултиматума преговарачком тиму РС, као што је: постизање било каквог споразума мора бити у складу са „Уставом Косова“ укидање Резолуције СБУН 1244 и оснивање суда за „злочине Србије над Косовом“. Штавише у једном делу Платформе наглашава се да сви природни ресурси Космета а нарочито језеро Газиводе и РМХК Трепча представљају део „суверене територије Косова“.¹⁴⁹ Сходно томе оспоравање легитимитета над управљањем природним ресурсима Републици Србији као држави домаћину, чини окосницу сецесионистичке стратегије којом косовски Албанци покушавају да самопроглашену независност учине одрживом и трајном.

¹⁴⁹ Опширније: <https://kossev.info/pristina-odobrena-platforma-o-dijalogu/>

4.4.1.1 Рударско-металрушки-хемијски комбинат „Трепча“

Обимна процењена расположивост резерви минералних сировина (нпр. лигнит, цинк, олово, никл и магнезит) на простору Косова и Метохије, неодвојиво је повезана са историјским развојем низа рудних налазишта од којих зависи егзистенција и опстанак читаве друштвене заједнице. Поједини аутори (Nikolic & Dimitrijevic, 1990:464; Dašić et al., 2018) тврде да резерве лигнита, као најзаступљенијег минералног ресурса (Табела 7), у региону Косова, Метохије и Дренице премашују 7,35 милијарди тона. На сличне податке указала је Независна комисија за руде и минерале на Космету којом је руководио УНМИК, када је једном извештају објављено да је Светска банка проценила вредност минералних резерви на 13,5 милијарди евра (Dašić et al., 2018). Поменута Комисија, као привремена институција самоуправе, на свом интернет сајту износи низ статистичких података који се тичу резерви и експлоатације осталих минералних сировина које су заступљене на Косову и Метохији. С тим у вези напомиње да олово, цинк, сребро, никл, хром, боксит и магнезит (Табела 8) чине значајан део резерви минералних ресурса који се експлоатишу у рудницама око којих су формиран индустријско-прерадни центри широм Космета.¹⁵⁰ Потребно је напоменути да је у претходном периоду (карактеристичном по промени назива државе и статуса Републике Србије у њима), билансне резерве већине минералних сировина проглашаване државном или пословном тајном, што представља значајно органичење у истраживању и анализи расположивости природних ресурса.

Табела 7. Резерве лигнита на Косову и Метохији

Подручје	Резерве		
	Геолошке	Билансне резерве*	Ванбилансне резерве**
Косово	10,09	8,77	1,31
Метохија	2,24	2,04	0,19
Дреница	0,10	0,07	0,03
Укупно:	12,44	10,89	1,54
*Топлотна снага угља прелази 5,450 kJ/kg			
** Топлотна снага угља мања од 5,450 kJ/kg			

Извор: Dašić et al., 2018:79.

Табела 8. Примери најзаступљенијих минералних и металних сировина на Космету

Подручје	Врста минералних и металних и неметалних сировина	Просечна количина изражена у тонима
Ораховац (Козник, Шип, Горићи, Бока, Шареница и Римни поток)	Хром	20.000
Ново Брдо	Манган	5 милиона
Косовска Митровица	Олово и цинк	5,5 милиона

¹⁵⁰ Опширније на: <https://www.kosovo-mining.org/resurset-minerale/lezista-mineralnih-sirovina/?lang=sr>

(Стари Трг)		
Косовска Митровица	Магнезити	2.3 милиона
Витина	Бентонит	50 милиона

Извор података: Динић, 2002:22-28.

Вујић (Вујић, 2021) у књизи „Минерално-сировински комплекс Косова и Метохије“ описује да рудно поље Трепча представља најзначајније (у геолошко-економском смислу) рудно поље Копачичко металогенетске зоне која се простире од Доњанске реке на северозападу до Слаковаца и Скочне на југоистоку са процењеном површином од око 100 km². Штавише међу препознатљивим рудним налазиштима и индустријским центрима, око којих су стационирани погони намењени ископавању и преради минералних сировина, могу се издвојити следећи: рудник „Трепча“ Стари трг и Први тунел; приштински рудници Авалија, Ново Брдо, Кишница и Бадовац; комплекс лепосавићких рудника Бело брдо; и рудник Црнац који је смештен испод планине Рогозна.

Током агресије НАТО пакта 1999. године на СРЈ уништен је и онеспособљен велики број рудних налазишта који су функционисали под руководством покрајинских власти уз финасијску подршку страних инвеститора а највећим делом Владе Републике Србије. Као што је била пракса у осталим друштвеним и државним предузећима УНМИК администрација је спровела незакониту приватизацију а потом и делегирање управљачке улоге сецесионистичком покрету косовских Албанаца. Од наведених рудних налазишта и индустријских центара једино је Рударско мелатушки хемијски комбинат „Трепча“ остао да функционише у под окриљем институција Републике Србије, при чему опстанак локалног становништва српске националности директно зависи од функционисања овог индустријског центра.

Применом искоријско-компаративне анализе истраживачких радова из различитих научних дисциплина, могуће је доћи до низа чињеница које сведоче о политичком, економском, еколошком и социјалном значају који комплекс комбината „Трепче“ има, како за Косово и Метохију тако и за целокупну државу Србију. Рудник „Трепча“ почиње са радом 1930. године када британска компанија *Selection Trust* основала компанију *Trepca Mines Ltd* са средиштем у Лонодону, што самим тим доприноси развоју рудника у Старом Тргу као једног од најбогатијих ресурса руде олова и цинка у Европи (Féraud et al., 2007; Savet Europe, 2015; Бјелић, 2019). У периоду након Другог светског рата долази до промена у власничкој структури предузећа, када се у складу социјалистичким реформама долази до њихове национализације и наглог економског развоја.

Новак Бјелић (Бјелић, 2019) у књизи „Казивања о Трепчи“¹⁵¹ наводи да „рудник Стари Трг чини систем од 11 рудничких хоризоната, који представљају један од најсавременијих видова подземне експлоатације руде, док је нова флотација изграђена 1973. године као једна од водећих на свету са капацитетом од 1,5 милиона тона годишње. Током експлоатације руде на овим рудиштима пронађени су ретки и веома вредни метали, као што су: индијум, германијум, талијум и други, који налазе производњи свемирских летелица“ (Бјелић, 2019:88-89). Видни напредак у погледу

¹⁵¹ Већи део овог поднасловa биће посвећен анализи садржаја поменуте књиге.

проширивања производних капацитета¹⁵² и побољшања квалитета финалних продуката, РМХК „Трепча“ оставрен је у континуитету све до почетка деведесетих година, када међународна заједница уводи економске санкције СР Југославији. Међутим српско политичко руководство усваја Програм ревитализације РМХК „Трепча“¹⁵³ за период од 1995. до 1996. године са циљем превазилажења негативних економских последица, што је и остварено све до потписивања Кумановског споразума и званичне окупације Космета од стране међународне зајединце.

Производња у индустријским центрима „Трепче“ несметано се одвијала и током 1999. године када су чланице НАТО пакта у сарадњи са терористима „ОВК“ покушавали да онеспособе а потом и преузму кључне делове комбината стациониране на Косову и Метохији. Бјелић напомиње да је „од укупно 14, наставило са радом 9 рудника, 8 флотација, њих 6 је било у функцији, од две ради једна металургија – топионица и рафинерија олова, од укупно 17 фабрика ради њих 9, што представља приближно 70% укупних капацитета Трепче“ (Бјелић, 2019:172). Штавише посматрано са безбедносног аспекта ефикасно функционисање „Трепча“ повезано је са развојем и модернизацијом савезних оружаних снага нарочито у погледу снабдевања батеријских компоненти за поморска борбена средства.¹⁵⁴ Међутим пракса отимања српске имовине (јавне и приватне) настављена је и у случају „Трепче“ о чему сведоче поступци (једни од првих након увођења међународне управе) специјалног представника УН Бернарда Кушнера, који доноси одлуку да се свим производним погонима искључи снабдевање електричне енергије и воде. Имајући у виду да су електрична енергија и вода неопходни у свим техничко-технолошки операцијама прераде минералних ресурса у финалне производе, тадашње руководство врло брзо проналази алтернативна решења њихове доставе преосталим рудницама, флотацијама, топионицама, рафинеријама и металургији.

Кулминација терора над радницима комбината „Трепча“, у највећем броју Срба, достигнута је 14. августа 2000. године када контингент КФОР-а (састављен од британских, француских и америчких војника) насилно под пуном ратном опремом, заузима топионицу олова у Звечану. У писму којим се СР Југославија 14. августа 2000. године обратила Савету безбедности УН тражи се хитно заседање због како се наводи „неиспровоцираног и бруталног напада снага КФОР-а на „Трепчу“ близу Косовске Митровице чиме се на отворен начин крши резолуција СБУН 1244“.¹⁵⁵ Осим тога скреће се пажња и упозорава да су циљеви сага КФОР-а врло јасни: „заstraшивање и протеривање српског становништва, наставак етничког чишћења Срба и других неалбанаца и незаконита узурпација Трепче и националних, економских и природних ресурса“.¹⁵⁶ Дакле директна претња и урожавање националне безбедности Републике Србије реализује се првенствено заstraшивањем грађана и оспоравањем сувереног права управљања природним ресурсима на Косову и Метохији.

¹⁵² У свом саставу током осамдесетих година комплекс „Трепче“ сачињавало је око 40 рудника и са њима повезаних индустријских центара и пољопривредних комбината широм КиМ, централне Србије и Црне Горе.

¹⁵³ У руднике је 1995. и 1996. године уложено 18,4 милиона долара а две године касније, 1998. уложено је око 6 милиона долара у ремонт и реконструкцију металуршких постројења са циљем отклањања уских грла (Вујић, 2021:278).

¹⁵⁴ Уговор Савезног минисатрства одбране и РМХК „Трепча“ о испоруци оловних акумулатора, потписан је током августа 1999. године али због окупације и насилне обуставе рада од стране КФОР-а уговорне обавезе нису до краја испуњене.

¹⁵⁵ Доступно на: <https://digitallibrary.un.org/record/420663?ln=en>

¹⁵⁶ Исто.

Насилни инцидент заузимања имовине РХМК „Трепча“ претходно је детаљно планиран и представља наставак репресивног деловања преставника међународне заједнице зарад постизања потпуне сецесије тј. економског осамостаљивања јужне српске покрајине Косава и Метохије. Иако је више стотина грађана било против насилног заузимања комбината и хапшење њеног руководства, Бенард Кушнер је своје поступке правдао „свесним занемаривањем еколошких стандарда који регулишу загађење животне средине“. Будући да је у оквиру „Трепче“ изграђен димњак преко 300 метара висине са набавком и уградњом саверемних индустријских филтера (Бјелић, 2019:182) који спречавају емитовање загађујућих материја у атмосферу, изјава представника генералног секретара УН, само је пропагандни акт, којим је покушана легализација насиља над Србима. Управо из тих разлога донета је одлука да се средиште РХМК „Трепча“ из Звечана привремено премести у Београд, како би се избегла даља манипулација представика међународне управе на Космету.

У средствима јавног информисања могу се пронаћи различити подаци о различитим намерама појединих представника међународне заједнице на Космету. Неки од често навођених јесу да је „циљ међународне управе да радна места на којима су ангажовано локално српско становништво бити предати Албанцима“ (Vreme, 2000). Затим да ће „случај Трепче довести до исељавања Срба са Косова и Метохије“ или како је Војислав Коштуница изјавио „преузимање Трепче урађено је са циљем да се смањи број од четири хиљаде запослених Срба у Звечану и да се на та места доведу Албанци“ (b92, 2000). Такође у појединим медијима наводи се да је Бернанд Кушнер открио дубље разлоге одузимања односно да „они који су управљали „Трепчом“ нису успели – неколико људи је профитирало док је заједница патила“ (Vreme, 2000). Очигледно је да је поменута изјава окренута против српског руководства комбината насупрот чињеници да су зараде запослених исплаћиване константно чак и за време НАТО агресије док је „заједницу“ по његовом мишљењу представљали етнички Албанци или прецизније сецесионистички покрет косовских Албанаца.

Последице политичких промена које су задесиле Републику Србију 5. октобра 2000. године негативно су се одразиле на функционисање РХМК „Трепча“. Наиме комбинат је одлуком српских власти од приватног (акционарско друштво) постао државно власништво што је омогућило да УНМИК администрација сада легално у складу са Резолуцијом СБУН 1244 управља читавом имовином која се налази на територији Косова и Метохије (Бјелић, 2019). Међународна управа на Космету након насилног одузимања уништава сва постојећа документа у вези са пословањем комбината и оснива „нови“ привредни субјекат под називом „Трепча under UNMIK Administration“ формално подељен на јужни и северни део. Као што је забележено о осталим друштвеним и државним предузећима Косовска поверилачка агенција а потом и Косовска агенција за приватизацију¹⁵⁷ самовољно и без сагласности већинског српског становништва, доносе одлуке које угрожавају националну безбедност Републике Србије. Наиме сецесионистички покрет косовских Албанаца користи привремене институције самоуправе да комбинат „Трепчу“ (северни део) у потпуности стави под своју контролу при чему би дошло до настанка несагледивих последица по економске и еколошке услове опстанка преосталог становништва српске и неалбанске националности. Покушај усвајања тзв. „Закон о трепчи“¹⁵⁸ 7. октобра 2016. године

¹⁵⁷ Након једнострано прогласене независности насупрот одлуци УНМИК самоиницијативно поново региструје комбинат али под новим називом „Трепча Enterprise under PAK Administration“.

¹⁵⁸ Доступно на: https://me.rks-gov.net/repository/docs/ZAKON_Br.05_L-120_O_TREPCI.pdf

најбоље илиструје наставак одузимања имовине Републике Србије као и суспендовање сувереног права управљања природним ресурсима на територији Косова и Метохије и шире.

Поменути закон предвиђа национализацију РМХК „Трепча“ у коме би привремена институција самоуправе „Влада Косова“ имала 80% акција док би осталих 20% било распоређено радницима и другим акционарима. Да је реч о потпуно апсурдној ситуацији сведочи податак да ће северни део комбината „Трепча“, који се налази по српским руководством (од 2006. године након повлачења УНМИК узурпатора) бити угашен, упркос позитивном пословању за разлику од јужног дела ког су 2000. године насилно одузели Албанци. У тзв. ново предузеће „Трепча АД“ биће укључени рудници са флотацијом Трепча-Стари трг, рудници са флотацијом Кишница и Ново Брдо и рудници са флотацијом Копаоник-Лепосавић. У тексту закона који је доступан јавности, спомиње се да су минерални ресурси квази државе која у складу са „својим“ важећим прописима издаје лиценце за истраживање и експлоатацију. С друге стране Јован Димкић генерални директор „Трепче север“ на конференцији за медије организованог поводом усвајања Закона о „Трепчи“, наводи да предвиђено решење о реорганизацији комбината апсолутно економски неодрживо и да српску заједницу (заједно са запосленима и управом), Приштина доводи у понижавајући и дискриминаторски положај.¹⁵⁹ Штавише тадашњи министар спољних послова Владе РС Иваица Дачић на седници Савета безбедности УН изнео је низ аргумената о негативним последицама једностраног поступања приштинских институција. Министар је изјавио да „очекујемо да државе чланице Савета безбедности искористе снагу свог ауторитета како би утицале да се овај Закон стави ван снаге, ради спречавања негативних правних и безбедносних последица које прете да угрозе стабилност на Косову и Метохији и у региону и процес дијалога и нормализације односа“ (RTV, 2016). Посебно је наглашено да Трепча основ постојања Срба на КиМ односно да се покушај њеног отимања може посматрати и ако покушај етничког чишћења Срба и тиме трајно доведе у питање етничка структура у српским срединама (RTV, 2016). Такође локално српско становништво заједно са преко 2,500 запослених у комбинату „Трепча“ на северу Космета је организацијом низа протеста исказало своје незадовољство и неслагање са намером привремених приштинских институција да преузму контролу над читавом инфраструктурном производњом.

У истраживању које је спровели истраживачки новинари портала КоССев (који уређује невладина организација „Центар за развој заједница“) током 2016. године на подручју севера КиМ са циљем испитивања став грађана о могућим утицајима најновијег косовског закона о „Трепчи“ на север КиМ и могућим решењима за део комбината на Северу, учествовало је 183 испитаника (КоССев, 2016). Најзаступљенија старосна структура учесника јесте у категорији од 46-55 година, њих 33%. Од укупног броја учесника доминирао је мушки пол са 63%. Највећи број анкетираних њих 117 (64%) станује у северном делу Космета док је по питању образовања њих, 62% високо образовано. На питање уколико закон о Трепчи буде спроведен како ће се то одразити на статус запослених у Трепчи на Северу, 57% испитаника је одговорило да ће се извршити нова систематизација која неће подразумевати ниједно од претходно предложених решења. Остали кључни ставови грађана могу се сврстати у следеће категорије: уколико Закон о Трепчи буде спроведен, привредни развој на северу КиМ

¹⁵⁹ Опширније на: <http://radiomitrovicasever.com/2016/10/08/dimkic-trepca-nastavlja-sa-proizvodnjom-dokle-god-je-to-mogue/>

биће лошији, а погоршаће се и стандард живота; Влада Србије и српски представници у косовским институцијама у будућности, неће имати утицаја на овај закон и његово спровођење (KoSsev, 2016). Дакле претходно негативно искуство грађана по питању отимања имовине Републике Србије нарочито је утицало на доношење коначног става да комбинат „Трепча“ на северу Космета не треба препустити на управљање самопроглашеној квази држави и њеним сецесионистичким представницима.

Бјелић (Бјелић, 2019:205) тврди да је богатство „Трепче“ добијеном прерадом природних (минералних) ресурса који се јављају у облику оловне праšине са високим степеном злата и сребра, рафинисаног отпада, као и акумулаторских решетки, антимонских легура и гранулисане шљаке, добијају се: олово, сребро, злато, бизмут, цинк и кадмијум. Вредност ових ресурса је огромна, нарочито метала који су „заробљени“ у брду гранулисане шљаке номиналне вредности преко 1,5 милијарди долара, док је вредност међупродуката у рафинерији олова такође огромна, имајући у виду да учешће олова у њима износи и до 60% а сребра и преко 1.200 грама по тони (Бјелић, 2019:205). Вујић (Вујић, 2021:278) закључује наводећи да „минерално-сировински потенцијали на КиМ су економски и стратешки вредни и значајни у првом реду руде олова цинка, сребра, злата, никла, магнезита, боксита, и велике резерве угља – повољних лежишних услова за експлоатацију, коју би садрашњу потрошњу Р. Србије подмиривале наредних 180 до 200 година. Према томе питање управљања природним ресурсима на подручју Косова и Метохије, посматрано са економско-еколошког становишта, захтева прецизно формулисање стратегијских концепата којим би се идентификовали а затим и применили ефикасни (дипломатско-правни, безбедносни) начини заштите природних ресурса, а тиме и кумулативно националне безбедности Републике Србије.

4.4.1.2 Језеро Газиводе као природни ресурс од стратешког значаја

Језеро Газиводе представља највећу вештачку хидроакумулацију која је настала преграђивањем реке Ибар 1977. године,¹⁶⁰ запремине око 380 милиона кубних метара воде (или надморска висина 685 метара) и просечном дубином 105 метара. Језеро се простире на површини од 11 километара квадратних и административно припада општинама Зубин Поток, Тутин и Нови Пазар односно једна трећина припада централном делу Републике Србије док се две трећине налази унутар АП Косово и Метохија.

Изузетно висок енергетски потенцијал језера Газиводе једним делом искоришћен је за изградњу хидросистема „Ибар-Лепенац“ са сложеном инфраструктуром од чијег ефикасног функционисања зависи производња електричне енергије и снабдевање пијаћом водом више од десет општина, међу којима се издвајају: Косовска Митровица (јужни део), Звечан, Вучитрн, Србица, Глоговац и Приштина. Веће количине воде из језера испуштају се бетонским каналима кроз хидроелектрану чиме се омогућава производња енергије а затим се усмерава у компензацијско тзв. Мање (доње) језеро ради даље прераде (Општина Зубин Поток, 2013). Задовољавајући физичко хемијски и микробиолошки параметри воде из површинске акумулације Малог језера доприносе укупном квалитету изворишта које се користи за јавно водоснабдевање (Општина Зубин Поток, 2013). Да је енергетска стабилност Косова и Метохије у великој мери

¹⁶⁰ Током пуњења језера Газиводе потопљено је више од 12 српских села, верских и културно-историјских објеката који сведоче о вишевековном боравку Срба на овим просторима.

зависна од језера Газиводе говори чињеница да се помоћу хидросистема „Ибар-Лепенац“, термоелектране у Облићу, РМХК Трепча“ и Фероникл из Глоговца, свакодневно снабдевају свежеом водом која је неопходна за одржавање сложених производних процеса. Захваљујући хидроелектрани Газиводе (изграђеној 1981. године) на подручју Космета годишње се произведе око 95 GWh електричне енергије а затим и дистрибуира путем мрежа које контролишу представници привремених институција самоуправае.

У интервјуу за Радио телевизију Србије током 2018. године Срђан Вуловић директор Јавног предузећа Ибар описује језеро Газиводе стратешки важно наводећи неколико разлога: *први*, термоелектранама у Обилићу испоручује се 4,5 м³/с воде (на годишњем нивоу 130 милиона метара кубних); *други*, у оквиру хидроцентрале годишње се произведе око 10 гигават сати електричне енергије; *трећи*, водом из језера снабева око 800.000 грађана на Космету; *четврти*, наводњавање пољопривредних поршина на ширем простору Дреничког округа, општина Глоговац и Србица, Обилић, Вучитрн и Косовска Митровица (RTS, 2018) при чему компензационо језеро Придворица поседује више од 140 км иригационих канала широм Космета. Требало би напоменути да се релативно константан ниво хидроакумулације (од којег и зависи стратешка вредност) одржава захваљујући уливу значајних количина воде из реке Ибар која пролази кроз централни део Републике Србије (место Рибарићи) и пристиже на подручје јужне покрајине.

Изградња земљане бране којом је настало језеро Газиводе као и континуирано одржавање инфраструктурних објеката, финансира се из буџета Републике Србије. Из тих разлога суверено управљање овим природним ресурсом и повољним економских перформансама његове одрживе експлоатације у различите намене (енергетске, производне, рекреативне, туристичке), неспорно припада Републици Србији. Међутим сецесионистички покрет косовских Албанаца уз подршку једног дела међународне заједнице, покушава да применом опробаног механизма приватизације оправда насилно отимање читвог инфраструктурног комплекса који функционише у склопу хидроакумулације Газиводе.

Безбедносни инцидент који је забележен 4. августа 2018. године када је контингент америчких војника КФОР-а блокирао све прилазе језеру и хидроцентрали Газиводе уз надлетање ратног ваздухопловства, може се тумачити као почетни корак у покушају насилног одузимања а затим и контроле овог стратешког природног ресурса којим управљају српска предузећа. С друге стране у званичном саопштењу снага КФОР-а саопштено је да је у питању „раније планирана редовна симулациона војна вежба запоседања и обезбеђивања објекта од јавног значаја“.¹⁶¹ Узнемиреност запослених у ЈП „Ибар“ као и локалног становништва српске националности, додатно је појачана блокадом свих телекомуникационих система чиме је повезивање било потпуно онемогућено. Детаљном анализом овог и сличних поступака (нпр. окупација РМХК „Трепча“) може се доћи до закључка да интереси међународне заједнице увелико превазилазе јавно прокламоване циљеве „обезбеђивања мира и стабилности у региону“ и да је реалност савсим дугачија тј. њихова намера сведана је искључиво на контролу виталних инфраструктурних објеката чија је делатност везана за управљање природним ресурсима и њиховим огромним економским потенцијалима. Сходно томе

¹⁶¹ Опширније на <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3220296/americki-vojnici-na-prilazu-gazivodama.html>

препознатљиви инструменти политике међународне заједине и њених представника на Косову и Метохији по питању управљања природним ресурсима, јесу: *први*, примена застрашивања, претњи и уцена; *други*, примена агресивних дипломатских притисака (тзв. булдожер дипломатија) ради покушаја легализовања поступка отимања српске имовине.

С обзиром да је први инструмент политике међународне заједнице на Космету испуњен, дијалог који се континуирано води (уз мање застоје) између Београда и Приштине у сфери економских (у овом случају и еколошких) питања, препознатљив је по наметању појединих решења која су директно супротна интересима Републике Србије. Наиме дијалог о нормализацији односа који се интензивно спроводи од 2013. године између представника Републике Србије и привремених институција самоуправе са средиштем у Приштини, обележен је потписивањем споразума у Вашингтону у присуству председника Сједињених Америчких Држава. Текст споразума¹⁶² о тзв. „економској нормализацији односа“ који су 4. септембра 2020. године потписали председник Републике Србије Александар Вучић заједно са представником Приштине Авдулахом Хотијем, који је представљен као председник непостојеће државе „Косово“, једним делом тиче се језера Газиводе и свим експлоатационим правима овог стратешког ресурса. Споразумом је предвиђена обавеза сарадње обе стране са Министарством енергетике САД и другим надлежним институцијама ради израде студије изводљивости о „потреби дељења језера Газиводе као поузданог извора снабдевања енергије и воде“, што се може тумачити као формално ускраћивање сувереног права управљања Републици Србији и њеним грађанима, чија је егзистенција везана за овај природни ресурс. Сходно томе као што је и предвиђено Министарство енергетике САД и Пацифичка северозападна национална лабораторија (енг. *Pacific Northwest National Laboratory, PNNL*) током јуна 2021. године представљају извештај о „Могућностима водних ресурса на језеру Газиводе“ (енг. *Water Resource Opportunities at Lake Gazivode/Ujmani*).

Садржина извештаја који је доступан јавности, већим делом повезана је са питањима енергетске безбедности као и безбедносним аспектима управљања водним ресурсима (језеро Газиводе) на локалном и регионалном нивоу. Аутори наводе да је основи циљ извештаја „представљање сложене зависности између водног и енергетског сектора у региону, са разлогом информисања о будућој координацији у процесу управљања ресурсима језера између Србије и Косова“ (Voisin et al., 2021). Анализа водног и

¹⁶² Укратко текст споразума који је доступан јавности садржи низ обавеза из области економије, које су уговорно стране прихватиле, као што су: повезивање железничке инфраструктуре Београд-Приштина са луком на Јадрану; изградња аутопута Мира; изградња железничке мреже од Приштине до Мердара; ; изградња железничке мреже од Ниша до Приштине; отварање заједничког прелаза Мердаре; укључивање обе стране у тзв. „мини-шенген зону“; признавање диплома и уверења; дизерфикација извора енергије; забрана употребе 5Г мреже; ефикаснији авионски преглед путника и заједничка борба против илегалних активности; заштита и промовисање слободе вероисповести; сарадња у области проналажења несталих и повратак интерно расељених лица; сарадња са државама које су криминализовале хомосексуалност ради промене ове одлуке (остаје нејасно због чега се у тексту споразума појављује овај члан када се претходни чланови тичу политичких и економских обавеза); криминализација Хезболаха као терористичке организације; привремено заустављање дипломатских напора за повлачење признања самопроглашене независности (Р. Србија) и заустављање покушаја чланства у међународним организацијама; признање тзв. Косова од стране Јерусалима; премештање амбасаде Р. Србије из Тел Авива у Јерусалим.

Опирније на: <http://www.nspm.rs/dokumenti/tekst-sporazuma-o-ekonomskoj-normalizaciji-odnosa-srbije-i-kosova.html?alphabet=1>

енергетског потенцијала језера Газиводе (Табела 9) укључивала је прикупљање низа метеоролошких, хидролошких података, затим података о управљању водним ресурсима, производњи електричне енергије и раду мреже (Voisin et al., 2021). Осим тога подаци представљени у извештају углавном су генерисани у базама надлежних институција Републике Србије и мањим делом привремених институција самоуправе са средиштем у Приштини. Међутим поједине препоруке које се овим извештајем упућују пре свега Републици Србији, у супротности су са националним законодавством којим се уређује управљање водним ресурсима на целокуној националној територији.

Табела 9. Функционисање водно-енергетског система језера Газиводе према извештају ПННЛ- методолошки део

Подаци	Извор	Формат и документација
Метеоролошки подаци – Косово и Метохија	Хидро-економско предузеће Ибар-Лепенац, КиМ; Хидрометеоролошки институт Косова, КиМ; Републички хидрометеоролошки институт Србије, РС	Запажања са 15 метеоролошких станица широм РС и КиМ углавном у дневним временским интервалима са доступношћу у распону од 1961-2020. године
Хидролошки подаци – река Ибар	Хидрометеоролошки институт Косова, КиМ; Хидро-економско предузеће Ибар-Лепенац, КиМ; Републички хидрометеоролошки институт Србије, РС; ЈП „Ибар“ Зубин Поток, КиМ; Агенција за заштиту животне средине, РС;	Мерења речног тока или нивоа воде помоћу четири мерача узводно и низводно од бране Газиводе у дневним временским интервалима са доступношћу у распону од 1934-2020. године.
Управљање водама и производња и производња хидроенергије – језеро Газиводе	Хидро-економско предузеће Ибар-Лепенац, КиМ; ЈП „Ибар“ Зубин Поток, КиМ	Карактеристике бране, свакодневни водостај резервоара од 2000-2020. године
Производња електричне енергије у косметским електранама (хидроенергија, термоелектрична енергија и енергија добијена снагом ветра)	КОСТТ Косово, КиМ; Електромрежа Србије АД, РС; ЈП „Ибар“ Зубин Поток, КиМ	Дневна производња електричне енергије, укључујући потражњу од 2018-2020. године. Проток извоза/увоза енергије по сату са спољним субјектима у 2019. и 2020. години

Извор: прилагођена верзија Voisin et al., 2021:4.

Фокус америчких стручњака усмерен је на истраживање повезаности водних ресурса и енергетске безбедности Косова и Метохије при чему се указује на посебан значај језера Газиводе и хидро система Ибар-Лепенац од чијег несметаног функционисања зависи одржавање повољних социоекономски услова опстанка на овом подручју. У првом делу извештаја забележена су интересантна запажања у вези са језером Газиводе и позитивним економским, еколошким и безбедносним перформансама које се остварују његовом експлоатацијом. За сваку од пет група експертских запажања понуђена је детаљна аргументација, и то на следећи начин:

- *прво*, на подручју Косова (и Метохије) изграђен је сложен водоводни систем ради обезбеђивања несметане производње у области индустрије, пољопривреде, производње енергије и подршке социоекономском развоју у овом водом сиромашном региону. Водоводни систем Косова (и Метохије) укључује вештачко језеро Газиводе са браном Придворица која регулише проток воде и каналски систем Ибар-Лепенац;
- *друго*, три основна стуба безбедности вода представљају: 1. институције и информациони систем; 2. финансијски и људски ресурси; 3. инфраструктура, посебно одржавање и рад. Према извештају Светске Банке о безбедности вода, на Косову (и Метохији) констатоване су повећане забринутости у погледу неефикасности институција, недостатку инвеститора, поправке и побољшање постојеће водоводне инфраструктуре – нарочито канала. Додатно нарушавање стања безбедности вода проузроковано је климатским променама и неизвесним плановима социо-економског развоја у будућности;
- *треће*, у складу са почетном претпоставком са којом је покренута анализа, аутори извештаја наводе да „регионална несигурност вода даље утиче на регионалну енергетску несигурност“. Више од 97% производње електричне енергије на Косову (и Метохији) зависи од снабдевања воде из језера Газиводе, укључујући 95% електричне енергије добијене из термоелектрана на бази угља чија се производња ослања на расхладну воду допреману каналима из језера док се 1-2% енергије производни на брани. Као такве термоелектране које производе енергију на бази угља ослањају се на правилан рад канала јер се њихови водозхвати налазе низводно од главних чворишта на којима се каналима преусмерава вода до градова Приштина и Глоговац. Стога рад оба система језера Газиводе и канала Ибар-Лепенац финансира приходима од конвенционалне производње енергије на брани Газиводе. Тренутно језро Газиводе поседује складишне капацитете близу средњег годишњег прилива и производња хидроенергије директно је повезана са испуштањем воде кроз брану. Постојећи информациони системи спречавају производњу енергије на начин који максимизира приходе. Аутори напомињу да испуштање воде зависи од сезонских потреба водоснабдевања тако да је лети производња хидроенергије већа док је потражња знатно мања. Међутим застарели информациони и рачунарски системи који се користе у раду термоелектрана проузрокују недостатак координације са производњом хидроенергије и изражене неравнотеже између регионалне производње електричне енергије и њене регионалне потражње у зимском периоду;
- *четврто*, испуштање воде из бране Газиводе вођено је циљевима складиштења изворске воде и летњом потражњом воде. Свеукупно 20-36% годишњег тока реке Ибар се преусмерава у канал Ибар-Лепенац. Повлачења су изражене у летњем периоду а међугодишња варијација је велика колико и сезонска варијација. Такође постоји ниска корелација између стварног средњег годишњег протока и годишњих повлачења. Међугодишња несигурност и ниска предвидивост повлачења доприносе ниској поузданости водоснабдевања из канала и језера;
- *пето*, у енергетској индустрији се планира опсежна трансформација на регионалном нивоу. Термоелектрана Косово А у функцији је од 1962. године и већ је прошао предвиђени рок трајања. Поједине алтернативе, као што је замена термоелектрана на бази угља са електранама на природни гас у комбинованом циклусу, могле би очувати постојећу чврсту везу између енергетске и водне безбедности. Друге алтернативе попут преласка на већу

производњу енергије ветра и сунца и ослањања на спољна тржишта, могле би довести до прекида везе између безбедности воде и енергије (Voisin et al., 2021).

Сходно томе на основу спроведене анализе и представљене аргументације, предложене су четири препоруке обема странама чије ће спровођење надгледати међународни стучњаци са прецизно дефинисаним мандатом и надлежностима. Међу најзначајнијим препорукама издвајају се следеће:

1. побољшање водоводне инфраструктуре - у складу са препорукама Светске Банке који се тичу обнављања, одржавања и модернизације каналског система Ибар-Лепенац укључујући резервоар Мијалић а све у циљу повећања поузданости система водоснабдевања и безбедности вода у региону;
2. увођење система надзорне контроле и прикупљања података (енг. *Supervisory Control and Data Acquisition, SCADA*) - у оквиру хидроелектране Газиводе како би се повећали приходи производње енергије и додатно подржало уравнотежење оптерећења;
3. успостављање речне комисије и процењивање речних услуга – формирање речне комисије или комитета за реку Ибар која би подржала регионалне актере и координирала њихов рад на реци. Задатак речне комисије тиче се подржавања дискусије између страна о могућностима управљања водним ресурсима, укључујући радње обе стране које би директно утицале на снабдевање водом и речне услуге друге стране. Структура комисије била би налик на европске прекограничне комисије настале на основу (међудржавних)¹⁶³ уговора којом се предвиђа техничка координација у процесу управљања водним ресурсом. Предлаже се да обе стране размотре техничку координацију развијену према споразуму између Сједињених Америчких Држава и Канаде о реци Колумбија у погледу водоснабдевања, контроле поплава и агенција за енергетику, чиме би таква врста моделирања и институционалне подршке била корисна и комисији за реку Ибар. Моделирање и аналитичке потребе подразумевају координисане и заједничке напоре у погледу вредновања монетизованих и немонетизованих речних услуга које омогућава брана и решавање трошкова и вредности низводних и узводних развојних потреба,
4. усавршавање предвидивости водоснабдевања – систем Газиводе има сличну улогу као и брана Гранд Кули (енг. *Grand Coulee Dam*) на реци Колумбија на северозападу Пацифика у САД у смислу доприноса услугама складиштења за потребе сезонског снабдевања воде и услугама хидроенергије и контроле поплава, све на основу сезонских и краткорочних прогноза протока. Предлаже се да обе стране испитају вредност сезонских и краткорочних прогноза протока у складу са прогнозама Европске комисије у региону Балкана, како би се побољшало планирање рада система Газивода. На овај начин повећала би се ефикасност речних комисија у раду током међугодишњих варијација у водоснабдевању (веома сушне или кишне године) и свеукупно информисање у током дискусије заинтересованих страна. Осим тога потребно је обратити пажњу на проблем климатских промена и њихов утицај на водоснабдевање и

¹⁶³ Испуњене ове препоруке значио би да Република Србија прво треба да призна независност своје јужне покрајине а затим и потпише међудржавни уговор којим би управљање језером Газиводе било препуштено поменутој комисији.

производњу електричне енергије заједно са утицајем социоекономског развоја и транзиције енергетског сектора (Voisin et al., 2021).

Систематичном анализом садржаја извештаја о „Могућностима водних ресурса на језеру Газиводе“, може се уочити да се под изговором решавања еколошких и економских питања управљања језером Газиводе, заправо покушава уобилчити политички статус независности Косова и Метохије и тиме испунити сецесионистички циљ косовских Албанаца. Наиме управљање језером Газиводе и читавом водоводном инфраструктуром треба решити тако да Република Србија своја суверена права експлоатације овог природног ресурса од стратешке важности, делегира сецесионистичком покрету косовских Албанаца као представнику изворног и равноправног „субјекта“ међународног права. Као идеалан пример таквог поступања амерички тим стручњака навео је водоводни систем изграђен у басену реке Колумбија која протиче кроз Канаду и Сједињене Америчке Државе. Међутим постоји неколико разлога због којих понуђено решење није одговарајуће по интересе Рпублике Србије и њених грађана на Косову и Метохији, и то:

- 1. основни аргумент** - река Колумбија у свом току од 2000 км пролази кроз две независне и суверене државе (кроз Канаду 800 км и САД 1200 км) које у складу са својим законодавством уређују систем управљања овим природним ресурсом.¹⁶⁴ С друге стране река Ибар од 276 км дужине највећим делом протиче кроз територију Републике Србије (241 км) укључујући Косово и Метохију (општина Косовска Митровица).
- 2.** споразум који су 1961. године потписале власти САД и Канаде о управљању реком Колумбија тј. контроли поплава и производњи хидроенергије предвиђао је изградњу четири бране (три у Канади и једна у САД) које финасира свака од пописница самостално. Економске перформанске добијене експлоатацијом реке Колумбија једнако су распоређене између две државе при чему једна страна (Канада) има обавезу регулације нивоа и протока воде и тиме олакшава производњу електричне енергије другој страни. Споразумом који ограничен до 2024. године Канада наплаћује услуге одржавања својих брана и резервоара САД док истовремено купује електричну енергију која се производи на брани Гранд Кули.¹⁶⁵ Насупрот томе изградња бране Газиводе, хидроелектране Вач и каналског/хидро система Ибар-Лепенац у потпуности је финасирано из буџета Републике Србије. Штавише систем одржавања и модернизације константно се спроводи захваљујући Јавном предузећу „Ибар Зубин Поток“ који послује у складу са српским законодавством док електрична енергија која се произведе у оквиру система Газиводе испоручује привременим институцијама самоуправе зарад очувања социоекономских услова опстанка становништва у јужној покрајини. Сходно томе остаје нејасно због чега би Република Србија требало да препусти односно преда већи део инфраструктуре система Газиводе сецесионистичком покрету косовских Албанаца и њиховој непризнатој држави када, посматрајући са аспекта међународног права (Резолуција СБУН 1244), њен суверенитет на овом делу националне територије, остаје гарантован.

¹⁶⁴ Оригинални назив јесте Систем реке Колумбија (енг. *The Columbia River System*).

¹⁶⁵ Опширније о историјском развоју Система реке Колумбија у: U.S. army corps of engIneers, 2001.

3. оснивање комисије или комитета са задатком координисаног управљања хидросистемом Газиводе подразумевало би укидање¹⁶⁶ ЈП „Ибар Зубин Поток“ као институције Републике Србије, чиме би се директно довео у питање опстанак локалног становништва српске националности на подручју Косова и Метохије, што је потврђено након 1999. године када су албански екстремисти насилно заузели инфраструктуру Деоничарског друштва „Ибар-Лепенац“ што се негативно одразило на снабдевање пијаћом водом општине са већински српским становништвом.

Интересовање међународних стручњака за Језеро Газиводе сведочи од изузетном стратешком значају који овај природни ресурс поседује не само за Републику Србију, већ и цео регион. Енергетска безбедност на овом делу националне територије умногоме зависи од стабилног функционисања система Газиводе, имајући у виду чињеницу да се производња електричне енергије одвија у складу са еколошки прихватљивим стандардима одрживог развоја. Према томе решавање статуса Косова и Метохије у оквиру националне територије Републике Србије превазилази разматрање искључиво политичких предуслова нормализације односа две стране, већ се посебна пажња мора обратити на еколошко-економске перформансе природних ресурса којих на Космету има у завидном проценту. Случај језера Газиводе јасно показује да иако највеће користи од производње електричне имају привремене институције самоуправе, динамику сецесионистичког процеса обележава покушај насилног отимања и узурпације преосталих делова инфраструктуре, који се налазе у систему управљања институција Републике Србије угрожавајући тиме националну безбедност.

4.4.1.3 Природно-туристички комплекс Брезовица

Насеље Брезовица са својим богатим природним, историјским и културним особеностима, представља стратешки важно подручје у оквиру кога је опстанак (локалног) већинског становништва српске националности након покушаја сецесје, нарочито угрожен. Административно насеље Брезовица налази се на обронцима Шар планине и припада општини Штрпце као једној од 10 српских енклава окружених насељима етничких Албанаца, што посматрано са безбедносног аспекта додатно доприноси угрожености Срба у овом делу Косова и Метохије. Међутим захваљујући позитивним еколошким и економским перформансама експлоатације Шар планине као сложеном скупу природних ресурса, насеље Брезовица често се налази у фокусу политичких манипулација представника сецесионистичког покрета косовских Албанаца и њихових привремених институција самоуправе.

Од укупне површине на којој се простире Шар планина преко 1000 км² (северни делови) налази се на територији Републике Србије тј. АП Косова и Метохије док знатно мањи (јужни) део припада Северној Македонији¹⁶⁷. Управо путања линије

¹⁶⁶ Као и у ранијим преговорима о статусу Космета, представници западних држава отворно су подржавале став косовских Албанаца да све „паралелне“ институције Републике Србије треба укинути тј. интегрисати у „косовски систем“.

¹⁶⁷ Током 2020. године Министарство животне средине и просторног планирања Северне Македоније (Министарството за животна средина и просторно планирање на Северна Македонија) објављује Студију о процени Шар планине (мак. Студија за валоризација на Шар планина) у којој се детаљно описију управљање овим природним ресурсом уз посебан осврт на механизме заштите. Доступно на: https://www.moep.gov.mk/wp-content/uploads/2015/01/Studija-za-valorizacija-na-Shar-Planina_konecna-verzija-mart-2020.pdf

разграничења поменутих држава повезује највише врхове¹⁶⁸ Шар планине у дужини од 85 км представљајући тиме природну баријеру имајући у виду да је долина реке Лепенац једини проходан пролаз ка осталим деловима покрајине. Осим Брезовице и Штрпца на подручју Шар планине налазе се општине Качаник, Урошевац, Призрен и Сува Река.

На основу резултата бројних истраживачких студија (Stevanović & Janković, 1984; Menković, 1985; Lakusic 1988; Randjelovic & Amidzic 1997; Stevanovic, 1995; Jaksic, 1998; Pantić et al, 1998; Jaksic, 2003) може се закључити да јединствен биодиверзитет Шар планине највећим делом доприноси високој еколошкој вредности овог природног ресурса а тиме и повољним социо-економским условима развоја локалног становништва. Према подацима Завода за заштиту природе Србије Шар планина је 1993. године одлуком власти СРЈ због својих изузетних биолошких вредности проглашена за национални парк у привременим границама од 39.000 хектара уз прогнозу да ће трајне границе обухватати 97.000 хектара (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Сложена морфолошка грађа Шар планине последица је континуираних природних процеса у којима учествују стене различите старости, од палеозоитских гранита, мезозојских кречњака и еруптива, до глацијалних седимената квартера и савремених падинско-речних седимената (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Поменуте стене изградиле су главни гребен са преко 30 врхова високих од 2.500 до 2.652 метра надморске висине (Бистра) (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Такође Шар планину одликује изузетно богатство водним ресурсима међу којима се издвајају реке Призренска Бистрица и Лепенац као и преко 70 глацијалних и 20 нивационих језера познатих као „горске очи“ (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Да је реч о посебном биодиверзитету Шар планине сведоче подаци да у оквиру националног прака живи преко 1800 биљних врста, 190 биљних заједница, 200 врста птица, 32 врсте сисара (Завод за заштиту природе Србије, 2021). С друге стране културна баштина националног парка „Шар планина“ карактеристична је по више од 45 цркава и манастира изграђених у периоду од 12. до 16. века у периоду средњовековне српске државе (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Сходно томе национални парк „Шар планина“ основан је ради очувања:

- различитих облика глацијалног, периглацијалног, крашког и флувијалног рељефа, хидролошких објеката и појава;
- шумских и високопланинских вегетација и њихових станишта;
- станишта и популације дивље флоре и посебно богате фауне дневних лептира, птица и сисара;
- предела са низом карактеристичних обележја;
- бројних објеката културне баштине који потичу из периода средњовековне српске државе и заштите и очувања спомен објеката (Завод за заштиту природе Србије, 2021)
- смањење ризика од деградације узроковане људском делатношћу (нпр. интензивна урбанизација).

У интервју за Радио телевизију Србије некадашњи председник општине Штрпце Звонко Михајловић износи неколико кључних података у о реалном стању и функционисању НП „Шар планина“ (RTS, 2017). Наиме Михајловић тврди да „Срби

¹⁶⁸ Просечна висина врхова Шар планине износи око 2200 метара надморске висине док се највиши врх тзв. Титов врх налази на 2747 м.н.в.

контролишу 1/3 територије националног парка тј. 13.000 хектара међутим током 2015. године тзв. специјалне јединице косовске полиције „РОСУ“ насилно упадају у просторије националног парка и том приликом спроводе преметачину документације и протерују све запослене“ (RTS, 2017). Управљање шумским ресурсима након насилног инцидента преузима новоосновано предузеће тзв. „Шар парк“ чије је средиште у Призрену (RTS, 2017). Посебан еколошки проблем који се све чешће појављује јесте непланска градња и непланска сеча шума којом се баве Албанци без икакве контроле (RTS, 2017). С друге стране 15 радника НП „Шар Планина“ који функционише у оквиру система Републике Србије, терети се да су извршили кривична дела „злоупотребе економских овлашћења“ и „постојеће шума“ (KosSev, 2015) иако је чињенично стање на терену потпуно супротно. Према томе опробани поступак примене насиља од стране представника привремених институција самоуправе, јасно сведочи о нестабилној безбедносној ситуацији у којој су угрожени прво грађани Републике Србије а затим и имовина у њиховом приватном или друштвеном власништву.

Један део природних потенцијала Шар планине искоришћен је за изградњу туристичког комплекса у непосредној близини насеља Брезовица.¹⁶⁹ Међу најпрепознатљивим туристичким центрима, нарочито се издваја Скијашки центар Брезовица у оквиру кога је изграђен већи број објеката са спортско рекреативном функцијом, који се може посматрати као посебан облик еколошко-економских перформанси природних ресурса. Наиме Скијашки центар Брезовица удаљен је 9 километара од истоименог насеља у општини Штрпце при чему су повољни климатски услови, одговарајући нагиб терена и висинске ралике између стаза допринели да овај туристички центар буде јединствен на читавом простору југоисточне Европе (Ski centar Brezovica, 2021). Сложену инфраструктуру скијалишта сачињавају: 11 жичара капацитета 10000 смучара; 5 жичара и пет 5 лифтова повезано је са 16 км смучарских стаза просечне дужине од 3000 метара (Ski centar Brezovica, 2021); ски воз; три хотела и низ других угоститељских објекта као и више од 300 хектара земљишта у општини Штрпце (Брезовица). Влада Републике Србије је од 2014. године различитом врстом финансијских донација, допринела успешном развоју скијашког центра (као нпр. отварање хотела, реконструкција стаза) а тиме и побољшању социо-економских услова опстанка значајног броја становништва у овом делу Косова и Метохије. Међутим даљи поступак модернизације постојећих и увођење нових капацитета скијашког центра Брезовица оптерећен је низом политичко-административних ограничења које је првенствено наметао УНМИК а даље активно настављају привремене институције самоуправе.

Након 2008. године и покушаја насилне сецесије Косова и Метохије, скијалиште обавља своју делатност као друштво са ограниченом одговорношћу у оквиру „Фонд Инекс-интерекспорта“ А.Д. Београд (80% акција) и ЈП „Скијалишта Србије“ (20% акција).¹⁷⁰ Насупрот томе привремене институције самоуправе мимо општих начела међународног права (и Резолуције СБ 1244) 2014. године покрећу поступак приватизације скијашког центра и пратеће инфраструктуре. Слађан Николчевић директор Скијалишког центра „Брезовица“ објашњава да је 2012. године међуминистарска група (коју чини неколико министара из привремене техничке владе

¹⁶⁹ Опширније о туристичко-географском потенцијалу Шар планине у : Krivokapic, 1969.

¹⁷⁰ Влада Републике Србије је 27. децембра 2007. године усвојила одлуку да Скијалиште „Брезовица“ функционише као деоничарско друштво.

коју предводи Хашим Тачи) без дозволе и сагласности српског руководства покрећу приватизацију (Novosti, 2014). Тендер је расписан преко предузећа „Дилоит“ чије се средиште налази у САД, при чему су документацију доставиле четири фирме укључујући српску „МК групу“ (Novosti, 2014). Николчевић истиче да је након спроведеног поступка остала само француско-андорска корпорација која би требало да инвестира у Брезовицу око 400 милиона евра (Novosti, 2014). Недуго затим председник тзв. владе тј. привремене институције самоуправе Хашим Тачи у сарадњи са председником општине Штрпце која функционише по „косовском систему“ Братислав Николић представљају мастер план за развој ски центра упркос протесту свих запослених.

Представљени план предвиђа изградњу већег броја угоститељских објеката на заштићеном подручју НП „Шар планине“ односно земљишту (око 700 парцела односно 3500 хектара) које се налази у искључивом власништву Срба у општини Штрпце. Такође планирано је рушење постојећих капацитета укључујући неколико хотела (као нпр. хотел Лахор) у којима се смештени интерно расељени Срби који су након агресије НАТО пакта и сталних напада терориста „ОВК“ били принуђени да напусте своје имања, већином у општинама Призрен и Урошевац. Николчевић објашњава да уколико се предвиђени план оствари, многи садашњи радници скијалишта остаће без посла што потврђује претпоставку да иза француско-андорског конзорцијума заправо стоје интереси Албанаца (Радио телевизија Грачаница, 2015). Штавише Николчевић је упозорио да уколико ски центар преузме нека друга страна мимо воље запослених, може доћи до иселјавања људи са простора Косова и Метохије (Радио телевизија Грачаница, 2015). Посматрано са еколошког аспекта изградња било какве врсте објеката у оквиру заштићене природне зоне на којој се налази скијалиште, може изазвати далекосежне негативне последице на животну средину, као на пример: загађење воде, земљишта и ваздуха, уништавање богате флоре и фауне тачније целокупне природне равнотеже унутар сложене екосистема НП „Шар планина“.

На незадовољство радника Скијашког центра „Брезовица“ и локалног становништва поводом покушаја узурпирања имовине, раније је упозорио Анкетни одбор о утврђивању чињеница онаквину трошења средстава буџета РС на територији АП КиМ у периоду од 2000. до 2012. године. Наиме у извештају који је доступан јавности наводи се да тзв. Косовска агенција за приватизацију још 2010. године означила (заједно са још 42 предузећа) ски центар као објект приватизације (KoSSev, 2015). Сходно томе Анкетни одбор истиче да је због стратешке важности Ски центра „Брезовица“ за опстанак српског становништва и економски развој општине Штрпце, Анкетни одбор Народној скупштини Републике Србије препоручује да Влада Републике Србије у преговорима између Владе Републике Србије и привремених косовских институција који се одвијају посредством међународне заједнице, спречи планирану приватизацију наведеног предузећа од стране косовских институција (KoSSev, 2015). Упозорења институција Републике Србије на могућност угрожавања имовине у власништву ЈП „Скијалишта Србије“ као и објеката и земљишта којима располажу Срби у општини Штрпце, након потписивања Бриселског споразума постају све актуелнија при чему међународни фактор заузима доминатно место.

Представници сеционистичког покрета косовских Албанаца све чешиће под изговором „нормализације односа“, постигнуте споразуме (првенствено Бриселски и Вашингтонски) тумаче као процес заокруживања некакве „државности“ којим је суверенитет Републике Србије над управљањем природним ресурсима на овом делу

националне територије, потпуно суспендован. Наиме у периоду након потписивања Вашингтонског споразума скијашки центар „Брезовица“ налази се у свакодневном политичком дискурсу косовских Албанаца нарочито питање економске одрживости овог природно-туристичког комплекса. Сходно томе током јануара 2021. године Абдулах Хоти, позивајући се на 16. тачку Вашингтонског споразума, изјавио је да ће „након финансијских улагања Брезовица постати међународни центар“.¹⁷¹ Међутим поменути тврдња апсолутно је у колизији са садржином споразума у којем се ни у једној тачки не спомиње скијашки центар „Брезовица“ а самим тим ни управљачка права. Дакле интернационализацијом питања сувереног права управљања природним ресурсима на простору Косова и Метохије, косовски Албанци уз помоћ једног дела међународне заједнице покушавају да економске перформансе добијене њиховом експлатацијом искористе за самоодрживост једнострано проглашене независности.

4.4.2 Расположиви природни ресурси на Космету и угрожена егзистенција становништва српске националности

Нестабилна безбедносна ситуација на простору Косова и Метохије конкретизује се свакодневним нападима, пристисцима, претњама и уценама усмерених против преосталих Срба. Привремене институције самоуправе константном применом наведених инструмената теже остваривању свог препознатљивог сецесионистичког циља тј. суспендовању суверенитета Републике Србије. С друге стране због специфичног стања у коме се налази АП Косово и Метохија, свака врста помоћи (углавном финансијска) које упућују републичке власти често се ненаменски распоређује што даље отвара питање контроле од стране надлежних институција. На низ различитих примера неефикасног механизма помоћи у свом извештају, указао је Анкетни одбор Скупштине Србије о утврђивању чињеница о начину трошења средстава буџета РС на територији АП КиМ у периоду од 2000. године до 2012. године.¹⁷²

Анкетни одбор је установио низ неправилности у погледу трошења буџетских средстава намењених санацији последица природне катастрофе проузроковане земљотресом при чему је регион Косовског поморавља био драстично угрожено. Народни посланици су анализом знатног броја извештаја министарства Владе РС и Канцеларије за КиМ, уочили да је највећи део буџетских средстава намењених помоћи становништву на Космету у периоду од 2000. до 2012. године био утрошен на: санирање последица земљотреса у Косовско-поморавском управном округу; откуп кућа и станова за смештај кадрова и станбено збрињавање интерно расељених лица у Косовско-митровачком управном округу; изградњу инфраструктуре; изградњу објеката за повратак и одрживи опстанак расељених лица; здравствено збрињавање, образовање и финансирање потреба локалних самоуправа и делатности јавних предузећа (Vreme, 2021). Стога поменути поступак надлежних институција РС додатно је погоршан социо-економски статус Срба на Косову и Метохији што даље утиче на динамику сецесионистичког процеса у којој етнички Албанци теже да на сваки могући начин подстакну њихово исељавање.

¹⁷¹ Опширније на: <https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/nikolcevic-skijaski-centar-brezovica-je-100-odsto-srpsko-preduzece-23-1-2021>

¹⁷² Упркос опсежној анализи и детаљно представљеном чињеничном стању извештај који је упућен Надној купштини РС није се нашао на дневном реду и тиме није ушао у разматрање и касније усвајање.

Након оружане агресије НАТО пакта, насилна узурпација земљишта (природни ресурс високе вредности) од стране етничких Албанаца, један је од већих проблема са којима се суочавају интерно расељени Срби са простора Косова и Метохије. У интервјуу за Радио телевизију Србије Миливоје и Адам Робаћ који су се 2005. године вратили у село Дрсник општина Клина описују низ потешкоћа са којима се свакодневно суочавају (RTS, 2018). Наиме након повратка 2005. године затечено стање, породица Робаћ описују као катастрофално односно покретна имовина је потпуно уништена док су локални Албанци обрадиво земљиште и шуме потпуно узурпирани (RTS, 2018). Штавише експлоатација обрадивог земљишта као и сеча шума континуирано се спроводи упркос пријавама надлежним привременим институцијама самоуправе и представницима међународне заједнице (RTS, 2018). Озбиљан проблем представља незаконита продаја земљишта чији су власници Срби (повратници и интерно расељени), коју спроводе привремене институције самоуправе на основу кривотворених тј. фалсификованих докумената помоћу којих се отимање и формализује (RTS, 2018). Треба напоменути да је насиље један од основних инструмената који примењују етнички Албанци са циљем задржавања узурпираних имовине.¹⁷³

На питање да ли свој даљи останак и опстанак на Косову и Метохији сматрају могућим, повратници који своју егзистенцију повезују са експлоатацијом земљишта, пружају сличан одговор: процес повратка такорећи је онемогућен имајући у виду чињеницу да је њихова имовина предмет сталне крађе, насилног отимања, узурпације и уништавања (RTS, 2018). Дакле нестабилна безбедносна ситуација на Космету једним делом отежава процес повратка интерно расељених Срба док представници сецесионистичког покрета косовских Албанаца доношењем одлука противно међународном праву, спроводе безобзирну репресију и отимање покретне и непокретне имовине.¹⁷⁴

Забрињавајућа ситуација у погледу узурпације имовине Срба на Космету додатно је закомпликована 2016. године доношењем Закона о косовској агенцији за упоређивање и верификацију имовина, путем кога се привременим институцијама самоуправе омогућава правна узурпација имовине Срба на Космету. Наиме представници политичких партија који заступају интересе Срба на Косову и тиме учествују у раду привремених институција самоуправе под називом Српска листа, указују на огроман број неправилности у погледу управљања имовином интерно расељених. Према поменутом закону имовина интерно расељених и избеглих лица која „нису у стању да

¹⁷³ Пример повратника Богдана Митровића из села Сопина у општини Сува Река, сведочи о безобзирном поступању привремених институција самоуправе које су га на основу лажних оптужби за ратне злочине, лишиле слободе укупно 137 дана без икаквог правног основа. Каснијим извештавањем домаћих и страних медија утврђено је да је Албанац који је пријавио српског повратника заправо један од главних узурпатора земљишта чији су власници Срби у општини Сува Река.

Опширније на: <http://www.kim.gov.rs/lat/v1446.php>

¹⁷⁴ Илустративан пример таквог понашања косовских Албанаца, представља случај породице Симоновић из Приштине коме су након избеглиштва са Космета 1999. године узурпирани земљиште и кућу. Након повратка Марко Симоновић је покренуо поступак враћања имовине али Албанац (Миљаим Зека, полсаник и новинар у покрајинском парламенту) који је узурпирао, оптужује га за ратне злочине. Симоновић је провео шест година у затвору доказујући да није крив за кривично дело за које га терете привремене институције самоуправе док имовином његове породице и даље несметано располаже поменути Албанац.

Опширније на: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:744369-Pristinski-poslanik-im-oteo-i-srusio-kucu>

њоме управљају“, прелази у надлежност Агенције за упоређивање и верификацију имовина. Министар за повратак и заједнице у техничкој влади у Приштини Далибор Јевтић објашњава „да је у питању институционална узурпација, где неко може у општини да уз присуство два сведока промени власника имовине или имања“ (RTS, 2018). Сходно томе Канцеларија за Косово и Метохију и Комесеријат за избеглице РС је у сарадњи са Европском унијом 2016. године покренула Програм бесплатне правне помоћи расељеним и интерно расељеним са циљем заустављања насилног одузимања и узурпације имовине Срба на Космету. Велики број поднетих захтева (више од 60000) за повраћај узурпираних и одузетих имовине, сведочи о озбиљном проблему угрожавања основних људских права и слобода Срба на Косову и Метохији. С друге стране поражавајућа је чињеница да упркос пресудама покрајинских судова до повраћаја имовине ретко долази,¹⁷⁵ што је препознатљив метод правног изнуривања који неретко примењују представници сецесионистичког покрета косовских Албанаца.

У ауторској емисији документарног карактера под називом „Право на сутра: отета имовина“ Светлана Вукмировић представља резултате истраживања на тему систематског одузимања имовине Срба на Косову и Метохији у периоду од 1999. године па до данас.¹⁷⁶ У разговору са Србима Вукмировић долази до података на основу којих се може препознати јасан механизам отимања имовине, примењиван од стране Албанаца уз подршку привремених институција самоуправе и то:

- фалсификовање уговора о купопродаји са људима који су преминули пре неколико година раније;
- изнуђена овлашћења за коришћење;
- издавање дозволе за коришћење без овере или печата и
- корумпирање службеника катастра ради незаконитог укњижења „новог“ власника (Вукмировић, 2018).

На питање *да ли можете да образложите ко све учествује у систематском одузимању имовине Србима на Космету на бесправан начин*, Вукмировић наводи да су радом на терену утврдили да постоје три криминалне групе које се баве тим послом при чему се њихова средишта налазе у Призрену, Ђаковици и Пећи (Вукмировић, 2018). Упркос томе што је право на приватну имовину признато гарантовано сваком појединцу на светском нивоу, ситуација у којој се налазе Срби (у највећем проценту) на Косову и Метохији где постоји спрега између адвоката, судија, нотара и службеника катастра који злоупотребљавају своја овлашћења ради испуњења јасног циља, отимања имовине (Вукмировић, 2018). Осим тога на питање *која је општина на Космету најгора по обиму узурпираних имовине*, Вукмировић објашњава да ситуација тешка у сваком делу али је у Метохији највећи проценат имовине која се налази у власништву Срба где и у данашњим условима многи повратници обрађују земљиште и живе од пољопривреде (Вукмировић, 2018). Срби у просеку поседују од 5 до 18 хектара земље док је више од милион парцела на Космету узурпирано (парцеле од 40 ари па до 35 хектара) чија се вредност мери милијардама евра (Вукмировић, 2018). Наведени подаци поткретљени великим бројем примера о узурпацији имовине Срба упућују на закључак да је покушај сецесије Косова и Метохије заправо резултат агресивне

¹⁷⁵ Пример имовине Српске православне цркве тј. манастира Високи Дечани где је пресуђено да се врати 24 хектара земље, што до сада није спроведено.

¹⁷⁶ Интервју који је спроведен у оквиру новинске агенције Спутник, Вукмировић образлаже читав поступак повратка узурпираних имовине и низ проблема са којима се Срби на КиМ свакодневно сусрећу.

политике страних држава без валидног правно и материјалног утемељења што се између осталог и одражава на самоодрживост тзв. „косовског државног система“.

Сходно томе земљиште као природни ресурс посматрано кроз призму еколошких теорија одрживог развоја представља један од основних услова опстанка друштва и сваки облик промене власништва над њиме (што спада у домен процеса управљања), неминовно доводи до сукоба различитог интензитета што случај покушаја насилне сецесије Косова и Метохије, јасно потврђује.

4.5 Ограничени институционални одговор српских власти на покушај насилне сецесије Косова и Метохије

Усвајање тзв. Декларације о независности 17. фебруара 2008. године путем које је сецесионистички покрет косовских Албанаца незаконито прогласио независност Косова и Метохије, проузроковало је низ негативних безбедносних последица по уставни поредак Републике Србије. Стога очување Косова и Метохије у саставу Републике Србије представља облик остварења елементарне националне безбедности (Filimonović, 2007:19). Отворено нарушавање територијалне целовитости и суверености државе захтевало је реакцију субјеката система националне безбедности односно највиших представника извршне, судске и закондавне власти. Тадашњи председник РС Борис Тадић неколико сати после проглашења сецесије Космета изјавио је да „Србија никада неће признати независност Косова и Метохије“. Осим тога у обраћању председика више пута је поновљено да ће српске власти на сваки могући начин („мирним, дипломатским и правним средствима“) заштити своје сународнике у покрајини повлачењем одговорних потеза и предузимањем активности којим ће се поништити самовољно и противправно проглашена независност Космета. Поред тога апеловано је на међународну заједницу тј. снаге Кфора и УНМИК-а да преузму одговарајуће активности којима би се безбедност Срба и других неалбанаца на Космету, гарантовала на највишем нивоу.¹⁷⁷ Анализом спорадичних изјава председика РС поводом незаконитог поступања привремених институција самоуправе у Приштини, једини могући и прихватљив одговор српских власти у том тренутку може се свести на не спровођење мера које би довеле до ескалације насиља.

С друге стране председник Владе Републике Србије Војислав Коштуница оштром реториком упозорава да „темељ лажне државе чине бомбе“. Наиме премијер наводи да су војни интереси НАТО пакта и САД најзаслужнији за подршку сецесионистичком покрету косовских Албанаца и остваривању њиховог циља отцепљења од Републике Србије при чему је сила стављена изнад Повеље УН и читавог међународног поретка.¹⁷⁸ У обраћању премијера наводи се да је Европска унија такође један од следбеника политике насиља упереног против Републике Србије имајући у виду да су европске земље погазиле принципе на којима почивају. На крају слично као и у изјави председника РС, позива се на „мир да бисмо показали да смо изнад политике силе“ при чему ће „Влада РС поништити све документе којима се на тлу Србије ствара лажна држава“.¹⁷⁹ Штавише одређени број министара Владе РС и високих политичких функционера, присуствовао је протесту грађана у Косовској Митровици у знак подршке Србима на Косову и Метохији. Поруке упућене окупљеним грађанима углавном су се тичале активности које ће држава предузимати у наредном периоду ради очувања свих културних, етничких, привредних и институционалних потенцијала РС у јужној покрајини (Vreme, 2008). С обзиром да су постојале извесне индиције о извесном остваривању сецесионистичког циља косовских Албанаца, Влада РС је 14. фебруара 2008. године донела Одлуку о поништавању противправних аката привремених органа самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу косовске независности.

¹⁷⁷ Опширније на: Танјуг, 2008.

¹⁷⁸ Исто.

¹⁷⁹ Исто.

У одлуци се осуђују сви једнострани акти привремених институција самоуправе којима се угрожава територијална целовитост и суверенитет зајамчени Уставом РС, Резолуцијом СБУН 1244 као и другим важећим међународним конвенцијама и уговорима (Влада РС, 2008). Посебан осврт учињен је на улози Европске уније и слању мисије мимо одлуке Савета безбедности УН при чему се наводи да „Влада Србије проглашава ништавним све одлуке органа ЕУ о слању мисије на Косово и Метохију“ (Влада РС, 2008). Као једна од почетних предузетих мера (предвиђених у самој Одлуци) од стране Владе РС може се навести упућивање захтева за хитну седницу Савета безбедности УН на којој би се размотрила погоршана политичка и безбедносна ситуација настала незаконитим проглашењем независности Космета.

У склопу предузетих мера Министарство унутрашњих послова поднело је кривичне пријаве против представника сецесионистичког покрета косовских Албанаца који се уједно и налазе на руководећим местима у оквиру привремених институција самоуправе (бивши припадници терористичке „ОВК“), као што су: Хашим Тачи (председник тзв. Владе Косова), Фатмир Сејдију (Председника тзв. Косова) и Јакуп Краснићи (председник тзв. косовског парламента). С тим у вези Међународни суд правде је преко Специјализованог тужилаштва у Хагу крајем 2020. године изнео предлог оптужнице којима се Хашим Тачи и Јакуп Краснићи са још неколико Албанаца терете за ратне злочине и злочине против човечности почињених током деведесетих година на простору Косова и Метохије. Управо је трансформација лидера терористичке организације „ОВК“ у политичко руководство самопроглашене „државе“ један од основних аргумената којима се оспорава покушај интернационализације статуса Косова и Метохије.

Министарство спољних послова у оквиру својих надлежности упознаје амбасаде страних држава акредитованих у Републици Србији о незаконитим актима сецесије Космета. Такође као једна од предузетих мера одбране уставног поретка јесте хитно повлачење амбасадора из земља које су међу првим признале тзв. косовску независност, као што су: САД, Француска и Турска. Међутим предузете мере углавном су биле привременог карактера предузетих у складу са Акционим планом Владе РС којим се одређује спољно политичка агенда по питању поништавања аката сецесије на међународном нивоу. Управо је по захтеву Републике Србије сазвана седница Савета безбедности УН, Сталног савета ОЕБС-а и Комитета министара савета Европе ради процене политичке и безбедносне ситуације на Косову и Метохији.

На седници Савета безбедности УН одржаној 18. фебруара 2008. године тадашњи председник РС Борис Тадић у свом обраћању чланицама, износи низ аргумената о незаконитом поступању привремених институција самоуправе са средиштем у Приштини. Будући да је седница била затворена за јавност, у средствима јавног информисања могу се пронаћи поједини сегменти изјава српског политичког руководства. Наиме председник РС изјавио је да „државе које би признале независност Косова и Метохије ризикују а тиме и предузимају одговорност за ново етничко чишћење Срба“ (Vreme, 2008). Осим тога у изјави се наводи да „сви Албанци који су до 1999. године живели на Космету, живе тамо и данас док најмање 250 000 Срба који су до 1999. године који су до 1999. године живели на Космету, сада нису више у својим домовима већ у избегличким камповима у централној Србији“ (Vreme, 2008).

Народна скупштина као највише законодавно тело и један од главних субјеката система националне безбедности, потврђује одлуку Владе РС о поништавању против

правних аката привремених органа самоуправе на Космету о проглашењу једностране независности. Одлука је усвојена на првом ванредном заседању у 2008. години већином гласова (225) народних посланика.¹⁸⁰ Током скупштинске расправе народни посланици предлагали су различита решења проблема сецесије Космета од тога да је једнини начин да се она поништи путем снажне дипломатске борбе али и употребом војних средстава.

Ограничени институционални одговор на угрожавање уставно-правног поретка Републике Србије покушајем насилне сецесије Космета 2008. године, праћен је високим незадовољством грађана имајући у виду организацију низа протеста у већим градовима широм земље. Посматрано са социолошког становишта реакција грађана на покушај насилног отцепљења Косова и Метохије од Републике Србије, може се тумачити као логична будући на свеprisутно угрожавање националног идентитета чије су манифестације прилично видљиве непосредно пре и након НАТО агресије 1999. године. Резултати истраживања јавног мњења на тему „Косово - шта грађани знају, мисле и осећају?“ које је спроведено 2020. године у организацији Београдског центра за безбедносну политику, указују на постојање различитих форми прецепције проблема сецесије и његовог решавања. Наиме аутори наводе „да већина грађана Србије верује властима и подржава решавање косовског спора али половина не зна шта је циљ преговора Београда са Приштином (Bjeloš & Elek, 2020). Такође једна петина сматра да је крајњи циљ власти очување територије Србије у складу са Резолуцијом СБУН 1244 док половина сматра да би то био идеалан исход преговора (Bjeloš & Elek, 2020:3). Један од главних закључака истраживања тиче се проблема етничке дистанце и односа према прошлости. С тим у вези половина грађана Србије има жељу да се Космет врати, већини је неприхватљиво да косовски Албаници имају неку значајнију улогу у друштву јер сматрају да су разлике превелике (Bjeloš & Elek, 2020:5). Чак $\frac{3}{4}$ грађана не би прихватило да косовски Албанци буду јавни званичници у Србији или да буду у браку са неким од чланова њихове породице, две трећине одбија да им буду надређени на послу (Bjeloš & Elek, 2020). Резултати истраживања наводе на закључак да се неодређен приступ (непостојање јасне државне стратегије) решавању проблема статуса Косова и Метохије у великој мери рефлектује на став грађана што представља изузетно повољан механизам за различите врсте политичких манипулација.

Покушаји нормализације односа Београда и Приштине путем дијалога, према изјавама политичких представника обе стране имају за циљ постизање „правно-обавезујућег споразума“ којим би се дефинисао статус (компромисно решење) Косова и Метохије на националном¹⁸¹ и међународном нивоу. Међутим очекивања и ставови грађана по питању садржине споразума, опредељујуће су утицала на целокупан „процес нормализације односа“. Београдски центар за безбедносну политику (БЦБП) током 2020. године представио је извештај истраживања под називом „Кратка историја ставова грађана о дијалогу Београда и Приштине. Шта се (није) променило?“, у којем се презентују значајни подаци о сецесионистичкој кризи изазваној једностраним проглашењем независности Космета. Аутори извештаја примећују да је већина грађана Србије подржава опцију које не подразумева признање Космета у склопу коначног решења (Krstić, Bjeloš, Elek, 2020:17). Ову претпоставку потврђују скорашња

¹⁸⁰ Опширније на: Народна Скупштина РС, 2008.

¹⁸¹ Будући да је Уставом Републике Србије Аутономна покрајина Косово и Метохија одређена као територијална јединица у јединствене националне територије, прихватање поменутог споразума подразумевао би претходне промене највишег правног и политичког акта.

истраживања ЦЕАС (Центар за евроатланске Студије) где је 2018. године 53% грађана док је наредне 2019. године 66% грађана подржава опцију да Космет по сваку цену остане у саставу Србије (Krstić, Vjeloš, Elek, 2020:17). Налази истраживања показују да је у овом домену опција широке аутономије за Космет у оквиру Србије, најпопуларнија па је тако у последњем истраживању БЦБП из новембра 2020. године 48% испитаних грађана управо навело овакав концепт за будући статус Космета (Krstić, Vjeloš, Elek, 2020:17). Међутим резултати истраживања који су прикупљени методом фокус група које је спровео ФОД (Фондација за отворено друштво) током 2018. године, указују да су грађани ипак свесни да иако је ово пожељан сценарио – није и реалан јер Приштина не би желела да прихвати као што је то био случај 2006-7 године (Krstić, Vjeloš, Elek, 2020). Славујевић (Slavujević, 2018) констатује да је тада подршка грађана Србије овој идеји као завничном предлогу српског политичког руководства, била 57% испитаних у складу са налазима Института друштвених наука из октобра 2007. године.

Резултати већег броја истраживања грађана Републике Србије приказани у извештају БЦБП груписани су сагласно решењима сецесионистичке кризе предлаганих од домаћих и међународних политичких званичника. Међу најпопуларнијим решењима издвајају се:

- *замрзнути конфликт или статус кво* – истраживања агенције Фактор плус показују на велики проценат грађана који би подржали ову опцију и то 2018. године 63% а 2019. године 50%. Такође у истраживању НСПМ (Нова српска политичка мисао) из 2019. године долази се до закључка да је 46,2 % испитаних грађана сагласна са предлогом да треба одложити решавање статуса Космета за неко боље време док је 33% било изричито против. Штавише у односу на период када је једнострано проглашена независност Космета (2007-2009) забележен је приличан пораст што потврђују налази Института за друштвене науке подршка решењу статуса кво била свега 4%;
- *друге опције које не подразумевају признање* – истраживање јавног мњења о питању решења статуса КиМ организованог током 2017. године БЦБП долази до резултата по којима је 31% анкетираних грађана заокружило да им је прихватљив сваки договор који унапређује стабилност/безбедност али без икаквог формалног признања. До сличних закључака 2019. године долазе и истраживачи ЦДДРИ (Центар за друштвени дијалог и регионалне иницијативе) при чему је се 32,6% испитаника изјаснило да би подржали договор према коме Космет добија столицу у Уједињеним нацијама док Срби на Космету добијају коначно конституисање Заједнице српских општина али да Република србија не призна своју јужну покрајину као независну државну творевину. Већи број грађана (њих 47,5) апсолутно је против поменутог решења док је значајан број испитаних (19,9%) остао неутралан. Осим тога када је постављено питање одабира између овог сценарија и размене територија, њих 72% одабрало је прву опцију наравно без признања;
- *подела плус манастири* – подела која (према ауторима извештаја) подразумева припајање РС северних општина са већински српским становништвом док би остатак КиМ добио признање уз додатно решење за Српску православну цркву. Подршка овој идеји је од 2010. године постепено расла да би према истраживању НСПМ из 2013. године она достигла цифру од 68,6% док је наредних година дошло до постепеног опадања па је тако 2015. године 46% испитаника насупрот 44,4% који су

били изричито против. Фонд за отворено друштво је 2017. године спровео истраживање према коме је 21% анкетираних као најприхватљивије решење навео поделу Космета са посебним статусом за имовину (цркве и манастире) Српске православне цркве јужно од реке Ибар;

- *подела плус гаранције* – као реципроцитет за поделу тражи се заштита Срба кроз институције јужно од реке Ибар кроз гаранцију одређене самоуправе/аутономије и/или останак КФОР-а. Налази истраживања ЦЕАС (Центар за евроатланске студије) из 2019. године поделу уз широку аутономију за српске општине које се налазе јужно од Ибра уз присуство КФОР-а, подржава 44% грађана док се 25% противи уз значајан број њих (25%) који су „нити за, нити против“. Насупрот томе резултати истраживања спроведених у истом временском периоду сведоче о томе да би 36,4% испитаника подржало поделу и формирање Заједнице српских општина са посебним статусом за цркве и манастире СПЦ док је њих 44,4% било против а 19,2% неутрално (Slavujević, 2018; Krstić, Vjeloš, Elek, 2020:17-19).

Сумирајући налазе истраживања јавног мњења може се закључити да одговор институција Републике Србије (укључујући сада већ деценијски дијалог о нормализацији односа) на покушај насилне сецесије Косова и Метохије, због неадекватне координације и недостатка јасне државе стратегије није задовољно очекивања грађана. Поруке у вези са решавањем статуса Космета које политички представници (на националном и међународним нивоу) свакодневно упућују, додатно продубљују негативне ефекте сецесионистичке кризе имајући у виду чињеницу да је реално стање на терену обележено свакодневним инцидентима где су преостали Срби (као извор суверености своје националне државе), изложени свакој врсти прогона и напада етничких Албанаца појединачно или кроз институција самоуправе.¹⁸² Управо је покушај етничке хомогенизације становништва Косова и Метохије један од главних циљева сецесионистичког покрета косовских Албанаца, што посматрано кроз призму социолошких и социо-психолошких теорија, представља извор насилних сукоба.

¹⁸² Као пример систематског застрашивања Срба на Коосву и Метохији може се навести пример председника општине Звечан који је на основу одлуке привремених институција самоуправе 2019. године лишен слободе а затим и осуђен на две године затвора због изјаве у медијима да је „повод за агресију на нашу земљу била тзв. хуманитарна катастрофа на Косову и Метохији, измишљени Рачак“.

4.6 Међународна заједница као гарант (не)стабилности Косова и Метохије

Од момента једностраног проглашења независности Косова и Метохије, протекторат међународне зајединце успостављен на основу Резолуције СБ УН 1244 постепено губи свој првобитно дефинисану функцију успостављања трајног мира и стабилности на постконфликтном подручју. У читавом процесу разградње међународног протектората кроз покушај делегирања атрибуда државности Космета, нарочиту улогу заузимају државе чланице Европске уније (изузетак представљају пет држава које не признају сецесију КиМ) као и Сједињене Америчке Државе.

Подршка једнострано проглашеној независности КиМ од стране појединих држава чланица ЕУ унела је низ несугласица у формулисању и спровођењу заједничке спољне и безбедносне политике¹⁸³ која се базира на консензусу свих 27 држава. Међутим потреба за контролом политичких дешавања на Западном Балкану и будућем проширењу, пресудно је утицала на превазилажење разлика у односима према статусу Космета (Табела 10) и успостављању јединственог спољнополитичког става (Ker-Lindsay & Armakolas, 2019). Наиме једна од већих европских мисија очувања мира која је дефинисана у складу са одбрамбеном и безбедносном политиком ЕУ и Ахтисаријевим планом тзв. надзиране државности Косова, јесте мисија владавине права ЕУЛЕКС (енг. European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX).

Табела 10. Категоризација односа држава чланица ЕУ према Косову и Метохији

Политика према Космету (случајеви држава)	Признавање	Непризнавање
Ангажованост	„Снажни признавачи“ Уједињено Краљевство Немачка	„Слаби не-признавачи“ Грчка Словачка Румунија
Неангажованост	„Слаби признавачи“ Пољска Чешка Република	„Снажни не-признавачи“ Кипар Шпанија

Извор: Ker-Lindsay & Armakolas, 2019:5.

Процес успостављања једне од највећих цивилних мисија ЕУ започет је 4. фебруара 2008. године када је у оквиру Савета ЕУ, усвојена одлука под називом „Заједничка акција“,¹⁸⁴ у којој се наводе основни разлози оснивања, надлежност и временски период трајања мандата мисије.¹⁸⁵ С друге стране у извештају Генералног секретара УН из јуна 2008. године изнето је неколико битних чињеница о даљем присуству УНМИК на подручју Космета и потреби да „оперативнијим присуством ЕУ у области владавине

¹⁸³ Опширније у: Keukeleire & Delreux, 2013.

¹⁸⁴ Оригинални назив одлуке јесте: *Council Joint Action 2008/124/CFSP*.

¹⁸⁵ Првобитни план ЕУ јесте да мисија ЕУЛЕКС има мандат до 14. јуна 2020. године.

права у оквиру УН и сарадњи са Специјалним представником УН, дошло би до ефикаснијег остваривања циљева УН“ (UNMIK, 2008:4). Услед неслагања политичких представника РС и делегације Руске Федерације у новембру исте године издат је анекс претходно објављеног извештаја коме се прецизира трансформација УНМИК администрације и ангажовање мисије ЕУЛЕКС поштујући Резолуцију СБ УН 1244.

Међутим у одлуци Савета ЕУ наводи да је „мисија статусно неутрална и у складу са Резолуцијом СБУН 1244“ затим да нема политичку већ техничку тј. судско-полицијску функцију „оснаживања институција Косова“ што даље имлицира низ нелогичности (Council of the EU, 2008; Papadimitriou & Petrov, 2012). Наиме одлуком је предвиђено успостављање „мулти-етничког судског система, мулти-етничке полиције и царинске службе у складу са препознатим међународним стандардима и европском праксом“ (Council of the EU, 2008). Предвиђено је да укупан број запослених у мисији буде 2900 од којих 1700 међународних и 1200 ангажованих чланова локалног становништва (EULEX, 2010). Систематичном анализом садржаја одлуке може се доћи до закључка да је упркос формалном позивању на Резолуцију СБУН 1244 којом се суверенитет РС над АП Косово и Метохија привремено делегира међународним цивилним и војним институцијама, стварна намера потпуно супротна тј. све наредне одлуке иду у правцу успостављања новог парламентарног система у коме се признаје легитимитет сецесионистичког покрета косовских Албанаца. С друге стране легалитет успостављене мисије често се доводи у питање имајући у виду чињеницу да Савет безбедности УН није прихватио на разматрање план Мартија Ахтисарија о статусу Космета. Осим тога пет чланица ЕУ које нису признале једностранни акт сецесије Космета, одбијају учешће у раду и слање својих представника у мисију ЕУЛЕКС.¹⁸⁶

Реаговање представника институција Републике Србије на процес трансформације УНМИК администрације и постепеној интеграцији мисије ЕУЛЕКС, на основу првобитних изјава, доводи се у везу са низом предузетих мера на унутрашњем плану чији је циљ заштита територијалне целовитости. Спољно политичке промене у погледу чланства РС у Европску унију и припреме за потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању, представљале су део унутрашњих неслагања око прецепције стварних намера ЕУ. Тадашњи премијер Војислав Коштуница изјавио је да “предлог ЕУ да са Србијом потпише политички споразум, док ЕУ истовремено шаље мисију да распарча нашу државу, представља обману са циљем да Србија стављајући свој потпис на споразум са ЕУ заправо потпише сагласност за независност Косова и постане прва држава која је индиректно признала независно Косово“ (Vreme, 2008). Насупрот томе председник Борис Тадић у интервју за домаће медије изјављује да „постоји могућност да се Београд и Брисел договоре око распоређивања мисије ЕУ на Косову“ али поштовањем три услова: „да је на Космету присутна уз одлуку СБУН да буде статусно неутрална мисија и без примене плана Мартија Ахтисарија“ (Tanjug, 2008). Осим тога тадашњи председник навео је да „они који говоре да је прихватање Еулекса уз испуњавање та три услова било признавање независности Косова, јесу исти они који су говорили да је потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању било признавање независности Косова (RTS, 2008).¹⁸⁷ Неуједначени наступ праћен контрадикторним изјавама негативно се одразио на став грађана српске националности

¹⁸⁶ Опширније на: <https://balkaninsight.com/2008/03/31/spain-holds-staff-from-eu-kosovo-mission/>

¹⁸⁷ RTS (2008). Око 19000 потписа против Еулекса. Приступљено 27.07.2020. са <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/24714/oko-19.000-potpisa-protiv-euleksa.html>

на Косову и Метохији, који мисију ЕУЛЕКС перципирају пре свега као наставак окупације покрајине од стране међународне заједнице, само другим средствима.

Међународна цивилна канцеларија (енг. *The International Civilian Office*, ICO) која је основана 2008. године са задатком надгледања тзв. косовске независности према плану Мартија Ахтисарија, један је од важнијих инструмената Европске уније (поред ЕУЛЕКС-а) у процесу интернационализације статуса Косова и Метохије. У публикацији „Изградња државе и излаз“ чији је издавач ИЦО сумирају се главни доприноси европске организације у погледу самоодржања и јачања „косовских институција“, закључно са 2012. године и завршетком мандата (ICO, 2012). Сходно томе аутори констатују да је „Косово у потпуности спровело одредбе Свеобхватног предлога решења“ (ICO, 2012:133) што потврђује полазну теоријску претпоставку да је циљ међународне интервенције (у овом случају ЕУ) окончање сецесионистичког сукоба у корист косовских Албанаца и тиме на директан начин угрожавава национална безбедност Републике Србије.

У оквиру Скупштине Заједнице општина Аутономне покрајине Косово и Метохија¹⁸⁸ као представничког тела грађана РС са подручја Космета, предузете су значајне активности путем којих се незадовољство грађана поводом распоређивања мисије ЕУЛЕКС-а конкретизује низом одлука. Наиме представници Скупштине током октобра 2008. године организовали су прикупљање потписа Срба са подручја Космета за петицију „СТОП Еулексу“ ради како се наводи одбране Устава РС према коме је Космет део Републике Србије и било какав покушај одвајања од матице, апсолутно неприхватљив (RTS, 2008). Социјална кохезија Срба са КиМ додатно је појачана демонстрацијама на административним прелазима и блокадама регионалних саобраћајница ради онемогућавања распоређивања полицијских и царинских припадника мисије ЕУЛЕКС. Као један од битних разлога противљења читавом процесу свеобухватне интеграције европске мисије у области владавине права, представници Срба са Космета истичу њихову сарадњу и помоћ привременим институцијама самоуправе у финализацији своје тзв. државности. Управо се на основу анализе каснијих сукоба (период након 2008. године) између представника локалних Срба и званичника мисије ЕУЛЕКС, може закључити да је динамика сецесионистичког процеса у великој мери убрзана једностраним одлукама да се параджавни систем „мора поштовати на целој територији“ тзв. Косова. Све до 2018. године мисија ЕУЛЕКС поседује извршне надлежности у области владавине права да би након тога дошло до уступања свих судских и истражних предмета на решавање локалним органима правосуђа и то како се наводи „поштујући косовске законе“.¹⁸⁹

Реконфигурација УНМИК администрације и делегирање специфичних надлежности мисији ЕУЛЕКС у области владавине права, према извештају Генералног секретара УН формално је започета 9. децембра 2008. године. Том приликом како се наводи распоређено је 1045 полицајаца припадника ЕУЛЕКС широм Косова и Метохије (Security Council, 2009:4). Такође представници одлазеће међународне мисије УН (Одељење за правду УНМИК-а) у склопу постигнутих договора, предају целокупну

¹⁸⁸ Декларација о оснивању Скупштине Заједнице општина Аутономне покрајине Косово и Метохија доступна је на: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=90142>

¹⁸⁹ У једном од извештаја о раду мисије ЕУЛЕКС наводи се да је „косовским институцијама предато око 800 предмета“.

Опширније: <https://balkansgroup.org/wp-content/uploads/2019/11/Decenija-nakon-eulex-a-Novi-pristup-poboljsanju-vladavine-prava-na-kosovu-1.pdf>

истражну документацију, укључујући сав прикупљени доказни материјал против лица оптужена за најтежа кривична дела почињена на простору Косова и Метохије (Security Council, 2009:4). С друге стране у извештају ЕУЛЕКС-а из 2009. године описује се да мисија тј. судије и тужиоци преузимају око 300 нерешених случаја од својих колега из администрације УНМИК-а (EULEX, 2009). Поред примопредаје судске документације реконфигурација УНМИК администрације подразумевала и размену особља и увођење нових обележја европске мисије. Међутим Греицевци (Greicevci, 2011:296) тврди да је „трансфер“ запослених лица УНМИК администрације, (око 300 њих) спроведен потпуно непланирано односно паралелно са преносом документације. Штавише према извештавању појединих писаних медија¹⁹⁰ трансформација међународних мисија протекла је пуком заменом ознака УНМИК запослених полицајаца, судија и тужиоца у ЕУЛЕКС мисију.

У извештају Савета безбедности наводи се да ће УНМИК преко Специјалног представника Генералног секретара и даље наставити да доприноси унапређењу регионалне стабилности у складу са Резолуцијом СБ УН 1244 при чему ће посебна пажња посветити сарадњи са Организацијом за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС). Наиме као део безбедносне архитектуре на подручју Космета ОЕБС у координацији са другим међународним организацијама, предузима активности у вези са мониторингом насилног сецесионистичког сукоба већ у почетним фазама (случај Рачак и верификациона мисија) угрожавања територијалног интегритета Републике Србије.

Трапара (Трапара, 2011) објашњава да је мисија ОЕБС-а на Космету има врло разгранату структуру коју карактерише већи број одељења чије је средиште у Приштини као и неколико регионалних центара (Пећ, Призрен, Приштина, Ђилиане и Митровица) укључујући општинске тимове у више десетина косовско-метохијских општина. Осим тога анализом специфичних параметра као што су буџет мисије и број запосленог особља, може се констатовати да је ово једна од највећих опреција ОЕБС-а на терену са јединственим задатком праћења људских права, демократизације и изградње капацитета јавне безбедности (Трапара, 2011). Након једностраног проглашења независности Космета мандат мисије ОЕБС-а продужава се на месечном а не на годишњем периоду како је ранијом одлуком Сталног савета организације било одлучено (Трапара, 2011). Упркос развијању сложене инфраструктуре намењене помоћи заједницама у постконфликтном периоду, мисија ОЕБС-а није допринела решавању најважнијих проблема као што је: повратак интерно расељених лица; све чешћи напади Албанаца на преостало становништво српске националности; узурпација имовине у друштвеном (РС) или приватном власништву; уништавање црква и манастира Српске православне цркве; константно угрожавање слободе кретања; селективна примена споразума (од стране представника косовских Албанаца) постигнутих у дијалогу између Београда и Приштине. На неуспех у остваривању задатка поверених мисији ОЕБС-а на Косову и Метохији између осталог указују и резултати истраживања о нерешеним случајевима убиства новинара спроведено од стране Удружења новинара Србије (UNS, 2018). Резултати интервјуа у коме је учествовао тадашњи шеф мисије ОЕБС-а Јан Брату, јасно указују да постоји сада већ устаљено пребацавање одговорности између међународних организација за решавање кључних политичких и безбедносних проблема са којима се већ 20 година суочавају искључиво Срби са простора Косова и Метохије.

¹⁹⁰ Опширније на: <https://www.balkanicaucaso.org/bhs/zone/Kosovo/Pocela-misija-Euleks-44145>

Слична ситуација у вези са питањем сврсисходности даљег опстанка и испуњавања дефинисаних задатака међународних организација на КиМ, повезана је и са мандатом мисије ЕУЛЕКС. У истраживачком пројекту „Трајни утицај ЕУЛЕКС-а? Анализа ефикасности мисије ЕУ на Косову“ коју је током 2017. године спровео Београдски центар за безбедносну политику, описују се неки од главних изазова у раду ове мисије. Ради прецизније анализе у истраживању су примењена четири критеријума (Табела 11) и њима прилагођени индикатори при чему је као главни инструмент за прикупљање података коришћена анализа разговора са запосленим особљем мисије, домаћим, регионалним и међународним стручњацима, представницима НАТО-а, ОЕБС-а као и земаља чланица ЕУ и других међународних организација присутних на простору Космета (ВСВР, 2017). Главни закључак спроведеног истраживања јесте да: мисија ЕУЛЕКС због низа пропуста није испунила свој дефинисан задатак имајући у виду чињеницу да ће због непостојања излазне стратегије дугорочни ефекат ће потпуно изостати док с друге стране привремене институције имају снажан изговор за своје неделовање у борби против свих облика организованог криминала. Дакле ефикасност мисије ЕУЛЕКС у погледу одржавања мира и стабилности на Космету према доступним подацима, налази се на веома ниском нивоу што даље имплицира појаву других политичких, социјалних и безбедносних изазова ризика и претњи.

Табела 11. *Анализа ефикасности мисије ЕУЛЕКС на Косову и Метохији*

Критеријум	Индикатор	Резултат
Постизање унутрашњих циљева састоји се од процене да ли је мисија постигла свој циљ и тиме испунила мандат	Остварење стратешких и политичких циљева мисије ЕУЛЕКС	Упркос увођењу професионалне и стручне полиције и судства недостатак флексибилности и недовољно изграђених капацитета локалних институција оперативне могућности су смањене а самим тим и оперативни циљ владавине права није испуњен
Унутрашња усклађеност мисије ЕУЛЕКС	Три индикатора: правовременост, ефикасност и економичност	Због непостојања дугорочног плана излазна стратегија за завршетак мисије није дефинисана при чему је политичка воља (компромис) а не техничке потребе, најважнији фактор од којег зависи даље функционисање мисије. Европски званичници деле мишљење да је мисија због

		бюрократских процедура постала неефикасна док је исплативост веома лоша што посматрано са аспекта унутрашње адекватности упућује на закључак да је ЕУЛЕКС делимично неуспешна мисија.
Остваривање спољних циљева мисије ЕУЛЕКС	Да ли постоји иницијатива, наставак, дифузија, ескалација или интензивирање насилних сукоба	Непостојање озбиљнијих безбедносних инцидената током пуног мандата мисије. Судаћи према изјавама испитаника као главни успех ЕУЛЕКС-а може се навести почетак дијалога о нормализацији односа који се води непосредно између Београда и Приштине
Спољна адекватност мисије	Пропорционалност употребе примењених превентивних мера „направљено добро у односу на изазвану штету“	Неуспех мисије у погледу успостављања поверења између ЕУ и локалних власти као и између ЕУ и локалног (претежно српског) становништва

Извор: прилагођена верзија ВСВР, 2017.

Извештавање медија о најави завршетка мисије ЕУЛЕКС актуелизује се питање оправданости њеног увођења с обзиром на слабу владавину права и низ других проблема са којима се суочава становништво на Косову и Метохији од момента једностраног проглашења независности. Велики број нерешених судских предмета (око 1200 преузетих од УНМИК-а њих 500 је одбачено због недостатка доказа), корупција судија мисије ЕУЛЕКС-а као и потешкоће са заштитом сведока допринели су да Европски ревизорски суд 2012. године¹⁹¹ поднесе извештај у коме се наводи да је „највећа мисија ЕУ на Космету била неефикасна и да се суочавала са великим бројем одлагања“.¹⁹² Периодична продужења мандата мисије током 2010., 2012., 2014., 2016., и 2018. године најбољи су показатељ конфузне политике и несналажења ЕУ у области управљања постконфликтним подручјима. Изјава шефице медијског одељења мисије

¹⁹¹ Првобитно дефинисан период у коме мисија имала широке извршне надлежности.

¹⁹² Опширније: <https://balkaninsight.com/2018/04/13/kosovo-suo%C4%8Deno-s-pravosudnim-dilemama-uo%C4%8Di-ga%C5%A1enja-misije-eu-04-12-2018/?lang=sr>

ЕУ Драгане Николић Соломон поводом завршетка извршног мандата, да је ЕУЛЕКС од почетка био распоређен да подржи Приштину али и не да реши све проблеме у области владавине права“ (RTS, 2018) јасно наводи на закључак да је једини препознатљив интерес држава чланица ЕУ, покушај одржавања тзв. косовске независности.

Осим наведених међународних организација присутних на Косову и Метохију, посебну улогу у креирању безбедносне ситуације и процеса постконфликтне изградње мира, имају снаге НАТО пакта односно мисија КФОР-а. Сагласно одлуци Савета безбедности и Резолуцији 1244 мисији КФОР-а поверено је решавање кључних проблема (нпр. прекид ватре, демилитаризација „ОВК“) у вези са смиривањем насилних сецесионистичких сукоба на Космету. Осим тога КФОР поседује водећу улогу у надгледању обуке тзв. косовских безбедносних снага (КСБ) који је прописан планом о надгледаној независности предложеним од стране Мартија Ахтисарија (Woehrel, 2011). Управо је постојање диспропорције у погледу испуњавања одлука међународне заједнице (Резолуције СБУН 1244 и плана Мртија Ахтисарија) једна од основних критика упућена званичницима НАТО пакта. Формирање било каквих оружаних снага на простору Косова и Метохије без сагласности Савета безбедности УН, потенцијално може довести до угрожавања националне безбедности Републике Србије нарочито ако се има у виду да су политички представници косовских Албанаца некадашњи чланови терористичке организације „ОВК“.

Привремена институција самоуправе тзв. скупштина Косова је 2018. године усвојила неколико законских аката према којима се предвиђа трансформација косовских безбедносних снага у „војску Косова“ као оружану формацију која броји нешто више од 5000 активних припадника. Иако је у саопштењу НАТО пакта изражено формално неслагање истичући „неблаговременост одлуке“ с друге стране амбасада Сједињених Америчких Држава у Приштини пружила је пуну подршку трансформацији КСБ. Паралелно са покушајем формирања тзв. војске Косова у политичком и безбедносном дискурсу покренуто је питање даљег опстанка мисије КФОР-а на Космету.

Период након незаконитог једностраног проглашења независности КиМ карактерише постепено смањивање броја припадника мисије КФОР-а¹⁹³ из разлога како се наводи у одлукама Северноатланског Савета (енг. *North Atlantic Council*) постизања „побољшаног безбедносног окружења“.¹⁹⁴ Поједине надлежности обезбеђивања културних, историјских и религијских објеката¹⁹⁵ који сведоче о вишевековном постојању Срба на овим просторима, КФОР делегира привременим институцијама самоуправе, тзв. косовској полицији. Такође првобитно дефинисан задатак поверене мировној мисији КФОР-а који подразумева „обезбеђивање повратка избеглица“¹⁹⁶ и надгледање граница“ (Friedrich, 2005) и административних прелаза упркос противљењу

¹⁹³ Након потписивања Кумановског споразума мисију КФОР-а чинило је око 50000 припадника да би њихов број до 2021. године био знатно мањи тј. око 3500 припадника.

¹⁹⁴ Опширније на: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm

¹⁹⁵ Од више стотина сакралних објеката СПЦ на КиМ угрожених од стране албанског екстремизма, једино је манастир Високи Дечани остао под заштитом припадника мисије КФОР.

¹⁹⁶ Глени (Glenny, 2001) објашњава да је у другој половини 1999. године када војне трупе НАТО пакта постепено распоређују на Космету, безбедносни вакуум који је постојао све до успостављања основних нивоа безбедности, користе косовски Албанци за освету преосталом српском цивилном становништву. Према појединим проценама између 160 000 и 200 000 Срба и других етничких неалбанских група, напушта своје домове на Косову и Метохији (Glenny, 2001).

политичких представника РС безрезервно је препуштено тзв. косовским институцијама.¹⁹⁷ Штавише у склопу смањења ангажованости КФОРа гранични прелази са Албанијом и Северном Македонијом препуштени су привременим институцијама самоуправе, што се негативно одразило на слободу кретања грађанима који поседују лична документа које издаје МУП РС.¹⁹⁸

Сједињене Америчке Државе као водећа чланица НАТО пакта и главни заговорник независности Косова и Метохије поседује једну од највећих војних база у овом делу Европског континента. Војна база „Бонстил“ смештена је на недалеко од Урошевца и представља средиште Источне мултинационалне оперативне групе (енг. Multinational Task Force East) коју предводи САД а налази се под окриљем мисије КФОР-а (Army technology, 2021). Подаци о огромним капацитетима базе „Бонстил“ у погледу стационирања око 10.000 војног и цивилног особља као и знатног броја тенковских, хеликоптерских и артиљеријских једница (Army technology, 2021) заправо сведоче о важном геополитичком положају и потреби војне контроле овог дела националне територије Републике Србије.

Безбедносна ситуација на Космету и улога КФОР-а у мировном процесу и постконфликтној изградњи стабилних односа између различитих етничких група, може се посматрати као специфичан индикатор успешности постизања постављених задатка међународне заједнице. У истраживачком пројекту „Перцепције јавности о безбедности на Косову: Време је за акцију“ спроведеног током 2011. године са циљем испитивања ставова грађана о приступу, узвратности и учинку безбедносних и правосудних институција на Космету и заснива се на квантитативним и квалитативним подацима сакупљених кроз анкету домаћинстава и дискусије у фокус групама (Bennett, 2011). Један од закључака истраживања доводи се у везу са делотворности мисије КФОР-а и високог степена поверења грађана (углавном етничких Албанаца) у њихов рад. Наиме скоро половина испитаника (њих 47,6 %) верује у мисију КФОР-а „у потпуности“ или „веома пуно“ тренд који одражава ставове косовских Албанаца и неспрских мањинских група (Bennett, 2011:18-19). С друге стране став Срба „не верује уопште“ или „верује мало“ мисији КФОР-а према резултатима истраживања (њих 75,4%) заузима доминантно место (Bennett, 2011). Као један од већих разлога неповерења Срба у делотворност мисије КФОР-а (осим НАТО агресије на СРЈ) наводи се и одбијање интервенције њихових припадника у заустављању мартовског погрома 2004. године.¹⁹⁹ Међутим резултати истраживања „Ставови грађана на северу Косова“ из 2015. године указују да поред службе Цивилне заштите (2,93%) грађани највише верују мисији КФОР-а, њих око 2,1% (Jović i Nešović, 2015:28-29). Аутори наводе да грађани генерално имају више поверења у КФОР јер према њиховом мишљењу функционише по мандату Резолуције СБУН 1244 која је формално статусно неутрална (Jović i Nešović, 2015:28-29). Упоређивањем емпиријских резултата може се закључити да је перцепција грађана о питањима из домена безбедности (на

¹⁹⁷ Безбедносни инцидент који су у септембру 2021. године изазвали представници привремених институција самоуправе поводом насилне замене српских регистарских ознака косовским и слањем тзв. специјалне косовске полиције РОСУ на подручје севера покрајине, потврђују чињеницу да су једнострано аки косовских Албанаца мотивисани пре свега потребом потпуне контроле простора Косова и Метохије урожавајући тиме непосредно Србе а посредно и националну безбедност РС.

¹⁹⁸ Улазак у Северну Македонију из правца Косова и Метохије уз личну карту коју издаје МУП РС, онемогућен док је у случају поседовања тзв. косовске личне карте пролазак граничне линије, несметан.

¹⁹⁹ Опширније на: <https://www.minrzs.gov.rs/srb-lat/aktuelnosti/vesti/pogrom---kosovo-i-m%D0%B5tohija-17.-mart-2004>.

појединачном, националном и регионалном нивоу) у великој мери одређена актуелним политичким дешавањима (у овом случају дијалогу о нормализацији односа) у коме међународне организације имају водећу улогу.

Сарадњом међународних провајдера безбедности као што су УНМИК, ЕУЛЕКС, ОЕБС и КФОР долази до делимичног остваривања дефинисаног мандата посконфликтне нормализације друштвених односа, чију окосницу представља Резолуција СБУН 1244. У првом периоду присуства на КиМ (1999-2001 год.), УНМИК администрација и мисија КФОР-а не успевају да допринесу смањењу насиља косовских Албанаца над преосталим Србима (Zupančič & Pejić, 2018). Као главни проблем уочен је недостатак извршне власти над другим мисијама на Космету што је између осталог започето од Специјалног представника Генералног секретара (Zupančič, 2015:132). Осим тога координација мисије ЕУ и КФОР-а која егзистира као специфичан облик цивилно-војних односа, нарочито је отежана због пасивности привремених институција самоуправе који се огледа у недовољној размени информација од значаја за постизање стабилног безбедносног стања на Космету. Зупанчич и Пејич (Zupančič & Pejić, 2018) наводе пример контроле криминалних активности у коме је надлежност ЕУЛЕКС-а да одржава линију комуникације са тзв. косовском полицијом и снагама система националне безбедности РС. Уколико се место извођења полицијских активности налази у близини административне линије раздвајања, МУП РС обавештава мисију ЕУЛЕКС-а која даље алармира привремене институције самоуправе да реагују, што може трајати данима (Zupančič & Pejić, 2018). Мисија ЕУЛЕКС-а као други субјект реаговања, има посебну улогу повезивања тзв. косовске полиције (првим субјектом реаговања) са припадницима мисије КФОР-а тј. трећим субјектом реаговања на безбедносне изазове, ризике и претње (Zupančič & Pejić, 2018). Организација заједничких вежби укључујући обуку тзв. косовске полиције део је сарадње ЕУЛЕКС-а и мисије ОЕБС-а који преузима водећу надлежност у погледу надгледања рада тзв. академије косовске полиције (Zupančič & Pejić, 2018). Међутим Скендај (Skendaj, 2014) описује све чешће случајеве систематског прогона који се конкретизује неоснованим лишавањем слободе оптужених Срба и др. неалбанских етничких група за незнатна кривична дела док се некадашњи припадници „ОВК“ безусловно ослобађају свих оптужби и проглашавају „херојима рата“. Аутор наводи да се „албанске судије и тужиоци налазе под огромним политичким и друштвеним притиском да фаворизују своју етничку групу јер у супротном могу изгубити посао или се суочити са претњама губитком живота“ (Skendaj, 2014:89-90). С друге стране одговор међународне заједнице на свакодневна застрашивања, претње и насиља над Србима и њиховом имовином третирају се као „изоловани безбедносни инциденти“ за чије је решавање надлежан „први субјект реаговања“.

У првим годинама након једностраног проглашења независности Космета, документован је велики број етнички мотивисаних кривичних дела у којима су познате једино жртве напада. Према подацима Организације за европску безбедност и сарадњу током 2018. године забележено је више два пута више пријава²⁰⁰ него 2015. године када је број инцидената укључујући и етнички мотивисане, износио 479 (OSCE, 2015). С друге стране Канцеларија за координационе послове у преговарачком процесу са Привременим институцијама самоуправе у Приштини износи податке да је током 2021. године забележено укупно 106 етнички мотивисаних инцидената у којима су жртве искључиво Срби (Канцеларија за координационе послове у преговарачком процесу са

²⁰⁰ Опширније о етнички мотивисаним инцидентима на: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-49550533>

Привременим институцијама самоуправе у Приштини, 2021). Наведени примери систематског и организованог насиља над преосталим Србима потврђују почетну теоријску претпоставку да су насилна средства главни инструмент у покушају остваривања сецесионистичког циља косовских Албанаца.

Будући да је циљ сецесионистичког покрета косовских Албанаца да спровођењем кампање систематског насиља изазову међународну интервенцију у сецесионистичком сукобу, у потпуности остварен, на основу бројних поступака њихових представника (УНМИК, ЕУЛЕКС, ОЕБС, КФОР) може се закључити да је већ пуне две деценије у политичко-безбедносном дискурсу препознатљиво фаворизовање албанске етничке групе. Насупрот томе основна људска права Срба са простора Косова и Метохије, константно се угрожавају наочиглед међународне заједнице што посматрано кроз призму социолошких теорија представља најбољи пример етничке стигматизације и принципа да тренутни интереси треће стране (медијатори – међународна заједница) у сецесионистичком сукобу, остварују на штету националне безбедности државе домаћина, у овом случају Републике Србије.²⁰¹ Генерално динамика сецесионистичког процеса на Космету, који се константно одвија од почетка деведесетих година 20. века, итекако је убрзана одлуком водећих актера у међународној политици (државе чланице ЕУ и САД) да тзв. косовска независност буде једино могуће решење унутар државног проблема, нарастајућег албанског екстремизма.

²⁰¹ Као илустративан пример агресивног и незаконитог понашања представника сецесионистичког покрета косовских Албанца, може се навести одлука привремених институција самоуправе да у децембру 2018. године уведе таксе од 100% на сву робу која долази из централне Србије и Босне и Херцеговине. „Мере реципроцитета према Србији“ како их називају, константно се смењују новим са јасним циљем да своју тзв. државност приказу одрживом што је сасвим супротно од реалног стања на терену.

4.7 Закључна разматрања

Сецесионистички процес на Косову и Метохији који је формално започет распадом СФРЈ, може се посматрати као део интензивних политичких дешавања инспирисаних променом комунистичког наслеђа. Наиме мобилизација сецесионистичког покрета косовских Албанаца на простору тадашње федералне јединице Републике Србије, историјски посматрано логична је последица нарушавања територијалне целовитости утемељене Уставом СФРЈ из 1974. године. Нестабилно унутар државно стање и ослабљен капацитет националних институција почетком деведесетих година, кумулативно су допринели настанку пољољног политичког амбијента у којем представници албанске националне мањине предузимају низ активности којима се подрива територијална целовитост Републике Србије. Иако се на почетку залажу за „ненасилан отпор“, сецесионистички покрет косовских албанаца (ДСК) није имао међународну подршку све до масовнијег увођења терористичке организације тзв. Ослободилачка Војска Косова“ 1996. године и коначне интернационализације питања статуса Косова и Метохије.

Угрожавање националне безбедности Републике Србије оружаном агресијом НАТО пакта, јединствени је пример кршења сви важећих међународноправних норми које забрањују агресију на једну суверену и независну државу. Свакодневне терористичке активности Албанаца са удруженим ваздушним нападима НАТО пакта, изазвали су насилну миграцију већег броја Срба са простора Косова и Метохије која није спречена ни потписивањем Војнотехничког споразума 1999. године. Штавише нестабилно безбедносно стање и стардање становништва српске националности, није промењено ни увођењем привремене међународне управе (УНМИК) о чему сведоче бројни извештаји националних и међународних организација (нпр. погром из 2004. године). С дуге стране политичке одлуке представника међународне заједнице (УНМИК и КФОР) уклапале су се у парадигму „апсолутне независности“ Косова и Метохије упркос негодовању тадашњих највиших званичника Републике Србије. Незаконит покушај сецесије КиМ усвајањем тзв. Декларације о независности 2008. године од стране представника албанске националне мањине, покренуо је читав низ политичких, економских и друштвених питања о стратегији деловања субјеката и снага система националне безбедности Републике Србије.

Дијалог који се води између представника привремених косовских институција и представника РС допринео је потписивању споразума из различитих области (нпр. полиција, судство, цивилна заштита, границе, међународни позивни број). Међутим према досадашњим показатељима имплементација поменутх споразума негативно се одражава на суверенитет тј. надлежност институција РС (која је између осталог и гарантована Резолуцијом СБУН 1244). Произвољно тумачење, селективна или никаква примена политичких споразума од стране представника албанског сецесионистичког покрета уз више него приметну толерантност једног дела међународне заједнице, наводи на закључак да је самоодрживост пројекта „независног“ Космета готово немогућа.

Економска димензија сецесионистичке кризе подразумевала је анализу одређеног броја докумената донетих од стране УНМИК администрације при чему су предложена решења имовинско-правних односа у директној супротности са интересима грађана српске националности Републике Србије у ширем контексту. Очигледан пример кршења права својине представља Уредба о приватизацији из 2005. године путем које се

„порекло власништва може утврђивати и после продаје“ и на тај начин се проналази јединствени поступак отимања друштвене и приватне имовине Срба. Економска политика једнострано поступања приштинских институција заснива се на оспоравању суверености РС над природним ресурсима који простор Космета сврставају у најбогатије регионе света. Осим тога негативне еколошке последице које се остварују неадекватним управљањем природним ресурсима угрожавају опстанак локалног становништва без нужно потребног реаговања представника међународне заједнице и повереног им мандата „Реконструкције и економског развоја“ (четврти стуб мандата УНМИК-а).

Управљачка структура многих српских предузећа у чију надлежност спада управљање природним ресурсима, често је незаконито и насилно промењена зарад покушаја економског одржавања самопроглашене „независности и суверености“. Случај Рударско-металуршког-хемијског комбината „Трепча“, језера Газиводе и природно-туристичког комплекса Брезовица најбоље описују нестабилну безбедносну ситуацију у којој се природни ресурси на простору Косова и Метохије третирају као тзв. „суверени део територије Косова“ и поред обимне правне, политичке, економске и крајње историјске аргументације које оповргавају тврдње сецесионистичког покрета косовских Албанаца.

Одговор представника институција Републике Србије на усвајање тзв. „Декларације о независности“ одликује оштра реторика којом се осуђују сви једностранни акти привремених институција самоуправе. Такође анализом наратива може се приметити често апеловање на мир и предузимање свих правних и дипломатских средстава у одбрани националних интереса и безбедности српске заједнице на Косову и Метохији. Нарочита пажња била је посвећена улози међународних мировних снага (КФОР) у спречавању ескалације сецесионистичког насиља и сценарија из марта 2004. године када је протерано неколико десетина хиљада Срба уз уништавање приватне својине и објеката Српске православне цркве (цркава и манастира).

У периоду након једностраног проглашења независности Космета покренут је технички и политички дијалог између српске и албанске стране при чему се као главни и добро познати медијатори појављују земље чланице ЕУ и САД. Као главни циљ дијалога представљена је нормализација односа кроз услагашавање ставова обе стране у више различитих области (нпр. матичне књиге, слобода кретања, катастар) и коначно постизање тзв. „правног обавезујућег споразума“. Међутим према резултатима истраживања низа студија у вези са сецесионистичком кризом на Космету и могућим решењима, може се закључити да је однос грађана према актуелном стању веома неуједначен, при чему је неодређен приступ и недостатак јасне државне стратегије РС решавању проблема статуса КиМ, додатно погоршао унутар етничке односе између Срба и Албанаца.

5. УКРАЈИНА И ПРОБЛЕМ ПОКУШАЈА СЕЦЕСИЈЕ ИСТОЧНИХ РЕГИОНА – ДОНБАС

„Готово свакодневно наши научници, истражујући недра наше земље, проналазе у њој оргомне резерве каменог угља, руда метала и минерала (ђубрива)неопходних за повећање плодности наших поља. Земља заправо осећа да се на њој родио законит, прави и мудар власник и отварајући своја недра истовремено му пружа своја блага“

Максим Горький

5.1 Политичке промене као почетна фаза процеса сецесије – случај „Евромајдан“

Распад Совјетског Савеза 1991. године покренуо је низ политичких, економских и друштвених промена унутар некадашњих федералних јединица, које су сагласно праву на самоопредељење постале независне републике. Осим унутрашњих транзиционих превирања, нестанак федералне државе праћен је изразитим променама на војном и безбедносном плану, када је дошло до расформирања Варшавског пакта а тиме и краја хладноратовског сучељавања великих сила. Поједини аутори (Esposito, 2020) наводе да су последње три деценије консолидације унутрашњег система држава на простору некадашњег Совјетског Савеза, препознатљиве по есклацији сецесионистичког насиља што потврђују примери: Чеченије и Дагестана у Руској Федерацији; Јужна Осетија и Абхазија у Грузији; Придњестровље у Молдавији; Нагорно-Карабах између Јерменије и Азербејџана као и последњи случајеви покушаја унилатералне сецесије Доњецка и Луганска у Украјини. Иако се наведени примери сецесионистичког сукоба могу посматрати као специфичан облик замрзнуог конфликта (Lynch, 2002; Dembinska & Samraha 2017), за систематичан опис негативних последица по националну безбедност државе домаћина, неопходно је анализирати шири историјско политички контекст настанка и развоја етничких покрета који теже апсолутној институционалној независности.

Комунистичко наслеђе Украјине током периода транзиције, посматрано у својству лимитирајућег фактора, нарочито је имало утицаја на започети процес демократизације друштва и државе у целини.²⁰² Референдум о независности²⁰³ који је одржан 1.12.1991. године недвомислено је указао да народ Украјине (већи проценат њих изјашњава као етнички Руси)²⁰⁴ прихвата почетак политичких промена на унутрашњем и међународном плану. Недуго затим организовани су председнички избори на којима је Леонид Кравчуг изабран за првог председника независне Украјине, што је и званично прихваћено од стране тадашњег руководства Руске Федерације. У правцу консолидације унутрашњег државног система Парламент Украјине 1996. године доноси Устав којим су надлежности председника Републике широко дефинисане (D'Anieri, 2007:83) за разлику од осталих грана власти, што је у кризним ситуацијама нарочито изражено.

Током деведесетих година на простору Украјине није било већих осцилација по питању спољне политике односно могуће је препознати не/успешно балансирање

²⁰² Опширније: Magocsi, 1996.

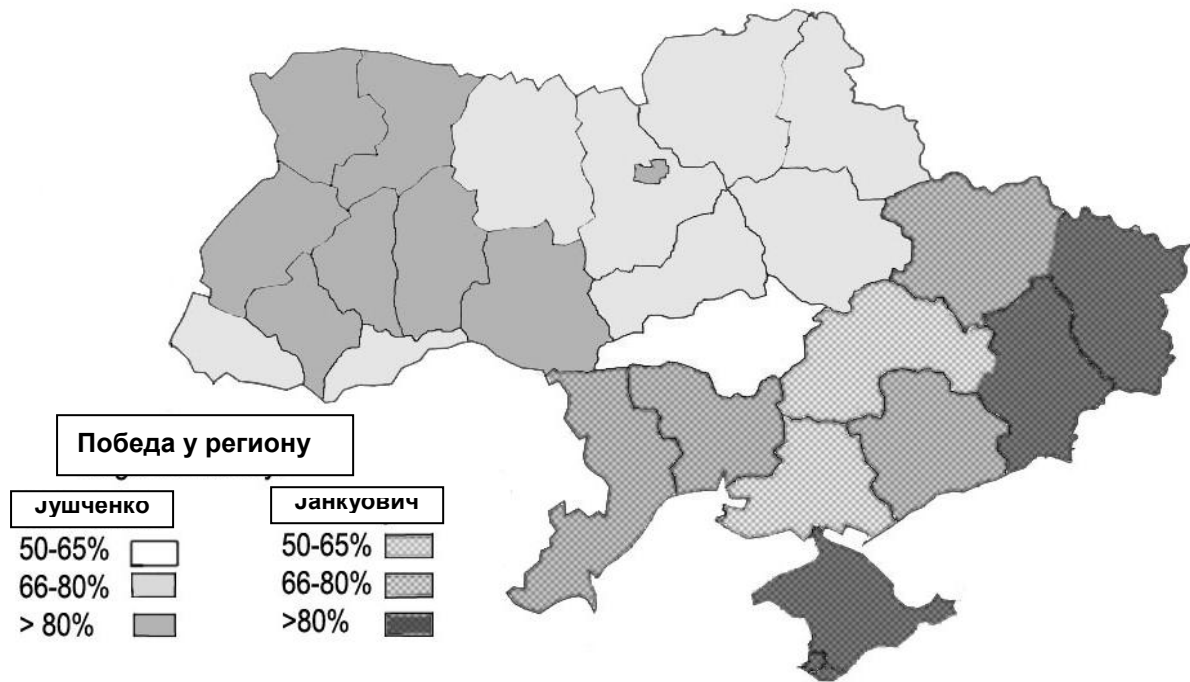
²⁰³ Више од 90% излашних бирача гласало је „ЗА“ независност Украјине и излазак из Совјетског Савеза.

²⁰⁴ Процењује се да је на простору Украјине насељено преко 20% становништва које се изјашњава као етнички Руси.

сарадње са европским државама с једне и Руске Федерације са друге стране. Наиме потписивање уговора о сарадњи са Руском Федерацијом 1997. године а затим и придруживање Споразуму о јединственем економском простору 2003. године негативно су се одразили на један део становништва претежно насељен у западним деловима државе, који ове поступке тумаче као „поновну руску инвазију и одбацавање европеизације“ (Kuzio, 2015). Неодрживост политике балансирања кулминирала је 2004. године када долази до масовних протеста тј. такозване Наранцасте револуције организоване поводом резултата председничких избора. Кузио (Kuzio, 2005) објашњава да је председничка кампања вођена 2004. године дубоко поделила гласаче имајући у виду да је Русија и популација са руско говорног подручја у источној Украјини, отворено подржала Виктора Јануковича док је циљана група гласача кандидата Виктора Јушченка била у централним и западним деловима државе. Штавише поједини аутори (Dyszok, 2014; Ingmar et al., 2014) наводе да је улога Руске Федерације у спровођењу кампање против Јушченка била одлучујућа, посебно ако се има у виду да су постојала константна упозоравања да у случају његове победе може доћи до дискриминације Руса и источној Украјини и Криму. Међутим прилично изједначен број гласова оба председничка кандидата, додатно је продубио политичку кризу у чије су се решавање укључили парламент тј. Врховна рада²⁰⁵ и Врховни суд Украјине као представници законодавне и судске власти. Одлуком Врховног суда оргнизован је други круг преседничких избора на којима је победа Виктор Јушченка представљена као снажан политички заокрет државе ка европским савезницима и НАТО пакту (Слика 4). Нерешавање кључних проблема незапослености, слабе економије и високог нивоа корупције док је на спољном плану Руска Федерација представљена као главни кривац за ометање процеса придруживања ЕУ. Наведени фактори допринели су смени изабраних представника и поновни избор Виктора Јануковича за председника државе, тако да је исход Наранцасте револуције, указао на висок степен унутрашње политичке нестабилности.

²⁰⁵ Оригинални назив на украјинском језику: *Верховна Рада України*.

**Друга рунда председничких избора
2004. године**

Слика 4. Резултати председничких избора 2004. године остварених у свим регионима

Извор: D'Anieri, 2007:104.

Изражени антагонизми становништва Украјине²⁰⁶ поводом будућег статуса државе односно политике придруживања Европској унији и НАТО пакту насупрот блиским односима са Руском Федерацијом, препознатљиви су за период од 2004. до 2010. године. Наиме популаризација европских интеграција утицала је на изразити пораст подршке влади и њеном председнику Виктору Јушченку, што је резултирало приступању Украјине Европском источном партнерству (енг. EU Eastern Partnership) 2009. године. Такође као једна од механизма ЕУ путем којих се остварије економска либерализација тржишта рада и помоћ земљама у окружењу, представља Европска политика суседства (енг. *European Neighborhood Policy*) чији се принципи имплементирају и на територији Украјине (Sharovalova, 2010). Костеа (Costea, 2011) констатује да европски споразуми које је прихватила Украјина, омогућавају значајан прилив радне снаге путем визних споразума у државе чланице ЕУ и размену добара помоћу Дубоког и свеобухватног споразума о слободној трговини. С друге стране све чешће изјаве политичких представника Украјине о рату у Грузији и сецесији Абхазије и Јужне Осетије неповољно се одразило на ионако нарушене односе са Руском Федерацијом. Као добар показатељ непријатељских иступа украјинских званичника може се навести изјава председика Виктора Јушченка у вези са сукобом у Грузији, где наводи да због потенцијалне претње територијалном интегритету, Украјина мора повећати своје одбрамбене капацитете тако што ће постати чланица НАТО пакта

²⁰⁶ Проедроу описије да је западна Украјина у историји била повезана са западним државама тј. Хазбуршком монархијом и Пољском насупрот источним провинцијама и Кримом који се традиционално биле приклоњене Руској царству (Proedrou, 2010).

(Reuters, 2008). Према томе управо је геополитичко сврставање праћено субјективним перцепцијама политичких представника, један од снажних генератора развоја друштвене дистропије која се конкретизована насилним протестима 2014. године и нарушавању националне безбедности Украјине.

Неодрживост политике балансирања између западних држава и Руске Федерације за чију се примену залагао председник Виктор Јанукович, привремено је компензовала дубоки плурализам унутар украјинског друштва. Шулман (Shulman, 1998) наводи да је украјинско друштво етнички веома подељено при чему се припадници Руске мањинске етничке групе сматрају грађанима Украјине али Руску Федерацију посматрају као лидера у сфери културе. Управо владајућа Партија региона своју идеологију баштини на језичким, културалним, историјским и политичким везама са Русијом. Почетак председничког мандата Виктора Јануковича обележен је истовременим парламентарним припремама Споразума о придруживању Европској унији (енг. *EU Association Agreement*), док с друге дата обавеза Влади²⁰⁷ Украјине да преговара о потенцијалном чланству у Евроазијској економској унији, чију окосницу чине Руска Федерација, Казахстан, Киргистан, Белорусија и Јерменија. Рејбер (Reiber, 2014) тврди да је као одговор на „штап“ руског притиска и „шаргарепу“ руског гаса и великих финансијских зајмова, Јанукович одустаје од европских интеграција на неодређено време. Стога преломан тренутак од којег је започиње систематско угрожавање националне безбедности Украјине у постојећој научној литератури означава се новембар 2013. године када је на кијевском Тргу независности организован масован протест незадовољних грађана поводом суспензије тј. одлагања потписивања Споразума о придруживању Европској унији.

Неповољан развој политичких догађаја на почетку 2014. године праћен је ниским капацитетом ефикасности институција што проузрокује ескалацију насилних сукоба. Међу негативним последицама тзв. „Евромајдана“ по националну безбедност Украјине осим нарушавања политичке стабилности, може се навести експанзија националистичких и неофашистичких организованих група који применом насиља теже остваривању политичких циљева нарочито у Кијеву а затим и другим већим градовима Украјине. Инцијатива председника Јануковича да путем преговора са главним опозиционим странкама заустави насилне протесте и реши унутрашњу кризу, подразумевала је потписивање споразума који би спречио будуће конфронтације. Усаглашени текст прелиминарног споразума садржи неколико кључних услова од значаја за прекид насилних сукоба, као што су:

1. заказивање превремених председничких избора;
2. враћање Устава из 2004. године;
3. формирање привремене владе националног јединства;
4. истрага и решавање насилних аката у сарадњи са украјинским властима, представницима опозиције и Саветом Европе;
5. уздржавање власти и опозиције од употребе насиља (The Guardian, 2014).

Међутим постигнути споразум власти и опозиције у чијем су доношењу учествовали европски званичници ради решавања унутар државне кризе, није наишао на одобравање једног дела незадовољних грађана (углавном окупљених у оквиру

²⁰⁷ Тадашњи председник Владе Николај Азаров био је један од главних заговорника приступања Украјине Европској Унији све до 2014. године.

ултранационалистичких организација) који ултимативно захтевају смену председника Виктора Јануковича.

Константно кршење споразума спорадичним оружаним сукобима између демонстраната и снага националне безбедности (пре свега полицијске јединице), кулминирало је 21. фебруара 2014. године када је председник Јанукович евакуисан из Кијева. Украјински парламент (Врховна Рада) је на ванредној седници смењује дотадашњег председника и именује Александра Турчинова као привременог шефа државе. Украјинска политичка криза додатно је закомпликована појавом контра-протестних покрета који преузимају контролу у источним областима тј. Доњецк и Луганск региону препознатљив по називу Донбас (Esposito, 2020:142) као и на полуострву Крим. Малијаренко (Maliarenko, 2015) описује да су први спонтани масовни протести против Евромајдана започети у Донбасу марта 2014. године. Ауторка наводи да су локални представници Домбаса искористили протесте против новоизабране украјинске Владе као снажан преговарачки инструмент за економске и фискалне олакшице везане за њихова пословања. С друге стране украјинских политичко-економских кланова посматрају Евромајдан револуцију и сукобе у Донбасу као изузетну прилику за уклањање утицајне елите из источних региона са актуелне политичке сцене (Maliarenko, 2015). Сходно томе унутрашњи политички, економски и друштвени колапс Украјине, повољно је утицао на појаву насилних сецесионистичких покрета.

Сецесионистичке тежње етничких Руса насељених на територији Украјине званично су потврђене организовањем референдума на полуострву Крим 16. марта 2014. године. Парламентарна одлука о прикључењу Крима територији Руске Федерације донета 6. фебруара уз претходно плебисцитарно одлучивање о следећим питањима:

1. Да ли подржавате поновно уједињење Крима са Русијом као њеном конститутивном чланицом?
2. Да ли подржавате обнову Устава Републике Крима из 1992. године и статуса Крима као дела Украјине?

Већина грађана Крима, њих 81,36% подржала је уједињење са Руском Федерацијом у статусу федералне јединице насупрот 7% гласача који су се определили за остатак Крима као интегралног дела Украјине (Tass, 2014). Легитимни резултати референдума као суверена воља грађана, прихваћени су од стране институција Руске Федерације након чега је уследила осуда а затим и наметање санкција једног броја држава, првенствено ЕУ и САД. С друге стране поједини аутори (Bebler, 2015; Maliarenko, 2015) тврде да је због незаконитог поступака спровођења референдума (наоружани чувари, подмићивање), међународна заједница не признаје резултате а тиме и сецесију Крима. Остим тога у литератури постоје специфична тумачења украјинске кризе која говоре о припајању Крима и присуству руских оружаних снага које подржавају сецесионистичке покрете у источној Украјини, као репрезенту савремене еволуције чврсте силе у надметању Руске Федерације за проширење свог утицаја (Sutyagin, 2015). За разлику од покушаја сецесије Косова и Метохије приметан је изразито

неблагонаклон сав Европске уније по питању угрожавања територијалног интегритета Украјине, на шта константно указују руски званичници.²⁰⁸

Приметно геополитичко надметање Европске уније и Руске Федерације над Украјином као и постсовјетским простором генерално (Adomeit, 2011) нарочито је значајно за разумевање динамике сецесионистичке кризе. Алисон (Allison, 2014) објашњава да је понашање Руске Федерације током 2014. године руковођено циљем „стратешког одбијања“ (енг. *strategic denial*) Украјине западним државама дестабилизацијом било ког украјинског политичког владајућег режима који спроводи политику зближавања ЕУ и НАТО пакту. Аутор констатује да се на тај начин Русија стратешки позиционира као доминантни међународни актер који контролише безбедносну ситуацију односно темпо будућих сукоба (Allison, 2014). С друге стране ЕУ и НАТО пакт на челу са САД територију Украјине посматрају као стратешки важном за остваривање политике обуздавања и маргинализације Руске Федерације.

Сецесионистичка криза додатно је закомпликована радикализацијом масовних протеста у региону Донбаса у непосредној близини линије разграничења Украјине и Руске Федерације. Незадовољство новим про-европским руководством државе и етничке поделе међу становницима источних региона Украјине, довеле су до постепених појачавања сецесионистичких тежњи. Претежно анти-владини протести појавили су непосредно након припајања Крима РФ 2014. године у источним индустријализованим деловима Украјине (Tsygankov, 2015). Упркос забранама централних власти представници Доњецке и Луганске области позивајући се на право на политичко самоопредељење организују референдум о независности 11. маја 2014. године. На питање да ли подржавате акт државне самосталности Доњецке Народне Републике (ДНР) или Луганске Народне Републике (ЛНР) према наводима Романа Лигина председника Централне изборне комисије 89,07% грађана подржало је сецесију (Русский сегодня, 2014). Сличан резултат остварен је у Луганску где је 96,2% грађана гласало за самосталност док је 3,8% било против (РИА НОВОСТИ, 2014). Централне власти као и један (западни) део међународне заједнице референдум о независности, прогласило је неуставним актом који је у супротности са међународним правом иако је за разлику од Косова и Метохије воља народа Доњецка и Луганска исказана општеприхваћеним демократским механизмом.²⁰⁹

У складу са постигнутим резултатима референдума представници сецесионистичког покрета 12. маја 2014. године проглашавају независност и сувереност Доњецке Народне Републике (ДНР) и Луганске Народне Републике (ЛНР). Међу првим основаним институцијама били су Врховни савет (рус. *Верховный совет*) и Савет безбедности ДНР-а (рус. *Совет безопасности ДНР*) (РИА НОВОСТИ, 2014). Требало би напоменути да је сецесионистичком акту и успостављању институција из сектора безбедности, претходила одлука председника Турчинова да се предузму „противтерористичке мере ради заштите од насиља украјинских грађана који живе у источном делу државе (Иљинова, 2017:233). Сходно томе према наводима

²⁰⁸ Преседник Руске Федерацији Владимир Путин у интервјуу агенцији Блумберг наводи да Запад одбија да призна вољу народа на Криму за разлику од Косова и Метохије. Том приликом председник Путин је истакао да је воља народа Крима, где су њих преко 70% Руси док остали говоре руским језиком, била да се придруже својој матичној држави, што су западни партнери категорично осудили. Путин даље наводи „они то не желе да виде за разлику од случаја Космета где се воља вешто користи. Све је то политичка игра“ (Bloomberg, 2016).

²⁰⁹ Опширније: Заяц, 2018.

представника новоуспостављених институција политика ДНР-а биће усмерена ка одржавању што бољих односа са Руском Федерацијом као и пружање отпора оружаним нападима централних власти који након проглашења независности постају све чешћи уз употребу разорних оружаних средстава где су највеће жртве цивилно становништво.

Након једностраног проглашења независности грађански сукоб поприма знатно шире размере почетком лета 2014. године када је настављена употреба војних јединица на основу наредбе председника Петра Порошенка уз координисано деловање са парамилитарним националистичким и неофашистичким јединицама (нпр. Ајдар и Азов). Напредовање антитерористичких јединица украјинске војске (заузимање главних саобраћајница и аеродрома у Доњецку и Луганску затим града Мариупоља) праћено је огромним људским и материјалним губицима на обе стране. На даљу динамику сецесионистичког сукоба пресудно је утицао састанак комисије на територији Доњецке административне управе који је организован 23.06.2014. године са следећим учесницима: амбасадор Руске Федерације у Украјини М. Зубаров; главни представник ОЕБС-а Х. Таљавини; други украјински председник Л. Кучма; шеф организације „Украјински избор“ В. Медведчук; премијер Доњецке Народне Републике А. Бордај; лидер покрета „Југ-Исток“ Олег Царев као и представници самопроглашене Луганске Народне Републике (Иљинова, 2017). Као позитиван исход састанка наводи се договорени прекид ватре до 27. јуна 2014. године (Иљинова, 2017). У истом периоду председник Порошенко представља план који је подразумевао разоружавање локалних јединица милиције, делимичну амнестију, обнављање рада локалних органа власти уз већи степен децентрализације и задржавање права званичне употребе руској језика (Иљинова, 2017). Међутим договорени прекид непријатељства убрзо је прекинут одлуком централних власти да употребом антитерористичких јединица поврате контролу над целокупном националном територијом.

Реорганизација политичког и војног/оружаног дела сецесионистичког покрета крајем августа 2014. године позитивно је утицала на контраофанзиву усмерену против украјинске војске стациониране на територији Доњецке и Луганске области. Према подацима Руског истражног комитета на истоку Украјине од средине 2014. године па до 15. августа 2015. године у зони конфликта било је укупно 25 493 жртава док је 7 833 убијено и 17 610 рањено (Следственный комитет Российской Федерации, 2015:10). Све већи изгледи за настанак хуманитарне катастрофе спречени су постизањем краткорочног примирја ради дистрибуције помоћи неопходне цивилном становништву.²¹⁰ Један број аутора (Kofman, M., & Rojansky, 2015; Dodonov, et al., 2017; Orenstein, 2019) у својим радовима са енглеског говорног подручја, дели мишљење да је за ескалацију оружаног сукоба унутар националних граница Украјине заправо најзаслужнија Руска Федерација односно њени представници који спроводе тзв. политику хибридног рата у сврху ширења утицаја. Међутим иницијатива о заустављању оружаних сукоба у Украјини коју је председник Руске Федерације Владимир Путин представио у септембру 2014. године може се посматрати као прелазна фаза у решавању сецесионистичке кризе на територији Донбаса.

²¹⁰ Том приликом Руска Федерација у сарадњи са Црвеним крстом упућује конвој хуманитарне помоћи становништву на територији Луганска и Доњецка који је данима био заустављен на украјинској граници због како је наведено „немогућности гарантовања безбедности члановима конвоја од стране украјинских власти“ (Коммерсантъ, 2014).

Преговори о прекиду непријатељства чији су главни медијатори (затим и гаранти испуњења договора) били Европска унија и Руска Федерација завршени су потписивањем споразума (протокола) у Минску 1. септембра 2014. године. Наиме на основу резултата вишедневних консултација Трилатералне контакт групе укључујући представнике Украјине, Руске Федерације и Организације за европску безбедност и сарадњу, договорено је спровођење следећих корака:

1. осигурати билатерални престанак (енг. *bilateral cessation*) употребе оружја;
2. осигурати праћење и верификацију режима неупотребе оружја мисији ОЕБС-а ;
3. спровођење децентрализације власти укључујући доношење закона у Украјини којим ће бити регулисано „поштовање статуса локалне самоуправе у кључним областима Доњецка и Луганска (Закон о посебном статусу);
4. осигурати стални надзор украјнско-руске границе и верификацију од стране ОЕБС-а заједно са стварањем безбедносне зоне у пограничним регионима Украјине и Руске Федерације;
5. одмах ослободити све таоце као и незаконито притворена лица;
6. доношење закона који би се забранило кривично гоњење и кажњавање лица која су учествовала у појединим догађајима у области Луганска и Доњецка;
7. водити инклузиван национални дијалог;
8. усвајање мера ради побољшања хуманитарне ситуације у Донбасу;
9. осигурати одржавање ванредних локалних избора у складу са законским прописима Украјине у погледу привременог статуса локалне самоуправе у области Доњецка и Луганска (Закон о посебном статусу);
10. уклањање незаконитих војних формација, војну опрему као и милитанте и плаћенике са територије Украјине;
11. усвојити Програм за економски препород Донбаса и опоравак привредне активности у региону;
12. пружити гаранције личне безбедности за учеснике консултација (Представништво Украјини при Европском Сојузу, 2014).

Спровођење договорних обавеза наишло је на висок степен неслагања појединих политичких партија нарочито око организације превремених председничких избора у Доњецкој и Луганској области, у складу са украјинским законодавством. Мировни протокол тзв. „Минск 1“ званично је прекршен одлуком владе Украјине да прихвати предлог Врховне Раде и донесе резолуцију којом би се укинули раније усвојени закони (сагласно тачкама протокола 3 и 6). Спорадични напади који су трајали током мировних преговора, крајем 2014. године ескалирају у оружани сукоб ширих размера.

Нови талас сецесионистичког насиља неповољно је утицао на националну безбедност Украјине имајући у виду чињеницу да су уложени посебни напори војске ради очувања стратешки важних места (коридоре и аеродроме). Употреба савремених система наоружања и војне опреме проузроковала је велики број жртава унутар и изван линије фронта, нарочито у области града Дебаљцева и Мариупоља (Maіorova, 2017:43). Према извештају Канцеларије високог канцелара Уједињених нација за људска права, наводи се да је у периоду од априла 2014. године до децембра 2016. године на територији Донбаса страдало 9 758 лица при чему је више од 2 000 цивила док је 22 000 људи било рањено (The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2016). Последице сецесионистичког насиља делимично су ублажене потписивањем другог

мировног споразума којим се допуњују претходно договорене обавезе о територијалним интегритету и суверенитету Украјине односно ефикаснијем решавању сецесионистичке кризе на подручју Доњецке и Луганске области.

Пакет мера за примену споразума из Минска (рус. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений) познатији као „Минск 2“ потписан је 12. фебруара 2015. године уз учешће председника РФ Владимира Путина, председника Француске Франсоа Оланда, председника владе Немачке Ангеле Меркел, председника Белорусије Виктора Лукашенка и председника Украјине Петра Порошенко. Укратко анализирано, кључне одреднице усаглашених мера подразумевају:

1. тренутни потпуни прекид обостраних непријатељстава од 15. фебруара у 00.00 часова;
2. повлачење целокупног тешког наоружања обе стране, треба да буде завршено у року од 14 дана;
3. ефикасан режим праћења прекида ватре и повлачења тешког наоружања, поверен је ОЕБС-у;
4. покретање дијалога о модалитетима спровођења локалних избора у складу са националним законодавством Украјине;
5. помиловање и амнестија лица ангажованих у сукобима;
6. ослобађање свих заточених и других незаконито притворених лица (таоца), поштујући принцип „сви за све“;
7. безбедна дистрибуција потребне хуманитарне помоћи на основу међународног механизма;
8. потпуно обнављање свих социјалних и економских веза на подручјима захваћеним сукобима;
9. потпуна контрола границе са Руском Федеерацијом од стране украјинских снага националне безбедности у областима захваћеним насилним сукобима;
10. повлачење свих страних наоружаних група, оружја и плаћеника са националне територије Украјине;
11. уставне реформе у Украјини са децентрализацијом као кључним елементом и доношење новог Устава до 2015 године;
12. локални избори у Доњецкој и Луганској области биће одржани у складу са стандардима ОЕБС-а;
13. појачавање обима рада Трилатералне контакт групе²¹¹ (Кремљ, 2015).

Поређења ради Споразум из фебруара 2015. године садржи нешто специфичнија решења сецесионистичке кризе која се тичу унутрашњег уређења Украјине и будућег статуса источних региона Донбаса и Луганска у оквиру националне територије. Вилк и сарадници (Wilk et al., 2016) примећују да су споразуми из Минска неупотребљиви из разлога што ни једна од дефинисаних тачака није испуњена иако су масивни оружани сукоби заустављени, повлачење тешког наоружања из тзв. тампон зоне није дошло. Као један од разлога неуспешног споровђења споразума може се истаћи присуство различите интерпретације кључних делова (Табела 12) где са једне стране сецесионисти верују да су потписане обавезе увод у децентрализацију са посебним статусом Домбаса и Луганска (Wilk et al., 2016). С друге стране политички

²¹¹ Чланови Трилатералне контакт групе уједно су и потписници Минск 2 споразума и то: амбасадорка Хајди Таљавини, бивши украински председник Л.Д. Кучма, амбасадор РФ у Украини, М. Зубаров, представник ДНР-а А.В. Захарченко и ЛНР-а И.В. Плотницки.

представници Украјине сматрају да мински споразуми подразумевају не само прекид сецесионистичког насиља већ и поновну контролу руско-украјинске границе од стране Кијева (Wilk et al., 2016). Без потпуне примене примирја и поверења заснованог на договору о повлачењу наоружања као и дозволе свеобухватног приступа свих територија ОЕБС-у тешко је започети преговоре или практичну примену клаузула о опоравку уништених територија или организацији локалних избора (Shelest et al., 2015:7). Према томе привремени застој у примени споразума из Минска, проузрокује специфично стање тзв. замрзнутог конфликта, где једностранни поступци страна у сукобу могу покренути нови талас сецесионистичког насиља.

Табела 12. Приказ жељених, прихватљивих и неприхватљивих исхода мировних споразума закључених у Минску

	Украјинске власти	Руске власти	ДНР/ЛНР
Жељени исход	Повратак на стање у Донбасу пре априла 2014. год., обнова територијалног интегритета и контроле граница	Федерализација Украјине, слабљење постмајдан режима и јачање Руске везе	Легитимизација и формална независност за ДНР и ЛНР или укључивање у Руску Федерацију
Прихватљиви исход	Потпуна децентрализација одржавање локалних избора у скаду са Украинским правилима	Мировни уговор по руским правилима, децентрализација, „посебни“ статус за ДНР и ЛНР	Де факто регионална аутономија, самоуправа, помиловање и амнестија за криминалне акте
Неприхватљиви исход	Независност за ДНР и ЛНР или федерализација Украјине	Повратак на стање у Донбасу пре априла 2014. год. обнављање контроле од стране украјинских власти	Повратак на стање у Донбасу пре априла 2014. год. обнављање контроле од стране украјинских власти
Зона могућег договора	<ul style="list-style-type: none"> - прекид ватре и постепена деескалација - међународна контрола и верификација - размена таоца и незаконито притворених лица - дијалог у функцији одређивања будућег статуса ДНР/ЛНР - реформа Устава у Украјини 		

Извор: Atland, 2020:9.

Мировни процес који је започет прво преговорима у Женеви а затим и у Минску, подразумевао је присуство представника сецесионистичког покрета тј. самопроглашене Доњецке Народне Републике и Луганске Народне Републике. С тим у

вези у политичко-безбедносном дискурсу покретнута је дискусија о признавању међународног субјективитета ДНР-а и ЛНР-а и улози Руске Федерације у нарушавању територијалног интегритета Украјине. Груздев и Левченков (Груздев и Левченков, 2019) у раду „Републике Донбаса као међународно политичко-правни преседан“ тврде да је право на политичко опредељење гарантује међународни субјективитет ДНР-а и ЛНР-а што између осталог потврђује и Пакт о економским, социјалним и културиним правима из 1966. године као и Пакт о грађанским и политичким правима. Украјина је потписица свих поменутих међународних докумената али не испуњава њихове одредбе нарочито када је агресија против ДНР-а и ЛНР-а (Груздев и Левченков, 2019). Аутори закључују да ДНР и ЛНР могу (и треба) да искористе тренутну ситуацију и да на научном, теоријском, практичном и дипломатском нивоу позивајући се на доминацију принципа универзалног поштовања људских права и слобода у односу на остале принципе међународног права који гарантују територијалну целовитост држава, прогласе независност (Груздев и Левченков, 2019). Таквав начин поступања ДНР-а и ЛНР-а може допринети учвршћивању позиција у међународној политичкој ацени (Груздев и Левченков, 2019). Слична запажања износи Ступаков (Ступаков, 2015) када описује да међународно правни статус самопроглашених република ДНР и ЛНР заправо одређен правом народа на политичко самоопредељење сагласно начелима и принципима УН садржаним у Повељи УН. Стога приликом доношења Устава лидери ДНР-а и ЛНР-а нису се руководили искључиво принципом самоопредељења нације и народа него и принципом немешања у унутрашње ствари других држава сагласно Повељи УН што украјинске власти не поштују када спроводе оружану агресију (Ступаков, 2015). Супротно међународном праву, Украјина користи насилне облике интервенција, укључујући војне провокације и претње усмерене против правног субјективитета ДНР-а и ЛНР-а, одбијајући при томе социјално буџетско финансирање као „територије унутар“ Украјине и непризнавајући независност њиховог политичког и економског статуса (Ступаков, 2015:19). Насупрот томе Бердегулова (Бердегулова, 2015) у раду „Правни статус ДНР и ЛНР као квази држава успостављених на постсовјетском простору“ тврди да је заправо индивидуална карактеристика ДНР-а и ЛНР-а њихова квази државност, која се успоставља на спорној територији. Ауторка примећује да би у случају изостанка територијалних претензија, тешко дошло до сукоба а самим тим и потребе међународне заједнице да се супростави процесу сецесије.

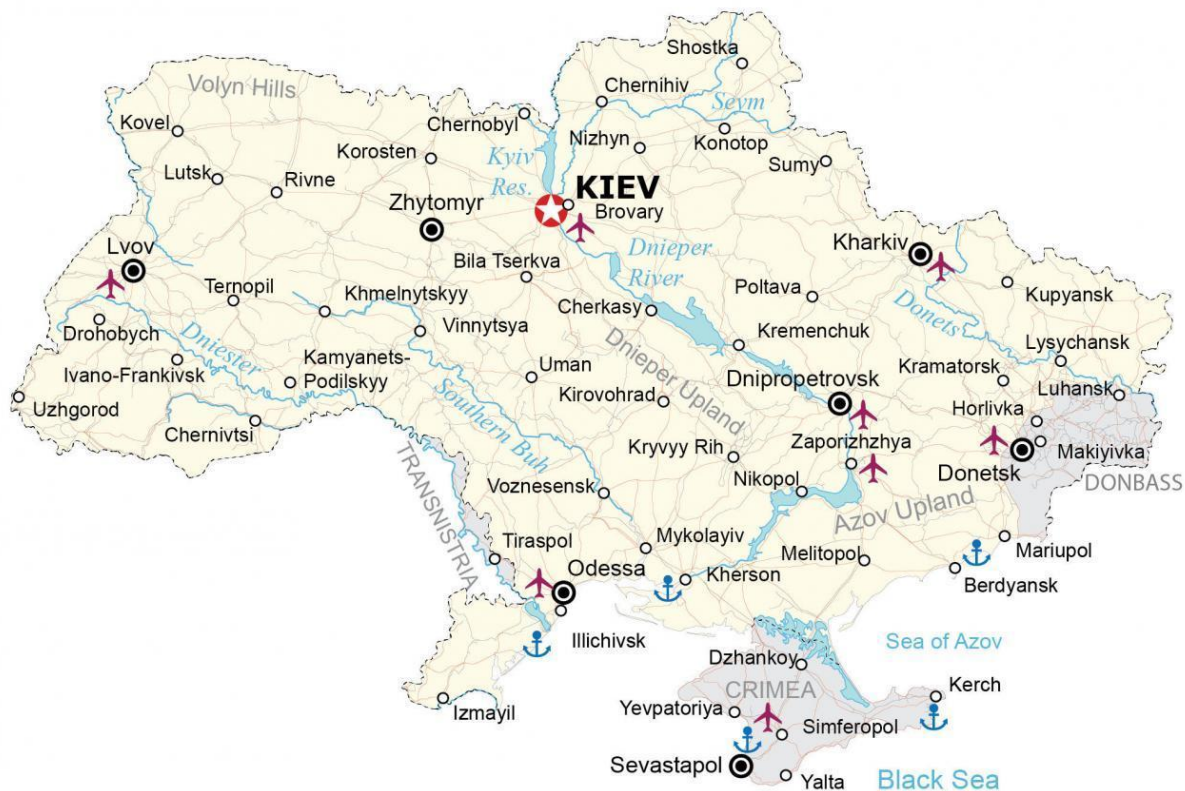
У анализи процеса сецесије територија Доњецка и Луганска са расположивим природним ресурсима, пажња једног броја истраживача (Pridham, 2014; Stepniewski, 2014; Bachmann & Lyubashenko, 2014; Tsygankov, 2015; Menon & Rumer, 2015) усмерена је на проучавање односа Руске Федерације и западних држава (нпр. ЕУ, САД) а све у контексту геополитичких надметања око стратешки важне националне територије Украјине. Најбољи пример неслагања важних међународних актера око територијалног интегритета Украјине јесте увођење политичких и економских санкција Руској Федерацији на самом почетку сецесионистичке кризе у периоду март-јул 2014. године. Под изговором нарушавања територијалног интегритета Украјине, како се наводи у одлуци Европског савета (Council of the European Union, 2014) из 2014. године, санкције земаља чланица наметнуте су пре свега руским политичким званичницима, представницима сецесионистичког покрета ДНР-а и ЛНР-а затим привредним субјектима (нпр. Росњефт, Газпромњефт, Трансњефт) и истакнутим појединцима за које се претпоставља да су не/посредни учесници насилних сукоба. С друге стране као одговор на безразложно и неутемељено наметнуте санкције западних земаља, руководство РФ на основу реципроцитета, уводи сличне мере међу којима су

најзначајније: ембарго на увоз пољопривредних производа првенствено из САД, ЕУ, Норвешке, Аустралије и Канаде. С тим у вези у анализу сложеног процеса сецесије на подручју Донбаса неоподно је укључити већи број економских и еколошких фактора - снабдевање природним гасом, нафтом, електричном енергијом, трговинска размена прехранбених и пољопривредних производа – који поседују својство ограниченог тј. суженог политичког деловања у контексту очувања стабилног стања националне безбедности свих држава укључених у сецесионистичку кризу. Бржежински (Brzezinski, 2017) закључује да односи Руске Федерације и Европске уније у великој мери зависити од решавања украјинске кризе.

5.2 Природни ресурси у сенци сецесионистичког насиља на простору Доњецке и Луганске области (Донбас)

Регион Донбаса обухвата шире подручје слива реке Дон при чему је у данашњим (пост совјетским) условима већи део те украјинске територије (85%) административно припада управама (Слика 5) градова Доњецка и Луганска (Wilson, 1998). Посматрано са политичког, економског, социјалног и безбедносног аспекта, Донбас представља интересантан предмет проучавања из неколико разлога. *Први* подручје Донбаса има стратешки значај имајући у виду чињеницу да је један од водећих индустријских центара прво у Руском царству а затим и у СССР-у (Wilson, 1998). Донбас обухвата 9% укупне националне територије Украјине, затим 17% становништва и 21% индустријске производње (већи део је делимично неефикасан) (Коропескуј, 1992; Wilson, 1998). *Други* разлог јесте геостратешки тј. Донбас представља географску везу за читав лук украјинске територије који се протеже од Харкова на североистоку до Одесе на југозападу и управо због тога налази се у центру спорења која постоје у односима између Украјине и Русије (Wilson, 1998). *Трећи* историографски разлог односно приметна неслагања Украјине и Русије око кључних историјских догађаја који су се одвијали на подручју Донбаса (Wilson, 1998). Стога холистички посматрано комбинација наведених фактора на унутрашњем и спољашњем плану, допринела је стварању специфичног безбедносног амбијента у којем су препознатљиви механизми угрожавања штићених вредности, у овом случају референтног објекта државедомаћина Украјине сецесијом територија Доњецке и Луганске области.

Систематичним прегледом научне литературе са руског говорног подручја чији је предмет истраживања уско повезан са анализом расположивих природних ресурса (на подручју самопроглашене Доњецке Народне Републике и Луганске Народне Републике), уочава се различити степен наглашавања њихове социо-економске важности. Коришова (Коришова, 2007) у раду „Особине еколошког стања у Доњецкој области и њихова дијагностика“ детаљно описује негативан антропогени утицај на расположиве природне ресурсе (првенствено водни потенцијал) као и начине превентивног деловања у погледу смањења негативних последица. Ауторка упозорава на тренд раста потрошње воде у Доњецкој области, који је највиши у Украјини како због потреба становништва тако и у индустријској производњи.

Слика 5. Политичко-административна мапа Украјине

Извор: GISGeography, 2021.

Према подацима Државног комитета водног и рибног газдинства ДНР-а који је уједно надлежан за управљање водним ресурсима, међу најзначајније водотоке убрајају се: Калмиус, Миус, Кринка, Грузској Еланчик, горњи ток река Луган, Мокри и Суви Еланчик, Водњаја, Лозоваја и Осикова (Государственный комитет водного и рыбного хозяйства Донецкой Народной Республики, 2021). Укупна дужина речне мреже наведених водотока износи 5 843,9 километара укључујући велики број изграђених мелирационих система намењених наводњавању огромних пољопривредних површина (Государственный комитет водного и рыбного хозяйства Донецкой Народной Республики, 2021). Осим тога на подручју ДНР-а налази сложен комплекс водопривредних објеката, међу којима се нарочито истичу: 799 водних објеката на укупној водној површини од 11 097, 68 хектара и запремином 525,142 милиона метара кубних затим 46 резервоара са укупној водној површини 7491,7 хектара и запремином од 464,417 милиона кубних метара (Государственный комитет водного и рыбного хозяйства Донецкой Народной Республики, 2021). Међутим квалитет водних ресурса Донбаса (Табела 13) у велико мери је погоршан услед прекомерног индустријског загађења и тренутних ратних дешавања, на шта указују извештаји украјинских и међународних организација.

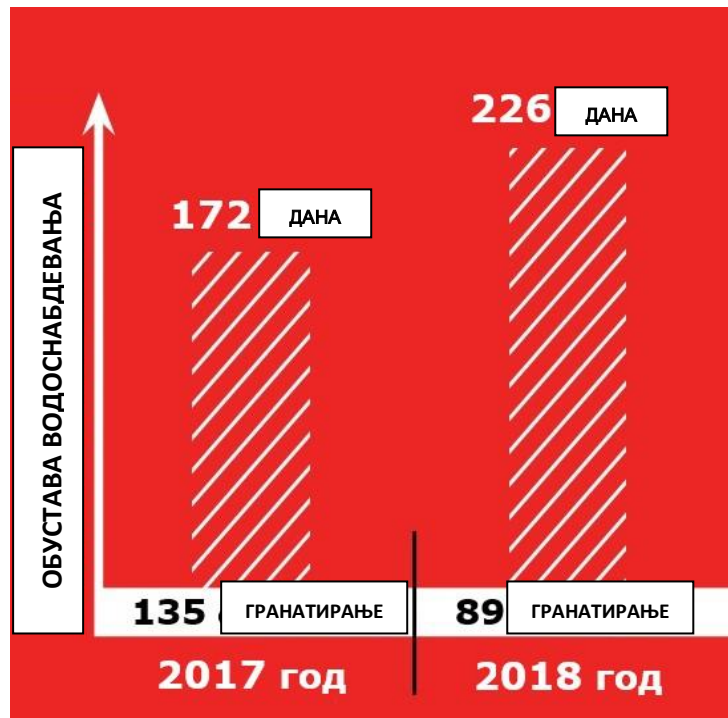
Табела 13. Капацитет снабдевања и искоришћење водних ресурса Донбаса

Период 2019. година	Доњецка област	Луганска област	Украјина (просек)
------------------------	----------------	-----------------	-------------------

Укупна специфична расположивост воде у просечној години хиљада м³/годишње	1,05	2,36	4,98
Резерве подземних вода м³/дан по особи	2,23	0,59	1,47
Експлоатационе резерве воде м³/дан по особи	0,83	0,26	0,37
Захват подземних вода за 2019. м³/дан по особи	0,62	0,31	0,16

Извор: Цветкова, 2020.

Цветкова (Цветкова, 2020) објашњава да је у периоду Совјетског Савеза, проблем недостатака локалних водних ресурса у Донбасу, решен помоћу међусливног преноса површинских вода из реке Северски Доњец у Доњецку и Луганску област каналом Северски Доњец-Донбас (рус. Северский Донец-Донбасс), који је изграђен од 1955. до 1958. године. Дужина канала износи 133,4 километара од чега је 107 километара отвореног дела док је остатак мостовно цевног облика (Цветкова, 2020). Међутим у условима сецесионистичких сукоба рад канала постаје један од најтежих задатака имајући у виду да неколико пута пролази линијом фронта (Графикон 1) односно „линију контакта“ где се одвијају најтежи оружани обрачуни (Цветкова, 2020). Централизовано водоснабдевање Доњецке области, 95% зависи од воде из канала док је у Луганској области 40% зависи од површинских вода (Цветкова, 2020). С друге стране повољна комуникација региона са Азвоским морем где се налази једна од већих морских лука, додатно доприноси повољном социо-економском амбијенту Донбаса (Яковлева, 2008).

Графикон 1. Оружани напади и прекид водоснабдевања помоћу канала Северски Доњец-Донбас

Извор: Цветкова, 2020.

Осим водних ресурса територија источних региона Украјине располаже значајним површинама обрадивог земљишта са позитивним економским перформансама експлоатације на укупни национални привредни раст. Јаковлева (Јаковлева, 2008) у раду „Природно-ресурсни потенцијал развита региона“ објашњава да земљиште представља „територијални ресурс“ а то даље значи основ развоја друштва. Такође квалитет и састав земљишта унутар националних граница Украјине, један је од најбољих на светском нивоу, што потврђују подаци да је 8,8% (око 22,83 милиона хектара) глобалне површине ченозема сконцентрисано управо у овом делу Европе (Јаковлева, 2008:15). Захваљујући томе земљишним ресурсима додељена је посебна улога у формирању и развоју друштвено-економског живота народа који су насељавали територију Украјине у неолиту као и развоју националне економије у модерној држави (Јаковлева, 2008). На важност земљишта као природног ресурса указивао је истакнути украјински географ Кубиович (Кубийович, 2005:9) наводећи да „нема много држава на свету које поседују тако повољне услове за пољопривреду као Украјина“. Аутор појашњава да је три четвртине земљишта Украјине покривено црницом најбољег квалитета на свету (Кубийович, 2005). Штавише у литератури (Поляков et al., 2002; Решетњак, 2021) постоје подаци који указују да је подручје Донбаса прекривено са око 6% чернозема. Релативно топла лета омогућавају узгајање свих врста биљака у умереној зони затим могућност рада током целе године на пољопривредним површинама док умерена количина атмосферских падавина и њихов распоред током целе године, повољно утичу на род житарица (Кубийович, 2005). По производњи и дохотку пољопривреда заузима прво место у украјинској привреди нарочито извозу хлеба и других житних прерађевина (нпр. цвекла, лан, сунцокрет, дуван) (Кубийович, 2005). Само на подручју Луганске области пољопривредно земљиште и орнице сачињавају 71,1% и 50,3% површине, чијом се експлоатацијом

остварју значајни бенефити (Верех-Белоусова, 2019). Међутим експлоатација природних ресурса није у довољној мери утицала на равномеран развој великог броја административних области-региона, уз изразите разлике Исток-Запад.

Донбас представља очигледан пример економски најразвијенијих региона Украјине имајући у виду да се управо у том делу националне територије налази већи део индустријских потенцијала (Яковлева, 2008). Удео економије Донбаса у укупном обиму бруто суфицита Украјине 2004. године била је 16,9%, удео региона у укупној украјинској бруто додатној вредности 74% рударство и прерада, пољопривреда 9% и грађевинарство 11,3% (Яковлева, 2008). Политичке промене које су покренуте током 2014. године у потпуности су пореметиле успостављени систем управљања природним ресурсима.

О нестабилној безбедносној ситуацији која се негативно одразила на целокупну пољопривредну производњу, сведочи Извештај²¹² групе експерата под руководством Организације за храну и пољопривреду УН, у коме се упозорава на низ проблема (прехрамбеног карактера) са којим се суочавају становници Доњецке и Луганске области.

Институт за агрохемију Украјинске академије наука, процењује да је просечни природни капацитет зрна у Украјини 26 дт/ха што је озбиљан доказ предности државе у сфери производње хране на светском нивоу (Rudenko et al., 2014). С друге стране према подацима организације „Хуманитарни програм за повезивање народа Донбаса“ агроиндустријски комплекс ДНР-а заузео је 18. место међу свим регионима Украјине у 2016. години (Гуманитарная программа по воссоединению народа Донбасса, 2021).²¹³ Осим тога укупан обим пољопривредне производње на територији Доњецке Народне Републике, доживео је значајан пад у 2015. години, када је пољопривредна производња региона опала за 35,1% (Гуманитарная программа по воссоединению народа Донбасса, 2021).

Економска одрживост и социјално благостање првенствено Украјине а затим и свих региона (посебно Донбаса) блиско је повезана и са експлоатацијом расположивих рудних ресурса. Мањук и Сбитнева (Манюк & Сбитнева, 2014) применом историјске компаративне анализе геолошког потенцијала рудника у Доњецкој области долазе до резултата који потврђују континуитет у преради минералних сировина од палеолита па све до 17. века нове ере, при чему су непосредно поред већих рудних налазишта формиран различити облици насеља значајних димензија и модерности одређеног периода.

Према капацитету и разноврсности база минералних ресурса Донбас практично нема конкуренцију у Европи (Яковлева, 2008:17). Штавише Доњецку минералну поликомпонентну зону карактерише највећа концентрација ресурса који у свом саставу садрже основне видове погонских енергената (рус. *топливно энергетических ресурсов*) односно различите врсте угља, налазишта нафте, гаса као и приметне и једнствене руде живе на нивоу целе Украјине (Яковлева, 2008). Поред тога Донбас располаже огромним резервама неметалних минерала који су присутни у виду разноврсних

²¹² Доступно на: <https://news.un.org/ru/audio/2015/12/1031331>

²¹³ Поређења ради у 2013. агроиндустријски комплекс Донбаса заузима је 8. место (Гуманитарная программа по воссоединению народа Донбасса, 2021).

сировина за абразивну прераду (рус. *абразивногo* *производства*), металиургију, хемијску индустрију као и производњу грађевинског материјала (Яковлева, 2008). Стручњаци из области геологије идентификовали су 843 налазишта са преко 50 врста минералних сировина на подручју Доњецка, које се користе у савременој индустрији и пољопривреди (Панов & Панов, 2004). Стога укупна процењена вредност рудно-минералних ресурса Донбаса мерена у складу са светским стандардима, износи око 3 трилиона америчких долара (Панов & Панов, 2004:52).

У једном од најцитиранијих научних радова под називом „Есеји о природи Донбаса“ аутора В. Д. Симоненка на детаљним и систематичним приступом, анализиран је природно ресурсни потенцијал источних региона Украјине тј. Донбаса. Аутор описује да је „угаљ највеће богатство Доњецког басена који је присутан у различитим од високо калоричних до гасних, масних и антрацита. На тај начин угаљ даје живот многим индустријским предузећима, транспорту и термоелектранама (Ворошиловград, Славјанскаја, Углегорскаја, Мироновскаја, Старобешевска). Дакле најважнији енергент, вредна сировина за хемијску и коксно-хемијску индустрију“ (Симоненко, 1977). Треба напоменути да је више од 60% свих резерви угља Донбаса, концентрисано на територији Ворошиловградске и Доњецке области, имајући у виду да је већина радних слојева угља просечне дебљине од 0,6 до 1 метра (Симоненко, 1977). Штавише Симоненко тврди да Донбас омогућава 25% целокупне тадашње савезне производње угља наводећи пример Ворошиловградске области где се годишње ископа преко 74 милиона тона угља, што је више него што имају Француска и Јапан заједно (Симоненко, 1977). На северозапаној периферији Доњецког басена 40 километара западно од града Славјанска, откривено је и истражено велико Новодмитровско налазиште мрког угља са резервама од 470 милиона тона (Симоненко, 1977). Такође територија Донбаса обилује различитим врстама ретких и тражених неметалних минерала (Табела 14) чијом се експлоатацијом остварују значајни приходи а тиме и економска стабилност државе.

Табела 14. *Разноврсност рудног богатства Донбаса*

Рудни минерали (рус. <i>рудные полезные ископаемые</i>)	Нерудни минерали (рус. <i>нерудные полезные ископаемые</i>)
Руде гвожђа	Камена со
Руде живе	Гипс
Руде нефелина	Креда
Полиметалне руде	Лапорац
Руде бакра	Доломити
	Кречњак
	Мермер
	Пешчаник
	Базалти
	Глина
	Кристалне стене

	Графит Гранит Охра Фосфорити
--	---------------------------------------

Извор: прилагођена верзија Симоненко, 1977.

Урушавање унутар државног система уз истовремено слабљење националних институција Украјине, проузроковало је економску стагнацију па чак и регресију, што се негативно одражава на националну безбедност. Питање управљања природним ресурсима на подручју Донбаса као и дистрибуција економских перформански оставрених њиховом експлоатацијом, једна је од главних тачака спорења између централних власти и самопроглашених република ДНР-а и ЛНР-а.

5.2.1 Економски потенцијал експлоатације расположивих природних ресурса на подручју Донбаса

Економске перформансе природних ресурса (чији обим и расположивост премашују европске просеке) присутних на подручју Донбаса, позитивно су утицале на социо-економски развој читаве Украјине све до 2014. године и једностраног проглашења независности Доњецке и Луганске Народне Републике. Слаб капацитет националних институција Украјине надлежних за ефикасну дистрибуцију остварених прихода као и ускраћивање различитих врста социјалних (буџетских) издвајања намењених становницима насељеним на територији која је предмет сецесије, довео је до појаве институционалног вакуума а тиме и „нових“ облика државности (ДНР-а и ЛНР-а) унутар већ постојеће националне државе.

Колесникова и Лебеденко (Колесникова и Лебеденко, 2018) објашњавају да је неизвесност политичког статуса ДНР-а и ЛНР-а, хаотична природа војних догађаја, социјална напетост, економска изолација и висок ризик нестабилног сектора пословања, свеукупно доводи економски систем државе у стање кризе. Међутим аутори констатују да је упркос негативним економским показатељима ситуација у области финансијског осамостаљења ДНР-а у периоду од 2014. год. до 2018. године, забележила приметан раст. На пример само током 2015. године укупан обим продаје индустријских производа, био је 88,1 милијарди рубаља да би 2017. године предузећа ДНР-а остварила приход од 146,4 милијарди рубаља (Колесникова и Лебеденко, 2018). С тим у вези у структури укупног обима продаје производа прерађивачке индустрије најзаступљенији су: металуршка производња, производња готових металних производа (25%), производња прехранбених производа пића и дуванских производа (13%), производња кокса и нафтних деривата (6%), производња гумених производа и пластике и осталих неметалних минералних производа (1,8) и машинство (1,4) (Колесникова и Лебеденко, 2018:195). С друге стране пољопривредна производња

заузима важно место у будућој економској независности ДНР-а базираној пре свега на искоришћавању расположивог плодног земљишта, које представници сецесионистичког покрета третирају као природни ресурс високе вредности.²¹⁴

Институт за економска истраживања (рус. *Институт экономических исследований*) у сарадњи са Министарством агроиндустријске политике и производње самопроглашене ДНР активно примењују решења предвиђења Стратегијом развоја агроиндустријског комплекса која има за циљ смањење увоза кључних прехранбених производа (Леонтјева, & Закотнюк, 2019). Сходно томе поменуто Министарство развија низ програма за решавање питања замене увоза (Леонтјева, & Закотнюк, 2019) и на тај начин смањење економске зависности од државе домаћина. Неки од важнијих програма који се тичу економских перформанси земљишних ресурса у контексту пољопривреде производње, јесу: „Програм узгоја кромпира и поврћа у ДНР-у за 2018-2022 годину“, „Програм развоја сточарства за 2018-2022 годину“ и „Програм развоја хортикултуре у Телмановском округу ДНР-а (Леонтјева, & Закотнюк, 2019). Штавише Половиан и сарадници (Половян et al., 2018) тврде да је економска блокада праћена војним операцијама, додатно ојачала систем пољопривреде производње ДНР-а. Аутори описују да је у Доњецкој области до 2014. године обим производње хране био довољан да задовољи понуду и потпуну безбедност хране унутар читавог региона. Тренд раста настављен је и у 2016. години, када је број произвођача хране унутар ДНР-а повећан за 17% чиме су се обезбедили значајни извозни капацитети (Половян et al., 2018:103). Као нарочито значајан резултат у сфери економске независности ДНР-а може се навести да од 2016. године предузећа прехранбене индустрије 45% производа обезбедили становницима ДНР-а из сопствених капацитета (Половян et al., 2018:103). Међутим због тренутне безбедносне ситуације већи део производа намањен задовољавању основних животних потреба становника Донбаса, увози се углавном са територије Руске Феерације.

Анализом стања економије ДНР-а у условима ограничених статистичких података²¹⁵ долази се до интересантних закључака у погледу проблема, ризика и претњи које спречавају даљи напредак као и потенцијални механизми њиховог превазилажења, и то:

1. *политички* – неизвесност политичког (државног) статуса ДНР-а, кривично гоњење представника власти ДНР-а од стране Украјине, дипломатска изолација;
2. *економски* – нерегулисани имовински односи, економска блокада територије, прекид економских веза, неразвијено институционално окружење, потешкоће са увозом сировина и компоненти, ограничен извоз производа, низак степен искоришћења основних фондова, ниска куповна моћ становиштва, дефицит конкурентског потенцијала због губитка висококвалификоваих кадрова, одлив капитала, смањење тржишта проузроковано смањењем територија на коме се производи пласирају, административне и царинске баријере у области спољних економских активности, ниска конкурентност производа због скупе сировине, ограничене могућности за привлачење напредних технологија и улагања, недостатак обртних средстава у индустријским предузећима;

²¹⁴ Опширније: Половян et al., 2018.

²¹⁵ Буџет самопроглашене ДНР није доступан јавности.

3. *технолошки* – уништавање већег дела индустријског потенцијала, пропадање основних средстава индустријских предузећа, висок ниво енергетског интензитета индустријских предузећа;
4. *финансијски* – недостатак механизма кредитног финансирања, недостатак унификације пореских система ДНР-а и ЛНР-а и Руске Федерације, недостатак система осигурања, недостатак регулисаног тржишта кредитних картица и електронског новца;
5. *социјални* – масовно уништавање стамбене и социјалне инфраструктуре, ниски приходи, ниска запосленост радно способног становништва и висока стопа морталитета (Половян et al., 2018:105).

Релативно слична ситуација у погледу социо-економског развоја, присутна је у оквиру новоуспостављеног система власти самопроглашене Луганске Народне Републике. Резултати једног броја истраживачких радова (Антонюк, 2017; Пархомчук, 2017; Кислая, 2017), указују на негативан тренд пада индустријске производње за чак 40% на простору Луганске Народне Републике. У фебруару 2015.године „Нафтогас Украјине“ прекинуо је испоруку гаса Донбасу, правдајући се разлогом бројне штете на инфраструктури за транспорт гаса изазвану гранатирањем и експлозијама на територији оружаних сукоба (Пархомчук, 2017). Међутим руководство Руске Федерације у кратком временском року обнавља испоруку гаса преко украјинске гасне транспортне инфраструктуре, али је Украјина одбила да плати гас који се испоручује преко мерних станица „Прохоровка“ и „Платово“ (Пархомчук, 2017). С друге стране захваљујући примени савремених технологија, агроиндустријски комплекс у последњих неколико година заузима доминантно место у обезбеђивању социо-економске стабилности ЛНР-а. С тим у вези током 2016. године забележен је раст бруто жетве житарица и махунарки за 1,7 пута више у односу на исти период претходних година (Антонюк, 2017). Поред житарица као главни извозни производ самопроглашене ЛНР истиче се камени угаљ као један од високо тражених енергетских ресурса (Антонюк, 2017). Огромне количине угља које се свакодневно експлоатишу са подручја Донбаса, посредством приватних компанија и добро развијених механизма продаје транспортују се до крајњих купаца, као што су Белорусија, Румунија, Турска и Бугарска.

Хуманитарна помоћ и подршка економском опоравку ДНР-а и ЛНР-а највећим делом обезбеђена је од стране Руске Федерације, имајући у виду чињеницу да се управо руски политички представници појављују у улози главних медијатора мировног процеса. Стварање јединственог економског простора Донбаса започето је у првим фазама сецесионистичког процеса док су конкретни кораци предузети 15. новембра 2021. године, када је председник Руске Федерације потписао Указ о пружању хуманитарне подршке народу Доњецке и Луганске области Украјине (Официальный интернет-портал правовой информации, 2021). Указом је предвиђено низ царнских олакшица у погледу извоза основних животних намирница, чије су залихе услед економске блокаде централних власти Украјине на критичном нивоу. Штавише временски рок пружања подршке одређен је моментом нормализације стања унутар Доњецке и Луганске области Украјине и потпуној примени Минских споразума. Незавидна економска ситуација Доњецка и Луганска додатно је закомпликована пандемијом корона вируса услед чега је експлоатација природних ресурса (првенствено угља и руде метала) у појединим деловима региона привремено заустављена. Међутим делимична стабилизација енергетског тржишта на националним и међународном нивоу

и све већа потражња продуката необновљивих извора енергије (нафта, гас, угаљ) позитивно је утицала на економски опоравак Донбаса.

У истраживачком пројекту „Економски изазови и трошкови реинтеграције Донбас региона у Украјини“ реализованог током 2020. године у оквиру Међународног економског института у Бечу, спроведена је свеобухватна анализа трошкова сецесионистичког сукоба унутар националних граница Украјине. Компаративном анализом: података о трошковима предратне дистрибуције капитала; података о интензитету сукоба; главних налаза анкетног испитивања грађана о штетама на домаћинствима у областима погођеним ратним сукобима и ажурираних података о макроекономији Доњецке и Луганске области, аутори извештаја долазе до закључка да су минимални трошкови реконструкције источних региона у просеку око 21,7 милијарди долара (Navlik et al., 2020). Нарочита пажња усмерена је на негативне последице оружаних сукоба по животну средину односно свакодневна прекомена загађења. Аутори наводе да су два главна проблема у области загађивања животне средине и са њима повезани трошкови: затварање рудних копова угља и уклањање минских поља (Navlik et al., 2020:37). Према проценама Министрства енергетике Руске Федерације укупни економски трошкови затварања рудника у Донбасу износе око 2,9 милијарди америчких долара (Navlik et al., 2020:37). С друге стране Украјина представља трећи по реду регион у свету по контаминацији минским средствима при чему Министарство одбране Украјине износи податак да је за процес њиховог улањања потребно обезбедити 650 милиона евра (Navlik et al., 2020:37). Извештаји једног броја националних и међународних организација издати поводом озбиљних еколошких проблема на простору Донбаса, додатно су поткрепили наводе о угоржености националне (еколошке) безбедности Украјине.

Стање природних ресурса (сливови река, шуме и заштићена подручја, степски трављаци и култивисана поља) у условима сецесионистичког сукоба, драстично је погоршано (Navlik et al., 2020).²¹⁶У извештају ОЕБС-а „Процена животне средине и приоритети опоравка за источну Украјину“ из 2017. године, објашњава се да регион доживљава промене у биолошкој разноврсности укључујући нестанак неких врста, неконтролисана распрострањеност и раст популација других врста које угрожавају санитарне и епидемиолошке услове територије и пољопривреде (OSCE, 2017). Сходно томе на основу постојећих података у научно-стручној литератури може се закључити да главни узрок еколошке катастрофе у области Доњецка и Луганска представља неадекватно управљање природним ресурсима које посматрано у ширем (политичком) контексту заправо одражава кризу унутар државног система а самим тим и нестабилно стање националне безбедности Украјине.

5.2.2 Безбедносни аспекти управљања природним ресурсима унутар националних граница Украјине

Анализирање нестабилног стања националне безбедности Украјине, које је од 2014. године проузроковано покушајем (насилне) сецесије територије Доњецка и Луганска, подразумева примену политичко-еколошког приступа ради истицања важности природних ресурса у контексту решавања или чак ескалације постојећих друштвених антагонизама на релацији исток-запад. Наиме стање привреде Украјине након

²¹⁶ О незавидој еколошкој ситуацији Донбаса сведочи податак да је током 2014. године пријављено око 3 000 шумских пожара у зони сукоба тј. 15 пута више него у 2013. години (Navlik et al., 2020).

„Евромајдана“ бележи значајан пад у односу на период предсецесионистичке кризе нарочито у сфери индустријске производње чији је капацитет зависи од управо од експлоатације природних ресурса. Иларионов (Ilarionov, 2020:2) у раду „Спречавање извоза каменог угља са привремено окупираних територија: економски и правни аспекти“ тврди да је „индустрија угља упркос постојању низа проблема системске природе (нпр. нерационална организација управљања, непромишљена политика у области приватизације и/или давања у закуп имовине државних предузећа по нетржишним условима одређеним интересним групама, хиперпроизводња угља, проблеми у вези са незатварањем нерентабилних рударских предузећа у градовима и регионима у којима су она од егзистенцијалне важности, еколошки проблеми од загађења подземних вода до стварања депонија на већим површинама) има и видљиве предности (одржавање стабилног стања енергетске безбедности државе)“. Аутор наставља објашњавајући да је дистрибуција минерала и рудних сировина унутар националних граница Украјине, постављена тако да угљени басен Донбаса располаже са 98% док 2% одлази на Лвовско-Волинском басену (Ilarionov, 2020). Према томе унутар „привремено окупираних територија“ концентрисано је 60% (расположивих) капацитета за ископавање угља у земљи (Ilarionov, 2020). Дакле управљање природним ресурсима а самим тим и позитивне економске перформансе добијене њиховом експлоатацијом од пресудног су значаја за динамику сецесионистичке кризе и вишедимензионалног проблема свеприсутних етничких антагонизама унутар Украјине.²¹⁷

Панов и Панов (Панов & Панов, 2004) описују да је национална економија Украјине, Донбаса и Руске Федерације пре свега ресурсно орјентисана, при чему је према тренутним показатељима ситуација у рударској и уопште геолошкој делатности, поприлично кризна. Само је у прошлом веку из Доњецког басена извучено око 9,4 милијарде тона угља, што је више од четвртине расположивих залиха (Afanasiev et al., 2015). Залихе антрацита у Доњецку и Луганску су скоро у потпуности искоришћене док је смањена производња ионако оскудног коксовог угља и као крајња прогнозирана последица појављује се нагло погоршање квалитета преосталих наслага угља (Afanasiev et al., 2015). Неадекватно (нерационално) управљање распложивим природним ресурсима у дужем временском периоду (од распада Совјетског савеза) кулминира појавом насилних сецесионистичких сукоба при чему је угроженост стања еколошке (националне) безбедности нагло убрзана.

Значајна иницијатива у вези са процесом управљања природним ресурсима унутар Украјине применом савремених стандарда одрживог коришћења, покренута је 2018. године у оквиру мировног процеса и улоге Организације за европску безбедност и сарадњу у Европи. Наиме Министарство екологије и природних ресурса Украјине учесник је међународног пројекта „Информациони систем животне средине Донбаса“²¹⁸ који има за циљ надгледање стања животне средине у областима захваћеним ратним дејствима. Посебна пажња усмерена је на праћење квалитета водоснабдевања и хемијске процене слива реке Сиверцки Донец, као једног од главних извора воде Харков, Доњецк и Луганск региона и уједно укључују области погођене насилним оружаним сукобима (OSCE, 2018). У извештају ОЕБС-а „Пет година борбе у источној Украјини: инфографика о аспекту животне средине“ из 2019. године, описује

²¹⁷ Проскура (Proskura, 2015) напомиње да су етно-културни сукоби итекако присутни у друштвеној сфери индустрије угља у контексту отежаних услова рада.

²¹⁸ Енг. *The Donbas Environmental Information System*.

се низ еколошких проблема повезаних са тренутном нестабилном безбедносном ситуацијом на простору Донбаса.

Према подацима који су представљени у извештају ОЕБС-а, међу највећим безбедносним претњама по (еколошку) националну безбедност Украјине убрајају се следеће:

1. висок ризик борбе у индустријским областима – 80% предузећа и инфраструктуре оштећено је током оружаних супростављања и припада „опасним“ или „врло опасним“ категоријама ризика по животну средину;
2. плавлeње рудника у Донбасу - једна од најтежних последица оружаних сукоба где је 39 рудника широм региона делимично или у потпуности поплавлено;
3. поремећаји у индустријској производњи – регистровано је око 500 случајева прекида индустријске производње који су повезани са тренутном нестабилном ситуацијом док је $\frac{1}{4}$ њих имала озбиљне последице по индустријску инфраструктуру;
4. водоводна мрежа („артерија живота“) – више од 300 поремећаја забележено је у 60 водоводних објеката широм Донбаса;
5. штете од пожара на пољопривредним и другим природним површинама – већ на самом почетку сецесионистичких сукоба 2014. године унутар националних граница Украјине односно у источним регионима, почело је неконтролисано ширење пожара. У условима сукоба ризик од избијања пожара додатно је повећан услед сушних климатских периода;
6. оштећења заштићених природних подручја – процењује се да су више од 78 заштићених места претрпела оштећења услед борбених дејстава и 80% свих заштићених подручја Донбаса налази се иза контактне линије;
7. мониторинг животне средине: губитци и добици – током борбених дејстава украјинска влада је изгубила контролу над станицама за праћење квалитета воде и ваздуха и они се тренутно налазе изван контактне линије и то више од половине регионалних инсталација. Насупрот томе у областима које контролише влада мониторинг систем последњих неколико година, значајно је модернизован (OSCE, 2019).

Николајева и сарадници (Nikolaieva et al., 2019) у раду „Складиштење јаловине у Донбасу“ долазе до емпиријских података који указују да су високо ризични објекти за складиштење јаловине (енг. *tailings storage facility*) један од већих загађивача водних ресурса. Аутори напомињу да је од 2019. године у Украјини лоцирано 465 јаловишта са преко 6 милијарди тока отпада из различитих индустрија при чему се већина њих налази у источном делу земље. Осим тога фабрика кокса „Авдилка“ идентификована је као високо ризична, имајући у виду чињеницу да се налази у близини контакт линије где је честа мета напада а околно подручје минирано. Муљ и хемијски отпад са јаловишта садрже експлозивне и токсичне супстанце и тиме путем домино ефекта представљају извор потенцијалних опасности заједно са хидродинамичким, пожарним и другим еколошким опасностима, нарочито у зони сукоба (Nikolaieva et al., 2019:18). Потенцијалним акцидентним опасностима нарочито су изложене реке Скотовата (Камианка), Очеретова, Сиверски Доњец, Криви Торец, Казени Торетс уз процену времена протока загађујућих супстанци од јаловишта до захвата воде за пиће на око 14 до 15 дана (Nikolaieva et al., 2019). Сложеним биогеохемијским процесима загађење се даље преноси и на остале компоненте животне средине нарушавајући тиме квалитет природних ресурса и имплицитно социо-економско благостање становника насељених

у источним регионима (Доњецк и Луганск) захваћеним насилним сецесионистичким сукобима.

Нестабилно снабдевање водом (као природног ресурса од егзистенцијалне важности) становника Донбаса, последица је континуираног нарушавања хидро-геолошких равнотеже услед интензивних антропогених активности. Јаковлијев и Чумаченко (Yakovliev & Chumachenko, 2017) у раду „Еколошке претње у Донбасу, Украјини“ применом систематичне анализе и праћења квалитета изворишта воде²¹⁹ у источним регионима (Доњецк и Луганск), долазе до закључака да је од тренутка избијања оружаног сукоба стање еколошке безбедности поприлично нарушено. Наиме аутори описују да негативан утицај људског фактора на квалитет воде у Донбасу на три начина:

1. прекомерна експлоатација угља – постоји изузетно развијен систем рударских активности на великим дубинама са повишеним бројем затворених и поплавлених рудника. Осим тога примећено је хоризонтално ширење поља и дуго трајање експлоатације рудника;
2. нестабилно протицање подземних вода унутар оперативних и затворених рудника – регистровано је постојање подручја сниженог нивоа подземних вода који се шире далеко изван минских поља. С друге стране долази до повећања пропусности стена где су се кровови урушили услед минских радова уз адсорпцију и продирање површинске воде у руднике што скупа доприноси да стенски масив испод потока и водених бара, буде поремећен;
3. Слегање и збијање земљишта – удубљења земљишта повећана су преко минских поља у неким случајевима до дубине од 3 до 4 метра где је дошло до појаве водена подручја и мочваре. Након урушавања рударских јама може доћи до сабијања камена а тиме и дехидратацијско сабијање земљишта. Постоји интензиван индустријски и урбани притисак на већину рударских комплекса са додатним антропогеним пуњењем подземних вода (Yakovliev & Chumachenko, 2017:7).

Због високе концентрације загађујућих супстанци у реци Сиверски Доњецк и околних области, представници власти на локалном и регионалним нивоу препознају важност коришћења подземних вода у ублажавању несташице која може изазвати хуманитарну кризу већих размера (Yakovliev & Chumachenko, 2017). Међутим водоснабдевање локалних домаћинстава Донбаса озбиљно је поремећено оружаном сукобима који су довели до уништавања постројења за пречишћавање вода хидротехничких објеката и система за снабдевање електричном енергијом док је поправка значајно отежана, што потврђује велики број погинулих радника (Yakovliev & Chumachenko, 2017). Тренутно контрола воде за пиће првенствено је повезана са системом „Компаније Воде Донбаса“ (енг. *Donbas Water Company's systems*) али због релативно дугог трајања оружаног сукоба повећава се број уништених бунара, водо извора и локалних бушотина (Yakovliev & Chumachenko, 2017). Наорчито отежавајућу околност праћењу квалитета водних ресурса представља велики број уништених индустријских објеката који константно емитују велики број загађујућих супстанци не само на територији Донбаса већ и знатној широј околини.

²¹⁹ Квалитет воде представљен је као главни индикатор нарушеног стања еколошке безбедности.

Програм Уједињених нација за животну средину у својим периодичним извештајима упозорава на угроженост биодиверзитета Донбаса који настаје као последица нерационалног управљања расположивим природним ресурсима. Наиме већ дуги низ година Донбас представља најзагађенији регион Украјине имајући у виду чињеницу да је токсични отпад, настао као нуспроизвод двовековне експлоатације угља а затим и производње металне и хемијске индустрије, акумулира у земљишту (UN Environment Programme, 2018). С друге стране огромне површине (чак 80%) руралног земљишта Донбаса, по својој структури погодно је за обрађивање о чему сведочи значајан број пољопривредних предузећа и фарми које својим активностима остварују негативан притисак на ионако угрожен опстанак 50 врста сисара, 38 врста риба, преко 10 врста гмизаваца и око 300 врста птица које насељавају ову област (UN Environment Programme, 2018). Осим тога река Сиверски Дон једна је од најзагађенијих река Украјине још у периоду пре избијања сецесионистичких сукоба док се загађење пловног пута од 650 миља тренутно посматра као изузетно висок здравствени ризик за становништво насељено дуж речног тока који је између осталог главни извор водоснабдевања (UN Environment Programme, 2018).

Регионални представник Програма Уједињених нација за животну средину Ана Улекнова изјавила је да се „Донбас налази на ивици еколошке катастрофе која је проузрокована загађењем ваздуха, воде и земљишта, насталих сагоревањем великих количина муниције у борбама и поплавама индустријских постројења. Из тог разлога постоји изузетна потреба за еколошким мониторингом како би се проценили а затим и минимизирали ризици по животну средину који потичу из оружаних сукоба“ (UN Environment Programme, 2018). Током сукоба многе институције надлежне за управљање природним ресурсима, бележе велики број погинулих радника што је довело до повећања кршења закона из области заштите животне средине, масовног криволова, нелегалне сече шума и прекид активности управљања отпадом (UN Environment Programme, 2018).

Осим угроженог биодиверзитета посебна пажња истраживача Програма Уједињених нација за животну средину, усмерена је на анализирање расположивости шумских ресурса Доњецка и Луганска као индикатора стања еколошке безбедности. Шумски ресурси Донбаса имају двоструку улогу у погледу очувања равнотеже локалног екосистема и то: *прво*, спречавају ерозију коју узрокују вода и ветар; *друга*, обезбеђују стабилност водоснабдевања; *треће*, задовољење социо-економских потреба као нпр. лов, рекреација, прикупљање шумских плодова (UN Environment Programme, 2018). Међутим оружани сукоби на територији источне Украјине утицали су на оштећење и уништавање екосистема на површини од 530.000 хектра укључујући 18 природних резервата који се простиру на површини од 18. 000 хектара (UN Environment Programme, 2018). Такође угрожено је више од 150.000 хектара шума²²⁰ док је забележено 12.500 шумских пожара у зони војних операција и суседних подручја (UN Environment Programme, 2018). Оружани сукоби имају директне механичке и хемијске негативне утицаје на шумске ресурсе из разлога што долази до оштећења кора, грана, врхова, приземне вегетације као и слабљења или уништавања стабала или читавих шумских плантажа (UN Environment Programme, 2018).

²²⁰ Само је током 2014. године уништено око 479 хектара шуме услед војних сукоба на подручју Донбаса (UN Environment Programme, 2018).

Стратегија националне политике екологије Украјине до 2020. године²²¹ (енг. *Strategy of National Ecological Policy of Ukraine until 2020*) садржи кључне задатке које треба предузети ради очувања животне средине а тиме и природних ресурса унутар националних граница. Као најважнији препознати природни ресурси појављују се: водни ресурси, земљиште, шумски ресурси, минерали као и ресурси биолошке разноврсности (Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, 2020). Посебно интересантан члан Стратегије односи се на еколошки одрживо коришћење природе сагласно препорукама Глобалне конференције животне средине и одрживог развоја односно тада усвојене Декларације као доминантне идеологије цивилизације у 21. веку (Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, 2020). С тим у вези наглашена је потреба унапређивања интегрисаног система еколошког управљања односно увођење еколошке компоненте при изради стратегија, програма и планова развоја Украјине затим увођење еколошког управљања у предузећима и тзв. озелењавање економских активности као што је пракса у земљама западне и источне Европе (Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, 2020). Сходно томе стратешки циљеви националне политике екологије Украјине, представљају: подизање нивоа еколошке свести јавности; побољшање еколошке ситуације и повећање нивоа еколошке безбедности,²²² омогућавање безбедне животне средине по здравље људи; увођење еколошке политике и унапређење интегрисаног система еколошког управљања; спречавање губитка биолошке и пејзажне разноврсности и успостављање еколошке мреже; осигурање еколошки уравнотеженог коришћења природе; побољшање регионалне еколошке политике (Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, 2020). Спровођење прописаних надлежности које се тичу управљањем природним ресурсима на територији Украјине, привремено је онемогућено у источним регионима (Доњецка и Луганска) где сецесионистичке групе оспоравају сувереност централних власти односно целокупан постојећи правни поредак.

Ради превазилажења последица сецесионистичке кризе Врховна Рада је 15. априла 2014. године усвојила Закон о обезбеђивању права и слобода грађана и правног режима на привремено окупираној територији Украјине, путем кога се окупирани делови (Доњецк, Луганск и Аутономна Република Крим и град Севастопољ) третирају као саставни делови националне територије Украјине (Шаріонов, 2020). Поменути закон регулише се статус територија Украјине које су привремено окупирани при чему се успоставља посебан режим рада унутар њих, одређују се карактеристике делатности државних органа, локалних самоуправа, предузећа, установа и организација у овом режиму као и заштита људских слобода и права грађана и легитимних интереса правних лица (Шаріонов, 2020:3). Осим тога статус привремено окупираних региона Доњецка и Луганска признат је Резолуцијом Врховне Раде Украјине 17. марта 2015. године при чему је успостављен посебан поредак за локалну самоуправу све до повлачења свих оружаних формација, војне опреме као милитаната и плаћеника са територије Украјине и поновног успостављања пуне контроле државне границе (Шаріонов, 2020). Међутим доношење поменутих законских прописа нерешено питање суверености над природним ресурсима додатно је закомпликовало њихово управљање јер су процеси „реструктурирања“ (првенствено рудника) од стране

²²¹ Доступно на: <https://mepr.gov.ua/en/content/misiya-ta-strategiya.html>

²²² Као главни индикатори еколошке безбедности представљени су: смањење загађења ваздуха, заштита водних ресурса, заштита земљишта, заштита шума, очување геолошке средине и минералних ресурса, заштита од технолошких и природних изненадних догађаја, функционисање локалних система за обавештавање становништва, отпад и хазардне хемијске супстанце и биобезбедност (Strategy of National Ecological Policy of Ukraine until 2020, 2020).

новоуспостављених власти већ проузроковали социјалну и еколошку катастрофу (Шагионов, 2020) што се може тумачити као посебан начин угрожавања националне безбедности у ширем контексту.

5.3 Етно-национализам у фокусу међудржавних спорења Украјине и Руске Федерације

Мобилизација етничких Руса и њихови захтеви за независношћу региона у источном делу Украјине, посматрано са социолошког аспекта, може се анализирати као део дуготрајног историјског процеса легитимизације националног идентитета који у нестабилним транзиционим условима добија знатно опаснију конотацију односно постаје снажан инструмент (насилне) политичке борбе. Родни Хал (Hall, 1999) у раду „Национални колективни идентитет: Социјална конструкција и међународни систем“ објашњава да се национални идентитет врло често користи као снажан мотивишући подстицај друштвеној акцији који уколико се допуни класним национализмом итекако покреће промене у земљи. С друге стране Блум (Blum, 2018) нешто конкретније описује нестабилно стање унутар држава на постсовјетском простору у коме се преплићу процеси глобализације, идентитета и безбедности. Аутор констатује да је тренутно препозната безбедносна претња унутар државним структурама у Евроазији заправо последица спорних националних идентитета (Blum, 2018). Урушавање и делегитимизација Совјетског Савеза, Украјине и других совјетских сукцесора бележе раст етничког насиља и са њим повезане високе стопе криминала (Blum, 2018). Штавише Украјину (заједно са Грузијом и Казахстаном) карактерише повишен степен фрагментације идентитета по етничким линијама (Blum, 2018). Управо је улога националног идентитета у динамици унутар државних сукоба на простору некадашњег Совјетског Савеза, кључна за дескрипцију покушаја сецесије Доњецке и Луганске области коју насељава већински Руско становништво.

Посматрано са аспекта етничности према неким проценама територију Украјине насељава 21 милион становништва који себе сматрају Украјинцима, 21-26 милион русофилних Украјинаца и 11 милиона Руса (Wilson, 1998; Kaplan, 2013). Уопштено говорећи наведене етничке и лингвистичке категорије одговарају различитим дискурсима етничког идентитета укључујући украјинскофилски, пансловенски и русофилски (Blum, 2018). Историјски посматрано Украјина представља традиционално подељену земљу јер како Хантингтон (Huntington, 1997) појашњава у источним деловима земље Москва је имала одлучујући утицај док је западни део некада био под управом Пољке, Литваније и Аустро-Угарске. Сходно томе Лаитин (Laitin, 1998) наводи да становништво које говори руским језиком представља национални идентитет сам по себи при чему ова етничка група представља „дијаспору на плажи“ (енг. *beached diaspora*) јер су се границе бившег Совјетског Савеза повукле након пада, остављајући ово становништво иза себе. Сталне тензије око доминације државом управом између западног већински католичког дела становништва које говори украјинским језиком и источних региона које насељава становништво православне конфесије и употребљава руски језик, представљају извор грађанских сукоба. Управо је покушај сецесије Доњецка и Луганска најбољи показатељ супростављених етничких и демографских наратива на националном нивоу. Сходно томе у научној литератури (Huntington, 1997; Dodds, 2014) постоје доминантна мишљења која се односе на тврдњу да Балтичке и друге постсовјетске земље посматрају себе као део европске заједнице док је Украјински геополитички идентитет растрзан између Истока и Запада са препознатљивом националистичком тежњом западних Украјинаца.

Лакоми (Lakomy, 2016) истиче да почетни извор сукоба који се појавио у априлу 2014. године представљају дубоке поделе унутар украјинског друштва који између осталог

надахњује ривалство између Запада и Истока. Аутор додаје неколико најочигледнијих повода су довели до поменутог сецесионистичког сукоба, и то:

1. перцепције европских интеграција (као и учлањење у НАТО);
2. перцепције веза са Руском Федерацијом;
3. перцепције заједничке историје;
4. перцепције у вези са улогом и местом руског језика и културе у Украјини;
5. ставови око законитости промене власти у фебруару 2014. године;
6. идеологија: бандеризам²²³ насупротив комунизму (Lakomy, 2016:291).

Пример покушаја сецесије Доњецка и Луганска као и припајање Крима територији Руске Федерације, изузетни су примери који сведоче да национални идентитет представља неизоставан део формулације националног интереса. Наиме током прославе референдумске одлуке становника Аутономне Републике Крим о припајању територији Руске Федерације, председник Владимир Владимирович Путин у свом говору износи низ аргумената који легитимизују поменути поступак. Председник Путин је том приликом напоменуо да „Украјина и Русија на првом месту никада не би требало да буду раздвојене јер припадају истој словенској православној цивилизацији (Putin, 2014). Осим тога председник Путин један део свог излагања посветио је анализи политичког и безбедносног стања унутар Украјинских региона (као нпр. Харков и Доњецк) имајући у виду чињеницу да су се за одбрану својих људских права и живота, природно, обратили Руској Федерацији.

Преседник Путин се осврнуо на критике западних држава наводећи да су се „власти Крима руководиле добро познатим преседаном сецесије Косова и Метохије од Србије и оно што сада управо ради Крим јесте легитимно и не захтева никакву дозволу централних власти. Стално слушамо од САД и Западне Европе да је Косово неки посебан случај. Шта га то чини тако посебним у очима наших колега? Испоставило се да је то чињеница да сукоб на Косову резултат великих људских губитака. Пресуда Међународног суда правде ништа о томе не говори. Ово чак нису ни двоструки стандарди; ово је невероватан, глупи цинизам. Не треба се тако грубо трудити да све одговара њиховим интересима називајући данас исто белим а сутра црним. Према овој логици морамо се потрудити да сваки сукоб доведе до људских губитака“ (Putin, 2014). Генерало посматрано говор председника Путина у садржинском смислу, фокусиран је на анализу динамике унутар државне кризе Украјине која узрочно последичним везама доводи до појаве сецесионистичких тежњи једног дела становништва који себе представљају као етнички Руси. Системско угрожавање основних људских права и слобода становника који су се успротивили насилној смени власти 2014. године као и примена оружаних средстава зарад контроле региона Донбаса, основни је проблем који неколико година оптерећује билатералне односе Украјине и Руске Федерације.

Поп-Елечес и Робертсон (Pop-Eleches & Robertson, 2018) у раду „Идентитет и политичке преференције у Украјини – пре и после Евромајдана“ применом технике анкетног упитника у периоду од 2012. до 2015. године, долазе до значајних резултата који указују на повезаност тј. утицај етничке припадности (етно-националне

²²³ У савременој украјинској историографији Степан Бандера лидер „Организације украјинских националиста“ која је деловала током Другог светског рата, представљен је као национални херој чије су „заслуге“ за независност Украјине и формално признате 2010. године, када му је бивши председник Виктор Јушченко доделио државни орден.

идентификације), језика и грађанских идентитета на политичке ставове грађана широм Украјине. Као најважније закључке истраживања аутори наводе да иако су етнички идентитети и језичка навика мало променила на укупном периоду, дошло је до значајног повећања удела људи који Украјину посматрају као своју домовину. Осим тога дошло је до пада подршке блиским политичким и економским везама са Русијом и извесног повећања подршке прируживању Европској унији. Свеукупно анализирајући прикупљене податке аутори напомињу да идентитет уопште а нарочито језичка навика, остају моћни предиктори политичких ставова и мала је вероватноћа да ће људи променити ставове како би одражавали своје идентитете радије него ли да модификују своје идентитете како би одговарали њиховој политици (Pop-Eleches & Robertson, 2018). Слично томе Кулик (Kulyk, 2016) описује да је после Евромајдан револуције (укључујући припајање Крима и оружани сукоб у Доњецку и Луганску), дошло до појаве много јачег идентитетског идентификовања унутар националних граница Украјине као и приметно већег осећаја јединства око испуњења политичких циљева. Насупрот томе Пирије (Pirie, 1996) тврди да је употреба језика важан фактор који утиче на националну самоидентификацију и политичке ставове али га не треба посматрати као Алфа и Омегу националног идентитета у Украјини.

Дубока подељеност становништва Украјине видљива је и на пољу културне репрезентативности и дискреционих права тзв. проукрајинске или проруске етничке групе. Као један од примера неслагања може се навести Закон о језику из 2012. године којим се државним институцијама дозвољава да усвоје принципе двојезичности ако језиком мањине говори више од 10% становништва региона (De Ploeg, 2017). У практичном смислу ово је значило да сваки источни или јужни регион може усвојити поред украјинског, руски језик као званични што није ни мало безначајно имајући у виду чињеницу да 22% грађана Украјине веома мало познаје језик државе у којој живе (De Ploeg, 2017). Покушај усвајања закона изазвао је nerede у Врховној Ради и физичке обрачуне народних посланика које су пратиле уличне демонстрације украјинских националиста који су задржавање руској језика видели као опасно постколонијално наслеђе (De Ploeg, 2017). Требало би напоменути да је сам Закон о језику представљао одговор на државну политику употребе језика формулисану под претходном националистичком администрацијом која је намеравала да промовише украјински језик као универзални језик у држави (De Ploeg, 2017). Сходно томе група аутора (Alexseev 2015; Kulyk 2016; Sasse and Lackner, 2018) примећује да су политичке промене 2014. године, затим оружани сукоб на простору Донбаса и подршка Руске Федерације побуњеним регионима, скупа повећавају значај и улогу украјинског језика као главне одреднице припадности украјинској држави и њеном грађанском идентитету.

Питање употребе руској језика на територији Украјине поново је активирано током маја 2019. године када је одлазећи председник Петро Порошенко потписао Закон о језику којим се регулише употреба искључиво украјинског језика у свим сферама друштвеног деловања. Овим законом руски језик званично је укинут од стране представника централних власти чиме се маргинализација грађана који себе сматрају Русима, додатно појачава.²²⁴ Поред тога Национални савет Украјине за телевизију и радио-дифузију активно ради на спровођењу прописа којим се регулише емитовање свих садржаја на украјинском језику и при томе строго кажњава свака употреба руског

²²⁴ С друге стране енглески језик заједно са језицима других европских држава и даље остаје у званичној употреби.

језика без адекватне транскрипције. Уопштено говорећи пренаглашена дистинкција и једнострана фаворизација украјинског језика (упркос томе што већина Украјинаца говори руским језиком)²²⁵ представља један од основних друштвених фактора који позитивно утичу на ширење сецесионистичких тежњи грађана на територији Доњецке и Луганске области.

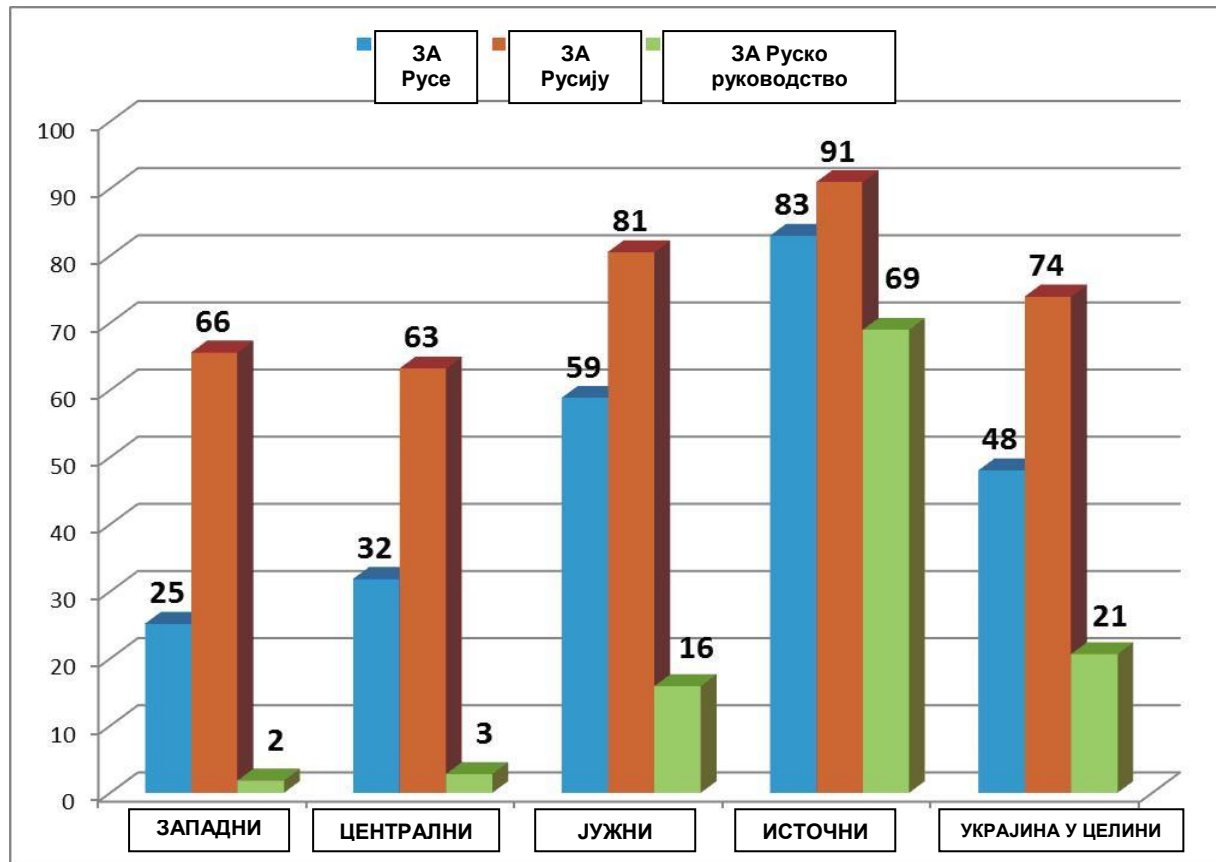
Сасе и Лакер (Sasse and Lackner, 2018:142-153) у контексту сецесионистичке кризе у Донбасу, објашњавају „да иако постоји одређени степен поларизације самопроцењених идентитета, мешовити или грађански идентитети се такође чувају или чак јачају... Идентитет „грађанин Украјине“ очигледно није лингвистички искључива категорија већ се експлицитно замишља као категорија која прихвата мешовити језички идентитет... Стога упозорава на хипотезу поларизације која произилази из доступне литературе у вези са сукобом и недавних истраживања која документују растући осећај политичког јединства унутар националних граница Украјине“.

Кијевски међународни институт за социологију (укр. Київський міжнародний інститут соціології, КМІС) је у периоду од 12. до 21. септембра 2014. године спровео истраживање у коме је учествовало 2 035 учесника са циљем испитивања ставова грађана Украјине (изузев Луганска и Крима)²²⁶ о њиховим политичким, етничким и националним опредељењима, методом појединачног интервјуисања (КМІС, 2014). Грађанима који себе представљају као Украјинци постављено је следеће питање: „Какав је ваш генерални однос према Русији тренутно?“ док за Русе питање гласило: „Какав је ваш генерални однос према Украјини, тренутно?“. На основу анализе добијених одговора истраживачи изводе генерални закључак да иако су се у последња три месеца односи знатно погоршали, однос Украјинаца према Русији био је позитивнији од односа Руса према Украјини (Графикон 2). Међутим у поређењу са резултатима претходних истраживања број позитивно орјентисаних Украјинаца незнатно је опао (са 52% у мају на 48% у септембру) док је удео негативно настројених Украјинаца делимично повећан (са 38% на 41%). Такав однос према Русији није се догодио у свим деловима Украјине односно у источним регионима повећао се број позитивно настројених Украјинаца (са 77% у мају на 81% у септембру) (КМІС, 2014).

²²⁵ Резултати истраживања Института Галуп показују да 83% грађана Украјине користи руски језик док исто толико њих руски језика самтра матерњим. Управо из тог разлога током 2021. године покренута је електронска петиција којом се од председника Украјине тражи: 1. статус државне употребе руског језика; 2. спровести одговарајуће измене Устава и законодавства Украјине (Всіович, 2021).

²²⁶ Из безбедносних разлога тј. интензивних војних операција теренско истраживање унутар ових региона било је готово немогуће.

Графикон 2. Регионални распоред ставова грађана Украјине према Русима, Русији и Руском руководству

Извор: КМИС, 2014.

У другим регионима проценат становништва са позитивним ставовима према Русији, постепено опада: у јужном региону са 65% на 59%; централном региону са 43% на 32%; у западном са 30% на 25%. С друге стране број негативно настројених Руса, знатно је повећан са 49% на 55% (КМИС, 2014). Према томе динамика међудржавних односа Украјине и Русије током сецесионистичке кризе, веома се снажно рефлектује на појединачне односе две најзаступљеније етничке групе.

Поређења ради КМИЦ је у периоду од 5. до 7. фебруара 2021. године спровео истраживање „Однос становништва Украјине према Русији и становништва Русије према Украјини“ применом метода телефонског интервјуисања 2 005 лица старијих од 18 година у свим деловима Украјине који се налазе под контролом централних власти (без појединих делова Доњецка, Луганска). Генерално посматрано резултати спроведеног истраживања нису се превише разликовали од закључака до који су истраживачи дошли 2014. године. Главна истраживачка питања подељена су у складу са националним опредељењем при чему је Украјинцима постављено питање: „*Какав осећај тренутно имате према Русији?*“, док су Руси одговарали на питање: „*Какав осећај тренутно имате према Украјини?*“ (КМИС, 2021). Током периода трајања истраживања, Украјинци су имали боље ставове према Русији (Графикон 3). Након референдумске одлуке о припајању Крима територији Руске Федерације и почетка ратних дејстава у Донбасу позитиван став Украјинаца према Русији нагло је опадао (са

90% на 30%) али након активних непријатељстава, став Украјинаца према Русији се донекле побољшао (КМИС, 2021).

Графикон 3. Преглед ставова Руса и Украјинаца према нематичним државама у периоду од 2008. до 2021. године

Извор: КМИС, 2021.

Сумирани налази истраживања који су представљени у Извештају указују да је током фебруара 2021. године у Украјини 41% Украјинаца имало релативно повољан став према Русији а отприлике исто толико лош тј. 42%. Посматрајући на септембар 2020. године ситуација се није значајно променила. С друге стране у Русији 54% становништва имало је релативно добар став према Украјини док је њих 31% изразило негативно мишљење (КМИС, 2021). У поређењу са претходним анкетним испитивањем из августа 2020. године, ставови грађана су се побољшали. Веома занимљив податак је да 88% Украјинаца и 80% Руса подржава независност Украјине од Русије док 7% Украјинаца и 17% Руса жели да се Украјина придружи Русији (КМИС, 2021). Насупрот томе број Украјинаца који желе затворене границе са Русијом 39% (и 23% Руса подржава тај став) док је 49% (57% Руса) њих желе независне односе али без граница и царина (КМИС, 2021). Дакле упркос постојању тренутно изражених антагонизама и супростављених политичких ставова Украјине и Русије по питању сецесије Доњецка и Луганска и одлуке Крима о промени статуса, перцепције становништва о нематичним државама у већини случаја имају позитиван предзнак.

Сложена улога национализма и етничке припадности у кризи билатералних односа Украјине и Руске Федерације, нарочито је интензивирана у периоду након 2014. године који карактерише промена на унутрашњем и спољно политичком плану. Вилсон

(Wilson, 2014) у књизи „Украјинска криза“ као главни узрок кризе осим унутрашњих проблема (нпр. корупција, непоштовање закона, угоржавање права и слобода појединаца) Украјине, види и „мешање“ Русије јер је сукоб у источном делу Украјине пре свега заснован на идентитетској подели. Такође анализом научно истраживачке грађе могуће је уочити низ радова у којима се долази до закључка да сецесионистички сукоб а тиме и Украјинско-руску кризу, покреће политика угрожених идентитета са Руске (Laguette 2016; Terer 2016; Nuzov 2017) и Украјинске стране (Katchanovski 2015; Likhachev 2015).

Политизација етничке припадности као и националистичка пропаганда у великом броју случаја саставни су део урушавања многих држава које су функционисале по принципу федерација при чему су примери Југославије и Совјетског Савеза најбољи показатељи нарушеног безбедносног стања. С тим у вези Харис (Harris, 2015) наводи да је Украјинско-руски сукоб поседује низ сличности са сукобима на некадашњем југословенском подручју, као што је: драматично измењен правни, територијални и обострани политички статус Украјине и Русије увећан је различитим политичким тежњама и растућом националистичком мобилизацијом и војним мешањем Русије. Аутор закључује да је на тај начин дошло до мобилизације паравојних јединица са супростављеном лојалношћу различитим актерима и представљањем од стране одговарајуће владе тренутне кризе у светлу прошлих сукоба (Harris, 2015). До сличних закључака долази и Вимер (Wimmer, 2016) када наводи да је етничка поларизација²²⁷ последица турбулентних политичких збивања тј. историјски део стварања држава и изградње нација. Према томе етничка припадност по својој природи подложна је критикама, оспоравањима и променама а самим тим и одличан инструмент политичких манипулација.

Анализа сукоба између Украјине и Русије повезана је са тумачењем улоге посткомунистичког историјског наратива који у периоду након Евромајдана доживљава наглу популаризацију. Наиме борба за стварање независне Украјине у којој је тријумфовао украјински национализам а затим и наставио да се шири на транзиционе политичке догађаје 2004. и 2014. године, своју финализацију доживљава током сукоба у Донбасу и улогом Русије у сецесионистичкој кризи (Kuzio, 2015). Харис (Harris, 2020) напомиње да нови национални идентитет у постсовјетској Украјини, настојећи да се повуче из интересне сфере Русије и остави свој „мало руски“ статус иза себе, очито одбацује украјинску совјетску прошлост и прихвата националистички историсјки наратив који традиционално потиче из западне Украјине при чему је представљен од стране западно орјентисаног политичког руководства. Према томе постоји јасан политички циљ а то је: наглашавањем европских вредности и корена западне Украјине ради што што је могуће већег удаљавања од Русије (Harris, 2020). Штавише Гиулиано (Giuliano, 2015) наводи да су два фактора допринела политичком „отуђењу“ Украјине, и то: први, материјални интерес радника у индустрији за очувањем економских веза са Русијом и други, носталгија за Совјетским Савезом ојачана је након Наранцасте револуције и Евромајдана путем којих су наглашавали етнички ексклузивистички украјински национални идентитет а тиме и подржали рад ултранационалистичкој десници у националној политици. Слично томе Петро (Petro, 2015) објашњава да се етнички односи и историја источне Украјине често занемарају када се тражи решење за сецесионистичку кризу. Аутор даље наводи „у досадашњој пракси се показало да већина предлога за окончање садашње кризе,

²²⁷ Аутор посебно истиче језика као главну одредницу етничке припадности.

ограничене вредности јер обично превиђа дубоке историјске корене сукоба. Влада у Кијеву као и опозициони лидери Донбаса учествују у игри нулте суме, када је потребно постићи узајамно важећи споразум“. Стога етничка припадност и национални идентитет саставни су део постсовјетских транзиционих политичких дешавања који се на простору Украјине финализирају појавом сецесионистичких покрета са иредентистичким принципима политичке борбе.

Наративе о сукобу идентитета и етничке припадности грађана Украјине, неопходно је посматрати у ширем контексту односно међународном окружењу где се интереси и утицај Европске уније с једне и Руске Федерације с друге стране међусобно преплићу. Управо је тзв. Евромајдан револуција показала да унутар украјинског друштва постоје јасне линије разграничења, првенствено базирани на лингвистичким карактеристикама, припадника две етничке групе (Украјинаца и Руса). Штавише посматрано кроз призму регионализма Централни и Западни делови Украјине своју спољнополитичку оријентацију усмеравају на европске и евроатланске интеграције док су унутрашња политичка и друштвена дешавања оптерећена националистичким пропагандама. С друге стране источни региони (Донбас) своју културну, економску и политичку егзистенцију везују за Руску Федерацију. Осим тога специфичан геополитички положај Украјине потенцијално омогућава да транснационални идентитет њених грађана буде добра основа за преошћавање појединих разлика између Запада (ЕУ) и Истока (РФ). С тим у вези Тарас (Taras, 2004) и сарадници наводе четири области које чине корене транснационалног идентитета Украјине, као што су: совјетски интернационализам, православне идеје о саборности, концепт перцепције сопства као европског и модерног и сагласност да транснационални идентитет већ постоји. Међутим потенцијал транснационалног идентитета поједине државе тумаче као прилику за ширење својих демократских идеја што је даље проузроковало појаву и ширење сецесионистичког насиља унутар националних граница Украјине.

5.4 Закључна разматрања

Сецесионистичка криза на простору Украјине, представља део транзиционих политичких процеса и крајње неуспешне консолидације унутар државног стања. Спорадично исказивана (2010. и 2004. године) незадовољства грађана поводом ниског животног стандарда, кулминира 2014. године када су широм Украјине организовани протести против тадашњег председника Виктора Јануковича. Различита перцепција унутрашње и спољне политике државне администрације (проевропски или проруски) нарочито је видљива на релацији региона запад-исток. Такозвана „Евромајдан револуција“ може се посматрати као почетна фаза насилних сецесионистичких сукоба који поседују потенцијал угрожавања националне безбедности Украјине.

Динамика сецесионистичког сукоба на простору Доњецка и Луганска (тј. Донбаса) у великој мери зависи политике Европске уније и Руске Федерације и њиховог односа према украјинском владајућем режимом. Геополитички посматрано простор Украјине има статешки значај за контролу читавог европског континента а тиме и ширење утицаја о чему сведоче честа неслагања водећих држава са статусом великих сила око њеног међународног позиционирања (најпре чланство у НАТО пакту). Важности националне територије Украјине (у овом случају региони Доњецк и Луганск) додатно доприносе расположиви природни ресурси чије количине надмашују светске просеке нарочито у сектору енергетике (камени угаљ, нафта и природни гас) и пољопривреде (висока производања житарица захваљујући плодном земљишту). Међутим сецесионистичка криза негативно се одражава на систем управљања природним ресурсима при чему ратна разарања и скоро свакодневни техничко-технолошки акциденти угрожавају еколошку безбедност на подручју Донбаса а тиме и одрживи развој у ширем смислу.

Неблагодонаклон став проевропских политичких партија које се налазе на позицији власти у Украјини, према грађанима који се изјашњавају као Руси, конкретизовао се почетком фебруара 2022. године разорним оружаним нападима на територију самопроглашених ДНР и ЛНР. Осим тога треба напоменути да је велики број земаља чланица ЕУ и НАТО пакта од почетка сецесионистичке кризе, упутио значајна војна средства и опрему припадницима оружаних снага Украјине, који су претходно прошли све врсте обуке зарад повећања интероперативности тј. усаглашености са њиховим војним стандардима. Непоштовање Споразума из Минска, напади на грађане који се изјашњавају као Руси²²⁸ и све изгледније чланство Украјине у НАТО пакту, основи су разлози покретања војне операције оружаних снага Руске Федерације на територији Украјине, чиме је неупитно нарушена национална безбедност ове државе.

Војним непријатељствима претходило је признање самопроглашених ДНР и ЛНР од стране Руске Федерације 21. фебруара 2022. године. У свом говору председник Руске Федерације Владимир Путин наглашава да су „Републике Донбаса обратиле Русији са захтевом за помоћ. Донео сам одлуку о спровођењу специјалне војне операције.“²²⁹ Њен

²²⁸ Као пример насиља над Русима у источним деловима Украјине може се навести спаљивање близу 50 људи у згради Дома синдикала у Одеси коју су починили украјински националисти 2. маја 2014. године. До писања овог рада нико од осумњичених није процесуиран.

²²⁹ У контексту борбе за ресурсе један од првих задатака оружаних снага РФ била је рушење бетонске бране на Севернокримском каналу у Херсонској области. Украјинске власти су на почетку сецесионистичке кризе и одлуке грађана Крима о присаједињавању са РФ, изградиле бетонску брану у виду баријере са циљем спречавања дотока пијаће воде на територију овог полуострва.

циљ је заштита људи који су осам година били изложени малтретирању и геноциду од стране кијевског режима. И за то ћемо настојати да демилитаризујемо и денацификујемо Украјину. И такође приведемо правди оне који су починили бројне крваве злочине над цивилима, укључујући грађане Руске Федерације“ (Новинска агенција Спутњик, 2022). Сходно одлукама највиших органа РФ безбедносна ситуација на територији Украјине додатно је закомпликована са више него евидентним негативним последицама по ионако нарушене етнонационалне односе између Руса и Украјинаца. Посматано у ширем контексту сецесија ДНР и ЛНР и читава политичка, економска и друштвена криза, само је логичан наставак неуједначене праксе признавања права на самоопредељење од стране западних држава и преседана који је учињен давањем подршке тзв. независности Косова и Метохије на почетку 21. века.

Могуће решење сецесионистичке кризе и повратак контроле институција централних власти над читавом националном територијом осим улоге међународне заједнице, зависи и од превазилажења дубоких етно-националистичких подела и ривалства између Истока и Запада државе у ширем контексту. Посткомунистички историјски наратив постаје нарочито видљив након Евромајдан револуције када украјински национализам представља главни мотив борбе за „независност“ Украјине и повлачење из интересне сфере Руске Федерације која се налик на западну (антируску) пропаганду украјинцима представља као основни кривац и вечити агресор. Међутим јединствени транснационални идентитет украјинског (словенског) народа упркос тренутним дешавањима (покушај сецесије Доњецка и Луганска) треба да буде основ будуће изградње стабилних односа Украјине и Руске Федерације насупрот тренутној инструментализацији етничких група од стране појединих западних држава који за последицу има угрожавање националне безбедности државе домаћина.

6. СЕЦЕСИОНИСТИЧКИ ПОКРЕТ УНУТАР ШПАНИЈЕ

6.1 Раст подршке и утицаја регионалних про-сецесионистичких политичких партија Каталоније

Буран политички период и друштвене промене у новијој историји (20. и 21. век) Шпаније неизоставно су повезани са променом облика владавине (од монархије ка републици) а тиме и односом према аутономији региона унутар националних граница. Сложен државотворни процес изградње савремене, европске, и националне Шпанске државе, прожет је већим бројем безбедносних претњи по територијалну целовитост првенствено у североисточном делу Пиринејског полуострва где су сецесионистичке тежње грађана Каталоније, све израженије. Јединствена култура Каталоније, језик (идентитет), и политичка орјентација представљају главне стожере вишевековне борбе за независност односно аргументе путем којих се оспорава сувереност централних власти Шпаније (Cuadras-Morató, 2016). Штавише неслагања око степена аутономије Каталоније у односу на остале регионе кулминира током Шпанског грађанског рата (1936. до 1939. године) и касније успостављања диктатуре фашистичког лидера генерала Франциска Франка.

Током дуге историје владавине генерала Франка, Каталонци су третирани као нижи слој грађана оптужен за издају шпанских националних интереса. Релативно стабилан аутономни статус Каталоније током Друге Шпанске Републике у корену је промењен одлуком фашистичког руководства о укидању свих политичких, економских и социјалних институција. У намери да Шпанију учини јединственом (унија) Франко укида каталонски језик, каталонску химну и заставу као и све друге ствари које симболично представљају каталонски национализам сматрајући их претњом по јединство Шпаније (Lecours, 2001; Dowling, 2013). Осим тога репресија фашистичког режима огледала се не само у насилном укидању аутономије Каталоније већ је и образовни систем подвргнут озбиљном „чишћењу“ појединих истакнутих Каталонаца за које се сматрало да су нелојални тадашњим структурама власти (Dowling, 2013). У литератури²³⁰ се могу пронаћи подаци који указују да је првој деценији владавине генерала Франка убијено приближно око 5000 Каталонаца док је већи број њих приморан да промени место свог сталног боравка.

Централизација Шпаније која се спроводила на уштрб већих региона, нарочито Каталоније, препознатива је карактеристика фашистичког режима генерала Франка. Међутим временом се показало да је политика дискриминације контрапродуктивна у односу на пројектовани циљ (стварање чврсте унитарне државе) имајући у виду чињеницу да је каталонски национализам постао све снажнији, посебно крајем седамдесетих година двадесетог века. Период демократске транзиције Шпаније започет је након смрти генерала Франциска Франка 1975. године и постављањем принца Јуана Карлоса на чело државе. Већ наредне 1977. године шпански политички систем делимично је реорганизован и прилагођен потребама спровођења првих слободних избора. Као врхунац периода транзиције сматра се усвајање највишег правног акта, Устава из 1978. године, којим је Шпанија постала демократска конститутивна монархија.²³¹

²³⁰ Опширније у: Guibernau, 2014.

²³¹ Опширније у: Payne, 1987; Dowling, 2013.

Према Уставу из 1978. године Шпанија је административно подељена на 17 аутономних региона²³² и два аутономна града. Посебно важно питање у новоуспостављеној територијалној реорганизацији државе тиче се функционисања регионалних структура власти. Наиме сваки аутономни регион има право да оснива парламент и владу као и поједине институције (полиција, социјалне службе, туризам, култура и образовање) локалног карактера док су надлежности регионалних органа власти регулисане Статутом аутономије. У случају Каталоније први Статут аутономије (након завршетка фашистичке диктатуре) усвојен је 1979. године путем кога је обезбеђен знатно виши степен аутономије и независног одлучивања у односу на претходни период (Antunes et. al, 2017; Barrio, 2018). С друге стране систем опорезивања и даље је остао под контролом централних власти (Cuadras-Morató, 2016) што у наредним деценијама постаје један од главних фактора унутрашње нестабилности и практично мотивације присталица сецесије Каталоније.

Влада Каталоније организована је по структури Генералитета (кат. *Generalitat*) где председника бира каталонски парламент у складу са тренутним распоредом снага чланова политичких партија тј. поштовањем система пропорционалне заступљености. С тим у вези председник Генералитета (главни представник извршне власти) формира владу бирајући њене чланове, саветнике као и друге руководиоце владиних агенција (Pallarés & Keating, 2003). Посматрајући из контекста сецесионистичке кризе у првим деценијама 21. века, управо је председник Генералитета имао пресуду улогу у поступку испуњавања захтева за независност грађана Каталоније.

Иако Устав из 1978. године прописује радикалну децентрализацију (Calavita, 2005) Шпаније у погледу делегирања неких надлежности регионима док потпуна аутономија зависи од политичких представника централних институција. Наиме Статути аутономије морају бити одобрени у шпанском парламенту као законодавном делу власти док Уставни суд поседује право њихове измене уколико се процени да су национални интереси тј. вредности, угрожени (Marón, 2014). У случају Каталоније трансфер административних овлашћења у контексту децентрализације који се активно водио са представницима шпанске владе током деведесетих година и почетком 2000. године, значајно је напредовао уз податак да про-сепаратистичке политичке партије нису имале више од 30% подршке грађана (Field; 2014; Zambelli, 2015). Међутим сецесионистичка агенда једног броја политичких организација Каталоније у првим деценијама 21. века постаје веома популарна и привлачна локалном становништву. Као нарочито активне (период од 1977-2019. године) регионалне и националне политичке пратије које се могу повезати са сецесионистичким покретом а тиме и динамиком каталонске сецесионистичке кризе (са позитивним или негативним доприносом њеном решавању), издвајају се:

1. Конвергенција и Унион (кат. *Convergència i Unió, CiU*),
2. Републиканска левичарска странка Каталоније (кат. *Esquerra Republicana de Catalunya, ERC*),
3. Социјалистичка партија Каталоније (кат. *Partit dels Socialistes de Catalunya, PSC*),²³³

²³² У литератури се често употребљава термин „заједница“.

²³³ Формално посматрано ПСЦ није у строгом смислу просецесионистичка партија као што се то може рећи за КиУ и ЕРЦ али су њени чланови били део главних политичких дешавања унутар који се одлучивало о сецесији Каталоније.

4. Јединствена социјалистичка партија Каталоније – Иницијатива за зелену Каталонију (кат. *Partit Socialista Unificat de Catalunya- Iniciative per Catalunya Verds, PSUC-ICV*),²³⁴
5. Народна партија (кат. *Partido Popular, PP*),
6. Уједињена Левица (шпа. *Izquierda Unida, IU*) и Подемос (кат. *Unidos Podemos*) – радикално-левичарске популистичке партије.²³⁵

Марти и Кетра (Martí & Cetrà, 2016) наводе да у Каталонији делују странке које се залажу за независност у распону од либералних до радикално левих позиција. Каталонија се обично квалификује као модерни плуралистички партијски систем (Requejo, 2007). Свака политичка партија има различит приступ дефинисању и афирмацији каталонског идентитета и националних принципа путем којих је не/могуће успоставити везу са Шпанијом. Саставни део програма каталонских политичких партија представља економија односно механизми правичности распореда бенефита који се остварују на територији Шпаније.

Партија Конвергенција и Унион (CiU) представља коалицију каталонске, националистичке и либералне Конвергенција демократске Каталоније (кат. *Convergència Democràtica de Catalunya, CDC*) и регионалистичке хришћанске демократије Унија демократије Каталоније (кат. *Unió Democràtica de Catalunya, UDC*) (Dowling, 2005; Britannica, 2022). Одмах по оснивању 1978. године партија Конвергенција и Унион учествује на првим демократским изборима који су се одржали непосредно након смрти генерала Франциска Франка (Dowling, 2005; Britannica, 2022). Политички програм усмерен ка успостављању што шире аутономије Каталоније, препознатљив је адут на свим до сада одржаним изборима, укључујући оне из 2003. године када је већину места у парламенту освојила управо партија Конвергенција и Унион. Посебно значајни догађај за динамику сецесионистичке кризе представљају ванредни регионални избори одржани 2015. године (тзв. замишљени плебисцит о независности) када је дошло до неочекиваног заокрета на каталонској политичкој сцени и практичног распуштања партије Конвергенције и Унион док је Конвергенција демократске Каталоније (CDC)²³⁶ наставила борбу за аутономију Каталоније (Britannica, 2022). Победу на изборима 2015. године остварила је коалиција за независност сачињена од бивших чланова Конвергенције и Униона, организације Заједно За (кат. *unts Pel Sí*) и Републиканске левичарске странке, чиме су могућности о идеји сецесије Каталоније, постале реално спроводљиве. Једна од значајнијих резултата рада ове политичке организације може се навести усвајање шире фискалне аутономије Каталоније.²³⁷

Следећа важна политичка партија која је препознатљива по својој про-сецесионистичкој агенди, јесте Републиканска левичарска странка Каталоније (кат. *Esquerra Republicana de Catalunya, ERC*). У својој вишедеценијској историји (основана

²³⁴ Исто.

²³⁵ Неопходно је нагласити да су се у међувремену поједине политичке странке интегрисале у неке од коалиција у циљу постизања што бољих изборних резултата, нарочито 2015. године када су се одржали регионални избори.

²³⁶ Више од 20. година Конвергенција и Унион руководила је Каталонијом и тиме представљала главну окосницу аутономних политичких вредности и борбе Каталонаца за независност.

²³⁷ Као један од главних заговорника реформе фискалног система Каталоније у односу на национални ниво, наводи се каталонски председник Артур Мас тадашњи лидер партије Конвергенције и Унион. Опширније на: Catlan News, 2011.

1931. године) постојања ЕРЦ бива умешана у сва већа политичка дешавања унутар Каталоније, нарочито у периоду Друге Шпанске Републике када су се каталонски језик и култура посебно уважавали (Giordano & Roller, 2002).²³⁸ Фашистичка диктатура генерала Франциска Франка утицала је на радикалну измену рада странке која све до 1978. године своје активности координише из иностранства (егзила). Позитиван политички резултат ЕРЦ постиже на регионалним изборима 1995. године када је националистички политички програм странке²³⁹ усмерен ка циљу потпуне независности Каталоније од Шпаније (Giordano & Roller, 2002). Релативан раст подршке грађана Каталоније ЕРЦ у првој деценији 21. века допринео је да ЕРЦ буде саставни део коалиционе владе и парламента који су већ 2006. године усвојили нови Статут аутономије Каталоније. Модерна Републиканска левичарска странка Каталоније представљена је као „недогматска, републиканска, демократска левичарска партија која је фокусирана на одбрану плурализма, људских права и права људи на животну средину“ (Esquerra Republicana, 2022). Посебна пажња ЕРЦ посвећена је сецесионистичкој борби нације Каталонаца као дела Европе који треба постићи мирним и демократским средствима које гарантује право на политичко самоопредељење (Esquerra Republicana, 2022). Сходно томе Харгривес (Hargreaves, 2000) закључује да су „Конвергенција и Унион и Републиканска левичарска странка Каталоније првенствено одговорне за креирање високог степена политичке аутономије Каталоније“, који кулминира 2017. године подршком референдума о независности.

Социјалистичка партија Каталоније (кат. *Partit dels Socialistes de Catalunya, PSC*) на политичку сцену Каталоније иступа 1978. године, која баштини социјалистичке идеје без класног друштва. Треба напоменути да политички програм ПСЦ иако не поседује отворене сецесионистичке циљеве, може се сврстати у партију која заступа тзв. каталанизам уместо фразе „каталонског национализма“ ради јасног разликовања од шпанског националног идентитета (Guibernau, 2004). Принципи и вредности који се тичу политичког ангажмана Социјалистичке партије Каталоније полазе од чињенице да је федерализам прогресивни аспект каталанизма (Guibernau, 2004). Током 2013. године када је у Парламенту Каталоније вођена расправа о усвајању „Декларације о суверености Каталонске нације“,²⁴⁰ која је представљала увод у референдум о уставним изменама Статута аутономије Каталоније, неку врсту алтернативе понудила је управо ПСЦ.

Током парламентарне дебате политички представници ПСЦ бранили су став да треба узети у обзир и „Декларацију о праву одлучивања народа Каталоније“ у којој је изостављено свако помињање појма суверенитета при чему се предвиђа да би тај процес захтевао неку врсту споразума са Шпанијом која за узврат треба да пружи мноштво опција (Brown, 2013). Слично понашање следили су и чланови Јединствене социјалистичке партије Каталоније – Иницијатива за зелену Каталонију (кат. *Partit Socialista Unificat de Catalunya- Iniciative per Catalunya Verds, PSUC-ICV*).²⁴¹ Генерално посматрано упркос појединим разликама, подршку праву Каталоније да одлучује о

²³⁸ У том периоду (1932. године) Генералитат по вођством ЕРЦ-а усваја Статут аутономије Каталоније који се укида доласком на власт генерала Франка (Giordano & Roller, 2002).

²³⁹ Управо је специфичан прогресивни тип национализма који промовише ЕРЦ заснован на идеји грађанске кохезивности који треба да се позитивно одрази на све припаднике Каталонске нације (Guibernau, 2004).

²⁴⁰ Тзв. процес националне транзиције. У том тернутку Генералитат је предводила партија Конвергенција и Унион.

²⁴¹ Чланови ове ИЦВ гласали су за „суверени политички и правни ентитет Каталоније“ 2013. године

својој уставној будућности пружило је 80% чланова тадашњег Парламента (Brown, 2013). Према томе социјална кохезија који ПСЦ промовише неизоставно је повезана са указивањем на јединство националног идентитета Каталоније и споразумног одржавања и поштовања њене аутономије.

Народна партија (кат. *Partido Popular, PP*) као традиционално десно крило на шпанској политичкој сцени, није налазила адекватну стратегију односно правац деловања у Каталонији све до раних деведесетих година на шта између указују лоши изборни резултати (Giordano & Roller, 2002). Као један од узрока лошег позиционирања ПП унутар Каталоније, може се навести почетни политички програм који се у духу шпанског десничарског наслеђа противио свим мерама децентрализације или израза периферног национализма (Giordano & Roller, 2002). Међутим након општинских избора одржаних у марту 2000. године, Народна партија усваја нове идеолошке принципе који су по први пут у њеној историји Каталонију посматрали као „нацију“ а не као „аутономну заједницу“ а тиме и признање „легитимних захтева као народа“ (Giordano & Roller, 2002). Током светске финансијске кризе 2008. године ПП управља националном владом када је фискална политика Шпаније драматично измењена на уштрб аутономних региона, смањујући њихово финансирање (Dowling, 2018). Штавише према шпанском систему не постоји посебан приход за аутономије док су аутономије у мањој мери могле да прихвате смањења (Paradis, 2020). Сходно таквој врсти понашања националних власти каталонски народ се као у прошлости поново активирао у одбрани својих интереса при чему је реформисани ЕРЦ искористио за своју политику са сецесионистичким наративима (Paradis, 2020). Преломан тренутак за шпанску и каталонску унутрашњу политику представљали су избори одржани јуна 2016. године када Народна партија осваја највише гласова на националном нивоу док председник Генералитета испред коалиције „Заједно ЗА“ бива изабран, Карлес Пуђдемонт (кат. Carles Puigdemont).²⁴²

Последице светске економске кризе у Шпанији довеле су до појаве низа друштвених незадовољстава, немира и опште друштвене мобилизације од 2011. године укључујући појаву тзв. „15М или Идггинадос покрета (шпа. *Indignados*)“ (Hughes, 2011). Наиме популистичка политика радикално-левичарских партија заузима доминантно место у већини европских држава што се може тумачити и као тежња ка прагматичнијем решавању езистенцијалних проблема друштва 21. века. Најбољи пример експанзије такве врсте политичких партија представљају избори за Европски парламент 2014. године, где је Уједињена Левица (шпа. *Izquierda Unida, IU*) освојила 10% док је Подемос (кат. *Unidos Podemos*) као нова радикално-левичарска популистичка партија имала запажен резултат тј. 8% гласова (Ramiro & Gomez, 2017). Сходно томе популарност традиционалних националних и регионалних радничких партија драматично опада, управо из разлога неефикасне стратегије смањења незапослености односно побољшања услова за постизање задовољавајућег животног стандарда који је све чешће угрожен финансијским поремећајима на светском нивоу.

Међутим историјски посматрано идеологија и политичка стратегија ИУ и Подемоса суштински се веома разликују (Ramiro & Gomez, 2017). Уједињену Левицу оснива Комунистичка партија Шпаније (шпа. *Partido Comunista de España, PCE*) 1986. године зарад њене трансформације која је условљена потребом суочавања са изборном и организационом кризом (Ramiro, 2004; Ramiro & Gomez, 2017). Такође првобитна

²⁴² Опширније о Генералитату од 2012-2018. године на: Gencat, 2022.

замисао оснивача ИУ била је увођење организационе димензије са атрибутима отворености, демократичности и инклузивности као и димензију политике која се састоји од политичке обнове и додавања Нове Левице и нових друштвених покрета (феминистички, пацифички, еколошки) класичној демократској социјалистичкој политици ПЦЕ-а (Ramiro & Gomez, 2017). Насупрот очекиваном ИУ није успео да примени ново дефинисану стратегију организационе иновације јер су се инклузивније процедуре доношења одлука неретко примењивале (Ramiro & Verge, 2013; Ramiro & Gomez, 2017). Дакле упркос модернизованој радикално-левичарској платформи ИУ остаје релативно традиционална у организационом и идеолошком смислу (Ramiro & Gomez, 2017) што се негативно одразило на регионалне органке партије нарочито унутар Каталоније имајући у виду да је 2019. године основана партија Уједињена Левица Каталоније.

Све чешћа незадовољства и јавни иступи заговорника реформе шпанског политичког и уставног оквира²⁴³ кулминирају 2014. године оснивањем Подемос-а као новог обједињавајућег инструмента политичке борбе. Поједини аутори (Sinkkonen, 2015; Iglesias, 2015; Ramiro & Gomez, 2017) описују да упркос предложеној левичарској политици, лидери Подемоса наглашавају да би коришћење дихотомије лево-десно, била самопоражавајућа политичка стратегија која би фаворизовала само главне партије, протежирајући тиме ширу групу гласача широм Шпаније. Сходно томе забележен је пораст популарности Подемоса унутар Каталоније као и у остатку Шпаније представљајући тиме озбиљан изазов у виду подршке сецесији (Duarte, 2015). Посебно значајно за динамику сецесионистичке кризе представљају избори одржани 2015. године на регионалном и националном нивоу када је нагли успон Подемос-а у значајној мери отежао формирање власти Народној партији и другим програмски сличним партијама (нпр. Социјалисти) који се противе свакој врсти потенцијалне независности региона. С друге стране новоформирана коалиција политичких партија Конвергенција и Републиканска левица наступају под листом Заједно ЗА (кат. *Junts pel Sí*) која осваја највећи број гласова на каталонским изборима након чега већину у парламенту (72 од 135 места) чине про-сецесионистичке снаге.²⁴⁴ Управо из тог разлога избори из 2015. године у Каталонији сматрају се *de facto* референдумом о независности.²⁴⁵

6.1.1 Покушај реформе Статута аутономије Каталоније 2006. године

Као почетак константних политичких превирања и неслагања представника централних и регионалних нивоа власти у контексту више од аутономије, мање од независности, може се означити реформа Статута аутономије Каталоније, која је завршена 2006. године. Нови текст Статута аутономије одобрен је гласовима 120 посланика каталонског парламента (прва фаза) чиме су се стекли услови на даље упућивање законодавним телима Шпаније. Упркос већем противљењу појединих утицајних партија на националном нивоу (на првом месту Народна партија) уз снажно залагање лидера регионалног огранка Конвергенције и Унион Артура Маса, реформисани Статут аутономије Каталоније усвојен је и у оквиру оба дома шпанског парламента (друга фаза) (Guinjoan & Rodon, 2016). Као последња фаза (трећа) у

²⁴³ Многи чланови Подемоса учествовали су у раду покрета *Индигнадос* 2011. године (Ramiro & Gomez, 2017).

²⁴⁴ Опширније: The Guardian, 2015.

²⁴⁵ Опширније: Martí & Cetrà, 2016.

процесу измене Статута аутономије јесте референдум на којем су грађани Каталоније већином гласова прихватили предложени текст (Табела 16). Иако су усвојене измене текста Статута само делимично промениле нека од претходних термилошких одређења појма „нације“ и националног идентитета (језика), сецесионистичке тежње грађана Каталоније делимично су ублажене.

Табела 15. Референдум о Статуту аутономије Каталоније 2006. године

ДА	1 899 897	73,24%
НЕ	533 742	20,57%
Учешће	2 594 167	48,85%

Извор: Requejo & Sanjaume, 2013:15.

У преамбули Статута поред констатовања политичке важности и историјског контитнутитета Генералитета, истиче се да је „у скалду са осећањима и жељама грађана Каталоније, парламент са већином гласова дефинисао је Каталонију као нацију“ (Gencat, 2022). Међутим неопходно је нагласити да се у даљем тексту Статута термин „нација“ не појављује што је један од главних услова за будућу званичну употребу.

Закон којим се потврђује реформисани текст Статута, под иницијативом Народне партије упућује се Уставном суду Шпаније на оцену његове уставности. Током четири године дугог процеса одлучивања Уставног суда, у унутрашњем политичком дискурсу вођена је активна кампања против шире аутономије Каталоније укључујући и позивање на бојкот производа који потичу из овог региона.²⁴⁶ Марти и Кетра (Martí & Cetrà, 2016) објашњавају да је управо ова врста тензије око два пројекта изградње нације, озбиљно проширена у последњих неколико година када су сецесионистички покрети све чешће у институционалном сукобу око референдума о независности Каталоније. Спорна решења Статута аутономије око којих су вођене оштре полемике заступника и противника независности пре свега Народне партије, Омбудсмана и неколико аутономних заједина (Ла Рихоја, Мурсија, Валенсија, Арагон и Балеарска острва) тичу се: одређивање Каталоније као нације, језичке аспекте, овлашћења, билатералну способност, увођење посебних права и слобода за грађане Каталоније, регулисање спољних послова Каталоније и правила из области финансија (Requejo & Sanjaume, 2013; Guinjoan & Rodon, 2016) као и права о спровођењу референдума о свим питањима у вези са унутрашњим и спољашњим уређењем (статуса) Каталоније.

Као резултат политичке кампање противника потенцијалне сецесије Каталоније, Уставни суд Шпаније²⁴⁷ је јула 2010. године донео одлуку којом се укида реформа Статута аутономије. Наиме у образложењу одлуке, која је доступна широј јавности, наводи се да је укупно 14 чланова није у складу са Уставом Шпаније док 27 треба реинтерпретирати, и то (сумирано):

1. Признавање: део Преамбуле Статута у коме се спомиње термин „Нација“ треба укинути. Осим тога у одлуци се наводи да каталонски језик нема

²⁴⁶ Нови Статут аутономије Каталоније из 2006. године подразумевао је више независних финансијских надлежности у погледу управљања регионалним приходима.

²⁴⁷ Укупно 12 судија Уставног суда које су именовали Конгрес, Сенат и централна влада и Генерални савет судија (Requejo & Sanjaume, 2013).

повлашћени положај у администрацији и медијима, без обавезе његовог познавања, затим ограничена су језичка права потрошача и корисника и улога примарног језика у образовном систему;

2. Овлашћења: у овој области поништена је уредба Статута која делује ограничавајуће на обим „основних закона“ (главни механизам централних власти за напад на аутономна овлашћења Каталоније). Штавише концепт искључивих права, извршна власт у области међународних односа, културе, грађанског права и имиграције, морају бити реинтерпретирани. Судска овлашћења морају остати централизована;
3. Финансије: два члана која се тичу нивелације прихода, узимајући у обзир закон о локалним порезима и фискалној политици, проглашени су неуставним. Реинтерпретирати део у вези са прописима којима се регулишу државна улагања у складу са БДП-ом (Requejo & Sanjaume, 2013:16; The Constitutional Court, 2010).

Вредности које се штите националном безбедношћу дефинисане су највишим правни актом тј. Уставом, што је у случају Шпаније и покушаја сецесије Каталоније, недвосмислено потврђено. Наиме већ у Преамбули Устава Шпаније предвиђена је заштита свих „Шпанаца и народа Шпаније у остваривању људских права, њихове културе и традиције, језика и институција“ (Spain – Constitution, 1978) без остављања могућности појаве нових „нација“ унутар националне територије. Најважнији део Устава (члан 1) прописује да „национална сувереност припада шпанском народу из којег произилазе овлашћења државе (Spain – Constitution, 1978). Осим тога у члану 2 Устава²⁴⁸ „признато је и гарантовано право на регионалну аутономију свих националности и региона који је чине као и солидарност међу свима њима ...“ (Spain – Constitution, 1978). С друге стране Уставом Шпаније (чланом 3 тачка 1) експлицитно се наводи да „кастиљански (шпа. *Castellanos*) званични шпански језик у држави“ док ће „други језици Шпаније бити званични у одређеним аутономним заједницама у складу са њиховим Статутом“ (тачка 2). Осим наведених чланова Устава својеврсно унутрашње самоодређење људи различитих „националности“ а не „нација“ признато је чланом 4 тачка 2 где је свим аутономним заједницама (регионима) допуштено да користе своје заставе које ће се истицати заједно са Шпанском на свим јавним местима, зградама и званичним документима (Spain – Constitution, 1978). Сходно томе одлука Уставног суда Шпаније о укидању 14 чланова и реинтерпретацији 27 чланова реформисаног Статута аутономије Шпаније у теоријском и практичном смислу представља јединствени право допуштени механизам супростављања покушајима сецесије Каталоније.

Мобилизацију грађана Каталоније изазвану одлуком Уставног суда Шпаније, карактеришу јавне демонстрације на улицама Барселоне током јула 2010. године када је главни слоган присталица сецесије био „Ми смо нација. Ми одлучујемо“ (кат. *Som una nació. Nosaltres decidim!*) (Catalan News, 2010). У овој фази сецесионистичког процеса која се актуелизује почетком друге деценије 21. века, значајно место у организовању грађанских протеста, заузима невладина организација под називом „Каталонска национална скупштина“ (кат. *Assemblea Nacional Catalana*, ANC). Главни прокламовани циљ новоформираног сецесионистичког покрета јесте постизање „независности Каталоније мирним и демократским средствима“ (Asemblea Nacional

²⁴⁸ „Национално јединство, Регионална аутономија“.

Catalana International, 2022).²⁴⁹ Такође чланови АНЦ-а своје понашање правдају правом на самоопредељење и принципима које је успоставио председник САД Вудро Вилсон 1918. године (Asemblea Nacional Catalana International, 2022). Поређења ради исто право како се наводи, искористили су „Косово, Естонија, Шкотска, Квебек, Словенија и Литванија“. Сецесионистичке тежње грађана Каталоније јавно су исказиване током свих организованих славља Националног Дана Каталоније (кат. *Diada Nacional de Catalunya*) који се обележава 11. септембра уз запажено деловање АНЦ-а.

Динмика сецесионистичког процеса додатно је убрзана одржавањем регионалних избора 27. новембра 2012. године, који су у суштини представљени као борба за одбрану „права на одлучивање“. Окосница политичке дебате, која је вођена између каталонских политичких партија и представника централних власти, тиче се питања легитимизације права на политичко самоопредељење или прецизније одржавање референдума о независности (Rico & Liñeira, 2014). На основу резултата избора парламентарну већину у каталонском парламенту чини Конвергенција и Унион са 50 посланичких места (1 116 259 освојених гласова), Социјалистичка партија Каталоније са 20 места (524 707) и Републиканска левица са 21 местом (498 124) (Election Guide, 2012). С тим у вези партија КиУ заједно са ЕРЦ-ом постиже „Споразум о влади“ који садржи неколико обавезујућих решења од чијих ће испуњења зависити будућност „права на одлучивање“ грађана Каталоније, као што су:

1. усвајање „Декларације о суверености“ у каталонском парламенту;
2. формирање надзорног тела под називом Надзорни савет за националну транзицију (кат. *Consell Assessor per a la Transició Nacional, CATN*) коју ће сачињавати експерти;
3. позивање на референдум о уставној будућности земље у сагласности са Европском унијом (Requejo & Sanjaume, 2013).

За разлику од Космета, Доњецка и Луганска сецесионистички покрет Каталоније, институционализује своје захтеве за независношћу превентивно путем регионалних органа власти парламента и Надзорног савета за националну транзицију али се при томе не одричу могућности једностраног проглашења уколико се исцрпе сва расположива правна средства. Сходно томе ЦАТН одмах по оснивању 2013. године разматра сва могућа правна средства којим би се оправдао будући референдум о независности Каталоније.

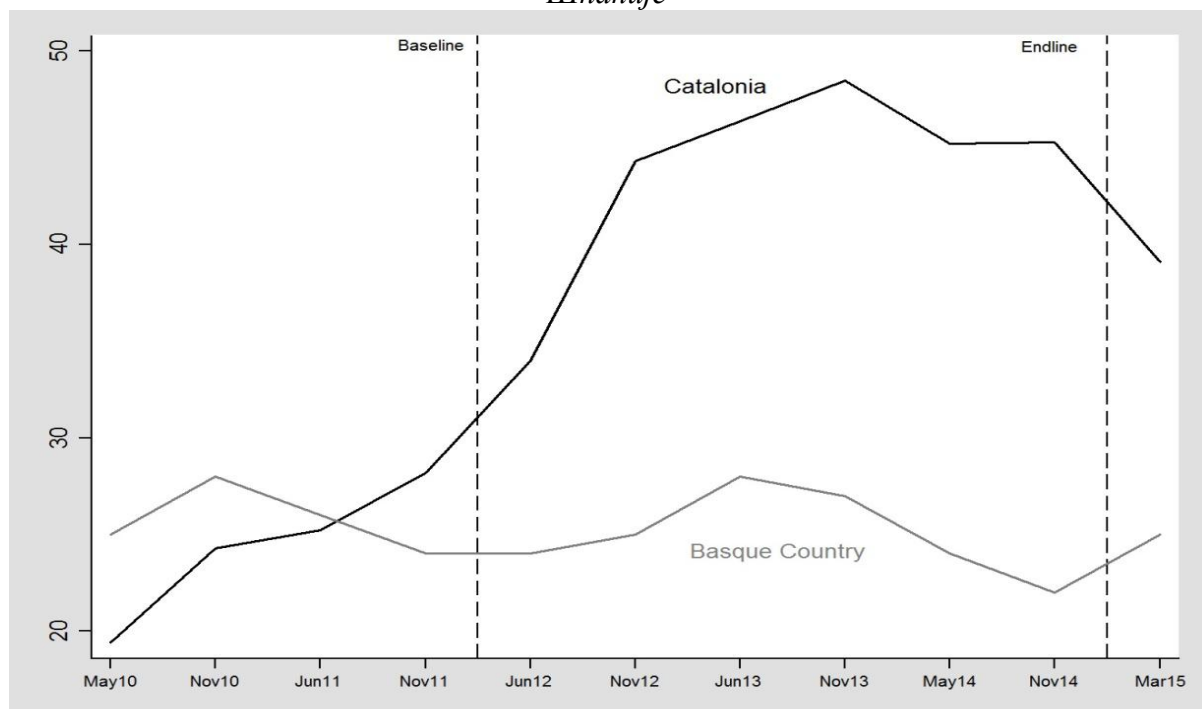
6.1.2 Мобилизација сецесионистичког покрета Каталоније у периоду од 2014. до 2017. године

Узаврела политичка атмосфера и све чешћи сукоби на релацији Мадрид-Барселона (који су нарочито видљиви након новембарских избора), позитиво су утицали на мобилизацију грађана, присталица сецесије Каталоније (Графикон 4). Под притиском јавности Каталонски парламент 23. јануара 2013. године усваја „Декларацију о суверености и праву одлучивања каталонског народа“ (Parlament de Catalunya, 2013) којим се упркос снажном противљењу централних власти, заказује неформални (симболички) референдум о независности. Као реакцију на угрожавање територијалне целовитости државе, Уставни суд Шпаније годину дана касније доноси одлуку (Constitutional court judgment 42/2014, 2014) о неуставности каталонске Декларације. У

²⁴⁹ Опширније: Asemblea Nacional Catalana International, 2022.

међувремену Генералитат обавезује Надзорни савет за националну транзицију да формулише предлоге за могући референдум и различите сценарије или захтеве за одрживу независност каталонске државе у будућности (Marcet, 2019). Штавише власти Каталоније покушавају да интернационализују питање независности тако што своје предлоге и захтеве износе релевантним европским институцијама са циљем указивања сукоба са шпанском државом (Marcet, 2019). Тадашњи председник Генералитета Артур Мас (кат. *Artur Mas*) изјавио је да ће “влада тражити од народа Каталоније да на референдуму одлучи о политичкој и националној будућности своје земље“ уз нагласак да је „фокус усмерен на право на самоопредељење“ (Generalitat de Catalunya, 2012). Дакле захтев за остваривање права на политичко самоопредељење грађана Каталоније заузима доминанто место у политичком дискурсу на унутрашњем и спољном плану Шпаније, имајући у виду чињеницу да су се лидери про-сецесионистичких политичких странака позивали на случај Косова и Метохије као пример крајњег решења тј. једностраног акта сецесије.

Графикон 4. Процент грађана Каталоније који се сматрају независним делом Шпаније

Извор: Criado et. al, 2013.

На основу унутрашњег политичког дијалога уз посредовање ЦАТН-а²⁵⁰ регионалне власти Каталоније објављују да ће се референдум о самоопредељењу одржати 9. новембра 2014. године (Слика 6). Науспрот томе Шпанска влада и Врховни суд Шпаније суспендују каталонски Закон о народним нереферендумским консултацијама и грађанском учешћу (енг. *Catalan Law on Popular Non-Referendum Consultations and Civil Participation*) као и Уредбу о расписивању референдума, сматрајући да је садржина тих докумената у апсолутној супротности са Уставом. Из тог разлога председник Генералитета Артур Мас примењује другачију стратегију тзв. алтернативну консултацију, која се заснива на трансформацији референдума у

²⁵⁰ ЦАТН доноси 19 извештаја који сачињавају тзв. белу књигу „Национална транзиција Каталоније“.

партиципативни процес, ради спречавања повреде Устава Шпаније (Rodríguez Teruel & Barrio, 2019; ECAS, 2014). Међутим Уставни суд Шпаније поново укида ову одлуку и формално консултације су спроведене без учешћа администрације само уз подршку волонтера (Rodríguez Teruel & Barrio, 2019). На крају упркос негодовању радикалних про-сецесионистичких политичких партија на одлуке регионалне владе о поштовању свих уставних органичења, неформални референдум је успешно спроведен (Табела 16).

CONSULTA SOBRE EL FUTUR POLÍTIC DE CATALUNYA 2014
CONSULTA SOBRE EL FUTURO POLÍTICO DE CATALUÑA 2014

Vol que Catalunya esdevingui un Estat?
¿Quiere que Cataluña sea un Estado?

SÍ

 En cas afirmatiu
 En caso afirmativo
 Vol que aquest Estat sigui independent?
 ¿Quiere que este Estado sea independiente?

 SÍ **NO**

NO

Слика 6. Гласачки листић за референдум 2014. године

Извор: Rodríguez Teruel & Barrio, 2019:10.

Резултати неформалног референдума (тзв. консултација) показују да је од укупно 2 344 828 бирача њих 1 897 274 гласало ЗА независност Каталоније (Generalitat de Catalunya, 2014). Недуго затим председник Артур Мас на конференцији за медије честита свим грађанима Каталоније на оствареним резултатима представљајући себе као најзаслужнијег организатора (Rodríguez Teruel & Barrio, 2019). С друге стране председник Владе Шпаније Мариано Рајои (шпа. *Mariano Rajoy*) описује референдум као „анти-демократски“ који при томе „вређа права свих Шпанаца“ (The Guardian, 2014). Стога 2017. године Артур Мас са још неколико високих функционера регионалних власти Каталоније бива оптужен за кривично дело непослушности а затим је и новчано осуђен уз забрану обављања јавне функције (Rodríguez Teruel & Barrio, 2019), што се може тумачити и као као последица покушаја угрожавања националне безбедности Шпаније покушајем сецесије.

Табела 16. Резултати неформалног референдума одржаног 9. новембра 2014. године

	Прво питање: Да ли желите да Каталонија постане држава?		Друго питање: Да ли желите да ова држава постане независна?	
	Гласови	%	Гласови	%
Укупно гласова	2 344 828		2 152 877	
Неважећи гласови	72 023	3		

ДА	2 152 877	91,9	1 897 274	88,9
НЕ	105 245	4,5	232 848	10
Празни листићи	13 201	0,6	22 755	0,9

Извор: Generalitat de Catalunya, 2014; Rodríguez Teruel & Barrio, 2019.

Динамика процеса сецесије Каталоније убрзана је одлуком Генералитета којом се расписују ванредни парламентарни избори за 27. септембар 2015. године како би се мобилисана подршка присталица независности и званично институционализовала унутар регионалних органа власти. Ради што веће ефикасности спровођења „плебисцитарних избора“ Артур Мас износи предлог да се формира јединствена „национална“ листа политичких партија и грађанских покрета који се залажу за сецесију Каталоније. Након вишемесечних преговора долази до оснивања јединствене бирачке листе под називом „Заједно За“ (кат. *Junts pel Sí, JxS*) (Medina, 2015). Будући да читава политичка кампања протекла у знаку неслагања око појединих програмских решења (нпр. финансирање од стране централних органа власти) и делимичног бојкота опозиционих партија, остварени резултат није у потпуности био довољан за остваривање сецесионистичке агенде.

Резултати парламентарних избора из септембра 2015. године (Табела 3) показују да листа „Заједно За“ није успела да освоји 50% гласова који су нужни за постизње међународног легитимитета док истовремено нема 50% посланичких места односно већину коју су до сада имали (Orriols & Rodon, 2016; Rodríguez Teruel & Barrio, 2019). Стога представници ове листе покушавају да сарадњом са другим политичким партијама превазиђу лош изборни резултат, првствено са изразито сецесионистичком Кандидатуром народног јединства (кат. *Candidatura d'Unitat Popular, CuP*). Треба напоменути да је као основни услов будуће сарадње две политичке организације био: посвећеност сецесионистичком циљу и оставка дотадашњег председика Генералитета Артура Маса (Rodríguez Teruel & Barrio, 2019). Заменом лидера каталонске владе стичу се услови да на политичку сцену иступи Карлес Пуђдемонт, јединствена личност која је у новијој историји означена као симбол борбе за независност ове шпанске регије.

Један од првих потеза новоизабране већине у каталонском парламенту тиче се формирања Комисије за проучавање конститутивног процеса (кат. *La comissió d'estudi del procés constituent*), са задатком доношења закључка који би се сецесионистички процес што пре остварио (Parlament de Catalunya, 2016). С друге стране Уставни суд Шпаније реагује укидањем свих закључака Комисије уз упозорење да ће свака будућа иницијатива бити третирана као кривично дело против уставног поретка. Међутим крајем 18. маја 2017. године парламент Каталоније усваја Резолуцију 306/XI или „Друштвени позив за одржавање референдума“ у којој се наводи да „Генералитат има обавезу да влади Шпаније понови жељу о одржавању референдума на начин који је политички сагласан са владом Шпаније и правним путевима који постоје у оквиру Устава Шпаније“ (Parlament de Catalunya, 2017). Недуго затим председник Генералитета Карлес Пуђдемонт доноси „Институционалну декларацију“ у којој се констатује непостојање споразума са шпанском владом при чему једнострано расписује референдум за 1. октобар 2017. године (Marcet, 2019). Реакција централних власти за разлику од референдума 2014. године додатно је радикализовала протесте грађана присталица независности Каталоније.

Шпанска влада у складу са својим уставним овлашћењима укида финансијска овлашћења регионалним организацијама како би спречила штампање гласачког материјала (Rodríguez Teruel & Barrio, 2019). Штавише у Каталонију је упућено више од 4000 полицијских службеника као дела снага националне безбедности чије је једини задатак био заустављање сви већих окупљања (Rodríguez Teruel & Barrio, 2019). Насупрот томе АНЦ организује низ протеста након хапшења званичника Министарства економије за које се претпоставља да су учествовали у организацији референдума (Rodríguez Teruel & Barrio, 2019; The NewYorkTimes, 2017). Упркос свим ограничењима, оптужбама, претњама и казнама референдум о независности Каталоније, успешно је спроведен.

Према доступним подацима од укупаног броја грађана 5 313 564 њих 2 286 217 позитивно је одговорило на питање „*Да ли желите да постане независна држава у форми републике?*“ (Statista, 2017). С друге стране званичници Генералитета изнели су податак да 770 000 грађана није имало могућност да гласа због затварања бирачких места и конфисковања бирачког материјала од стране полиције Шпаније (Generalitat de Catalunya, 2017). Управо из тог разлога широм Каталоније организоване су демонстрације на којима су грађани указивали на прекомерну употребу силе и незаконито лишавање слободе (Generalitat de Catalunya, 2017). С друге стране шпански краљ Филип VI у свом обраћању јавности, пружа подршку влади Шпаније указивајући при томе на „демонстрацију неприхватљиве нелојалности“ Генералитета (Politico, 2017). Политичка ситуација додатно је закомпликована предлогом Пуђдемонта да Парламент Каталоније усвоји „Унилатералну Декларацију о независности“ (шпа. *Declaración Unilateral de Independencia*) већином гласова изабраних посланика, што је и делимично остварено 27. октобра 2017. године. Међутим неслагање појединих парламентарних политичких партија (ЦУП) о потенцијалном дијалогу са шпанском владом и залагање за привременим суспендовањем Декларације, негативно се одразило на читав законодавни поступак усвајања овог акта сецесије Каталоније.

Угрожавање националне безбедности Шпаније покушајем једностране сецесије Каталоније, доводи до примене низа мера централних органа власти првенствено премијера и Сената. Наиме по први пут у историји активираан је члан 155 став 1 Устава Шпаније којим се прописује „*ако аутономна заједница не поштује наметнуте обавезе Уставом и законима или делује на начин који озбиљно штети интересима Шпаније, Владе, након подношења жалбе председнику аутономне заједнице и не добијања задовољавајућег одговора, може након одобрења апсолутне већине Сената, предузети неопходне мере ради приморавања да испуни наведене обавезе у циљу заштите општих интереса*“ (The Spanish Constitution, 1978). Сходно томе 21. октобра 2017. године шпански премијер Маријано Рајои објављује да се распушта регионални Парламент и Владу Каталоније при чему централне власти сагласно члану 155 Устава преузимају директну контролу над овом регијом (El País, 2017). Посебно интересантно упозорење у контексту нарушавања националне безбедности Шпаније, упућено је од стране министра одбране Педра Моренеса (шпа. *Pedro Morenés*) који је још након првог референдума изјавио да ће шпанске оружане снаге интервенисати ако би се „национално јединство“ довело у питање.²⁵¹ С друге стране Уставни суд Шпаније укида Декларацију о независности док су званичници Парламента Каталоније уз прећутно одобравање спроводили припреме за нове изборе. Сходно томе ради

²⁵¹ Опширније у: El Singular, 2014.

покушаја превазилажења сецесионистичке кризе усвојена је одлука о расписивању регионалних избора који ће се одржати 21. децембра 2017. године.

Као једино одговорне за покушај сецесије, шпански органи власти сматрају главне представнике извршне власти Каталоније на првом месту Карлеса Пуђдемонта и чланове његовог кабинета. Реакција представника националних институција (Врховни суд Шпаније) на усвајање Декларације о независности, подразумевала је оштре санкције које су наметнуте каталонском сецесионистичком покрету (Agustín & Raftopoulos). Будући да су своје своје деловање наставили у егзилу (Брисел, Швајцарска, Шкотска) марта 2018. године издата је међународна потерница за лишавање слободе шест каталонских политичара укључујући Пуђдемонта којег су власти Немачке након хашшења на граници са Данском, одбиле да спроведу његову екстрадицију (Agustín & Raftopoulos). Политичке активности у егзилу некадашњег председника Генералитета, значајно су утицале на изборе за регионални парламент када су про-сецесионистичке политичке партије одржале већину посланичких места.

Резултати избора одржаних 21. децембра 2017. године јасно указују да сецесионистичке тежње грађана Каталоније нису умањене упркос свим репресивним мерама централних власти. Наиме про-сецесионистичке политичке партије Републиканска левица са освојених 32 места (21,4%) и листа Заједно за Каталонију са укупно 34 места (21,7) (Politico, 2017) поново су доминантне унутар парламента Каталоније што се негативно одражава на читаву уставну кризу која је започета 2006. године. Очигледан пример наставка сецесионистичких активности каталонских лидера представља посета новоизабраног председника Генералитета Куим Торе (кат. *Quim Torra*) свом претходнику Пуђдемонту у Берлину маја 2018. године. Том приликом Тора је изјавио да „никада нећемо одустати, нећемо прекинути наше напоре да председнику Пуђдемонту омогућимо функцију“ (El País, 2018). Тора експлицитно наглашава „видим себе као чувара председништва“ (El País, 2018) представљајући себе као прелазну алтернативу која треба да обезбеди повратак Карлеса Пуђдемонта. Науспрот томе премијер Маријано Рајои (Народна партија) и Педро Санчез²⁵² (Шпански социјалисти) у својој заједничкој изјави наводе да ће спречити сваки покушај стварања паралелних политичких структура изван закона а самим тим и одговорити на повреду Устава Шпаније (El País, 2018). Сходно томе различито тумачење националне суверености Шпаније и аутономије Каталоније представљају главна питања будућег политичког дијалога представника централних и регионалних органа власти који треба да се одвија у оквиру Устава унутар кога су дефинисане основне вредности које се штите националном безбедношћу.

Испуњење сецесионистичког циља који је дефинисан легитимном подршком грађана Каталоније исказаном референдумом о независности 2017. године, ограничава низ фактора од којих је најважнији, међународно признање. Наиме представници сецесионистичког покрета Каталоније нису упутили ни један захтев за признање осталим државама нарочито чланицама Европске уније иако су неке од њих (Немачка, Белгија) пружиле уточиште појединим лицима оптуженим за побуну и нарушавање уставног поретка (националне безбедности) Шпаније. Сходно томе право на политичко самоопредељење Каталонаца упркос позивању на случај Косова и Метохије (као и Шкотске, Квебека) није довољан услов за стицање државности чиме се потврђују

²⁵² Представник највеће опозиционе партије у парламенту Шпаније.

претпоставке конститутивне терорије а тиме и предсудан утицај међународног признања на остваривање сецесионистичког циља.

Барселону као главни и један од већих медитеранских градова, насељава две трећине становништва Каталоније што је допринело да постане центар привредног развоја читавог региона. Осим тога градови/покрајине Жирона (кат. *Girona*), Љеида (кат. *Lleida*) и Тарагона (кат. *Tarragona*) остварују значајан удео у укупним привредним активностима делимично базираним на експлоатацији природних ресурса (на првом месту у туристичке и спортско-рекреативне сврхе). Наиме према званичним подацима највећи удео у бруто домаћем доходу Каталоније²⁵³ чине: производња хране и пића 12,8%; туризам 12%; енергија 7,8%; метал 7,6%; производња дрвета и папира 4,0 % (Generalitat de Catalunya, 2022a). Барселона као и остали градови Каталоније убрајају се међу најпосећеније европске дестинације са забележеним посетама око 20 милиона туриста годишње. Од посебног значаја за спортско рекреативне делатности представља чињеница да је Каталонија највеће скијашко подручје унутар Шпаније судећи према подацима из 2021. године где је расположиво 10 скијалишта, 126 ски лифтова, 2746 снежних топова на преко 222 километара скијашког подручја (Institut d'Estadística de Catalunya, 2022). Сходно томе огроман природни потенцијал Каталоније позитивно се одражава на економски просперитет и читав систем вредности који се традиционално ослања на специфична идентитетска обележја.

Геопросторну дистрибуцију водних ресурса Каталоније одликује велики број река и језера која већински припадају сливу Средоземног мора.²⁵⁴ Наиме хидролошку мрежу Каталоније чини 367 речних делова који чине групу водених маса у категорији река при чему припада унутрашњем сливу (басену) и 119 басенима реке Ебро (кат. *de l'Ebre*), Гарона (кат. *la Garona*) и Сеније (кат. *la Sénia*) (Agencia Catalana del Agua, 2022). Река Ебро образује највећу хидролошку мрежу, имајући у виду да је дуга 900 километара од којих 108 км пролази кроз каталонску територију (Utrera Domínguez, 2014). С тим у вези на простору Каталоније разликују се четири типа хидролошких мрежа:

1. мрежа Пиринеји-Ебро – обухвата реке (нпр. Сегра која пролази кроз град Леиду) чији је проток максималан у периоду (април и јул) топљења снежних врхова Пиринеја;
2. мрежа источних Пиринеја и Средоземног мора – обухвата реке које извиру у врховима Пиринеја и уливају се директно у Средоземно море као што је река Флувиа;
3. медитеранска мрежа – обухвата реке које извиру у приобалним планинским венцима;
4. атланска мрежа – налази се на крајњем северозападу Каталоније и након преласка долине Вал де Арн (кат. *Vall d'Aran*) улази на територију Француске да би се улила у Атлански океан (Utrera Domínguez, 2014:14).

У зависности од еколошких и функционалних карактеристика регистровано је 12 типова река од планинских бујучних до обалних бујуца (Agencia Catalana del Agua, 2022). Релативно кратка дужина река и стрм нагиб основи су узрок појаве бујичних поплава које се интензивирају у кишним периодима године. Штавише од 248 река које припадају унутрашњем басену њих 56 последњих неколико година показују изразите

²⁵³ У 2019. години остварен је бруто домаћи доходак од 205,5 милијарди евра (Generalitat de Catalunya, 2022).

²⁵⁴ Осим реке Гароне која се улива у Атлански океан.

хидроморфолошке трансформације (Agencia Catalana del Agua, 2022) настале услед прекомерне експлоатације и климатских промена.

Паскуал и сарадници (Pascual et al., 2015) објашњавају да Каталонија због својих географских предиспозиција (годишња количина падавина креће се од 900 до 1200 мм на влажним великим надморским висинама и до 500-700 мм на сувим приобалним подручјима) представља добар пример негативног утицаја климатских промена на водне ресурсе лоцираних на Медитеранском басену. Регионалне студије засноване на историјским метеоролошким подацима, потврђују тренд раста средњих вредности температуре у Каталонији у последњих неколико деценија (1950-2008) од 0,18 до 0,23 степена целзијуса по деценији (Pascual et al., 2015). Штавише предвиђања последица климатских промена издатих од стране Метеоролошке службе Каталоније упозоравају на значајно повећање средње годишње температуре до 4 степена целзијуса до краја века, нарочито у летњим месецима (Pascual et al., 2015). Управо из тих разлога, нарочито због повезаности са квалитетом водних ресурса, пољопривредна производња Каталоније, све чешће је угрожена.

Поред високе распрострањености водних ресурса, богат геодиверзитет Каталоније пружа могућност експлоатације великог броја минералних и не минералних сировина чије економске перформансе доприносе укупном БДП-у (Табела 17). Експлоатација калијумових соли најактивнија је подземна рударска активност укључујући операцију прераде минерала за потребе производње енергије нафтне платформе Казабланка на обали Тарагоне (Reñuelas et al., 2021). С друге стране рударство Каталоније искоришћено је за потребе културног туризма где су две иницијативе добиле статус геопарка од стране УНЕСКО-а и то: Рударски и геолошки парк централне Каталоније (2011.год) и Геопарк Конца де Тремп Монтенц (кат. *Conca de Tremp-Montsec Geopark*) током 2018. године (Reñuelas et al., 2021). Осим подземних, искоришћење површинског дела земљишног природног ресурса, повољно се одражава на високи економски статус Каталоније у односу на остатак Шпаније.

Табела 17. Производња минерала у Каталонији током 2016. године (подаци Института статистике Каталоније и Министарства енергије, туризма и дигиталне агенде)

Производња минерала (у еврима)	
Производња енергије	29,077,782
Металични минерали	0
Неметалични минерали	274,663,679
Производи из каменолома	101,523,585

Извор: Reñuelas et al., 2021:4.

Као изузетно профитабилна грана привреде, пољопривредна производња базирана на експлоатацији земљишта,²⁵⁵ представља један од главних покретача економије

²⁵⁵ Геологија Каталоније одликује се високом разноликошћу (геодиверзитет) минерална и других сировина значајних за одржавање стабилног и високопродуктивног екосистема (Folch, 1976).

Каталоније. Историјски посматрано од 1982. године до данас регистроване су драстичне промене у пољопривредној производњи Каталоније при чему су смањене сувеземне површине за 301 921 хектара са истовременим повећањем површина (47 137 хектара) које се наводњавају (Majoral i Moliné, 1986; Peñuelas et al., 2021). Штавише модернизација пољопривредне производње усмерена је у правцу примене савремених стандарда одрживог развоја у коме органски производи заузимају доминантно место (Табела 18). С тим у току 2000. године укупна површина намењена органској производњи износила је 10 827 хектара док је 18 година касније тај број износио 210 818 хектара са већински заступљеним: пашњацима (69%); земљиште (20%); шуме (11%) (Peñuelas et al., 2021). Главни усеви су тзв. Медитеранска трилогија односно: винова лоза на 18 680 ha (8%), маслине на 8 395 ha (4%) и житарице и махунарке на 7 461 ha (3,5%) (Peñuelas et al., 2021). Интензиван раст производње захваљујући индустријализацији позитивно се одражава и на остале гране пољопривреде, што посматрано у ширем контексту подиже вредност природних ресурса овог најбогатијег северно-источног региона Шпаније.

Табела 18. Модернизација органске производње у Каталонији

Еволуција органске производње						
	2000	2001	2005	2010	2016	2018
Укупна површина органске пољопривреде	10,827	50,789	54,189	83,506	171,937	210,818
Употребљива органска пољопривредна подручја *	6 945	43,544	41, 820	67,543	152,741	186,997
Површина органских усева **	/	5 217	9 348	17,903	34,914	41,230
Број произвођача	327	552	683	1247	2496	2889

* шумска површина, шикара и дивља сеча ** површине органских шума, шикара и дивље сече – органски пашњаци, ливаде и подручја за исхрану.

Извор: прилагођена верзија Peñuelas et al., 2021:8.

Каталонија представља други по реду регион (одмах после Андалузије) по производњи органског меса а самим тим и прераде хране и агро-прехранбене индустрије (Acess to land, 2022). Поред брзог развоја агро-индустријске производње унутар Каталоније забележен је тренд развоја агроекологије и др. сродних модела производње, прераде и маркетинга који су допринели ублажавању последица економске кризе 2008. године (Acess to land, 2022). Главну улогу у процесу органске производње има Каталонски

савет за органску производњу (кат. *El Consell Català de la Producció Agrària Ecològica, ССРАЕ*) који функционише у оквиру Министарства пољопривреде, сточарства и риболовства, хране и животне средине као дела Генералитета (ССРАЕ, 2022). Осим тога свеже воће представља један од водећих пољопривредних производа Каталоније у погледу економског значаја, површина и важности у производњи Европе и Шпаније (Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, 2022). Захваљујући условима Медитеранске климе, са преко 55 000 хектара воћних површина у Каталонији се произведе милион тона јабука, нектарина, крушке и брескве (Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, 2022). Стога према подацима Регионалног министарства за климатске акције, храну и рурарни програм, Каталонија извози 65% (од укупне домаће производње) слатког воћа и цитруса на високо захтевна страна тржишта, првенствено у Немачкој, Француској, Великој Британији и Холандији (Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, 2022).

Поред извоза воћа, последњих неколико година рибарство као грана пољопривреде бележи висок профит при чему се у каталонским водама изловљава а затим и испоручује тржишту око 250 врста риба намењених људској исхрани (Peñuelas et al., 2021). Према подацима из 2018. године укупно 16 врста чини 80% улова док две врсте риба (сардина и ринглице) заузимају 52% (Peñuelas et al., 2021). Генерално посматрано пољопривредна производња базирана на одрживој експлоатацији природних ресурса, доприноси првенствено социо-економском благостању грађана Каталоније а потом и читаве Шпаније.

Богат биодиверзитет који одликује подручје Медитерана и јужног дела Пиринеја, једним делом одсликавају раскошни шумски екосистеми (ресурси) који се између осталог доводе у везу са читавим друштвеним прогресом. Пеикс (Peix, 1999) наглашава да структура природног пејзажа Каталоније одражава сложену интеракцију између људи, шуме и климе са историјском позадином регресивног уништавања шумских ресурса од почетка класичних цивилизација (преко 100 година) са наглим преокретом у погледу данашњег пошумљавања и опоравка шумских екосистема. Према подацима генерисаним у оквиру Еколошке шумске инвентуре Каталоније (кат. *Inventari Ecològic Forestal de Catalunya*) на простору Каталоније шуме заузимају површину од 1 931 334 хектара заједно са другим дивљим површинама што чини скоро 60% територије изнад шпанских (52%) и европских просека (47%) (Saura Martínez de Toda & Piqué Nicolau, 2006). Међутим укупна шумска производња у Каталонији чини 2% укупне пољопривредне производње у погледу бруто домаћег производа (Saura Martínez de Toda & Piqué Nicolau, 2006). Прерада дрвета и дрвне масе заузима 30% укупне економске вредности шумске производње док лов и риболов учествују са 40% (Saura Martínez de Toda & Piqué Nicolau, 2006). Управљање шумским и другим расположивим природним ресурсима на простору Каталоније регулисано је низом законских прописа и регулатива сагласних високим стандардима Европске уније.

6.2.1 Европски стандарди управљања природним ресурсима

Одрживо управљање природним ресурсима на простору северноисточне шпанске регије најбољи су показатељ успешног балансирања између све већих потреба друштва за њиховим коришћењем и очигледних ограничених капацитета животне средине. Стање водних ресурса у Каталонији значајно је побољшано од момента примене одредби Оквирне директиве о водама Европске уније (Peñuelas et al., 2021). Наиме последињих 20 година запажа се подизање квалитета у контексту повољних физичко-

хемијских карактеристика многих река и језера које настају услед ефикасног пречишћавања (97%) отпадних вода из урбаних средина (Peñuelas et al., 2021). С друге стране постоји тенденција да се инпути које тренутно примају реке могли да се разблаже и интегришу у животну средину ако се распореде у богате речне системе, као што је то случај у многим централно европским државама, али када је у питању Каталонија низак ниво протока воде и концентрација отицаја на одређеним местима доводи до еутрофикације, што се може одразити на укупан квалитет водних ресурса (Agència Catalana de l'Aigua, 2013) и са њима повезане сложене екосистеме.

Управо из разлога заштите животне средине, Генералитат је 2018. године донео Стратегију природног наслеђа и биодиверзитета Каталоније (кат. *Estrategia del patrimoni natural y la biodiversidad de Catalunya*) којом се предвиђу механизми заштите природних ресурса које треба постићи до 2030. године у складу са Конвенцијом УН о биолошкој разноврсности и Стратегији биодиверзитета ЕУ. Основни принципи предвиђени Стратегијом, укључују: познавање и управљање информација природном наслеђу; очување станишта, врста и еколошких процеса; преорјентација територијалног модела; примена секторских политика; административна структура и правни оквир и друштвена укљученост (Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori, 2022). С тим у вези ради што ефикасније примене наведених принципа Генерални директорат за политику животне средине Каталоније основао је Технички секретаријат са функцијом координације, праћења и евалуације (Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori, 2022). Дакле очување природног наслеђа тј. расположивих ресурса опредељујуће је утицало на даљу разраду и усвршавање система еколошке безбедности.

Систем заштићених природних подручја Каталоније (кат. *El Sistema de Espacios Naturales Protegidos de Catalunya, SENP*) представља основи елемент у процесу заштите природних ресурса и биодиверзитета на простору Каталоније. Систем заштићених природних подручја сачињава 184 природних простора унутар којих је представљена разноликост животне средине и формација у данашњој Каталонији од високих планинских масива и приморских равница до евро-сибирских шума, полупустиња и морских простора (Generalitat de Catalunya, 2022b). Укупна површина ових природних простора износи 960 102 хектара и приближно одговара 30% територије док се морски простори простиру на 77 818 хектара (Generalitat de Catalunya, 2022b). Успостављање заштићених природних простора руковођено је потребом ублажавања притиска друштва и њихових активности на квалитет природних ресурса Каталоније.

Категоризација заштићених природних подручја Каталоније спроведена је према степену угрожености при чему је висок степен заштите додељен неколико територијално различитих природним целинама распоређених широм Каталоније (Табела 19). Посебно значајну улогу у систему заштите природних подручја заузимају међународне (нпр. УНЕСКО, УНЕП) и регионалне организације које путем сложених пројекта обезбеђују значајну логистичку, стручну и финансијску подршку локалним властима.

Табела 19. *Степен заштите природних подручја Каталоније*

Категорија	Форма заштите у Каталонији	Заштићена подручја
------------	----------------------------	--------------------

		2005	2008
I	Строги резерват природе	0,3	0,2
II	Национални парк	2,1	1,4
III	Природно место од интереса	1,7	1,1
IV	Делимични резерват природе Природни резерват дивљих животиња	2,3	1,6
V	Парк природе, периферна заштићена подручја, природна подручја од интереса, подручја у мрежи Натура 2000 ²⁵⁶	93,6	95,7

Извор: Catalan Institution of Natural History цитирано у Peñuelas et al., 2021:30.

Високе економске перформансе природних ресурса распоређених на територији Каталоније, у великој мери одраз су примене политике одрживог развоја у свим сегментима процеса управљања. Сходно томе савремени приступ управљања природним ресурсима подразумева иновативна решења у кључним секторима јавног деловања првенствено пољопривреди²⁵⁷ и политици управљања водама.²⁵⁸

Институт за статистику Каталоније у сарадњи са Министарством за климатску акцију, храну и руралну агенду и Надзорним саветом за одрживи развој (кат. *El Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de Catalunya, CADS*), надлежни су да заједно са осталим институцијама Каталоније воде статистичку евиденцију о поштовању индикатора одрживог развоја, предвиђених Агендом 2030 УН²⁵⁹ и циљевима одрживог развоја Европске уније. Наиме индикатори/циљеви одрживог развоја Каталоније сврстани су у 17 различитих категорија, и то: без сиромаштва; нула гладних; добро здравље и благостање; квалитет образовања; родна једнакост; чиста вода и санитарија;

²⁵⁶ Представља европску еколошку мрежу (енг. *European environmental network*) коју сачињавају посебна подручја у којима обитавају угрожене биљне и животињске врсте.

²⁵⁷ Орјентација Заједничке пољопривредне политике усмерена је ка промоцији еколошки прихватљиве пољопривреде са фокусом на очување европског биодиверзитета (Generalitat de Catalunya, 2012). Пример овог циља представља сет агроеколошких мера путем којих се обезбеђује субвенционисање пољопривредника који добровољно помажу очувању природног наслеђа (Generalitat de Catalunya, 2012).

²⁵⁸ О побољшању квалитета водних ресурса у складу са Оквирном директивом ЕУ за воде (енг. *EU Water Framework Directive, 2000/60/EC*) говори податак да је од анализираних 367 речних јединица њих 20% премашује праг доброг еколошког статуса (Generalitat de Catalunya, 2012).

²⁵⁹ Поређења ради Република Србија је потписница Миленијумске декларације УН из 2000. године на основу које се дефинишу циљеви одрживог развоја Агенде 2030. У извештају „Србија и Агенда 2030“ који је доступан јавности, мапирани су стратешки оквири неопходни за постизање циљева одрживог развоја. У једном делу извештаја представљени су резултати мапирања за стратешки оквир у вези са циљевима одрживог развоја из области заштите животне средине и борбе против климатских промена. Међутим Вујошевић (Vujošević, 2003) напомиње да је у Србији након 2000. године могуће препознати привредни „раст без развоја“. Један од већих проблема који је ограничавајуће деловао на социоекономску динамику тиче се примене постсоцијалистичких транзицијских дома у виду приватизације, дерегулације, маркетинга и децентрализације (Vujošević, 2003).

приступачна и чиста енергија; достојанствен рад и привредни раст; индустрија иновације и инфраструктура; смањена неједнакост; одрживи градови и заједнице; одговорна потрошња и производња; климатска акција; подводни живот; живот на земљи; мир, правда и јаке институције; и партнерство за постизање циљева (Institut d'Estadística de Catalunya, 2022). Генерално посматрано већи део циљева одрживог развоја директно се тиче одговорног коришћења (експлоатације) природних ресурса при чему се указује да дугорочни економски просперитет Каталоније није могућ уколико се наруши природна равнотежа која влада између екосистема, појединца и друштва у целини.

Уколико сецесионистичке тежње грађана Каталоније повежемо са економским аспектима привредног раста, долазимо до закључка који потврђују полазне претпоставке Теорије равнотеже страха и економског прорачуна, а то је да „напредне групе у напредном региону не желе да финансирају централни буџет јер користи од касније расподеле нису правични и једино решење таквог стања представља независност региона“.

6.2.2 Проблем рецесије Шпаније и неуједначене дистрибуције прихода остварених експлоатацијом природних ресурса

Политичка економија покушаја сецесије Каталоније поред осталих фактора (национални идентитет, језик, култура), заузима доминантно место у унутар државној кризи и негативним последицама које се остврајују по националну безбедност Шпаније. Ради постизања што већег степена систематичности у погледу описивања напора сецесионистичког покрета Каталонаца у представљању економских предности независности као и прихватању од стране већег дела каталонског друштва, неопходно је размотрити два феномена у економском развоју Шпаније последњих 20 година (Higuera et al., 2014). *Први* феномен обухвата период од 1994. године до 2007. године када је забележен највећи и најбржи економски раст Шпаније у новијој историји (Higuera et al., 2014). *Други* је значајан по догађају из 2008. године када се земља нашла у дубокој економској кризи и рецесији која се није поновила од краја грађанског рата (Higuera et al., 2014). Сваки од наведених феномена економске природе, оставио је за собом низ неразјашњених околности у вези са заслугама опоравка и теретом који су поднели најразвијенији региони Шпаније, у овом случају Каталонија.

Реструктурирање националне привреде и увођење евра као званичне валуте,²⁶⁰ позитивно је утицало на раст јавних прихода свих друштвених администрација а нарочито региона (Higuera et al., 2014). Наиме приходи регионалних влада расли су брже од прихода централне владе управо због чињенице да су већину пореза генерисаним имовинским бумом прикупле регионалне администрације при чему је упоредо са тиме финансијским споразумима дошло до делегирања више ресурса са централне на регионалне владе (Higuera et al., 2014). С друге стране смањење каматних стопа и отварање великог броја радних места током периода експанзије, драстично су смањили јавну потрошњу централне владе која је тих година одлазила на отплате и незапосленост док је раст БДП-а и запослености омогућио пораст јавне потрошње (Higuera et al., 2014). Истовремено јединствена и јака економија Каталоније према речима Салвадоре Етапа Триаиа (Triaya, 2009), одликовала је

²⁶⁰ Шпанија заједно са осталим тадашњим чланицама ЕУ, уводи валуту евро 1. јануара 1999. године

разноврсност индустријске базе, висок степен економске отворености, трговинско средиште у Шпанији са високим логистичким потенцијалом на Медитерану, предузетничка традиција са сегментом динамичких извозно оријентисаних компанија, висок животни стандард, добра ниво људског капитала и неки од најнапреднијих образовних и истраживачких центара. Такође стране инвестиције и коришћење развојних фондова Европске уније умногоме су допринела брзом развоју читаве државе и њених региона.

Светска економска криза 2008. године потпуно је урушила дотадашње високе стандарде фискалне политике који су донекле ублажили неповољне политичке догађаје у погледу Статута аутономије Каталоније. Предвиђени раст БДП Шпаније за 2008. годину био је 3,1% док је реалан раст износио свега 1% и врхунац је била 2009. године када је смањен за 3,6% (Dankowski, 2018). Тренд пада шпанске привреде настављен је и током друге деценије 21. века имајући у виду да је према подацима Националног института за статистику Шпаније забележена рецесија у просеку од 2,9% све до 2014. године када је БДП почео постепено да се опоравља и расте (Instituto Nacional de Estadística de España, 2022). Криза је изазавала колапс јавних прихода који је због природе регионалног система финансирања Шпаније имао одложени ефекат на приходе региона (Higuera et al, 2014). Сходно томе економски диспарат између Каталоније и Шпаније током светске финансијске кризе додатно је појачао сецесионистичке тежње о чему сведоче демонстрације и све чешће повике Каталонаца „Шпанија нас краде“ (кат. *Espanya ens roba*).

Кааткорочне негативне последице рецесије по економију Каталоније утицале су на пораст незапослености нарочито у периоду од 2006. до 2011. године у опсегу од првобитних 6% па до 24% људи који су остали без својих радних места (Dowling, 2013:133). Средња класа традиционално наклоњена сецесионистичким идејама независности Каталоније, претрпела је највећи део штете имајући виду да је продубљен јаз између богатих и сиромашних (Dowling, 2013). Дескуенес (Desquens, 2003) наводи да шпанска држава узима огроман проценат каталонског БДП-а путем пореза који се затим користи за пружање услуга истој тој регији као и другим не тако продуктивним као што је то Каталонија. Треба напоменути да је Каталонија одговорна за 25% укупног пореза Шпаније, више него ли било који други регион док истовремено прима мање јавних инвестиција од државе (Desquens, 2003). Одлука тадашњег премијера Рахоја лидера Народне партије да наметне мере штедње свим регионима, додатно је утицала на раст подршке рецесије унутар каталонског друштва (Dowling, 2013). Управо је строга штедња наметнута од стране централних власти уједно означила Шпанију као страну екстрактивну силу која каталонски народ кошта 10% БДП-а годишње (Dowling, 2013). Насупрот томе Хигуеруела и сарадници (Higuera et al, 2014) објашњавају да је порески систем Шпаније доноси доста користи Каталонији односно БДП- по глави становника знатно је виши изнад осталих региона, просечно 19%. Наиме ако је унутар Шпаније Каталонија успела да добије виши приход по глави становника, не само у поређењу са остатком Шпаније већ и са главним европским земљама, логично је закључити да би ван Шпаније ствари биле знатно горе (Higuera et al, 2014). Другим речима порески приходи независне Каталоније били би знатно мањи од њених данашњих прихода јер би по свој прилици њен БДП драматично опао барем у почетним фаза независности (Higuera et al, 2014). Дакле очување централног система фискалне политике више би користило самим аутономним регионима нарочито због обавезе финансирања јавне потрошње која би случају рецесије превазишла тренутне капацитете и тиме започела циклус дужничког ропства.

У години одржавања првог референдума о независности (тзв. консултација) Генералитат је представио јавности документ „Бели папир о националној транзицији Каталоније“²⁶¹ који садржи низ питања у вези прво са отцепљењем од Шпаније а затим и успостављањем институција нове државе. Аутори документа објашњавају да би посматрано са социо-економског аспекта нова држава не би имала фискални дефицит (у просеку око 16 милијарди евра) и тиме последично омогућило Генералитату додатна средства од око 6% каталонског БДП-а (Government of Catalonia, 2014). Један део документа посвећен је анализи будуће монетарне политике и неопходности очувања евра као јединствене новчане валуте и тржишта Еврозоне. Међутим у случају одбијања чланства од стране Европске централне банке дошло би до значајног поремећаја финансијског система Каталоније што је реалан ризик имајући у виду реакцију водећих чланица ЕУ на покушај сецесије ове шпанске регије током 2014. и 2017. године.

Према мишљењу појединих аутора (Guinjoan & Cuadras, 2011; Diaz-Giménez & D'íaz-Saavedra, 2017), трошкови потенцијалне независности Каталоније дугорочно посматрано проузроковали би пад регионалног БДП-а у просеку од 4% до 23%. Наиме највећи пад каталонског извоза, као главног извора БДП-а, најпре би подразумевао смањење извоза у остатак Шпаније не само због „бојкота“ производа већ и тзв. граничног ефекта својственог новој држави (Higuera et al, 2014). Осим тога гранични ефекат не подразумева само успостављање физичких баријера или царина на кретање робе, људи и капитала већ и политичких граница између тада две различите државе (Higuera et al, 2014). Многи трговински аранжмани Шпаније који сада постоје са чланицама ЕУ и другим државама широм света у којима учествује и Каталонија као аутономни регион, били би промењени односно требало би успоставити сасвим нове, уз извесне међународне гаранције. С друге стране аргументи присталица сецесије (нпр. Вилсон иницијатива)²⁶² напомињу да је стратешки циљ Каталоније останак у Европској унији као и задржавање евра ако званичне валуте. Штавише експерти из области економије Каталоније све чешће указују на могућност потписивања уговора налик на онај са Монаком или другим микро државама а све у циљу одржавања стабилним европски финансијски систем.²⁶³ Међутим теоријски посматрано Шпанија као једна од водећих чланица ЕУ поседује право вета на чланство нових држава, што би у случају Каталоније био логичан политички потез тј. одговор на угрожавање националне безбедности. Дакле политичка економија сецесије Каталоније у садашњим националним и међународним околностима, није одржива за разлику од случаја Косова и Метохије где су водеће силе омогућиле а затим и тренутно одржавају тзв. албанску независност.

²⁶¹ У документу се наводи да управљање природним ресурсима првенствено водним, треба спровести тако да обе државе кроз заједничку комисију остваре део суверености у мери у којој је одређени ресурс расположив на националној територији. С друге стране сва суверена права територијалних вода и експлоатације приобалних и обалних редурса, припадају искључиво Каталонији.

²⁶² Организација званично основана 2012. године под симболичним именом, окупља велики академички из области политичких наука и економије са циљем промоције сецесије Каталоније и тзв. охрабривање Каталонаца у процесу остваривања права на самоопредељење.

Опширније на: <http://www.wilson.cat/en/qui-som/manifest-dels-14-punts.html>

²⁶³ Опширније: Rтve, 2017.

6.3 Јединствени етно-културни идентитет Каталонаца у снажној политичкој арили Шпаније

Бурна историја каталонског национализма чији се корени могу пронаћи у периоду Средњег века, засновани су на наротивима који славе Каталонију као јединствену територијалну и културну целину све до модерног доба и њеног суноврата (Varagas, 2015). Губернау (Guibernau, 2017) наводи да је све до раног 18. века Каталонија поседује висок степен аутономије углавном због уније са Арагоном 1137. године која је признала одвојене политичке идентитете и њихову растућу међународну истакнутост и моћно медитеранско царство, изграђено на трговинском успеху. Након снажне афирмације каталонског етно-културног идентитета уследио је период његовог потискивања и фаворизовања универзалног осећаја шпанског јединства којег су промовисале истакнуте личности фашистичке диктатуре све до процеса глобализације. Борба против фашистичког режима генерала Франка испреплетана је са захтевима за националним, језичким и културним плуралитетом (Dowling, 2012). Међутим упркос континуираном изазову националног одређивања Шпаније и облика територијалне организације током претходна два века, покрет за независност никада није био распрострањен у каталонском национализму (Amat, 2018) С тим у вези Краус и Вегес-Гифра (Kraus and Vergés-Gifra, 2017) објашњавају да је недавни успон новог сецесионизма у западној Европи упућује на закључак да динамика глобализације и транснационалне интеграције подстичу тежње за променом политичких граница насталих у преддемократским временима.

Почетак 21. века карактерише реформулација односа између језика (као симбола етничке припадности) и националног идентитета у Каталонији (Woolard, 2016). Паралелно са поновном актуелизацијом националистичких наратива каталонског друштва, покренут је процес политичких промена које генеришу све популарнији лидери каталонског сецесионистичког покрета. Језик је кључан за мобилизацију каталонског националистичког покрета користећи при томе културне вредности, симболе и митове као кључне елементе изградње нације (Roller 2002:274). Управо је транзиција од национализма ка сецесионизму представљена као логичан процес унутар каталонског друштва изложеног различитим врстама тзв. политичких и економских дискриминација упућених од стране централних власти.

Будући да каталонски језик представља окосницу јединственог националног идентитета, Статутом аутономије из 1979. године уведен је низ закона и процедура којима се омогућава контрола образовног система од стране регионалних власти. Тако на пример Закон о нормализацији језика у Каталонији (кат. *Llei de Normalització Lingüística a Catalunya*) који је усвојен 1983. године и Закон о политици језика (кат. *Llei de Política Lingüística*) из 1998. године, садрже решања којима се промовише употреба каталонског језика у систему високог образовања и међу предузећима (Vila, 2011; May, 2012; Loureiro-Rodriguez et al., 2013). Штавише поменути законима омогућава се тзв. индивидуализовани третман у виду коришћења кастиљанског језика током наставног рада са студентима који то захтевају. Међутим одлука Уставног суда Шпаније (2010) донесена поводом Статута аутономије Каталоније из 2006. године којим се потврђује употреба каталонског језика у образовном систему али исто тако упозорава да треба обратити пажњу на кастиљански језик и његов третман у школској и свакодневној комуникацији. Пајеро (Payero, 2015) наводи да је Уставни суд потврдио различите природе каталонске и шпанске нације при чему је прва културна и историјска а друга правна. С друге стране употреба шпанског језика у образовном систему Каталоније

није на задовољавајућем нивоу о чему сведочи и одлука Врховног суда Шпаније (El Pais, 2021) о обавези вишечасовне употребе шпанског језика у регионима где програми за учење дају предност каталонском језику.

Политика каталонске владе у првим деценијама 21. века инспирисана је пре свега тзв. прагматичним каталонизмом односно фокусирању на институционалној подршци јачању осећаја јединственог националног идентитета у свим сферама друштва. Стога сецесионистички покрет Каталонаца у преломним тренуцима политичке кризе (регионални избори) унутар Шпаније користи прилику да појача социјалну кохезију кроз наглашавање идентитетске а тиме и егзистенцијалне угрожености. Демонстрације назване Ла Диада (кат. *La Diada*) одржане 11. септембра 2012. године најбољи су показатељ друштвене мобилизације покренуте поводом испуњења сецесионистичког циља Каталонаца. Долвинг (Dowling, 2018) у раду „Раст независности Каталоније: територијална криза у Шпанији“ објашњава да је протест из 2012. године заправо тренутак када је дошло до кулминације дубоког друштвеног незадовољства међу присталицама сецесионистичког покрета, израз који се није поновио док су главне политичке партије настојале да поврате контролу. Аутор тврди да је после 2012. године идентитетски ланац постао све видљивији а друштвени све мањи. Сходно томе током 2012. године политичка агенда водећих странака Каталоније, била је одржавање референдума о независности у што краћем временском периоду.

Харгреавес (Hargreaves, 2003) у раду „Слобода за Каталонији? Каталонски национализам, шпански идентитет и олимпијске игре у Барселони“, објашњава да каталонски национализам није само функција интеракције између шпанске државе и Каталоније али и структуре каталонске политике уз приметно појављивање два извора сукоба (национализма против државе): између „национализујуће“ или државе домаћина и националне мањине с једне стране као и унутар националне мањине са друге стране (Hargreaves, 2003). Структура политичке конкуренције унутар националне мањине кључни је фактор у одређивању природе њене реакције на централну државу, која се креће од несарадње, сецесије и насиља до сарадње, флексибилности и учешћа у коалиционим владама (García Ferrando et al., 1994). С тим у вези напори савремене демократске Шпаније у процесу национализације сасвим су супротни од оних из ере генерала Франка и сада највише одговарају грађанском моделу (Hargreaves, 2003). Међутим резултати истраживања јавног мњења показују „успех“ грађанског модела национализације унутар Шпаније насупрот Каталонији. Наиме историјски посматрано у периоду од 1991. године до 2020. године проценат грађана који себе сматрају Каталонцима, бележи константан раст (Табела 20). Насупрот томе смањује се број грађана који себе сматрају *Шпанцима једнако као Каталонцима* највише у периоду усвајања Статута аутономије и одлуке Уставног суда Шпаније о укидању појединих чланова који носе обележје каталонског национализма.

Табела 20. *Еволуција субјективног осећаја националног идентитета у Каталонији (1991.-2020. године)*

	1991	1996	2006	2010	2011	2020
Једино Шпанац + више Шпанац него ли Каталонац	17,4	24,4	10,8	9,4	9,0	10,1

Једнако Шпанац и Каталонац	46,7	36,5	44,3	42,5	42,8	39,2
Једино Каталонац + више Каталонац него ли Шпанац	35,3	36,7	41,7	45,8	46,4	44,7

Извор: прилагођена верзија Argelaguet, 2021:429.

У политичком и друштвеном дискурсу на регионалном и националном нивоу покренутог поводом покушаја сецесије (и поштовање права на самоопредељење народа), присутна су спорења око главног и не тако једноставног питања, *Ко је Каталонац?* Харгреавес (Hargreaves, 2003:36) тврди да постоје објективни и субјективни критеријуми који дефинишу ко је Каталонац при чему се разликују по важности која им се придаје од стране грађана, као што су: способност да говоре каталонски језик, рођење у Каталонији, живот и рад у Каталонији, прилагођавање локалним обичајима, уважавање каталонских вредности, желе да буду Каталонци, бране вредности Каталоније. Генерално посматрано „аутохтони“ Каталонци знатно су захтевнији у својим дефиницијама јер наглашавају поштовање захтева идентификације са Каталонијом, више од објективних критеријума као нпр. да се говори каталонски језик (Hargreaves, 2003). С друге стране „неаутохтони“ Каталонци нису тако захтевни јер имају тенденцију да нагласе објективне критеријуме које припадницима њихове етничке групе тј. Каталонцима обезбеђују лакши приступ животу и раду у Каталонији (Hargreaves, 2003). Аутор наглашава да су ставови о овом питању у корелацији са степеном образовања појединаца, гласачким избором, припадности политичким партијама²⁶⁴ и старосном добу. Сходно томе млади, стари (они изнад средњих година), образованији и они који су чланови две националистичке политичке партије ЦиУ и ЕРЦ, нарочито су захтевнији и истичу позитивну идентификацију са Каталонијом као најважнијим критеријумом (Hargreaves, 2003). Према томе Ервин (Erwin, 2001) закључује да прецепција језика и његова функција у друштву у великој мери зависе од ширег друштвеног и политичког контекста.

Шпански политички живот често је обележен „разменом напада“ између шпанског и регионалног национализма (Muro & Quiroga, 2005). У складу са тим могуће је уочити изванредан степен дихотомије између етничких и грађанских дискурса шпанског национализма који су се мењали паралелно са политичким околностима (Muro & Quiroga, 2005). Либерална идеја Шпаније заузврат све више усваја демократску и мултикултуралну природу у историјском процесу који је имао веза са супростављањем националном католичком канону и политичким савезима које су прогресивне снаге оствариле са прериферним националистима током ауторитарних периода (Muro & Quiroga, 2005). Стога десничарске и левичарске идеологије међу државним партијама у Шпанији углавном су постале синоними за централистичке и децентралистичке позиције (Verge, 2013). Дакле управо су периферни (регионални) националистички покрети (првенствено у Каталонији и Баскију) дали снажан замањ афирмацији сецесионистичких тежњи са циљем мобилизације широк маса друштвених маса.

²⁶⁴ Ролер (Roller, 2002) наглашава да неке од препознатљивих карактеристика каталонског национализма елаборирају кроз објектив културне интеграције нарочито после 1980-тих година када је језичка политика служила као уједињујућа снага међу политичким партијама наклонених националистичком покрету.

Јачање национализма унутар каталонског друштва у последњих неколико деценија може се посматрати и као последица фискалне политике Шпаније према којој је Каталонији приписано знатно више улагања у централни буџет док су издвајања несразмерно мања. Стога сецесионистички покрет Каталонаца своју националистичку пропаганду темељи на историјским притужбама о „искоришћавању“ ресурса Каталоније ради мобилизације присталица идеје о суверености и независности ове шпанске регије. Дугогодишње обележавање националног дана Каталоније које се организује сваког 11. септембра у знак укидања статуса аутономије током рата за шпанско наслеђе (1702-1714), представници сецесионистичког покрета користе као прилику да интернационализују питање сецесије показујући при томе снажну унутрашњу подршку више милионског броја окупљених грађана.

У контексту позиционирања каталонског идентитета и питања последица независности на односе са државом домаћином и Европском унијом, Лобера (Llobera, 1990) објашњава да је каталонска културна ревитализација заправо „оружје“ које служи за одбрану од спољног утицаја или напада. Аутор даље наводи „... у изазовима постмодерне ере, културни модел треба да обезбеди не само начин посредовања у контрадикцији каталонског друштва *sensu stricto* већ и средства за повезивање са каталонским земљама, шпанском државом и Европском заједницом и светом у целини“. Слично мишљење заступају Ђордано и Ролер (Giordano & Roller, 2002:99) када тврде да се каталонске политичке партије крећу ка „европеизованом политичком дискурсу гледајући при томе Европу као алтернативни институционални канал за промовисање својих циљева и као пример друштвено-економске и политичке модернизације“.

Честе несугласице око појединих статусних питања између централних и регионалних власти, саставни су део процеса доношења одлука у оквиру Европске уније. Као један од начина већег учешћа регионалних влада у политичким дешавањима ЕУ спроводи се путем Европског комитета региона (енг. *European Committee of the Regions*). Интересантан податак представља одлука шпанских власти да у оквиру националне делегације буду присутни чланови из Мадрида и Барселоне као два града са високим бројем становника а тиме и политичким утицајем.²⁶⁵ Наиме репрезентативност Каталоније као најразвијенијег региона у оквиру институција ЕУ пре свега зависи од одлука органа власти Шпаније а све у оквиру највишег правног акта. Хоризонтална сарадња региона предвиђена Уставом из 1978. године ограничавајуће је карактера у контексту балансирања и потенцијалног ширења утицаја региона на штрб централних власти у оквиру ЕУ. Тако на пример осим централних власти многи региони Шпаније имају негативан став према предлогу Статута аутономије из 2006. године у којем су Каталонци представљени као посебна нација са свим привилегијама које тај статус подразумева (нпр. фаворизовање употребе каталонског језика). Сходно томе Моралес (Morales, 2013) наводи да је у периоду од 1978. године до 2005. године закључено само 20 (хоризонталних) споразума између шпанских региона. Осим тога питање билатералне сарадње аутономних региона у Европској Унији према одлуци Уставног суда из 2010. године, могуће је остварити искључиво ако се тиче „аутономне заједнице (региона)а не и других“ (Méndez, 2013). С тим у вези институције ЕУ пре доношења одлуке која ће имати утицаја на функционисање региона, имају обавезу да обавесте Комитет региона као ванинституционалну организацију симболичних надлежности.

²⁶⁵ Опширније у: The EU's Assembly of Regional and Local Representatives, 2022.

Сложени односи Шпаније и представника сецесионистичког покрета Каталоније, могу се тумачити као последица демократских процеса консолидације унутрашњег политичког стања већине европских држава. Наиме одржавање потенцијалне независности Каталоније било би могуће једино у оквиру чланства у Европској унији за коју је потребно испунити све услове прописане Споразумом о Европској унији (ЕУ, 2012). Међутим садашње политичке околности²⁶⁶ отежавају напоре каталонских лидера да кроз једнострани акт сецесије, налик на централно и источно европске државе у време колапса Совјетског Савеза, остваре своје право на самоопредељење при чему би јединствено тржиште ЕУ и Шенген зона компензовала све транзиционе опасности. Подршка водећих европских држава територијалној целовитости Шпаније након усвајања Декларације о независности из 2017. године, најбољи је показатељ да упркос покушају „виктимизације“ Каталонаца и позивања на „полицијску бруталност“ током организације референдума о независности као и позивање на случај Космета, међународно признање није у складу са интересима Европске уније.

Реакција појединих чланица ЕУ поводом ангажовања снага система националне безбедности Шпаније са циљем спречавања одржавања референдума, указује на неопходност покретања дијалога ради превазилажења тренутних антагонизама. Наиме тадашњи председник Европског савета Доналд Туск (енг. *Donald Tusk*) у интервјуу за медије непосредно пре усвајања Декларације о независности, упућује молбу председнику Генералитета Карлесу Пуђдемонту да „не саопштава одлуку која би онемогућила дијалог“ (Guardian, 2017). С друге стране занимљива реакција упућена је од стране одбора за спољне послове и питања ЕУ парламента Словеније, путем које се осуђује насиље шпанске полиције подржава право на самоопредељење али и позива на дијалог између Каталоније и Шпаније (Catalan News, 2017). Слично томе министар владе Шкотске Никола Стерџон (енг. *Nicola Sturgeon*) на годишњој конференцији за медије у Глазгову 2017. године наводи да Европска унија треба да осуди полицијску бруталност у Каталонији (BBC, 2017). Највећу пажњу Шпанске владе привукла је изјава белгијског премијера Чарлса Мишела да ЕУ треба да буде главни медијатор у Каталонској (сецесионистичкој) кризи. Управо због поменуте изјаве шпанске власти су позвале амбасадора Белгије на консултације ради мешања његове владе (тј. премијера) у унутрашње ствари Шпаније (Le Soir, 2017). Дакле сецесионистичка криза унутар Шпаније поново је актуелизовала питање остваривања права на самоопредељење националних мањина као и „прихватљивог“ одговора националних држава на безбедносну претњу угрожавања територијалне целовитости.

Осим појединачних реакција чланица ЕУ на организовање референдума о независности у Каталонији, као и у случају Косова и Метохије неколико невладиних организација учествовало је у полемици око употребе силе од стране шпанске полиције. Наиме истраживачи организације Хјуман Рајтс Воч (енг. *Human Rights Watch, HRW*) констатују да иако је „полиција имала судски налога да интервенише то не оправдава употребу насиља против мирних демонстраната“ (HRW, 2017). Осим тога Џон Далхуистен (енг. *John Dalhuisen*) из организације Амнести интернационал наводи да су „припадници Цивилне граде и Националне полиције Шпаније применили прекомерну и непотребну силу ради контроле нереди при чему је повређено на стотине мирних демонстраната“ (Amnesty International, 2017). Сходно томе позивајући се на извештаје ХРВ и АИ три посланика европског парламента (из Каталоније) упутило је Европској комисији неколико питања која се тичу полицијске бруталности у Шпанији

²⁶⁶ Треба напоменути да је Шпанија једна од важнијих чланица НАТО пакта.

и непократање истраге.²⁶⁷Званичан одговор шпанских власти није добијен али представници сецесионистичког покрета овим стратешким потезом интернационализују питање сецесије Каталоније сада у контексту наглашавања репресије Шпаније над становништвом које жели потпуну самосталност.

²⁶⁷ Опширније у: European Parliament, 2020.

6.4 Закључна разматрања

Случај покушаја сецесије Каталоније за разлику од Космета, Доњецка и Луганска поседује специфична обележја (један од главних чланство у ЕУ) која у суштини отежавају остваривање главног циља ове најбогатије шпанске регије. Сада већ једновековни државотворни процес изградње савремене демократске Шпаније прожет је сталним сукобом између представника унитаризма и заговорника широке аутономије Каталоније. Крај фашистичке диктатуре и режима генерала Франциска Франка званично је наступио доношењем Устава 1978. године према којем је уведена децентрализација система власти (формирање 17 аутономних региона) и практично делегирање државних надлежности регионима. Међутим реформа Статута аутономије Каталоније из 1979. године покренута је због више фактора унутрашње и спољне природе, од којих су често истицани економски развој, раст животног стандарда и тржишна либерализација. Будући да су лидери просецесионистичких политичких партија нарочито популарни након светске финансијске кризе, предлог новог Статута аутономије који је званично усвојен 2006. године у каталонском парламенту да би недуго затим био суспендован од стране централних власти, покреће читав низ политичких дешавања са кључним питањем независности Каталоније.

Да је незадовољство грађана Каталоније прилично велико, потврђују резултати оба референдума (2014. год. и 2017. год.) према којим је огромна већина изашлих пружила подршку лидерима сецесионистичког покрета и њиховој политици једностраног одвајања од шпанске државе. Уставом предвиђена реакција централних власти на угрожавање националне безбедности покушајем сецесије Каталоније предмет је спорења једног броја европских држава али без подршке сецесионистима што је кључна разлику у односу на случај Косова и Метохије.

Располиживост природних ресурса на простору Каталоније у великој мери је повезана са економским развојем и статусом најбогатије шпанске регије. Управо економске перформансе експлоатације расположивих природних ресурса заузимају водеће место у БДП-у Каталоније а тиме и буџета државе домаћина. Сходно томе као главна замерка Каталонаца односно проблем у сецесионистичкој кризи представљају буџетска издвајања и каснија дистрибуција прихода од стране централних власти која се сматрају непропорционалним а тиме и неодрживим.

Реформулација односа између централних и регионалних нивоа власти оптерећена је различитим националистичким наративима који у крајњем случају изнова покрећу политичке, економске и друштвене промене. Истицање јединственог етно-културалног идентитета Каталонаца препознатљив је образац деловања сецесионистичких покрета у Србији и Украјини што се може тумачити као историјски опробан метод примене права на политичко самоопредељење.

7. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

7.1 Остварени резултати истраживања

Компламентарна примена различитих техника за прикупљање већег броја података (анализа садржаја, анализа наратива, експертски интервју), омогућила је стицање продубљених увида у јединствену динамику сецесионистичког понашања одређених етно-културних група унутар Србије, Шпаније и Украјине. Упркос сложеној природи сецесионистичког процеса унутар националних држава специфичних по својим политичким, еколошко-економским и социјалним последицама генерисаних покушајем одвајања једног дела територије са расположивим природним ресурсима, резултати овог истраживања указују на најважније елементе који доприносе високом угрожавајућем потенцијалу сецесије као безбедносне претње.

Република Србија, као прва студија случаја, која се са проблемом сецесије Косова и Метохије суочава интензивно сада већ више од три деценије, представља основ за даљу компарацију сецесионистичке кризе у Шпанији и Украјини. Према резултатима истраживања политичке димензије (аспекта) покушаја сецесије Космета, почетком деведесетих година 20. века унутрашња нестабилност државног система формираног по комунистичким принципима јединственог федеративног устројства (шест република и две аутономне покрајине), доводи до масовне мобилизације сецесионистичких покрета. Штавише интервјуисани саговорници напомињу да је низак капацитет националних институција за решавање нагомиланих политичких, економских и друштвених проблема, умногоме подстицао захтеве етничких Албанаца (Арбанаса) за очување државотворних надлежности предвиђених укинутим Уставом из 1974. године. Поступци карактеристичних за прву фазу тзв. ненасилног отпора коју је предводио сецесионистички покрет „Демократски савез Косова“, имали су за циљ делегитимисање институција Републике Србије кроз њихово напуштање а потом и стварање „сопствених“ односно паралелних. С дуге стране реакција централних власти (привремено распуштање покрајинских органа) на сецесионистичке тежње косовских Албанаца иако правно допуштена само је донекле компензовала све изгледнију појаву насилних/терористичких облика борбе за тзв. независност Косова и Метохије. Саговорници нарочито напомињу да је улога међународне заједнице изузетно значајна и на крају пресудна у контексту читаве дисолуције Југославије и неизбежно Републике Србије као њеног највећег сукцесора. О више него субјективној улози међународне заједнице предвођених Сједињеним Америчким Државама и НАТО пакту у тзв. решавању статуса Космета, сведоче бројни документи (национални и међународни) у којима се агресија 1999. године тумачи као акт отимања дела територије сувереној и независној држави.

Преседан који је обелжио почетак 21. века када је сецесионистички покрет косовских Албанаца јужни део територије Републике Србије прогласио независним, према мишљењу саговорника није могао да се заустави. Како се истиче први пут у историји се десио случај да једна територија која је по привременом управом Уједињених нација, прогласи независност мимо свих међународно правних норми. Поред тога све мере које након 17. фебруара 2008. године усвајају представници централних власти зарад очувања националне безбедности, нису биле довољне да један део међународне заједнице повуче своју незакониту одлуку признања тзв. независности Косова и Метохије или како је то представљено права на политичко самоопредељење Албанаца.

Политичку димензију сецесионистичке кризе последњих неколико година, обележио је процес нормализације односа Српске и Албанске стране који се конкретизује потписивањем такозваног Бриселског 2013. године затим и Вашингтонског споразума 2020. године. Анлизом садржине оба документа може се уочити да су предвиђена решења у супротности са националним интересом Републике Србије или прецизније Срба који насељавају простор Косова и Метохије. На сличне проблеме указао је један број саговорника док су други заступали став да је потписивањем поменутих Споразума, Република Србија постала „утицајни преговарач“ који се залаже за потпуну примену договорених одредби нарочито формирање Заједнице српских општина.

У оквиру еколошко-економске димензије сецесије анализирано је неколико индикатора који се доводе у везу са незаконим актима сецесионистичког покрета косовских Албанаца уперених против сувереног права Републике Србије над природним ресурсима унутар Косова и Метохије. Као препознатљив почетак отимања имовине у друштвеном и приватном власништву Срба, представља Уредба о приватизацији из 2005. године која је донета од стране тадашњег представника генералног секретара УН Сореном Петерсеном. Прилично уједначен став саговорника тиче се економске политике коју заступа један део међународне заједнице (тзв. запад) да супротно мандату УН и Резолуције СБУН 1244 имовинско-правна питања бивају решавана на штету Срба и њихове државе. Огромна количина расположивих природних ресурса на подручју јужне српске покрајине *de facto* није под контролом централних институција што директно производи низ негативних последица по еколошко и економско стање у целини. Неадекватно управљање (уједно и непоштовање стандарда одрживог развоја) природним ресурсима кроз систематско уништавање предузећа на простору КиМ који је оснивач Република Србија уз прећутно одобравање међународне заједнице (чак и активно учешће на албанској страни нпр. случај Трепча и Брезовица) доприноси угрожавању националне безбедности Републике Србије и појединачно посматрано становништва које се изјашњавају као Срби. Сумирани налази интервјуа указују да се кроз процес насилног укидања суверености РС у погледу управљања природним ресурсима има за циљ покушај економског самоодржања све изгледније пропасти пројекта тзв. независног Косова чији су покровитељи првенствено западне државе. Саговорници који су учествовали у спровођењу експертског интервјуа изражавају слично мишљење поводом даљег предузимања мера неопходних за очување територијалне целовитости Републике Србије и то првенствено кроз сарадњу са представницима међународне заједнице (УНМИК, КФОР, ЕУЛЕКС, ОЕБС) уз стално инсистирање на поштовању Резолуције СБУН 1244

Ситуација није промењена ни током спровођења процеса нормализације односа две стране када је потписан тзв. Вашингтонски споразум 2020. године. Предложена решења ефикасног управљања водним ресурсима (језеро Газиводе) који се налазе на подручју општина у централном и јужном делу РС подразумевају самовољно суспендовање суверености односно одрицање права српске стране над њиховим располагањем а тиме и економским беневитима које стимулишу опстанак Срба. Уопштено говорећи национална безбедност Републике Србије јесте угрожена сецесијом територије КиМ унутар које је регистровано веће присуство природних ресурса при чему постоји вероватноћа за даљу дестабилизацију из разлога евидентног дефицита на светском нивоу, појединих минерала и енергената.

Доминантно место у анализи и систематичном опису сецесионистичких тежњи косовских Албанаца, заузимају социолошки аспекти. Ограничени капацитет

институција Републике Србије у погледу оспоравања покушаја стварања некакве нове „државе“ на националној територији, потврђује њихова некоординисана реакција карактеристична за период од 2008. године. Упркос укидању појединих институција сагласно постигнутим Споразумима, систем образовања и здравствене заштите који је и даље присутан на простору Косова и Метохије, донекле (мањи проценат) користи и један део албанске националне мањине. Међутим један екстремнији део сецесионистичког покрета косовских Албанаца свакодневно користи етничке наративе о тзв. угрожености од стране српске државе. Резултати овог истраживања указују на блиску везу између међународне ратне пропаганде која је вођена 1999. године и до данас присутне методе злоупотребе и инструментализације статуса албанске националне мањине зарад делегитимисања присуства институција а тиме и државе Србије на простору Космета. Управо је субјективно сврставање западних држава базирано на кривотвореним и непостојећим дешавањима насиља Срба над етничким Албанцима, константно отежавало живот преосталог дела становништва српске националности што између осталог потврђује насилан погром из марта 2004. године. Штавише све чешће нарушавање безбедносног стања на Косову и Метохији одраз је пасивности међународне заједнице односно свих организација које функционишу под мандатом УН и Резолуције 1244 укључујући и Европску унију.

Фаворизација националног идентитета (језик, култура, религија) косовских Албанаца, неизоставни је део модела сецесионистичког понашања за целокупан период екстремистичке борбе за тзв. независност КиМ, који је покривен временским оквиром овог истраживања односно од 1990. године па до данас. Сходно томе један део међународне заједнице инструментализацијом статуса етничких Албанаца унутар Републике Србије заправо покушава да питање права на самоопредељење подреди својим геополитичким интересима имајући у виду категорично одбијање оправданости сецесионистичких циљева других етно-националних група у Украјини и Шпанији.

За разлику од Републике Србије сецесионистичка криза унутар националне територије Украјине обележава знатно другачије политичко, еколошке-економско и социјално стање. Поновна актуелизација права на самоопредељење (само са мањим успехом) етничких Руса највећим делом насељених у источним регионима Доњецка и Луганска, покренута је 2014. године као реакција на насилни преврат (тзв. револуција Евромајдан) легитимно изабране власти Украјине. Као и у случају РС изузето низак капацитет националних институција за решавање низа проблема политичке и економске природе, генерише снажно друштвено незадовољство а тиме шансу за изразите геополитичке манипулације водећих актера у међународном систему. Насилан одговор новоизабраних власти Украјине на контра-протесте становништва који Руску Федерацију посматрају као своју матичну државу, покренуо је сецесионистичке сукобе ширих размера. Национална безбедност Украјине односно територијални интегритет директно је нарушен 12. маја 2014. године када је проглашена тзв. независност Доњецке Народне Републике (ДНР) и Луганске Народне Републике (ЛНР).

Оружани сукоби између централних власти и самопроглашених република на подручју Донбаса нису заустављени ни потписивањем Протокола у Минску 1. септембра 2014. године као и Пакета мера за примену споразума (тзв. Минск 2) из 12. фебруара 2015. године. Будући да је текст оба споразума предвиђао да се будући статус источних региона решава искључиво у складу са новим Уставом Украјине, према резултатима овог истраживања представници централних власти доношењем једностранних акта (уз

благонаклон став дела међународне заједнице) покрећу нови талас сецесионистичког насиља.

Подручје Донбаса обилује природним ресурсима (вода, земљиште, рудни потенцијал, биодиверзитет) што потврђују бројни индустријски центри и прерађивачки центри чија је експанзија забележена у време социјалистичког самоуправног система. Међутим неадекватно управљање природним ресурсима које се доводи у везу са неефикасним институцијама, проузрокује низ различитих безбедносних претњи које угрожавају не само економско већ и еколошко стање Украјине. Од самог почетка сецесионистичког сукоба на територији самопроглашене Доњецке и Луганске Народне Републике у потпуности се суспендује надлежност централних институција чиме се експлоатација природних ресурса спроводи мимо успостављених стандарда. Посебно драматична ситуација јесте у области рударства односно производње и трговине угља где се према појединим проценама извози велика количина овог енергента у суседне државе.

Економске перформансе природних ресурса нарочито су видљиве у области експлоатације земљишта у сврху пољопривредне производње. Према доступним подацима квалитет земљишта као тзв. територијални ресурс Украјине један је од најбољих на свету при чему је 8,8% површине чернозема управо сконцентрисано у овом делу Европе. С тим у вези територија источних региона тј. Донбаса покривена је са око 6% чернозема што га чини изузетно повољним за производњу стрних жита док преко 70% чине обрадиве површине. Управо је пољопривредна производња водећа привредна грана која заузима знатан део БДП-а Украјине. Према томе укупан удео економије Донбаса у обиму бруто суфицита Украјине само у 2004. години био је 16,9% при чему рударство заузима 74%, пољопривреда 9% и грађевинарство 11,3%. Неки од доступних података за период до 2014. године указују на слично економско стање и структуру привредног раста Украјине.

Константна ратна разарања у којој учествују обе стране негативно се одражава на управљање природним ресурсима чиме се последично доводи у питање њихов квалитет. У овом раду представљени су извештаји међународних и националних организација о наглom нарушавању стања природних ресурса и посредно здравља становништва у зонама сецесионистичког сукоба. Велики број загађујућих супстанци који се свакодневно ослобађа нарушава састав и квалитет природних ресурса неопходних за одрживу експлоатацију (нпр. река Сивецки Дон) а тиме и социјално благостање грађана Украјине.

Сецесионистичка криза која је од 2014. године присутна на територији Украјине кулминира крајем 2022. године када представници Руске Федерације доносе одлуку о признању самопроглашених република ДНР и ЛНР. С тим у вези етно-националистички наративи о праву народа на самоопредељење поново се актуелизују али сада у знатно агресивнијој форми. Стална спорења око идентитетских обележја (на првом месту језик) која не/постоје између Украјине и Руске Федерације налазе су у фокусу насилних дешавања чији се интензитет значајно појачао током фебруара 2022. године. Одлуком Руске Федерације да заштити народ на простору Донбаса од оружаних напада неонацистичких организација и одвраћања Украјине од чланства у НАТО пакту, јасно указује на чињеницу да је проблем сецесије заправо последица анархије међународног система у коме свака велика сила инструментализује

унутрашње нестабино стање државе домаћина зарад остваривања својих националних интереса.

Потпуно различито ситацију у погледу угрожавања националне безбедности сецесијом територија са расположивим природним ресурсима, представља случај Шпаније. Генеза сецесионистичких тежњи Каталонаца након дуже станганције карактеристичне за период фашистичке диктатуре генерала Франциска Франка, поново су акутуелизоване доношењем Устава из 1978. године недуго затим и Статута аутономије ове шпанске регије. Позиви за све већу децентрализацију и висок степен територијалне аутономије у погледу решавања економских и политичких питања и развоја, представљају два основна фактора која су допринела хомогенизацији просецесионистичког бирачког тела Каталоније. Прикупљени резултати значајног броја истраживања чији је предмет покушај сецесије Каталоније као и њен утицај на шпански политички живот, наводе на закључак да је покушај реформе Статута аутономије 2006. године покренуо мобилизацију Каталонаца у ширим размерама.

Уставни суд Шпаније је као одговор на садржину Статута, коју сматра угрожавајућем по националну безбедност државе, донео одлуку којом се захтева реинтепретација и укидање спорних чланова (оних који се односе на признавање, овлашћења и финансије) што у суштини значи свођење овог документа на чисто декларативне функције. С друге стране велики број Каталонаца изражава незадовољство кроз јавне демонстрације које организују новоформиран сецесионистички покрет тзв. Каталонска национална скупштина. Стога просецесионистичке политичке партије Каталоније своју борбу за независност покушавају да институционализују имајући у виду да је од 2012. године поред званичних регионалних органа власти основано и неколико помоћних тела (нпр. Надзорни савет за националну транзицију) чији је основни задатак спровођење референдума о независности у што што краћем временском периоду. Управо су резултати референдума одржаног прво 2014. године а затим 2017. године показали да сецесију Каталоније подржава велика већина грађана (бирача) чиме остваривање права на политичко самоопредељење постаје главна политичка агенда регионалног руководства.

Представници регионалних органа власти (Генералитат) упркос свим наметнутим забранама од стране шпанске државе усвајају Декларацију о независности Каталоније 27. октобра 2017. године. Међутим за разлику од Космета и Доњецка Народне Републике и Луганске Народне Републике, ефикасан одговор националних институција Шпаније (активирање члана 155 Устава) у потпуности је делегитимисао и санкционисао представнике сецесионистичког покрета и њихових незаконитих аката сецесије.

Економски аспекти сецесионистичке кризе прожимају се кроз читав период политичке борбе Каталонаца за независност (који се односи на временски оквир овог истраживања) најбогатије територије коју насељавају. Привредни развој Каталоније у великој мери се ослања на експлоатацију природних ресурса. Захваљујући повољном географском положају у Каталонији је регистровано веће присуство обновљивих и необновљивих природних ресурса једнако распоређених широм територије ове регије. Ефикасан систем управљања природним ресурсима уз поштовање свих стандарда одрживог развоја, допринео је побољшању квалитета живота грађана насељених унутар Каталоније као и остатка Шпаније. Према доступним статистичким подацима у укупном БДП-у ове шпанске регије доминантно место у остваривању профита

заузимају активности у сфери производње хране и пића (12,8%), туризма (12%), проиодње енергије (7,8%), производње метала (7,6%) и производње и прераде дрвета и папира (4%), што упућује на закључак да је економски успон директно зависи од управљања тј. експлоатације природних ресурса.

О изузетној важности економске стабилности Каталоније која се базира на сувереном располагању природних ресурса (у обиму који то дозвољава Устав и закон Шпаније) сведоче дешавања повезана са светском економском кризом 2008. године и проблемом рецесије читаве државе. У том периоду осим што је постојала унутрашња криза изазвана покушајем промене Статута аутономије, већи део средстава остварених унутар Каталоније преусмерава се у централни буџет док се заузврат добијају знатно мањи прихода (јавних инвестиција) намењених функционисању основних животних делатности свим регионима једнако. Управо су сецесионистичке тежње Каталонаца испиране „економском неправдом“ где се став већег броја грађана (средња класа) доводи у везу са тзв. модерним ропством и проблемом продубљивања јаза између богатих и сиромашних.

Посматрано са социо-економског становишта заступници сецесије заговарају став да ће независност Каталоније заправо допринети смањивању фикскалног дефицита што би даље повољно утицало на функционисање новоуспостављених институција. Битан део економских аргуманата који иду у прилог „самоодрживој независности“ шпанске регије представљају уверавања каталонских експерата да ће останак у Европској унији (као и задржавање евра као валуте) компензовати све потенцијалне губитке који су неминовни у првим годинама транзиције. С друге стране пристуна су мишљења да би евентуално напуштање шпанске државе имало би за последицу потпуни колапс привредног система Каталоније и драстичан пад БДП-а. На крају као једна од кључних мера које стоје на располагању представницима централних власти да у случају угрожавања националне безбедности сецесијом и покушајем учлањења у Европску унију, као стална чланица ставе вето на такву врсту одлуке сецесионистичког покрета, чиме је таква врста тзв. независности функционално неодржива.

Више него очигледно потенцирање јединственог етно-културног идентитета Каталонаца, може се тумачити као истоветни образац сецесионистичког понашања Албанаца на Космету и Руса насељених на простору Донбаса. Каталонски језик као снажна одредница националног идентитета представља кључан фактор мобилизације сецесионистичког покрета који уз политичке и економске наративе о тзв. историјској дискриминацији добија снажан замах у првим деценијама 21. века (на првом месту покушај измене Статута аутономије). Такође каталонски национализам осим што је видљив на нивоу интеракције са шпанском државом, преломни политички догађаји који су облежили борбу за независност указују на различите перцепције и отворена неслагања унутар националне мањине. Према томе структура политичке конкуренције унутар националне мањине или условно речено сецесионистичког покрета Каталонаца, одређује врсту реакције а тиме и инструменте борбе на поступке државе домаћина, при чему су забележени случајеви сарадње, високе флексибилности и учешћа у централним органима власти, отвореног супростављања па чак и насиља и на крају сецесије.

Статистички показатељи о повећаном броју грађана Каталоније који се од 2006. године све чешће изјашњавају као етнички Каталонци, сведоче о тренду снажног антагонизма према шпанском историјском и културном наслеђу. Насупрот томе афирмација шпанског национализма у великој мери зависи од идеологије водећих политичких

партија (релација десничарске-левичарске) које се у контексту територијалне организације националне државе крећу од централистичких до децентралистичких. С друге стране због стабилних институција Шпаније а тиме и ефикасног компензовања покушаја сецесије, каталонски политички представници покушавају да путем Европске уније интернационализују своју борбу за независност. Међутим у садашњим политичким околностима било какав једностранни акт сецесије и позивање на право на самоопредељење које се оправдава насилним мерама националних снага безбедности (тзв. полицијска бруталност током организације референдума 2017. године) нема реалне основе с обзиром на званичну политику Европске уније и наравно НАТО пакта унутар којег Шпанија заузима значајно место.

7.2 Дискусија

Динамика сецесионистичког понашања етно-културних група насељених у једном делу територије где је потврђено присуство већих количина природних ресурса и то унутар Републике Србије, Украјине и Краљевине Шпаније, одређена је низом политичких, еколошко-економских и социјалних индикатора на основу којих се процењује степен угрожености националне безбедности. Генерално посматрано резултати овог истраживања показују да свака од анализираних студија случаја поседује извесне специфичности (у првом реду улога међународне заједнице) које су пресудно утицале на остварење сецесионистичког циља.

Период транзиције у коме се наша Република Србија на почетку деведесетих година 20. века и неспремност институција да ефикасно одговоре свим унутар државним проблемима политичке и социо-економске природе, позитивно се одразио на ширење сецесионистичких тежњи косовских Албанаца које су изворно потекле још из Устава из 1974. године. Штавише доношење незаконитих акта од стране покрајинских органа, у чијем раду су учествовали углавном етнички Албанци (тзв. улична декларација о независности, качанички устав), сецесионистичка криза на Косову и Метохији улази у прву фазу ненасилну фазу. Мере које су тада предузете од стране представника централних власти (нпр. распуштање Покрајинске скупштине, увођење јединственог школског система) нису биле довољне да се сецесионистички покрет косовских Албанаца делегитимизује већ је сасвим супротно дошло је до радикализације односно појаве терористичке организације тзв. „Ослободилачка Војска Косова“. Више него благонаклон став међународне заједнице према терористима уз отворено злоупотребавање етничког статуса, кулминирало је 1999. године када је НАТО пакт спровео насилну агресију према СРЈ. Резултат такве врсте агресивног понашања био је више него неповољан по националну безбедност Републике Србије што је и потврђено једностраним проглашењем независности 17. фебруара 2008. године. Од тог тренутка свака врста преговарања са сецесионистичким покретом косовских Албанаца иако представљена као повољно решење, као резултат имала је нарушавање интереса Републике Србије односно грађана који се изјашњавају као Срби на простору Косова и Метохије о чему сведоче бројни примери њиховог систематског прогона.

За разлику од Републике Србије сецесионистичка криза у Украјини иницирана је насилним превратом легитимно изабране власти почетком 2014. године. Низак капацитет националних институција који се огледа кроз нерешене посткомунистичке проблеме високе незапослености, корупције и недоследне унутрашње и спољне државне политике, представља идеалан амбијент за мобилизацију ширих друштвених маса. Различита перцепција и дубоке поделе грађана Украјине по питању начина смене централних власти, основни је узрок појаве сецесионистичког сукоба у источним деловима државе првенствено у Доњецкој и Луганској области. Безбедносна стање на територији Украјине доатно је нарушено одлуком представника сецесионистичког покрета да једностраним актом прогласи независност тзв. Доњецке Народне Републике и Луганске Народне Републике по угледу на право на самоопредељење које су у претходном периоду признат косовским Албанцима од стране једног дела међународне заједнице. Међутим реакција водећих чланица ЕУ и НАТО пакта о неопходности очувања територијалне целовитости и суверености Украјине заправо показује селективну примену норми међународног права које се стављају у службу тренутних интереса појединих држава великих сила.

Сецесионистичка криза унутар националних граница Шпаније према постојећим индикаторима у потпуности се разликује од случаја Србије и Украјине. Изостанак насилних сукоба између централних власти који теже очувању националне безбедности (територијалне целовитости, суверености и уставног уређења) и присталица независности Каталоније одраз је пре свега унутрашње стабилности и стабилних институција као и односа других држава према проблему сецесије. Артукулација сецесионистичких тежњи Каталонаца углавном је ограничена унутар регионалних органа власти (Генералитат и Парламент) и њихових политичких иницијатива (Статут аутономије). Мобилизација сецесионистичког покрета Каталоније нарочито је видљива након одлуке централних власти за укидањем појединих суштинских чланова Статута аутономије 2010. године што између осталог потврђују масовна окупљања на којима се изражава незадовољство Каталонаца тренутним статусом унутар шпанске државе. Као и у случају ДНР-а и ЛНР-а поново је актуелизовано право на политичко самоопредељење и позивање на случај Косова и Метохије ради оправдавања свих једностраних аката. С тим у вези популарност просецесионистичких политичких партија Каталоније (сходно томе и учешће у органима власти) нагло је увећана чиме су шансе за организацију референдума о будућем статусу Каталоније, знатно увећане. Први референдум одржан 2014. године делимично је остварио очекивања присталица сецесије и може се тумачити као снажан мобилишући фактор. Коначно 27. октобра 2017. године позивајући се на резултате претходно одржаног референдума представници сецесионистичког покрета Каталонаца усвајају једностранни акт о независности. Међутим мере које су донете од стране централних институција (Врховни суд Шпаније) у контексту распуштања регионалних органа власти Каталоније, за разлику од Републике Србије, допринеле су очувању територијалне целовитости и суверености Шпаније. Такође подршка чланица Европске уније и НАТО пакта сувереном решавању унутрашњих проблема Шпаније допринела је спречавању процеса интернационализације покушаја отцепљења Каталоније.

Резултати овог истраживања потврђују полазне теоријске претпоставке о динамичној интеракцији (предствник Џон Вуд) широког спектра различитих услова (унутрашњих-капацитет инситиуција и спољашњих-став међународне заједнице) и покренутих колективних радњи централних и нижих територијално административних јединица. Пример ниског капацитета националних институција Србије и Украјине непходног за решавање транзиционих политичких, економских и друштвених проблема погодовао је настанку и развоју насилне сецесионистичке сукобе. Насупрот томе сецесионистичку кризу унутар националних граница Шпаније карактерише другачији образац комуникације присталица сецесије и представника државе домаћина а све у оквиру постојећег правног поретка. Требало би напоменути да Шпанија поседује значајну предност у погледу решавања статуса своје северноисточне регије из разлога чланства у Европској унији и НАТО пакту који у овом случају предстваљају опоненте сецесионистичких захтева а не субјективне медијаторе.

Подршка остваривању права на политичко самоопредељење и признање самопрокламоване независности Косова и Метохије коју су пружиле водеће чланице Европске уније и НАТО пакта, потпуно је различита од става према сецесионистичком покрету унутар Украјине и Шпаније. Као један од водећих политичких предуслова (у теорији) који доприносе не/успешном остваривању сецесионистичког циља а тиме угрожавању националне безбедности Србије, Украјине и Шпаније представља оспоравање легитимитета институција, политичког система и сувереног права власти

над одређеним делом територије у овом случају Космета, Доњецка, Луганска и Каталоније. Осим тога резултати истраживања потврђују да неуспех преговарачког процеса који се води између представника државе домаћина и сецесионистичких покрета (у случају Србије и Украјине) додатно погоршава стање националне безбедности односно легитимитет институција. Сходно томе посматрано кроз призму политичких индикатора (према теоријском моделу аутора Pavkovic & Radan, 2013:67) динамика покушаја сецесије Космета и Доњецке Народне Републике и Луганске Народне Републике за разлику од Каталоније, одређена је:

1. капацитетом (институција) државе домаћина да предузме мере (употреби силу) ради спречавања покушаја одвајања дела своје територије и сузбијања активности сецесионистичких покрета;
2. став присталица сецесије да насилним средствима остваре свој циљ а последично и међународну интервенцију и признање;
3. постојање одређене националне/етничке групе која насељава територију за коју се захтева „самосталност“ од државе домаћина;
4. постојање оружаног дела сецесионистичког покрета контролисаног или не од стране њихових представника и држава чија је националне безбедност угрожена.

Због сложености феномена сецесије у раду је осим политичких анализирано и низ еколошко-економских и социолошких индикатора који се доводе у везу са угрожавањем националне безбедности Србије, Украјине и Шпаније. Наиме расположиви природни ресурси који су регистровани на територији, која је предмет сецесије, имају посебан значај за националну економију државе домаћина као и потенцијалну „самоодрживост“ једнострано проглашене независности Космета и ДНР-а и ЛНР-а и Каталоније. На примеру Косова и Метохије јасно се може видети агресивно потупање сецесионистичког покрета косовских Албанаца који уз помоћ међународне заједнице (УНМИК) систематски ради на отимању српске имовине у приватном и јавном власништву. С тим у вези присутно је оспоравање суверености Републике Србије над управљањем расположивим природним ресурсима и читавим инфраструктурним комплексима намењених њиховој експлоатацији (РХМК Трепча, Газиводе и природно туристички комплекс Брезовица).

Евидентно неадекватан приступ управљању природним ресурсима на подручју Космета и непостојање стратегије одрживог развоја, потврђују полазну претпоставку да привремене институције самоуправе са средиштем у Приштини заправо показују своју нефункционалност. Велики број извора загађења регистрованих широм Космета негативно се одражавају на квалитет и стање природних ресурса а тиме и социо-економско благостање становништва. Такође на високу вредност природних ресурса указује и потписани Споразум у Вашингтону између представника Београда и Приштине из 2020. године који предвиђа поделу надлежности над управљањем језера Газиводе и реком Ибар. Међутим према резултатима анализе садржај Споразума у потпуности је супротан интересима Срба насељених на простору Космета имајући у виду да се сецесионистичком покрету косовских Албанаца додељује легитимитет над имовином РС. Осим тога економске перформансе природних ресурса које се остварују само на примеру РХМК Тречке, језера Газиводе и природно туристичког комплекса Брезовица, директно су повезани са опстанком Срба на Космету.

У случају Украјине природни ресурси такође имају значајну улогу у динамици сецесионистичке кризе. Према резултатима овог рада расположиви природни ресурси на подручју Донбаса омогућили су убрзан привредни развој источних региона и посредно читаве државе. Политичке промене и сецесионистички сукоби који су започети 2014. године у потпуности нарушавају успостављени систем управљања природним ресурсима. Оспоравање суверености Украјине над Доњецкој и Луганској области проузрокује низ безбедносних претњи које се негативно одражавају на националну економију. С друге стране покушај самопроглашење ДНР и ЛНР да експлоатацијом расположивих природних ресурса достигне статус унутрашње самоодрживости, само је делимично остварен управо из разлога различитог става држава као потенцијалних увозника сировина (нпр. угаљ, пшеница, кукуруз) и готових производа (нпр. челик, гвожђе). Штавише оружани сукоби на простору Донбаса у великој мери угрожавају еколошку безбедност о чему сведоче бројни случајеви наршавања квалитета природних ресурса (водни ресурси, земљиште, шумски ресурси и биодиверзитет). Дакле безбедносни аспекти управљања природним ресурсима унутар националних граница Украјине указују на изузетно нестабилно стање које настаје као последица сецесионистичког сукоба што даље захтева решавање статуса Доњецка и Луганска.

Поред Космета, Доњецка и Луганска економске перформансе расположивих природних ресурса неизоставно су повезане са сецесионистичким тежњама Каталонаца и угрожавањем националне безбедности Шпаније. Захваљујући свом изузетно повољном географском положају и већој количини природних ресурса Каталонија бележи вишедеценијски економски успон. Наиме ефикасно управљање и експлоатација природних ресурса доприноси повећању БДП-а ове шпанске регије што потврђује структура укупних остварених прихода и то: производња хране и пића, туризам, енергија, прерада метала, производња дрвета и папира. Треба напоменути да је на територији Каталоније успостављен систем заштите животне средине односно свих медијума у складу са најсавременијим европским стандардима одрживог развоја.

Економски просперитет и висок производни капацитет Каталоније регулисан је фискалном политиком Шпаније где се остварени профит усмерава у централни буџет након чега се као и осталим регионима дистрибуирају јавна улагања. Управо се овај економски механизам доказао као снажан мобилишући фактор присталица сецесије Каталоније што потврђују све чешће јавне демонстрације незадовољства тзв. економском неправдом.

Уколико се резултати истраживања упореде са полазним теоријским претпоставкама о економској политици сецесије (према Bookman, 1993), може се доћи до закључка да су карактеристике Космета, Доњецка, Луганска и Каталоније упркос њиховом тренутном статусу, неизоставни део динамике односа са државом домаћином. Конкретно на примеру Косова и Метохије може се видети да је упркос огромним финансијским издвајањима из централног буџета које прати висока децентрализација моћи у односу на економска питања (отврање и одржавање већих инфраструктурних објеката намењених производњи и преради ресурса), нису допринели умањивању сецесионистичких тежњи косовских Албанаца. Штавише стратегија сецесионистичког покрета косовских Албанаца базирана је на покушају економског изнуривања и делегитимизације привредних предузећа (напуштање радних места) чији је оснивач Република Србија. С друге стране пример Каталоније као најразвијеније шпанске регије показује да карактеристика која се тиче протока капитала и ресурса изван

региона сасвим различито је тумачена од стране централних и регионалних структура власти. Заговорници независности Каталоније заступају мишљење да пореска издвајања нису пропорционална оствареним бенефитима региона при чему долази до јавног преиспитивања опстанка у националној унији односно Шпанији.

Економску политику сецесије Доњецка и Луганска треба посматрати у контексту наслеђених посткомунистичких стратегија развоја где су релативни нивои прихода региона знано већи управо у овим индустријализованим деловима Украјине. Међутим осећај неправде који је настао као резултат лоше економске политике националне државе, није примарно утицао на мобилизацију Руса али се као и у претходним примерима, врло ефикасно уклопио у читаву динамику сецесионистичке кризе. Упоштено говорећи економски предуслови сецесије који се суштински тичу експлоатације природних ресурса, првенствено зависе од (не/ефикасне) политике институција националне државе.

Последња димензија сецесије која је анализирана у овом раду тиче се социолошких предуслова мобилизације одређених етно-културних група, који су донекле типични за све три студије случаја. Етнички Албанци који насељавају простор Косова и Метохије константно злоупотребљавају статус националне мањине зарад остваривања својих сецесионистичких циљева. Осим тога резултати истраживања јасно потврђују да од самог почетка деведесетих година ова врста понашања сецесионистичког покрета која је уперена против државе домаћина, представља увод у агресивну међународну интервенцију. Благонаклон став и подршка према терористичкој организацији „ОВК“ затим оружана агресија НАТО пакта, стварање повољног амбијента за једнострано проглашење независности КиМ и више него субјективан однос у проговарачком процесу који се до данас активно одвија између Београда и Приштине, свеукупно карактеришу сложену динамику сецесионистичке кризе унутар националних граница Републике Србије. Сходно томе прву (ненасилну) као и другу (насилну) фазу мобилизације Албанске националне мањине не треба тумачити искључиво као последицу унутар друштвене транзиционе нестабилности у коме је различита етничка припадност један од главних стимуланса насиља већ се мора узети у обзир и тренутно међународно окружење које свакако није повољно по интересе (националну безбедност) Републике Србије.

Различита перцепција етно-националне припадности грађана Украјине који насељавају Доњецку и Луганску област често се представља као основни повод мобилизације присталица и противника сецесије што као резултат има ескалацију насиља. Историјски наративи о борби за независност и изградњи савремене украјинске државе и више него одлучујућој улози Совјетског Савеза у том процесу, тумаче се као главни генератори поларизоване стигматизације националних идентитета Руса и Украјинаца.

Међудржавна спорења између Украјине и Руске Федерације по питању угрожавања етничких Руса који насељавају подручје Донбаса, кулминирају фебруара 2022. године када долази до оружане интервенције руских оружаних снага или посматрано у ширем контексту интернационализације статуса самопроглашене Доњецке Народне Републике и Луганске Народне Републике. Такође у међународним политичком и безбедносном дискурсу поново је актуелизовано право на политичко самоопредељење националних мањина и оправдавање једностраних аката сецесије ДНР-а и ЛНР-а позивањем на случај Косова и Метохије из 2008. године. Као што је образложено у теоријском делу овог рада преседан који је учињен признавањем незаконитог

проглашња независности КиМ од стране једног дела међународне заједнице, покренуо је низ проблема угрожавања националне безбедности (територијалне целовитости) држава на простору Европског континента.

Слична ситуација у вези са неслагањима око националног идентитета, облежава сецесионистичку кризу унутар Шпаније. Становништво Каталоније сматра да вишевековну културну, језичку и националну традицију а тиме и јединствену у односу на остатак шпанске државе, очито занемарују централне институције. Указивањем на тзв. дискриминаторски положај представници сецесионистичког покрета Каталонаца покушавају да кроз постојеће регионалне институције и правне механизме остваре свој сецесионистички циљ. Управо је, сходно резултатима овог истраживања, шира мобилизација сецесионистичког покрета Каталонаца покренута од момента укидања предлога новог Статута аутономије 2010. године. Након тог периода политички сукоб на релацији централних и регионалних институција у суштини се може тумачити као искључиво унутрашњи проблем за који нису заинтересовани страни актери упркос покушају представника Каталонаца да питање сецесије интернационализују преваходно путем европских институција. Дакле за разлику од случаја покушаја сецесије Космета и Доњецка и Луганска, сецесионистички покрет Каталонаца није задобио пажњу кључних актера у међународној политици при чему је решавање овог проблема угрожавања националне безбедности препуштено искључиво институцијама Шпаније.

Уколико се постигнути резултати истраживања повежу са полазним теоријским претпоставкама, може се доћи до закључка да је национални идентитет (језик као кључна одредница) незаобилазан елемент сецесионистичког понашања одређених група густо насељених у једном делу националне територије. Будући да су мотиви различитих етно-националних група (Албанци, Руси и Каталонци) за независност од постојећег државног система додатно оснажени сазнањем да је територија коју насељавају богата природним ресурсима, долази до знатног убрзавања динамике сецесионистичке кризе. Штавише потврђена је теоријска премиса да у зависности од стратегије одговора националних институција на сецесионистичке тежње једног броја грађана, насилни сукоб постаје мање или више вероватан исход решења овог унутар државног проблема који има потенцијал угрожавања националне безбедности Србије, Украјине и Шпаније.

Генерално посматрано на основу изнетих резултата ове докторске дисертације оже се пружити одговор на главно истраживачко питање односно **сецесија (или покушај сецесије) територија са расположивим природним ресурсима доводи до угрожавања националне безбедности Србије, Украјине и Шпаније**. Осим тога систематична анализа политичке, еколошко-економске и социолошке димензије сецесије омогућила је прецизнији одговор на појединачна истраживачка питања и то сумирано: *прво*, међу препознатим условима који погодују настанку сецесионистичких покрета унутар Србије, Украјине и Шпаније на првом месту издваја се капацитет националних институција који је у периоду транзиције недовољан за решавање унутар државних проблема; *друго*, остваривање права на политичко самоопредељење искључиво зависи од подршке међународних актера и њихових тренутних интереса који се могу или не уклопити у сецесионистичку стратегију; *треће*, сецесија територија са расположивим природним ресурсима према резултатима овог истраживања, није прихватљиво решење унутар државних проблема већ супротно посматра се као претња која угрожава националну безбедност; *четврто*, легитимитет

националних институција надлежних за решавање политичких и еколошко-економских проблема на територији која је предмет сецесије, може се очувати уколико држава домаћин комбинацијом постојећих и увођењем нових мера потенцијалу „независност“ заустави или је учини неодрживом; *пето*, различита етничка припадност грађана који изражавају сецесионистичке тежње није нужан услов за појаву и ширење сукоба али динамика сецесионистичке кризе знатно је убрзана уколико представници сецесионистичког покрета свој тзв. угрожени национални идентитет користе у сврху интервенције трећих актера.

Постигнути пројектовани циљ овог истраживања неизоставно је повезан са оствареним научним доприносом. На основу систематичане дескрипције покушаја сецесије територије Космета, Луганска, Доњецка и Каталоније са расположивим природним ресурсима може се доћи до прецизних научних увида у јединствен *модел феномена сецесије* као претње која може угрозити безбедност националних држава, у овом случају Србије, Украјине и Шпаније. Анализа приближно сличних примера покушаја сецесије према овом моделу (политичка, економско-еколошка и социјална димензија) захтева паралелно праћење националне и међународне политике које се у једном тренутку могу наћи на дијаметрално различитим странама, што даље проузрокује негативне последице по националу безбедност. Према томе коришћењем теоријских приступа из различитих сродних друштвених дисциплина а све у контексту истраживања безбедности ова докторска дисертација доприноси стицању продубљених увида у савремене појаве које се изучавају у оквиру наука безбедности.

8. ЗАКЉУЧАК

Сецесија као безбедносна појава, која како се показало последњих неколико година све чешће угрожава безбедност националних држава без обзира на достигнути степен политичког, економског и друштвеног развитака. Ради превазилажења проблема непостојања јединственог теоријског оквира за анализу феномена сецесије територија са расположивим природним ресурсима и других безбедносних појава (нпр. политичка нестабилност, нарушено социо-економско благостање, угрожена еколошка безбедност, етнички сукоби) које неизоставно прате унутар државну нестабилност, у дисертацији је примењен мултидисциплинарни приступ односно теоријска становишта блиска наукама безбедности. Такође истраживачки пројекат подразумевао је анализу више различитих индикатора груписаних у три димензије сецесије: политичку, еколошко-економску и социолошку. Прва димензија сецесије фокусирана је на опис политичких услова који погодују настанку и развоју сецесионистичких покрета унутар Србије, Украјине и Шпаније. С друге стране у оквиру еколошко-економске димензије посебна пажња усмерена је на анализу расположивости природних ресурса унутар територије која је предмет сецесије и негативних последица по економију и еколошку безбедност, које проузрокује неадекватан приступ и спорења око надлежност управљања природним ресурсима. Последња социолошка димензија сецесије која је представљена у овом раду суштински је повезана са претходним, имајући у виду да је мотивација друштвених група које се одлучују за сецесију заправо политичке и економске природе, што потврђују примери мобилизације националних мањина (етничке групе) на простору Космета, Доњеца, Луганска и Каталоније.

Примена стратегије (метода) компаративног проучавања три релативно различита случаја угрожавања националне безбедности сецесијом територија са расположивим природним ресурсима Србије, Украјине и Шпаније у периоду од деведесетих година 20. века па до данас, допринела је утврђивању правилности и каузалности проузрокованих безбедносних последица на националном и међународном нивоу. Сходно томе интерпретација прикупљених података омогућава идентификовање специфичних услова који погодују настанку и развоју сецесионистичких покрета као и потенцијалном остваривању њиховог циља тзв. независности од постојеће националне државе.

Политичка димензија сецесије обухватала је анализирање низа различитих индикатора који указују на нестабилно унутар државно стање у коме је капацитет националних институција поприлично нарушен. Студије случаја Србије и Украјине за разлику од Шпаније оптерећују последице неуспешне транзиције од комунистичког ка савременим демократским начелима и стандардима решавања нагомиланих унутрашњих друштвених проблема. Слабљењем националне државе отвара се могућност ескалације сецесионистичких тежњи одређених друштвених група које примењују различите методе политичке борбе (чак и терористичке у случају Србије) против централних институција. С друге стране сецесионистички покрети на простору Европе који се појављују од момента незаконитог и једностраног покушаја сецесије Космета, потврђују полазне теоријске претпоставке и емпиријске налазе ове докторске дисертације да је признавањем права на политичко самоопредељење етничких Албанаца, учињен преседан у међународној политици. Наиме нарушавање територијалног интегритета Републике Србије покушајем насилног одвајања дела националне територије уз прећутно одобрење међународне заједнице, покретнут је

талас једностраног проглашења независности територија најпре у Украјини а затим и у Шпанији. Међутим искуствени резултати до којих се дошло у овом раду јасно упућују на закључак да је проблем покушаја сецесије (у постколонијалном контексту) Космета Доњецка, Луганска и Каталоније, заправо последица селективне примене и субјективног тумачења норми међународног права које се користе искључиво у сврху остваривања геополитичких циљева кључних актера (великих сила) у међународном систему. Уопштено говорећи уколико се интерес најразвијенијих земаља и војно-политичких савеза којим припадају поклапа са сецесионистичком стратегијом (мањинског) дела становништва насељеног на једном делу територије, долази до угрожавања националне безбедности државе домаћина што је случај Србије и условно речено Украјине. Насупрот томе инсистирањем на поштовању територијалног интегритета Шпаније, исти представници међународне заједнице делегитимишу право Каталонаца на политичко самоопредељење.

У економској димензији сецесије посебан истраживачки фокус стављен је на улогу природних ресурса у динамици сецесионистичке кризе унутар Србије, Украјине и Шпаније. Суверено право експлоатације расположивих природних ресурса један је од основних фактора сукоба који је присутан између сецесионистичких покрета и представника националних институција. У дисертацији је систематично описан проблем неефикасног управљања природним ресурсима на територији Косова и Метохије и Донбаса чије се негативне последице одражавају на укупно социоекономско благостање становништва. Потпуно различито стање и квалитет природних ресурса присутних унутар Каталоније остварено је захваљујући примени савремених стандарда управљања при чему су забележени високи економски бенефита првенствено на регионалном а затим и на централном нивоу. Међутим у сва три случаја увиђа се скоро па уједначен модел сецесионистичког понашања где се позивањем на економску неправду и тзв. економско искоришћавање (изнуривање) од стране централних институција, мотивишу шире друштвене масе (етничке групе) да се поред политичког реши и економски статус територије коју насељавају. Сходно томе унутар ових делова националне територије долази до оспоравања суверености односно делегитимизације националних институција надлежних за експлоатацију природних ресурса, чиме је национална безбедност државе домаћина изразито угрожена.

Социолошка димензија сецесије неизоставно је повезана са претходно описаним политичким и економским предусловима покушаја сецесије територија са расположивим природним ресурсима. Индикатори социолошке природе који су у овом раду анализирани показују да је различита етничка припадност сецесионистичког покрета и осталог већинског дела становништва, заједнички именован мобилизације Албанаца, Руса и Каталонаца. Конкретно у свим анализираним случајевима покушаја сецесије, језик се појављује као кључна одредница националног идентитета група на основу чега се даље захтева више него дозвољени степен аутономије региона који насељавају унутар постојеће државе. Супростављени ставови представника централних институција и регионалних органа власти око истицања других идентитетских обележја (нпр. култура, реглија) и њихове нормативно правне формализације (Статут аутономије код Каталоније), једнако су важни за динамику сецесионистичке кризе. Остварени резултати ове докторске дисертације јасно указују на другу безбедносну претњу која може пратити покушај сецесије територија са расположивим природним ресурсима а то је етнички мотивисан сецесионистички сукоб који директно угрожава националну безбедност пре свега Републике Србије и Украјине. На крају као што је више пута потврђено решавање сецесионистичке кризе или чак њено продубљивање не

зависи искључиво од капацитета централних институција и државне стратегије (самим тим и мера) смиривања сецесионистичких тежњи косовских Албанаца, Руса и Украјинаца, већ је одлучујућа улога на страни међународних актера и њихове различите тј. недоследне подршке с једне стране територијалном интегритету Украјине и Шпаније док се с друге стране инсистира на поштовању права на политичко самоопредељење националне мањине на територији Републике Србије.

На основу резултата спроведеног истраживања угрожености националне безбедности Србије, Украјине и Шпаније сецесијом територија са расположивим природним ресурсима, може се констатовати да осим научне оправданости, тему ове докторске дисертације одликује константна друштвена актуелност. Нерешена питања и честа спорења око испуњености политичких, економских и социјалних услова који не/оправдавају покретање процеса сецесије једног дела територије постојеће државе, представљају извор потенцијалног угрожавања националне безбедности. На крају као што потврђују примери Косова и Метохије, Доњецка, Луганска и Каталоније, решавање или чак продубљивање сецесионистичке кризе поред унутрашњих фактора одлучујуће зависи од улоге кључних актера у међународној политици.

8.1 Импликације, обим и ограниченост резултата истраживања

Угрожавање националне безбедности сецесијом територија са расположивим природним ресурсима које је у теоријском и практичном смислу потврђено на примеру Србије, Украјине и Шпаније, омогућава даље ширење истраживачког поља и конципирање нових истраживачких идеја у оквиру наука безбедности. Због потребе свеобухватног приступа проучавању феномена сецесије и њеног утицаја на националну безбедност као и могућности генерализације научних резултата, у овој докторској дисертацији идентификован је специфичан модел сецесионистичког понашања који подразумева анализу политичке, еколошко-економске и социјалне димензије унутар државне нестабилности.

Даљу научну пројекцију постигнутих резултата истраживања у извесној мери ограничава сложена природа односа између актера сецесионистичке кризе унутар националне државе као и неизбежног спољног фактора односно међународне заједнице. Одлуке које доносе представници националне државе (држава домаћин) зарад очувања стабилног стања безбедности иницирајуће делују на ширу мобилизацију присталица сецесије док међународна заједница својим ставом, различитим у сва три случаја, додатно отежава решавање питања легитимитета и легалитета предузетих мера (инструмената политичке борбе) обе стране. Будући да се формално остваривање права на политичко самоопредељење у постколонијалном контексту нагло актуелизује након незаконитог једностраног акта проглашења тзв. независности Косова и Метохије, преседан који је тада учињен у међународној политици, користе сецесионистички покрети унутар Украјине и Шпаније као пример могућности постизања тзв. независности.

Један део резултата истраживања тиче се описивања улоге и значаја који расположиви природни ресурси на подручју Космета, Доњецка, Луганска и Каталоније, имају у процесу угрожавања националне безбедности Србије, Украјине и Шпаније. Посматрано са еколошко-економског аспекта изузетно висок проценат обновљивих и неоновљивих природних ресурса присутних на територији која је предмет сецесије, додатно мотивише сецесионистичке покрете да својим незаконитим поступцима оспоре суверено право државе домаћина над њиховим управљањем. У суштини ускраћивањем бенефита националној економији који се остварују експлоатацијом природних ресурса, представници сецесионистичког покрета покушавају да осигурају свој тзв. статус независности. Међутим као што је потврђено резултатима истраживања, спровођење економске политике једностраног поступања сецесиониста на простору Косова и Метохије и Донбаса захваљујући ниском капацитету централних институција у великој мери је олакшано за разлику од Каталоније где је сваки покушај оспоравања надлежности над управљањем природним ресурсима, успешно заустављен.

У целокупном обиму резултата ове докторске дисертације сразмерно осталим димензијама заузимају и социолошка разматрања динамике сецесионистичке кризе унутар све три студије случаја. Стално инсистирање на различитом националном идентитету (употреба језика) група које теже независности од постојеће државе, представља устаљени образац понашања сецесионистичких група на основу кога се захтевају извесни политички уступци и привилегије, што се може окарактерисати као прва фаза сецесионистичке кризе.

Ограниченост резултата ове докторске дисертације огледа се немогућности стриктне поделе политичких, еколошке-економских и социолошких услова који погодују настанку и развоју сецесионистичких покрета на делу националне територије која обилује природним ресурсима. Међусобна повезаност и стално преплитање низа индикатора политичке, економске и социјалне природе који указују на угрожавање националне безбедности, захтева спровођење тематски сличних истраживања али са фокусом усмереним на сваком од њих појединачно.

8.2 Препоруке и правци за будућа истраживања

Истраживање сецесије као безбедносне појаве захтева примену већег броја теоријских приступа из области друштвених наука. Прегледом већег броја научно истраживачких радова генерисаних у оквиру домаћих и иностраних база података, може се констатовати да је проблем сецесије углавном разматран као строго политичко питање док последице која настају нарушавањем територијалне целовитости државе домаћина, нису прецизно описане. Такође на основу стечених увида у феноменологију сецесије и једног броја безбедносних појава које прате нестабилно унутар државно стање (нпр. грађански сукоби, међународне оружане интервенције, незаконита експлоатација природних ресурса на територији која је предмет сецесије, еколошки акциденти настали неадекватним управљањем природним ресурсима, нарушавање социоекономског благостања) као један од могућих истраживачких праваца у области наука безбедности, може се навести политичка екологија као релативно нов концепт.

Расположиви природни ресурси на територији која представља предмет отцепљења, нису једини фактор мобилизације присталица сецесије али повољне економске перформансе које се остварују путем њихове експлоатације итекако утичу на неку врсту самодрживости тзв. самопроглашене независности и наравно целокупну социоекономску стабилност националне државе чија је безбедност угрожена. Применом концепта политичке екологије у истраживању сецесије територија са расположивим природним ресурсима може се доћи до поузданих резултата на основу који се даље могу изводити закључци о динамици сецесионистичке кризе и прогнозе потенцијално негативних сценарија по безбедност државе као примарног нивоа анализе.

9. ЛИТЕРАТУРА

1. Access to land (2022). Agriculture/focus on Catalonia. Pristupljeno 16.01.2022. sa <https://www.accesstoland.eu/Background-Agriculture>
2. Adomeit, H. (2011). *Russia and its Near Neighborhood: Competition and Conflict with the EU*. Brugge: College of Europe.
3. Afanasiev, M. M., Tkacheva, O. A., Getmanova, I. A., Tsurak, L. A., & Pavlenko, O. A. (2015). Eastern Donbass resources as improvement factor in the fuel and energy competitiveness sector of Russia. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(3), 329.
4. Agència Catalana de l'Aigua (2013). Característiques de la demarcació, anàlisi d'impactes i pressions de l'activitat humana, i anàlisi econòmica de l'ús de l'aigua a les masses d'aigua del Districte de Conca Fluvial de Catalunya. Document IMPRESS. (Цитирано према Peñuelas et al., 2021) Barcelona, Spain: Agència catalane de l'Aigua.
5. Agencia Catalana del Agua (2022). Ríos y embalses. Pristupljeno 15.01.2022. sa <https://aca.gencat.cat/es/laigua/el-medi-hidric-a-catalunya/definicio-i-tipus-masses-daigua/aigues-superficials/rius-i-embassaments/index.html>
6. Agné, H. (2013). The politics of international recognition: Symposium introduction. *International Theory*, 5(1), 94–107.
7. Agustín, Ó. G., & Raftopoulos, M. (2021). The Catalan Way to Independence and the Spanish–Catalan Conflict. In *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*. Cham: Palgrave Macmillan.
8. Alao, A. (2007). *Natural resources and conflict in Africa: the tragedy of endowment*. New York: University Rochester Press.
9. Alexseev, M. (2015). War and Sociopolitical Identities in Ukraine. *PONARS Eurasia Policy Memo*, (392).
10. Allison, R. (2014). Russian 'deniable' intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules. *International affairs*, 90(6), 1255-1297.
11. Amat, J. (2018). *Largo proceso, amargo sueño. Cultura y política en la Cataluña contemporánea*. Barcelona: Tusquets.
12. Amnesty International (1998). Human Rights Crisis in Kosovo Province: The protection of Kosovo's displaced and refugees. Приступљено 21.04. 2021. sa <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/073/1998/en/>
13. Amnesty International (2017). Spain: Excessive use of force by National Police and Civil Guard in Catalonia. Pristupljeno 5.11.2021. sa <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/10/spain-excessive-use-of-force-by-national-police-and-civil-guard-in-catalonia/>
14. Anderson, Benedict R. O'G. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso
15. Anderson, G. (2016). A Post-Millennial Inquiry into the United Nations Law of Self-Determination: A Right to Unilateral Non-Colonial Secession. *Vand. J. Transnat'l L.*, 49, p.1183.
16. Antunes, S., Levratm N., Tusseau, G. & Williams, P. (2017). *Catalonia's Legitimate Right to Decide: Paths to Self-Determination*. Geneve : University of Geneve.
17. Argelaguet, J. (2021). The Relevance of Language as a Predictor of the Will for Independence in Catalonia in 1996 and 2020. *Politics and Governance*, 9(4), 426-438.
18. Army technology (2021). Camp Bondsteel. Pristupljeno 4.09.2021. sa <https://www.army-technology.com/projects/campbondsteel>
19. Aronovitch, H. (2000). 'Why Secession is Unlike Divorce', *Public Affairs Quarterly*, 14(1), p. 27–39.

20. Asembla Nacional Catalana International (2022). What is the ANC? Pristupljeno 7.01.2022. sa <https://int.assemblea.cat/assemblea/>
21. b92 (2000). Slučaj Trepca dovešće do iseljavanja Srba. Pristupljeno 27.07.2021. sa https://www.b92.net/info/vesti/index.php?nav_id=10285
22. Bakke, K. (2015). *Decentralization and Intrastate Struggles : Chechnya, Punjab, and Qué bec*. New York: Cambridge University Press
23. Bakrač, S. (2021). Procena ekoloških posledica od NATO agresije na Republiku Srbiju 1999. godine. У: НАТО агресија на СРЈ (Републику Србију) – Да се вечно памти (стр.113-130). Београд: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
24. BalkanInsight (2020). Muddy Waters: The Pollution Killing Kosovo's Lakes and Rivers. Pristupljeno 13.10.2021. sa <https://balkaninsight.com/2020/07/20/muddy-waters-the-pollution-killing-kosovos-lakes-and-rivers/>
25. Barker, E. (1927). "National Character and Factors in its Formation". London: Oxford University Press.
26. Barkin, J. S. & Cronin, B. (1994). The State and the Nation: Changing Norms and the Rules of Sovereignty in International Relations. *International Organization*, 48, p. 107-130.
27. Barrio A. (2018). "Spain Steals from Us!" The "Populist Drift" of Catalan Regionalism' *Comparative European Politics*, vol. 16 (6), 993-110.
28. Batakovic, D. (2014). A Turbulent Decade, The Serbs in Post-1999 Kosovo, Paris, Dialogue. Pristupljeno 2.06.2021. sa https://www.academia.edu/8727745/A_Turbulent_Decade_The_Serbs_in_post_1999_Kosovo_Destruction_of_Cultural_Heritage_Ethnic_Cleansing_and_Marginalization_1999_2009_Paris_Dialogue_2014_324_%D1%80
29. BBC (2017). Nicola Sturgeon 'concern' over images from Catalonia. Pristupljeno 1.02.2022. sa <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-41453955>
30. BCBP (2017). Trajni uticaj EULEKS-a? Analiza efikasnosti misije EU na Kosovu. Pristupljeno 10.03.2021. sa <https://bezbednost.org/publikacija/trajni-uticaj-euleks-a-analiza-efikasnosti-misije-eu-na-kosovu/>
31. Bebler, A. (2015). Crimea and the Russian-Ukrainian conflict. *Romanian Journal of European Affairs*, 15(1), 35-54.
32. Beiner, R. (1998-10-08). National Self-Determination: Some Cautionary Remarks Concerning the Rhetoric of Rights. In *National Self-Determination and Secession*. : Oxford University Press. Retrieved 16 Jun. 2020, from <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0198293844.001.0001/acprof-9780198293842-chapter-8>.
33. Beissinger, M. R. (2002). *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, Cambridge: Cambridge University Press.
34. Bekaj, A. R. (2010). The KLA and the Kosovo War. From Intra-State Conflict to Independent Country. Berlin: Berghof Conflict Research.
35. Bennett, C. (2011). Anketa o percepcijama javnosti Kosovo: Vreme je za akciju. Pristupljeno 6.10.2021. sa https://www.saferworld.org.uk/downloads/pubdocs/Kosovo_tracker_survey_2011_Serbian_reduced.pdf
36. Bensky, M., Tess, B., Maricarmen, H., Abha, P. and Jingchao, W. (2013). Losing the Forest Through the Trees: Implications of Post Conflict Logging in Kosovo. Pristupljeno 13.12.2016. sa <http://www.cicrcolumbia.org/wp-content/uploads/2012/10/Kosovo-2013-Full-Copy-Final-.pdf>
37. Beran, H. (1984). A liberal theory of secession. *Political Studies*, 32(1), 21-31.

38. Beran, H. (1990). 'Who should be Entitled to Vote in Self-determination Referenda?' in M. Warner and R. Crisp (eds), *Terrorism, Protest and Power* (Aldershot:Elgar).
39. Beran, H. (1998), 'A democratic theory of political self-determination: for a new political order', in P. B. Lehning (ed.), *Theories of secession* (London and New York: Routledge).
40. Berkowitz, M. & Bock, P. (Eds.) (1965). *American National Security*. New York: Free Press.
41. Bermanec, V., Šćavničar, S., & Zebec, V. (1995). Childrenite and crandallite from the Stari Trg mine (Trepča), Kosovo: new data. *Mineralogy and Petrology*, 52(3), 197-208.
42. Biberaj, E. (1990). *Albania: A Socialist Maverick*. Boulder: Westview Press.
43. Bieber, F. & Daskalovski, Z. (eds.) (2003). *Understanding the War in Kosovo*. London: Frank Cass.
44. Bieber, F. D. (2003). *Understanding the war in Kosovo*. London: Psychology Press.
45. Bilandžić D. (1985). *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985*. Zagreb: Školska knjiga.
46. Bilandžić, D. (1986) *Jugoslavija poslije Tita 1980-1985*. Zagreb: Globus Zagreb.
47. Birch, A. H. (1984). Another liberal theory of secession. *Political Studies*, 32(4), p. 596-602.
48. Bishai, L. S. (2004). *Forgetting Ourselves: Secession and the (Im)possibility of Territorial Identity*. Lanham: Lexington Books.
49. Bjeloš, M. & Elek, B. (2014). Integracija policije na severu Kosova: napredak i preostali izazovi u primeni Briselskog sporazuma. Pristupljeno 25.06.2021. sa http://www.qkss.org/repository/docs/Integracija_policije_na_SK_641898.pdf
50. Bjeloš, M. & Elek, B. (2020). Kosovo – šta građani znaju, misle i osećaju?. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
51. Bloomberg (2016). Vladimir Putin: An Exclusive Conversation. Pristupljeno 8.10.2021. sa <https://www.bloomberg.com/news/videos/2016-09-06/vladimir-putin-an-exclusive-conversation>
52. Blum, D. (2018). "Contested national identities and weak state structures in Eurasia". In *Limiting institutions?*. Manchester, England: Manchester University Press.
53. Bojicic-Dzelilovic, V., Ker-Lindsay, J., & Kostovicova, D. (Eds.). (2013). *Civil society and transitions in the Western Balkans*. London: Springer.
54. Bolton, P., & Roland, G. (1997). The breakup of nations: a political economy analysis. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), p. 1057-1090.
55. Bookman, M. (1993). *The economics of secession*. New York: St. Martin's Press.
56. Brancati, D. (2006). Decentralization: Fueling the fire or dampening the flames of ethnic conflict and secessionism?. *International Organization*, 60(3), p. 651-685.
57. Brass, P. R. (1991). "Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison." New Delhi: Sage Publications.
58. Bredies, I., Umland, A., and Yakushik, V. (2014). *Aspects of the Orange Revolution V: Institutional Observation Reports on the 2004 Ukrainian Presidential Elections*. Stuttgart: ibidem Press.
59. Breton, R. (1994). *The Illusion of Difference: Realities of Ethnicity in Canada*. Ottawa, C.D.: Howe Institute.
60. Britannica, T. Information Architects of Encyclopaedia (2022). *Convergence and Union*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/facts/Convergence-and-Union>
61. Brown, C. (2013). Another Independence Referendum in 2014? Recent Developments in Catalonia. The University of Edinburgh. Pristupljeno 2.01.2022. sa <https://blogs.sps.ed.ac.uk/referendum/another-independence-referendum/>

62. Brown, C. J. (1992). "Keeping it Safe for Serbia," *Freedom Review*, Vol. 23, No. 25, p. 24.
63. Brzezinski, Z. (2017). Russia should form a closer union with U.S. and China. Pristupljeno 17.11.2021. sa https://www.rbth.com/international/2017/04/07/zbigniew-brzezinski-russia-should-form-a-closer-union-with-us-and-china_737177
64. Buchanan, A. (1991). *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder: Westview Press.
65. Buchanan, A. (1997). Theories of secession. *Philosophy & public affairs*, 26(1), p. 31-61.
66. Buchanan, A. (1998). 'The international institutional dimension of secession', P. B. Lehning (ed.), *Theories of secession* (London and New York: Routledge).
67. Buchanan, A. (2003). *Justice, Legitimacy and Self-Determination*. Oxford: Oxford University Press.
68. Buchheit, L. C. (1978). *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*. New Haven: Yale University Press.
69. Calavita, K. (2005). *Immigrants at the Margins. Law, Race, and Exclusion in Southern Europe* Cambridge: Cambridge University Press.
70. Cani, B. and Milivojević, C. (eds) (1996), *Kosmet ili Kosova*. Beograd: NEA.
71. Casertano, S. (2012). *Our land, our oil!: natural resources, local nationalism, and violent secession*. Berlin: Springer Science & Business Media.
72. Cassese, A. (1986). *International Law in a Divided World*. New York: Oxford University Press.
73. Cassese, A. (1995). *Self-Determination of Peoples: A Legal Appraisal*. Cambridge: Cambridge University Press.
74. Castle, A. (1997). *Transnational organized crime and international security*. Vancouver: Institute of International Relations, University of British Columbia.
75. Catalan News (2010). Catalonia answers back through a colossal demonstration: 'We are a nation'. Pristupljeno 7.01.2022. sa <https://www.catalannews.com/politics/item/catalonia-answers-back-through-a-colossal-demonstration-we-are-a-nation>
76. Catalan News (2017). Slovenian parliament rejects police violence on October 1. Pristupljeno 17.12.2021. sa <https://www.catalannews.com/politics/item/slovenian-parliament-rejects-police-violence-on-october-1>
77. Catalan News (2011). Full fiscal autonomy for Catalonia in exchange for a "permanent and stable ally". Pristupljeno 3.01.2022. sa <https://www.catalannews.com/politics/item/full-fiscal-autonomy-for-catalonia-in-exchange-for-a-permanent-and-stable-ally>
78. CCPAE (2022). Organigrama del CCPAE. Pristupljeno 16.01.2022. sa http://www.ccpae.org/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=205;lang&lang=ca_ES#.YeSAWNLMLIU
79. Cetinyan, R. (2002). "Ethnic Bargaining in the Shadow of Third Party Intervention." *International Organization* 56 (3) p. 645-677.
80. Clark, H. (2000). *Civil Resistance in Kosovo*. London, Pluto Press.
81. Clark, R. P. (1983). 'Patterns in the lives of ETA members', *Terrorism. An International Journal*, 6(3) p. 423-54.
82. Collier, P. & Hoeffler, A. (2002). 'The Political Economy of Secession. Pristupljeno 15.04.2020. sa internet adrese: https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:702908ce-0810-4810-ad1f28c2cbe38921/download_file?file_format=pdf&safe_filename=selfdet.pdf&type_of_work=Book+section
83. Collier, P. and Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers* 56 (4): 563 - 595.

84. Collier, P., Honohan, P. and Moene, K.O. (2001). "Implications of Ethnic Diversity " *Economic Policy* 16 (32), p. 129-66.
85. Constitutional court judgment 42/2014, (2014). Pristupljeno 9.01.2022. sa: [https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/STC%2042-2014E\(2\)%20%20DECLARACION%20SOBERANISTA%20%20SIN%20ANTECEDENTES.pdf](https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/STC%2042-2014E(2)%20%20DECLARACION%20SOBERANISTA%20%20SIN%20ANTECEDENTES.pdf)
86. Contact Group on Kosovo (1998). Statement by the Contact Group on Kosovo, February, Moscow. Приступљено 27.04.2021. са https://1997-2001.state.gov/regions/eur/stm_980225_kosovo.html
87. Coppieters, B., & Sakwa, R. (Eds.). (2003). Contextualizing secession: normative studies in comparative perspective. Oxford: Oxford University Press.
88. Costea, S. (2011). "EU-Ukraine Relations and the Eastern Partnership: Challenges, Progress, and Potential," *European Foreign Affairs Review* 16 no. 2, 267.
89. Cottam, Martha, L., Cottam, Richard W. (2001). "Nationalism & Politics : The Political Behavior Of Nation States." Boulder: Lynne Rienner Publishers.
90. Cottey, A. (2009). The Kosovo War in Perspective. *International Affairs*, 85, 593–608.
91. Council of the EU (2008). Council Joint Action 2008/124/CFSP, of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO. Pristupljeno 5.08.2020. sa http://www.eulexkosovoeu/en/info/docs/JointActionEULEX_EN.pdf
92. Council of the European Union (2008). Press Release of 18 February 2008 (regarding proceedings at the 2850th meeting on General Affairs (6946/08)). (citirano prema Ryngaert & Sobrie, 2010) Pristupljeno 19.06. 2021. sa www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/98818.pdf
93. Council of the European Union (2014). Reinforced restrictive measures against Russia. Background ST 12944/14PRESSE 460, Brussels: Council of the European Union.
94. Crawford, J. (1979). *The Creation of States in International Law*. Oxford: Oxford University Press.
95. Crawford, J. (2005). *The Creation of States in International Law*. Oxford: Oxford University Press.
96. Crawford, J. (2006). *The Creation of States in International Law*. New York: Oxford UP.
97. Crawford, J. (2012). "Personality and Recognition, Recognition of States and Governments" in James Crawford, ed, *Brownlie's Principles of Public International Law*, 8th ed. London: Oxford University Press.
98. Crenshaw, M. (1981). The causes of terrorism. *Comparative politics*, 13(4), p. 379-399.
99. Criado, H., Herreros, F., Miller, L., & Ubeda, P. (2018). The unintended consequences of political mobilization on trust: The case of the secessionist process in Catalonia. *Journal of Conflict Resolution*, 62(2), 231-253.
100. Cuadras-Morató, X. (Ed.). (2016). *Catalonia: A new independent state in europe?*. New York: Routledge.
101. Currie, J., Forcese, C., Harrington, J., Oosterveld, V. (2014). *International Law: Doctrine, Practice, and Theory*, 2nd ed. Toronto: Irwin Law.
102. Cvetković, V. (1997). 'Bermudski trougao moderne politike: demokratija, multukulturalizam, nacionalizam', in *Nova srpska politička misao* vol. IV, 3-4.
103. D'Anieri, P. (2007). *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design: Power, Politics, and Institutional Design*. London: M.E. Sharpe, Inc.
104. D'Anieri, P. (2007). *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design: Power, Politics, and Institutional Design*. New York: Routledge.

105. Dankowski, M. Z. (2018). Influence of the global financial crisis on the separatist aspirations of Catalonia from the perspective of Spanish internal law. *Polish Rev. Int'l & Eur. L.*, 7, 57.
106. Danspeckgruber, W. (ed.) (2002). *The Self-Determination of People*, Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
107. Dašić, B., Savić, M., & Labović, B. (2018). Natural lignite resources in Kosovo and Metohija and their influence on the environment. *Mining and Metallurgy Engineering Bor*, (3-4), 77-86.
108. Dauti, D. (2004). Inside Perspective on the International Community in Kosovo. Pristupljeno 13.07.2021. sa <https://www.files.ethz.ch/isn/18426/DP31a.pdf>
109. Davidson, B. (1992). *The black man's burden: Africa and the curse of the nation-state*. New York: Times Books.
110. Davor, M. (2088). *Slom Titove Armije. JNA i raspad Jugoslavije 1987–1992*. Zagreb: Golden Marketing.
111. De Ploeg, C. K. 2017. *Ukraine in the Crossfire*. Atlanta: Clarity Press.
112. Dembinska, M., & Campana, A. (2017). Frozen conflicts and internal dynamics of de facto states: Perspectives and directions for research. *International Studies Review*, 19(2), 254-278.
113. Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural (2022). Prodeca. Pristupljeno 16.01.2022. sa <https://www.prodeca.cat/en/sectors/the-catalan-fruit-and-vegetable-sector>
114. Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori (2022). Estratègia del patrimoni natural i la biodiversitat de Catalunya. Pristupljeno 19.01.2022. sa https://mediambient.gencat.cat/ca/05_ambits_dactuacio/patrimoni_natural/estrategia-catalana-del-patrimoni-natural-i-la-biodiversitat/
115. Desquens, J. (2003). Europe's Stateless Nations in the Era of Globalization. The Case for Catalonia's Secession from Spain, *The Bologna Center Journal of International Affairs*, Pristupljeno 23.01.2022. sa <http://www.jhubc.it/bcjournal/articles/desquens.cfm>
116. Deutsch, K. (1966). *Nationalism and Social Communication*, 2nd ed., New York: MIT Press.
117. Deutsch, K. W. (1953). *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
118. Díaz-Giménez, J. & D'íaz-Saavedra J. (2017). Catalonia: Independence and Pensions. Pristupljeno 24.01.2022. sa <http://www.ugr.es/~julianalbertodiaz/research/PEN51-PAP-K10.pdf>
119. Dietrich, F. (2018). Natural Resources, Collective Self-Determination, and Secession. *Law, Ethics and Philosophy*, 28-56.
120. Dimitrijević, D., Lađevac, I., & Vučić, M. (2012). Analiza preduzetih aktivnosti u okviru sistema UN u vezi sa rešavanjem pitanja Kosova i Metohije. *Međunarodni problemi*, 64, 442-478.
121. Dizdarević, R. (2000). *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja*. Sarajevo. Цитирано према: Petrović, V. (2015). Raspad SFRJ: kriza, erozija, pat. *Istorija 20. veka*, (1), 111-132.
122. Djokić, D., & Ker-Lindsay, J. (Eds.). (2010). *New perspectives on Yugoslavia: key issues and controversies*. New York: Routledge.
123. Dnevne novine Danas (2007a). Koštunica: Državni interes je da propadne Ahtisarijev plan. Pristupljen 1.06.2021. sa <https://www.danas.rs/politika/kostunica-drzavni-interes-je-da-propadne-ahtisarijev-plan/>
124. Dnevne novine Danas (2007b). Svi sporazumi u funkciji čuvanja integriteta. Pristupljeno 8.06.2021. sa <https://www.danas.rs/politika/svi-sporazumi-u-funkciji-cuvanja-integriteta/>

125. Dodds, K. (2014). *Geopolitics: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. Huntington, Samuel P. 1997. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: Free Press.
126. Dodonov, R., Kovalskyi, H., Dodonova, V., & Kolinko, M. (2017). Polemological paradigm of hybrid war research. *Philosophy and Cosmology*, 19, 97-109.
127. Dowling A. (2013). 'Catalonia Since the Spanish Civil War: Reconstructing the Nation'. Sussex: Sussex Academic Press.
128. Dowling, A. (2005). *Convergència i Unió, Catalonia and the new Catalanism*. New York: Routledge.
129. Dowling, A. (2012). For Christ and Catalonia: Catholic Catalanism and nationalist revival in late Francoism. *Journal of Contemporary History*, 47 (3), 594–610.
130. Dowling, A. (2018) *The Rise of Catalan Independence: Spain's Territorial Crisis*, Oxford: Routledge.
131. Dowling, A. 2018. *The Rise of Catalan Independence: Spains Territorial Crisis* . London: Routledge, Taylor & Francis Group.
132. Downes, A. B. (2001). The holy land divided: Defending partition as a solution to ethnic wars. *Security Studies*, 10(4), p. 58-116.
133. Dragovic-Soso, J. (2003). Zapadnjacka politika prisile i Milosevicev rezim. *Rec*, 70, 16, 237-255.
134. Duarte, E. (2015) 'Mas Times Catalan Election to Limit the Impact of Podemos', Bloomberg, 14 January. Pristupljeno 10.08.2021. sa <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-01-14/catalan-leader-calls-early-vote-in-push-for-independence>
135. Đukanović, D. (2013). ODNOSI IZMEĐU BEOGRADA I PRIŠTINE: OD TEHNIČKOG DO POLITIČKOG DIJALOGAK. *Medunarodni Problemi*, 65(3), pp. 365-385.
136. Đurić, V. (2014). Briselski sporazum – ponovo smišljene smutnje. *Srpska politička misao*, citirano prema Simović & Jugović, 2015:517.
137. Dyczok, M. (2014). "Breaking Through the Information Blockade: Election and Revolution in Ukraine 2004," in *Aspects of the Orange Revolution II: Information and Manipulation Strategies in the 2004 Ukrainian Presidential Elections*, eds. Bohdan Harasymiw and Oleh S. Ilnytskyj. Stuttgart: ibidem Press.
138. ECAS (2014). Catalonia Seeks an Alternative Independence Consultation after Constitutional Court's Ban on Initially Planned Referendum. Pristupljeno 9.01.2022. sa <https://ecas.org/catalonia-seeks-alternative-independence-consultation-constitutional-courts-ban-initially-planned-referendum/>
139. Eckert, A. (2002). Constructing states: The role of the international community in the creation of new states. *Journal of Public and International Affairs*, 13, p.19-39.
140. El Pais (2017). Spanish PM activates Article 155, stripping powers of Catalan government. Pristupljeno 11.02.2022. sa https://english.elpais.com/elpais/2017/10/21/inenglish/1508587023_487115.html
141. El Pais (2018). New Catalan premier visits Puigdemont in Berlin, asks for end to direct rule. Pristupljeno 12.01.2022. sa https://english.elpais.com/elpais/2018/05/14/inenglish/1526287682_012960.html
142. El Pais (2021). Catalan government defies Supreme Court ruling on teaching more Spanish language at schools. Pristupljeno 27.01.2022. sa <https://english.elpais.com/spain/2021-11-26/catalan-government-defies-supreme-court-ruling-on-teaching-more-spanish-language-at-schools.html>
143. El Singular (2014), *Morenés: "Als militars els preocupa qua a Catalunya es quèstioni la unitat d'Espanya"*, Pristupljeno 10.08.2021. sa

http://www.elsingular.cat/cat/notices/2014/01/morenes_als_militars_els_preocupa_que_a_catalunya_es_questioni_la_unitat_d_espanya_98029.php

144. Elazar, D. (1994). *Federalism and the Way to Peace*. Kingston: Institute of Intergovernmental Affairs, Queen's University Kingston.
145. Elazar, D. J. (1987). *Exploring Federalism*. USA: The University of Alabama Press.
146. Election Guide (2012). Election for Catalan Parliament. Pristupljeno 8.01.2022. sa <https://www.electionguide.org/elections/id/2937/>
147. Elster, J. (1999). *Alchemies of the Mind. Rationality and the Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
148. Emizet, K. N. & Hesli, V. L. (1995). 'The Disposition to Secede: An Analysis of the Soviet Case', *Comparative Political Studies*, 27, p. 493–536.
149. Erwin, P. (2001). *Attitudes and Persuasion*. Hove: Psychology Press.
150. Esman, M. J. (1994). *Ethnic Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
151. Esposito, R. (2020). Ukraine, Self-Determination, and Emerging Norms for Unilateral Secession of States. *Wash. U. Global Stud. L. Rev.*, 19, 141.
152. Esquerra Republicana (2022). Esquerra's main ideological foundations. Pristupljeno 2.01.2022. sa <https://en.esquerra.cat/en/esquerra-republicana-ideology-ideological-foundations#364>
153. EU (2012). The Treaty of European Union. Pristupljeno 31.01.2022. sa https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
154. EULEX (2010). What is EULEX? Pristupljeno 20.05.2012. sa <http://www.eulex-kosovo.eu/en/info/whatisEulex.php>
155. European Parliament (2020). Parliamentary questions. Pristupljeno 25.01.2022. sa https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-005750_EN.html
156. European Union. Council of the European Union (2009). *Eastern Partnership. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague, 7 May 2009*. By Council of the European Union. Brussels, Belgium: Council of the European Union.
157. Eurostat (2019). Enlargement countries - population statistics. Pristupljeno 14.10.2021. sa https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Enlargement_countries_-_population_statistics&oldid=541226
158. Fabry, M. (2010). *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States Since 1776*. Oxford: Oxford University Press.
159. Falk, R. (2002). Self-Determination Under International Law: The Coherence of Doctrine Versus the Incoherence of Experience. In: DANSPECKGRUBER, W. (ed.) *The Self-Determination of Peoples*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
160. Fawn, R. (2008). The Kosovo and Montenegro effect. *International affairs*, 84(2), 269-294.
161. Fearon, J. D. (1999). What Is Identity (as We Now Use the Word)? Stanford: Unpublished manuscript. Stanford University.
162. Fearon, J. D. (2004). Separatist wars, partition, and world order. *Security Studies*, 13(4), 394-415.
163. Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2000). Violence and the social construction of ethnic identity. *International organization*, 54(4), 845-877.
164. Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American political science review*, 97(01), 75-90.
165. Federation of American Scientist (1999). The Kosovo Liberation Army: Does Clinton Policy Support Group with Terror, Drug Ties? From 'Terrorists' to 'Partners' Pristupljeno 22.04. 2020. ca <https://fas.org/irp/world/para/docs/fr033199.htm>

166. Féraud, J., Maliqi, G., & Meha, V. (2007). Famous mineral localities: the Trepca mine, Stari Trg, Kosovo. *The Mineralogical Record*, 38(4), 267-299.
167. Field, B. N. (2014), 'Minority Parliamentary Government and Multilevel Politics: Spain's System of Mutual Back Scratching', *Comparative Politics*, 46(3), 293-312
168. Filimonović, M. (2007), Kosovska kriza i strateška neopredeljenost Republike Srbije. *Međunarodna politika*, 1127-1128, str. 13–21.
169. Folch, R. (1976). *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*; Barcelona: Institució Catalana d'Història Natural.
170. Freeman, M. (1999). 'The right of self determination in international politics: six theories in search of a policy', *Review of International Studies*, 25:3, 355–371.
171. Frowein, J. (2013). "Recognition of States" in Max Planck Encyclopedia of Public International Law. Oxford: Oxford University Press.
172. Friedrich, J. (2005). UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty. *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online*, 9(1), 225-293.
173. Gaćeša, J (2020). Pismo sa Kosova ili kako Srbi gube zemlju. Pristupljeno 8.06.2021. sa <https://standard.rs/2020/11/19/pismo-sa-kosova-ili-kako-srbi-gube-zemlju/>
174. García Ferrando, M. et al., 1994, *La conciencia nacional y regional en la España de las autonomías*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
175. Gavrilov, M. B., Marković S. B., Janc N., Nikolić M., Valjarević A., Komac B., Zorn M., Punišić M., & Bačević N. (2018). Assessing average annual air temperature trends using the Mann–Kendall test in Kosovo. *Acta Geographica Slovenica*, 58(1), 7–25.
176. Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
177. Gencat (2022). Text of the Statute approved in 2006. Pristupljeno 5.01.2022. sa <https://web.gencat.cat/en/generalitat/estatut/estatut2006/preambul/>
178. Gencat (2022). The contemporary Government of Catalonia (20th and 21st centuries). Pristupljeno 3.01.2022. sa <https://web.gencat.cat/en/generalitat/historia/generalitat-contemporania/>
179. General Assembly (2008). Resolution adopted by the General Assembly Pristupljeno 16.05.2021. sa <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20A%20RES63%203.pdf>
180. Generalitat de Catalunya (2012). Catalan President, Artur Mas: "The country is focused on the right to self-determination and has demanded that we come together to design a proper roadmap that will lead us there". Pristupljeno 9.01.2022. sa <https://govern.cat/salaprensa/notes-premsa/175050/catalan-president-artur-mas-the-country-is-focused-the-right-to-self-determination-and-has-demanded-that-we-come-together-to-design-proper-roadmap-that-will-lead-us-there>
181. Generalitat de Catalunya (2014). Comarques. Pristupljeno 9.01.2022. sa <http://www.participa2014.cat/avencos/ca/part-com.html>
182. Generalitat de Catalunya (2012). Biodiversity in Catalonia the challenge of conservation. Pristupljeno 21.01.2021. sa http://www.gencat.cat/mediamb/publicacions/monografies/bd_conservacio/bd_catalunya_en.pdf
183. Generalitat de Catalunya (2017). Official Statement by the President on the political situation in Catalonia. Pristupljeno 11.01.2022. sa <https://govern.cat/govern/docs/2017/10/13/11/30/8bb9ebb0-041e-4b3f-bb27-c5b599d992cd.pdf>
184. Generalitat de Catalunya (2022b). Els espais del Sistema. Pristupljeno 14.01.2022. sa https://mediambient.gencat.cat/ca/05_ambits_dactuacio/patrimoni_natural/senp_catalunya/espais_sistema/index.html

185. Generalitat de Catalunya (2022a). Catalonia connects your business to the competitive economy it needs. Pristupljeno 13.01.2022. sa <http://catalonia.com/catalonia-barcelona/catalonia-barcelona/Catalonia-facts-figures.jsp>
186. Geotesla (2021). Kosovo i Metohija. Pristupljeno 19.03.2021. sa <https://geotesla.wordpress.com/2020/05/17/kosovo-i-metohija/>
187. Gidens, A. (2010). Klimatske promene i politika. Beograd : Clio.
188. Giordano, B. and Roller, E. (2002). "Catalonia and the 'Idea of Europe': Competing Strategies and Discourses Within Catalan Party Politics." *European Urban and Regional Studies* 9(2), 99-113.
189. Giordano, B., & Roller, E. (2002). Catalonia and the 'Idea of Europe' Competing Strategies and Discourses within Catalan Party Politics. *European Urban and Regional Studies*, 9(2), 99-113.
190. GISGeography (2021). Ukraine Political Map. Pristupljeno 18.11.2021. sa <https://gisgeography.com/ukraine-map/>
191. Giuliano, E. (2015). "The Social Bases of Support for Self-determination in East Ukraine." *Ethnopolitics* 14, no. (5), 513-22.
192. Glenny, M. (2001). *The Balkans 1804–1999: Nationalism, war and the great powers*. London: Penguin.
193. Goemans, H. & Carter, D. (2008). 'The Making of the Territorial Order: How Borders Are Drawn', Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Boston, MA.
194. Goldstein, I. (2013). *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi liber.
195. Gordon, D. (2002). *Secession, State, and Liberty*. Piscataway, NJ: Transaction Books.
196. Government of Catalonia (2014). *White paper on The National Transition of Catalonia*. Barcelona: Generalitat.
197. Gow, J. (1992). *Legitimacy and the Military: The Yugoslav Crisis*. New York: St. Martin's Press.
198. Green, K. (1969). *Crisis and Conflict in Nigeria*. London: Oxford University Press.
199. Greenberg, R. D. (1998). "Dialects and Ethnicity in the Former Yugoslavia: The Case of Southern Baranja (Croatia)." *The Slavic and East European Journal* 42 (4): 710-722.
200. Greenhill, B. (2008). Recognition and collective identity formation in international politics. *European Journal of International Relations*, 14(2), 343–368.
201. Greicevci, L. (2011). EU actorness in international affairs: the case of EULEX mission in Kosovo. *Perspectives on European politics and society*, 12(3), 283-303.
202. Greschner, D. (1998). 'The Quebec Secession Reference: Goodbye to Part V?', *Constitutional Forum*, 10:1, 19–26.
203. Guardian (2017). Don't make dialogue impossible, Donald Tusk tells Carles Puigdemont. Pristupljeno 20.12.2020. sa <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/10/dont-make-dialogue-impossible-donald-tusk-tells-carles-puigdemont>
204. Guibernau M. (2014). 'Prospects of an Independent Catalonia', *International Journal of Politics, Culture and Society*, vol. 27 (1), 5-23.
205. Guibernau, M. (2004). *Catalan Nationalism: Francoism, Transition, and Democracy*. New York: Routledge.
206. Guibernau, M. (2014). Prospects for an independent Catalonia. *International Journal of Politics Culture and Society*, 27 (1), 5–23.
207. Guinjoan, M, & Rodon, T, (2016). Catalonia at the crossroads: Analysis of the increasing support for secession. In the Cuadras-Morató, Xavier (2016). *Catalonia: A New Independent State in Europe? : A Debate on Secession Within the European Union*. London: Routledge.

208. Guinjoan, M, Cuadras, X. (2011). *Sense España*, Ed. Portic. (citirano prema Higuera et al, 2014). Barcelona: IEE, Instituto de Estudios.
209. Gulan, B. (2013). Privatizacija na Kosovu i Metohiji. Pristupljeno 4.06.2021. sa <https://www.makroekonomija.org/kosovo/privatizacija-na-kosovu-i-metohiji/>
210. Gundogdu, K. S., Guney, I. (2007): Spatial analyses of groundwater levels using universal kriging. *Journal Earth System Science*, 116/1, 49-55.
211. Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel?* Princeton: Princeton University Press.
212. Gurr, T. R. (1993). *Minorities at Risk*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
213. Gurr, T. R. and Moore, T. H. (1997). 'Ethnopolitical Rebellion: A Cross-Sectional Analysis of the 1980s with Risk Assessment of the 1990s', *American Journal of Political Science*, 41:4, 1079–130.
214. Guzina, D. (2003). Kosovo or Kosova-could it be both? The case of interlocking Serbian and Albanian nationalisms. *Understanding the war in Kosovo*. London: Routledge.
215. Hadžić, M. (2004). *Jugoslovenska narodna agonija*. Beograd: Dangraf.
216. Hale, H. E. (2000). The parade of sovereignties: Testing theories of secession in the Soviet setting. *British Journal of Political Science*, 30(1), 31-56.
217. Hale, H. E. (2004). Divided we stand: Institutional sources of ethnofederal state survival and collapse. *World politics*, 56(2), 165-193.
218. Hale, H. E. (2008). *The foundations of ethnic politics: Separatism of states and nations in Eurasia and the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
219. Hall, R. B. (199). *National Collective Identity: Social Constructs and International Systems*. New York: Columbia University Press.
220. Hannum, H. (1993). Rethinking self-determination. *Virginia Journal of International Law*, 34(1), 1–70.
221. Hargreaves, J. (2000). *Freedom for Catalonia? Catalan Nationalism, Spanish Identity and the Barcelona Olympic Games*. New York: Cambridge University Press.
222. Hargreaves, J. (2003). *Freedom for Catalonia?: Catalan nationalism, Spanish identity and the Barcelona olympic games*. Cambridge University Press.
223. Harris, E. (2015) 'Despite Ceasefire, Ukraine Could Be Going the Way of Yugoslavia'. Pristupljeno 18. 12.2021. sa <https://theconversation.com/despite-ceasefire-ukraine-could-be-going-the-way-of-yugoslavia-37548>
224. Harris, E. (2020). What is the Role of Nationalism and Ethnicity in the Russia–Ukraine Crisis?. *Europe-Asia Studies*, 72(4), 593-613.
225. Havlik, P., Kochnev, A., Pindyuk, O. (2020). *Economic Challenges and Costs of Reintegrating the Donbas Region in Ukraine*. Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies.
226. Havrylyshyn, O & Williamson, J. (1991). "From Soviet Disunion to Eastern Economic Community?" *Policy Analyses in International Economics* 35. Washington: Institute for International Economics.
227. Hechter, M. (1975). *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*. Berkeley: University of California Press.
228. Hechter, M. (1992). The dynamics of secession. *Acta Sociologica*, 35(4), 267-283.
229. Hechter, M. (2000). *Containing Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
230. Herring, E. (2000). From Rambouillet to the Kosovo Accords: NATO's War against Serbia and Its Aftermath, *International Journal of Human Rights* 4(3- 4), pp. 224-245.
231. Herscher, A. (2010). *Violence taking place: the architecture of the Kosovo conflict*. Stanford: Stanford University Press.
232. Higgins, R. (1994/5). *Problems and process: international law and how we use it*. Oxford: Oxford University Press.

233. Higuera, J. L. F., de la Fuente, Á., López-Casasnovas, G., Villalonga, J. R., & Polo, C. (2014). *The Political Economy of Catalan Independence*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos.
234. Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism Since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
235. Hobsbawm, E. J. (1992). *Nations and Nationalism since 1780*. New York: Cambridge University Press.
236. Hodler, R. (2006). The curse of natural resources in fractionalized countries. *European Economic Review* 50: 1367 - 1386.
237. Holland, S. (1979). *Capital versus the regions*. London: Macmillan.
238. Horowitz, D. L. (1992). 'How to Begin Thinking Comparatively about Soviet Ethnic Problems', in A. J. Motyl ed., *Thinking Theoretically About Soviet Nationalities*. New York: Columbia University Press.
239. Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
240. Horowitz, D. L. (1997). Self-determination: Politics, philosophy, and law. *Nomos*, 39, 421-463.
241. Horowitz, D. L. (2003). "The Cracked Foundations of the Right to Secede." *Journal of Democracy* 14 (2): 5-17.
242. HRW (2017). Spain: Police Used Excessive Force in Catalonia. Pristupljeno 3.12.2021. sa <https://www.hrw.org/news/2017/10/12/spain-police-used-excessive-force-catalonia>
243. Hughes, N. (2011). Young People Took to the Streets and All of a Sudden All of the Political Parties Got Old: The 15M Movement in Spain. *Social Movement Studies* 10 (4), 407-413.
244. Huntington, S. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven, CT: Yale University Press.
245. Huszka, B. (2013). *Secessionist movements and ethnic conflict: Debate-framing and rhetoric in independence campaigns*. New York: Routledge.
246. I. S. Koropecjy (1992). *The Ukrainian Economy: Achievements, Problems, Challenges*. Cambridge, MA. (цитирано према: Wilson, 1998)
247. ICO (2012). „State Building and Exit“. Pristina: The International Civilian Office.
248. Iglesias, P. (2015). Understanding. *Podemos. New Left Review* 93, 7-22.
249. Igrić, G. (1997). "Education is the Key in Serb-Kosovar Negotiations," *Transitions* 3, no. 4, 20.
250. Illarionov, O. (2020). Предупреждение вывоза каменного угля с временно Оккупированных территорий: экономико-правовые аспекты. *MIND Journal*, (9), 1-14.
251. Independent International Commission on Kosovo, ИСКК. (2000). *The Kosovo report: Conflict, international response, lessons learned*. Washington, USA: Oxford University Press.
252. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (2022). Mapa comarcal y municipal. Pristupljeno 13.01.2022. sa <https://www.icgc.cat/es/Descargas/Mapas-en-formato-de-imagen/Mapa-comarcal-y-municipal>
253. Institut d'Estadística de Catalunya (2022). Estacions d'esquí. Equipaments. Comarques i Aran, i províncies. Pristupljeno 19.01.2022. sa <https://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=578&t=es>
254. Institut d'Estadística de Catalunya (2022). Indicadors dels objectius de desenvolupament sostenible de la UE per a Catalunya. Pristupljeno 21.01.2022. sa <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=ods>

255. Instituto Nacional de Estadística de España (2022). Revisión Estadística 2019. Pristupljeno 22.01.2022. sa https://www.ine.es/prensa/pib_tabla_cne.htm
256. Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo (1999). Rambouillet Accords. New York: United Nations.
257. International Court of Justice (2009). Public sitting held on Monday 7 December 2009, at 10 a.m., at the Peace Palace, President Owada, presiding, on the Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo (Request for advisory opinion submitted by the General Assembly of the United Nations) (citirano prema Ker-Lindsay, 2013:20). Pristupljeno 18.06.2021. sa <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/141/141-20091207-ORA-01-00-BI.pdf>
258. International Crisis Group, ICG (1999). Who's Who in Kosovo. Приступљено 4.04.2021 sa adrece: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a6cf0.html>
259. Ishiyama, J. (2009). Do Ethnic Parties Promote Minority Ethnic Conict?" *Nationalism and Ethnic Politics* 15(1), p. 56-83.
260. Istrefi, K. (2020). Contestation of Kosovo's Statehood from Within: EULEX Judges Adjudicating Privatization Matters through 'Status Neutrality'. *Review of Central and East European Law*, 45(4), 432-443.
261. Jaksic, P. & Belij, S. (1995). Bibliografija o prirodi Kosova i Metohije. Priština: Univerzitet u Prištini.
262. Jaksic, P. (2003). Red data book of Serbian Butterflies (Lepidoptera: Hesperioidea and Papilionoidea). Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije.
263. Jaksic, P. (1998). The Butterflies of the Shar-Planina Mt (Lepidoptera: Hesperioidea and Papilionoidea). - *Zastita prirode*, 50, 229-252.
264. Jakupi, B., Krstić, G., Tonić, M., & Ilić, R. (1997). Radon in mines and dwellings in Kosovo and Metohia. *Radiation measurements*, 28(1-6), 691-694.
265. James A. Baker, III with Thomas M. DeFrank (1995). *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace, 1989-1992*. New York: Putnam & Sons.
266. Janić, D. (2005). "Između sukoba i dijaloga." Beograd: Forum za etničke odnose.
267. Janić, D. (2005). Između sukoba i dijaloga. Beograd: Forum za etničke odnose.
268. Jenne, E., Saideman, S. M. & Lowe, W. (2007). "Separatism as a Bargaining Posture: The Role of Leverage in Minority Radicalization." *Journal of Peace Research* 44 (5): 539-558.
269. Jović, N., Nešović, B. (2015). Stavovi građana na severu Kosova. Severna Mitrovica: NGO AKTIV.
270. Judah, T. (2000). *Kosovo: War and Revenge*. New Haven and London: Yale University Press.
271. Judah, T. (2001). *War and Revenge: Kosovo*. London: Yale University Press.
272. Judah, T. (2008). *Kosovo: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
273. Kaplan, R. D. (2013). *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. New York: Random House.
274. Karl, T. L. (1999). "The Perils of the Petro-State: Reflections on the Paradox of Plenty." *Journal of International Affairs* 53 (1): 31-48.
275. Katchanovski, I. (2015). Terrorists or national heroes? Politics and perceptions of the OUN and the UPA in Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 48(2-3), 217-228.
276. Ker-Lindsay, J. & Armatolas, I. (2019). Kosovo, EU Member States and the Recognition-Engagement Nexus. In: *The Politics of Recognition and Engagement* (1-18). Switzerland: Palgrave Macmillan.

277. Ker-Lindsay, J. (2009). A response to the interview with Ambassador Albert Rohan, Deputy Special Envoy of the United Nations Secretary-General for the future status talks for Kosovo. *Southeastern Europe*, 33(1), 109-118.
278. Ker-Lindsay, J. (2009). *Kosovo: the path to contested statehood in the Balkans*. London: IB Tauris.
279. Ker-Lindsay, J. (2012). *The Foreign Policy of Counter Secession: Preventing the Recognition of Contested States*. Oxford: Oxford University Press.
280. Ker-Lindsay, J. (2013). Preventing the Emergence of Self-Determination as a Norm of Secession: An Assessment of the Kosovo 'Unique Case' Argument. *Europe-Asia Studies*, 65(5), 837-856.
281. Keukeleire, S. and Delreux, T. (2013). *The Foreign Policy of the European Union*, 2nd Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
282. King, I. & Mason, W. (2006). *Peace at any Price: How the world failed Kosovo*. New York: Cornell University Press.
283. Kitschelt, H., & Wilkinson, S. I. (Eds.). (2007). *Patrons, clients and policies: Patterns of democratic accountability and political competition*. Cambridge: Cambridge University Press.
284. Kitschelt, H.P. (1986). 'Political Opportunity Structures and Political Protest', *British Journal of Political Science*, 16(1), p. 57-86
285. Kitschelt, Herbert, and Steven Wilkinson. *Patrons, Clients, and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge University Press, 2007.
286. Knop, K. (1995). *Rethinking Federalism*. Vancouver: University of British Columbia Press.
287. Knop, K. (2002), *Diversity and Self-Determination in International Law*, Cambridge, Cambridge University Press.
288. Kofman, M., & Rojansky, M. (2015). *A closer look at Russia's' hybrid war'*. Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars.
289. Kohen, M. G. (ed.) (2006). *Secession: International Law Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
290. Kolstø, P. (2006). The sustainability and future of unrecognized quasi-states. *Journal of peace research*, 43(6), 723-740.
291. Korca, B., Jusufi, S., Shehdula, M., Bacaj, M. (2002): *Surface Water Pollution in Kosovo, Scientific Conference: Technical-Technological Sustainable Development and Environment*, Proceeding Book, 43-49. Skopje: Macedonian Ecological Society.
292. KosSev (2015). KPS: Srbi na Brezovici uhapšeni zbog "zloupotrebe ekonomskih ovlašćenja" i "pustošenja šuma". Pristupljeno 29.08.2021. sa <https://kossev.info/kps-srbi-na-brezovici-uhapseni-zbog-zloupotrebe-ekonomskih-ovlasčenja-i-pustosenja-suma/>
293. KoSSev (2015). Potpisan ugovor o izgradnji ski centra Brezovica: Privatizacija ili koncesija? Pristupljeno 30.08.2021 sa <https://kossev.info/potpisan-ugovor-o-izgradnji-ski-centra-brezovica-privatizacija-ili-koncesija/>
294. Kossev (2016). Pred integraciju srpskih sudija i tužilaca: Šta vi mislite? Pristupljeno 27.06.2021. sa <https://kossev.info/pred-integraciju-srpskih-sudija-i-tuzilaca-sta-vi-mislite/>
295. KoSSev (2016). Vaš stav Kosovski zakon o Trepči: Njegov uticaj na Sever. Pristupljeno 31.07.2021. sa <https://kossev.info/vas-stav-kosovski-zakon-o-trepci-njegov-uticaj-na-sever-2/>
296. Kostoviceva, D. (1997). *Parallel Worlds: Response of Kosovo Albanians to Loss of Autonomy in Serbia, 1986–1996*. Keele University: Keele Europe Research Centre.

297. Kostovicova, D. (1999). Albanian Schooling in Kosovo 1992-1998: 'Liberty Imprisoned'. In: DREZOV, K., GOKAY, B. & KOSTOVICOVA, D. (eds.) *Kosovo: Myths, Conflict and War*. Keele: Keele European Research Centre.
298. Kraus, P. and Vergés-Gifra, J. (2017). 'Introduction', in Kraus, P. and Vergés-Gifra, J., eds., *The Catalan Process: Sovereignty, Self-Determination and Democracy in the 21st Century*, Barcelona: Generalitat de Catalunya (Institut d'Estudis de l'Autogovern).
299. Krga B. (2019). NATO agresija na SRJ 1999. g. – bitni bezbednosni problemi. *Diplomatija i bezbednost*. Br.1. vol. 2. 9-27.
300. Krivokapić, B. (2019). The NATO bombing of Yugoslavia (1999) 20 years later – the problems of legality, legitimacy and consequences. In: David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications. Belgrade: Faculty of Security Studies at the University of Belgrade.
301. Krivokapic, D. (1969). Šar-planina - turističko-geografski prikaz predela i naroda. Beograd: Turisticka štampa.
302. Krstić, Bjeloš, Elek (2020). Kratka istorija stavova građana o dijalogu Beograda i Prištine. Šta se (nije) promenilo? Beograd: Nacionalni konvent o Evropskoj uniji. Radna grupa za Poglavlje 35.
303. Kubo, K. (2010). 'Why Kosovor Albanians Took Up Arms against the Serbian Regime: The Genesis and Expansion of the UÇK in Kosovo', *Europe-Asia Studies*, 62, 1135-1152.
304. Kubo, K. (2011). Kosovo: Secession under UN supervision. *The Ashgate research companion to secession*, 171-190.
305. Kulyk, V. (2016). National identity in Ukraine: impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 588-608.
306. Kulyk, Volodymyr. 2016. "National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War." *Europe-Asia Studies* 68 (4): 588–608.
307. Kuzio, T. (2005). "From Kuchma to Yushchenko: Ukraine's 2004 Presidential Elections and the Orange Revolution," *Problems of Post-Communism* 52, no. 2, 29-44.
308. Kuzio, T. (2015). "Seven Cycles of Ukrainian History, Borders, and Identities." In *Ukraine: Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism: Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism*, 1-20. Praeger Security International. Santa Barbara, CA: Praeger.
309. Kuzio, T. (2015). John A. Armstrong's Contribution to the Study of Nationalism and Ukrainian Nationalism'. *Nations and Nationalism*, 21(1), 171-176.
310. Kymlicka, W. (2008). The internationalization of minority rights. *International Journal of Constitutional Law*, 6(1), p. 1-32.
311. Laitin, D. D. (1998). *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the near Abroad*. Ithaca: Cornell University Press.
312. Lake, D. L. and Rotchchild, D. (eds) (1998). *The International Spread of Ethnic Conflict*. Princeton: Princeton University Press.
313. Lakomy, M. (2016). The game of Ukraine: Conflict in Donbass as an outcome of the multilayered rivalry. *Politeja-Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 13(45), 279-315.
314. Lakušić, R. (1988). *Planinske Biljke*, 2. izdanje. Sarajevo: „Svjetlost“. Цитирано према: Mustafa et l., 2013.
315. Laponce, J. A. (2001). 'National Self-Determination and Referendums: The Case for Territorial Revisionism', *Nationalism & Ethnic Politics*, 7(2), p. 33–56.
316. Laruelle, M. (2016). The three colors of Novorossiia, or the Russian nationalist mythmaking of the Ukrainian crisis. *Post-Soviet Affairs*, 32(1), 55-74.

317. Le Billon, P. (2001). The political ecology of war: natural resources and armed conflicts. *Political geography*, 20(5), p. 561-584.
318. Le Breton, M., & Weber, S. (2003). The art of making everybody happy: how to prevent a secession. *IMF staff papers*, 50(3), p. 403-435.
319. Le Soir (2017). Charles Michel au «Soir»: La crise catalane met l'Europe à l'épreuve. Pristupljeno 1.02.2022. sa <https://www.lesoir.be/119219/article/2017-10-14/charles-michel-au-soir-la-crise-catalane-met-leurope-lepreuve>
320. Lecours, A. (2001). Regionalism, cultural diversity and the state in Spain. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 22(3), 210-226.
321. Lehne, S. (2009). Resolving Kosovo's Status. Vienna: Austrian Institute for International Affairs.
322. Lekić, S. (2020). Kosovski duhovni i ekološki izazov. Pristupljeno 20.07.2021. sa <https://standard.rs/2020/03/30/kosovski-duhovni-i-ekoloski-izazov/>
323. Lenard, J. C. (1995). Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition, 2nd edn. Boulder, CO: Westview Press.
324. Likhachev, V. (2015). The "right sector" and others: The behavior and role of radical nationalists in the Ukrainian political crisis of late 2013—Early 2014. *Communist and Post-Communist Studies*, 48(2-3), 257-271.
325. Lindemann, T. (2012). Concluding remarks on the empirical study of international recognition. In T. Lindemann & E. Ringmar (Eds.), *International politics of recognition* (pp. 209–226). Boulder, CO: Paradigm.
326. Llobera, J. R. (1990). *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*. Oxford: Berg.
327. Loureiro-Rodriguez, V., Boggess, M.M. and Goldsmith, A. (2013) 'Language attitudes in Galicia: using the matched-guise test among high school students', *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 34(2), 136-153.
328. Lujala, P., Gleditsch, N. P., & Gilmore, E. (2005). A diamond curse? Civil war and a lootable resource. *Journal of Conflict Resolution*, 49(4), 538-562.
329. Lynch, D. (2002). 'Separatist states and post-Soviet conflicts', *International Affairs*, 78(4), p. 831-848.
330. Lynch, D. (2002). Separatist states and post-Soviet conflicts. *International affairs*, 78(4), 831-848.
331. Magas̃, B. (1922). The Destruction of Yugoslavia: Tracking Yugoslavia's Break-up 1980–1992. London: Verso.
332. Magocsi, P. R. (1996). "From Stalin to Brezhnev." In *A History of Ukraine*, 653- 55. Toronto, ON: University of Toronto Press.
333. Maiorova, A. (2017). Donbas In Flames. Guide to the conflict zone. Canada: Security Environment Research Center "Prometheus" NGO.
334. Majoral i Moliné, R. (1986). 'Catalonian agriculture'. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 1986, num. especial. Pristupljeno 11.01.2022. sa <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/143168/1/002935.pdf>
335. Maliarenko, T. (2015). Playing a give-away game: The undeclared Russian-Ukrainian war in Donbas. *Journal Article*, 32, 1-8.
336. Mann, M. (1984). The autonomous power of the state: its origins, mechanisms and results. *European Journal of Sociology/Archives européennes de sociologie*, 25(2), 185-213.
337. Marcet, J. (2019). Eight years of pro-independence effort in Catalonia: elections, actors and the political process. Pristupljeno 9.01.2022. sa <https://www.recercat.cat/bitstream/handle/2072/348339/ICPSWP355.pdf?sequence=1>

338. Margalit, A. & Raz, J. (1990). 'National Self-Determination', *Journal of Philosophy*, 87, p. 439–61.
339. Marón, M. F. (2014). Dificultades para la formulación de una teoría en torno al Estado de las Autonomías. *Revista de Derecho Político*, 1(89), 241-268.
340. Martí, D. and Cetrà, D. (2016) 'The 2015 Catalan election: a de facto referendum on independence?', *Regional & Federal Studies*, 26(1), 107–119.
341. Martí, D. and Cetrà, D. (2016). 'The 2015 Catalan election: a de facto referendum on independence?', *Regional & Federal Studies*, 26(1), 107–119.
342. Martí, D., & Cetrà, D. (2016). The 2015 Catalan election: A de facto referendum on independence? *Regional & Federal Studies*, 26(1), 107–119.
343. May, S. (2012) *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*, 2nd ed., New York: Routledge.
344. McRoberts, K. (1997). *Misconceiving Canada: The Struggle for National Unity*. Toronto: Oxford University Press.
345. Medina, L. (2015). *Les Eleccions al Parlament de Catalunya del 27S: Polarització en Clau Identitària i Divisió de l'Electorat*. Barcelona: Quaderns de l'ICPS.
346. Međunarodni sud za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (2005). Predmet IT-03-66T. Приступљено 12.03.2020. ca <https://kosovo.sense-agency.com/>
347. Međunarodni sud za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava špčinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (2005). Predmet IT-04-84bis-T. Приступљено 11.02.2021. ca <https://kosovo.sense-agency.com/>
348. Méndez, C. E. (2013). "Participation of the German Länder and Autonomous Communities in the European Union: A Comparative Analysis," in *The Ways of Federalism in Western Countries and the Horizons of Territorial Autonomy in Spain 2*. Berlin: Springer.
349. Menković, L., (1985). Glacialna morfologija Koritnika. Enti Krahinor për Mbrojtjen e Natyrës. - Natyra e Kosovës, Prishtinë. Цитирано према: Mustafa et l., 2013.
350. Menon, R., Rumer, E. (2015), *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*. Cambridge: MIT Press.
351. Mercer, J. (1995). Anarchy and identity. *International Organization*, 49(2), 229–252.
352. Mertus, J. A. (2009). Operation allied force: Handmaiden of independent Kosovo. *International Affairs*, 85(3), 461-476.
353. Mijačić, D. (2015). Primena nove paradigme održivog razvoja potopljenih područja u nalayenju konacnog resenja za status hidrosistema „Ibar Lepenac“. Pristupljeno 14.07.2021. sa http://www.lokalnirazvoj.org/upload/Report/Document/2015_06/Policy_brief_Ibar_Lepenac_SRB.pdf
354. Mijalkovski, M. и Radović, V. (2011). Istine i zablude o Jugoslovenskoj narodnoj armiji u raspadu Jugoslavije . *Kultura polisa* 15, 1-26.
355. Milačić, S., & Simić, J. (2004). The Consequences of NATO Bombing on the Environment in Serbia. Pristupljeno 19.05.2021. sa <https://www.ipen.br/biblioteca/cd/irpa/2004/files/1d11.pdf>
356. Milenković, M., Jakovljević, J., Vlašković, V. & Mijačić, D. (2017). *Zaštita životne sredine na Kosovu*. Priština: Institut za teritorijalni ekonomski razvoj.
357. Milivojević, A., & Vučković I. (2019). Ilegalna seća šuma kod Kosova ugrožava vodu za piće. Pristupljeno 9.07.2021. sa <https://www.cins.rs/ilegalna-seca-suma-kod-kosova-ugrozava-vodu-za-pice/>
358. Miller, D. (1995). *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.

359. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2020). Strategy of National Ecological Policy of Ukraine until 2020. Pristupljeno 8.12.2021. sa <https://mepr.gov.ua/en/content/misiya-ta-strategiya.html>
360. Mirić, J. (1984). *Sistem i kriza. Prilog kritičkoj analizi ustavnog i političkog sistema Jugoslavije*. Zagreb: Cekade.
361. Moore, M. (2000). The ethics of secession and a normative theory of nationalism. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 13(2), 225-250.
362. Morales, M. J. G. (2013). "Intergovernmental Relations in Spain and the Constitutional Court Ruling on the Statute of Autonomy of Catalonia: What's Next?." In *The Ways of Federalism in Western Countries and the Horizons of Territorial Autonomy in Spain 2*. Berlin: Springer..
363. Muro, D. & Quiroga, A. (2005). "Spanish Nationalism: Ethnic or Civic?." *Ethnicities* 5(1): 9-29.
364. Murray, M. (2015). Constructing the July crisis: The practices of recognition and the making of the First World War. In C. Daase, A. Geis, C. Fehl & G. Kolliarakis (Eds.), *Recognition in international relations: Rethinking an ambivalent concept in a global context*. London: Palgrave Macmillan.
365. Musgrave, T. D. (1997). *Self-Determination and National Minorities*. Oxford: Clarendon Press.
366. Mustafa, B., Hajdari, A., Veselaj, Z., Beadini, B., Ibrahim, H., Mustafa, N., & Morina, I. (2013). Extension of the National Park "Sharri" boundaries, significant action for preservation of natural values. *Natura Montenegrina*, 12(1), 607-16.
367. Narodna skupština (1999). Odluka i zaključci Narodne skupštine Republike Srbije 23.03.1999. Pristupljeno 13.05.2021. sa <https://arhiva.srbija-info.gov.rs/vesti/1999-04/19/11782.html>
368. Narodna skupština RS (2004). Rezolucija Narodne skupštine RS o Kosovu i Metohiji. Pristupljeno 8.02.2019. sa http://fer.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/rezolucija_kim260304.pdf
369. NATO (2001). *The Kosovo crisis in an international law perspective: self-determination, territorial integrity and the NATO intervention*. Приступљено 22.04.2020. са адресе <https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/kumbaro.pdf>
370. Nedeljnik (2019). Nema nazad iza je Srbija: Nepoznati detaqi bitke za Paštrik. Pristupljeno 12.10.2020. sa <https://www.nedeljnik.rs/nema-nazad-iza-je-srbija-20-godina-od-borbi-za-pastrik/>
371. Nikolaieva, I., Lenko, H., Lobodzinskyi, O. (2019). *Donbas tailings storage facilities*. Kyiv: Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine.
372. Nikolić, P. & Dimitrijević, D. (1990). *Coal of Yugoslavia*. Belgrade: Invention.
373. Nillesen, E., & Bulte, E. (2014). Natural resources and violent conflict. *Annu. Rev. Resour. Econ.*, 6(1), 69-83.
374. NIN (1996). Dogovor Milošević-Rugova. Приступљено 2.04.2021. са адресе <http://www.nin.co.rs/arhiva/2384/2384d.html>
375. NIN (1999). Svedočenja. Pristupljeno 10.04.2020. sa <http://www.nin.co.rs/arhiva/2529/11.html>
376. Norman, W. (2006). *Negotiating nationalism: nation-building, federalism, and secession in the multinational state*. Oxford: Oxford University Press.
377. Novosti (2014). Pacoli merka Brezovicu? Pristupljeno 30.08.2021 sa <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:520424-Pacoli-merka-Brezovicu>

378. Nuzov, I. (2017). The dynamics of collective memory in the Ukraine crisis: A transitional justice perspective. *International Journal of Transitional Justice*, 11(1), 132-153.
379. OEBS (2008). Privatizacija na Kosovu. Pristupljeno 2.07.2021. sa <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/32014.pdf>
380. Oeter, S. (2012). "Self-Determination" in Bruno Simma et al. eds., *The Charter of the United Nations - A Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
381. Ofuatey-Kodjoe, W. (1995). 'Self-Determination', in: Oscar Schachter & Christopher C. Joyner, *United Nations Legal Order. Volume 1* Cambridge: Grotius Publications p. 349-89.
382. Ohno T. (2019). "Secession, economies of scale, and fiscal policy," *Kyushu Keizai gakkai Nenpo*, 57, 9-18.
383. O'Neill, W. G. (2002). *Kosovo: An Unfinished Piece*. London: Lynne Rienner Publishers.
384. Orenstein, M. A. (2019). *The lands in between: Russia vs. the West and the new politics of hybrid war*. Oxford: Oxford University Press.
385. Orriols, L., & Rodon, T. (2016). The 2015 Catalan election: The independence bid at the polls. *South European society and politics*, 21(3), 359-381.
386. OSCE (2015). Izveštaj o proceni prava zajednica – četvrto izdanje. Pristupljeno 9.10.2021. sa <https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/209971.pdf>
387. OSCE (2017), 'Environmental assessment and recovery priorities for Eastern Ukraine'. (citirano prema: Havlik et al., 2020). Pristupljeno 30.11.2021. sa https://www.osce.org/files/f/documents/4/3/362566_0.pdf
388. OSCE (2018). OSCE Project Co-ordinator in Ukraine to present tools designed to enhance monitoring of environment in conflict-affected areas. Pristupljeno 3.12.2021. sa <https://reliefweb.int/report/ukraine/osce-project-co-ordinator-ukraine-present-tools-designed-enhance-monitoring>
389. OSCE (2019 Five Years of Fighting in Eastern Ukraine: Infographics on Environmental Aspect. Pristupljeno 3.12.2021. sa <https://www.osce.org/project-coordinator-in-ukraine/445366>
390. Pallarés, F. and Keating, M. (2003) 'Multi-Level Electoral Competition', *European Urban and Regional Studies*, 10(3), pp. 239–255.
391. Pantic, N., Belij, S., Mijovic, D. (1998). Geonaslegje u sistemu prirodnih vrednosti I njihova zastita. - *Zastita prirode*, 48,(49), 11-24.
392. Papadimitriou, D. and Petrov, P. (2012). 'Whose Rule, Whose Law? Contested Statehood, External Leverage and the European Union's Rule of Law Mission in Kosovo', *Journal of Common Market Studies*, 50(5), 746-763.
393. Paradis, C. S. (2020). The Causes of the Catalan Secession Movement. Pristupljeno 3.01.2021. sa <https://scholarworks.uvm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1097&context=csthesis>
394. Parlament de Catalunya (2013). Resolution 5/X of the Parliament of Catalonia, adopting the Declaration of sovereignty and right to decide of the people of Catalonia. Pristupljeno 9.01.2022. sa <https://www.parlament.cat/document/intrade/7176>
395. Parlament de Catalunya (2016). La comissió d'estudi del procés constituent aprova les conclusions pactades entre JxSí i la CUP, i dues de CSQP. Pristupljeno 10.01.2022. sa https://www.parlament.cat/web/actualitat/noticies/index.html?p_id=270222662
396. Parlament de Catalunya (2017). Motion 122/XI of the Parliament of Catalonia on fulfilment of section I.1.2, "Social call to hold a referendum", of Resolution 306/XI. Pristupljeno 10.01.2022. sa <https://www.parlament.cat/document/intrade/218542>

397. Pascual, D., Pla, E., Lopez-Bustins, J. A., Retana, J., & Terradas, J. (2015). Impacts of climate change on water resources in the Mediterranean Basin: A case study in Catalonia, Spain. *Hydrological Sciences Journal*, 60(12), 2132-2147.
398. Paust, J. J. (1980). Self-determination: a definitional focus. In Yonah Alexander and Robert A. Friedlander (eds.), *Self-Determination: National, Regional, and Global Dimensions*. Boulder: Westview Press.
399. Pavković, A. & Radan, P. (2007). *Creating New States: Theory and Practice of Secession*. Burlington: Ashgate Publishing.
400. Pavkovic, A. (2000). *The fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and war in the Balkans*. London: Springer.
401. Pavković, A. (2000b). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and war in the Balkans*, London: Macmillan.
402. Pavković, A. (2000a). 'Recursive Secessions in former Yugoslavia: Too Hard a Case for Theories of Secession', *Political Studies*, 98(2), p. 485–502.
403. Pavković, A. (2004). 'Secession as a defence of a liberty: a liberal answer to a nationalist demand', *Canadian Journal of Political Science*, 37(3), 695–713.
404. Pavkovic, A. (2013b). Seceding by the force of arms: Chechnya and Kosovo. In *Secessionism and Separatism in Europe and Asia*. London: Routledge.
405. Pavković, A. (2013a). Otcepljenje, nasilje i državni razlog. *Political perspectives: journal for political research*, 3(2), 7-22.
406. Pavkovic, A., & Radan, P. (2013). *Creating new states: theory and practice of secession*. Ashgate Publishing, Ltd.
407. Pavlović, M. (2004). Kosovo under Autonomy, 1974–1990. *Nationalities Papers*, 32, 4, 49-79.
408. Payero, L. (2015). The 'citizen participation process' in Catalonia: Past, present and future. *Liverpool Law Review*, 36, 237–256.
409. Payne S. (1987). 'The Franco Regime'. Madison: The University of Wisconsin Press.
410. Pečat magazin (2012). Prof. Ratko Marković, „Kosovo i Metohija normalizacija nenormalnog“, 20. septembar 2012. Citirano prema Petrović, 2013:27.
411. Peix, J. (1999) *Programa de gestió del risc d'incendi forestal*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
412. Pejanović, L. S. (2015). Posledice NATO agresije na Saveznu Republiku Jugoslaviju. *Civitas*, 5(09), 33-53.
413. Pejanović, LJ. (2015). Posledice NATO agresije na Saveznu Republiku Jugoslaviju. *CVITAS, Časopis za društvena istraživanja*, Novi Sad, MMXV, 9, 33-53.
414. Peñuelas, J., Germain, J., Álvarez, E., Aparicio, E., Arús, P., Basnou, C., ... & Capodiferro, M. (2021). Impacts of Use and Abuse of Nature in Catalonia with Proposals for Sustainable Management. *Land*, 10, 1-53.
415. Perišić, P. (2013). Pravo naroda na vanjsko samoodređenje izvan kolonijalnog konteksta i slučaj proglašenja nezavisnosti Kosova. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 34(2), p. 761-783.
416. Pešić, V. (2007). Ethnic mobilization in Serbia. *report for MIRICO: human and minority rights in the life cycle of ethnic conflicts*, Pristupljeno 20.03.2020. sa www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/documents/serbiareportweb.pdf.
417. Petersen, R. D. (2001). *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
418. Petković, S. (2009). *Agresija NATO na SRJ, Vojska Jugoslavije u odbrani od agresije 1999. godine*, knjiga prva. Beograd: Svedočanstva.

419. Petro, N. N. (2015). Understanding the other Ukraine: identity and allegiance in russophone Ukraine. Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives. Bristol, United Kingdom: E-International Relations Edited Collections.
420. Petrović, D. (2013). Briselski sporazum. *Medjunarodna politika* 1152 str. 20-35
421. Petrovic, R. and Blagojevic, M. (1992). *The Migrations of Serbs and Montenegrins from Kosovo and Metohija*. Belgrade, SANU.
422. Petrović, V. (2018). "Raspad SFRJ: paraliza, agonija, rat." *Istorija 20. veka* 2 (2018): 203-222.
423. Petrović, V. (2018). Raspad SFRJ: paraliza, agonija, rat. *Istorija 20. veka*, (2), 203-222.
424. Petrović, V. P. (2015). Raspad SFRJ: kriza, erozija, pat. *Istorija 20. veka*, (1), 111-132.
425. Philpott, D. (1995). 'In Defense of Self-Determination', *Ethics*, 105, p. 352–385.
426. Pirie, P. S. 1996. "National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine." *Europe-Asia Studies* 48 (7): 1079–1104.
427. Politico (2017). Charts: How Catalonia voted. Pristupljeno 12.01.2022. sa <https://www.politico.eu/article/catalonia-election-results-2017-live-independence-spain/>
428. Politico (2017). Puigdemont slams Spanish king for 'disappointing' Catalans. Pristupljeno 11.01.2022. sa <https://www.politico.eu/article/puigdemont-slams-spanish-king-for-disappointing-catalans/>
429. Politika (2013). Rasprodaja naše imovine na Kosovu. Pristupljeno 5.07.2021. sa <https://www.politika.rs/sr/clanak/255845/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%98%D0%B0/%D0%A0%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%98%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B5-%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%83?>
430. Pop-Eleches, G., & Robertson, G. B. (2018). Identity and political preferences in Ukraine—before and after the Euromaidan. *Post-Soviet Affairs*, 34(2-3), 107-118.
431. Popović, C., Janča, Đ., Petovar, T. (1990). Kosovski čvor: drešiti ili seći?: izveštaj Nezavisne komisije. tekstovi Srđa Popović, Ivan Janković, Vesna Pešić, Nataša Kandić, Svetlana Slapšak. Titograd: Chronos.
432. Premdas, R. R. (1998). Secession and Self-Determination in the Caribbean: Nevis and Tobago: The University of the West Indies, School of Continuing Studies.
433. Pridham, G. (2014), 'EU/Ukraine Relations and the Crisis with Russia, 2013-14: A Turning Point', *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs* 49, 4: 53–61.
434. Proedrou, F. (2010). "Ukraine's foreign policy: accounting for Ukraine's Indeterminate stance between Russia and the West," *Southeast European and Black Sea Studies* 10 no. 4, 452.
435. Proroković, D. and Krga, B. (2019). The causes of the NATO aggression on the FR Yugoslavia. In: David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications. Belgrade: Faculty of Security Studies at the University of Belgrade.
436. Proskura, D.V. (2011). Mechanisms of the solution of the ecology-economic problems caused by effects of restructuring of the coal industry in East Donbass. *Terra economics*, 2-3 (9), 329-334 .
437. Pula, B. (2004). The emergence of the Kosovo "parallel state," 1988–1992. *Nationalities Papers*, 32(4), 797-826.
438. Putin, V. (2014). Address by President of the Russian Federation. The Kremlin, Moscow. Pristupljeno 12.11.2021. sa <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>
439. Radan P. (2002). *The Break-up of Yugoslavia and International Law*. London: Routledge.

440. Radan, P. (1998). 'The Supreme Court of Canada and the Borders of Quebec', *Australian International Law Journal*, 171–76.
441. Radan, P. (2001). 'Secession and Constitutional Law in the Former Yugoslavia', *University of Tasmania Law Review*, 20, p. 181.
442. Ramet, S. P. (1995). *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation*, 2nd edn. Durham, NC: Duke University Press.
443. Ramet, S. P. (1992). *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962-1991*, 2nd edn. Bloomington: Indiana University Press.
444. Ramet, S. P. (2005). *Thinking about Yugoslavia: scholarly debates about the Yugoslav breakup and the wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge: Cambridge University Press.
445. Ramet, S., (1992). *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962- 1991*. Bloomington: Indiana University Press.
446. Ramiro, L. & Verge, T. (2013). Impulse and Decadence of Linkage Processes: Evidence from the Spanish Radical Left. *South European Society and Politics* 18 (1): 41–60.
447. Ramiro, L. (2004). Electoral competition, organizational constraints and party change: The Communist Party of Spain (PCE) and United Left (IU), 1986–2000. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 20 (2), 1–29.
448. Ramiro, L., & Gomez, R. (2017). Radical-left populism during the great recession: Podemos and its competition with the established radical left. *Political Studies*, 65(1), 108-126.
449. Randjelovic, V., Amidzic, L. (1997). *Contribution to the Flora of Mt. Shar-planina* Belgrade: University Thought, Publication in Natural Sciences.
450. Reiber, I. (2014). "Geopolitical Games Between Russia and EU: Ukraine and Moldova," *The International Annual Scientific Session Strategies XXI*, 340–341
451. *Reinventing Civil Society* (1986). Poland's Quiet Revolution, 1981–1986. New York: Helsinki Watch.
452. Requejo, F., & Sanjaume Calvet, M. (2013). Recognition and political accommodation: from regionalism to secessionism. The Catalan case. Pristupljeno 1.01.2022. sa <https://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/20628/GRTPwp13.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
453. Requejo, F., & Sanjaume Calvet, M. (2013). Recognition and political accommodation: from regionalism to secessionism. The Catalan case. Pristupljeno 6.01.2022. sa <https://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/20628/GRTPwp13.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
454. Resolution 1514 (XV) Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. (2016). In J. Klabbers (Ed.), *International Law Documents* (pp. 370-371). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316577226.055
455. Rico, G., & Liñeira, R. (2014). Bringing secessionism into the mainstream: The 2012 regional election in Catalonia. *South European Society and Politics*, 19(2), 257-280.
456. Riegl, M., & Doboš, B. (Eds.). (2017). *Unrecognized states and secession in the 21st century*. Cham, Switzerland: Springer.
457. Ringmar, E. (2012). The international politics of recognition. In T. Lindemann & E. Ringmar (Eds.), *International politics of recognition*. Boulder, CO: Paradigm.
458. Rodríguez Teruel, J., & Barrio, A. (2019). Voting Beyond Constitutional Borders. Catalan Unofficial Referendums of Independence in 2014 and 2017. *Fédéralisme Régionalisme*, 19. Pristupljeno 26.01.2022. sa <https://popups.uliege.be/1374-3864/index.php?id=1891>
459. Roeder, P. G. (1991). Soviet federalism and ethnic mobilization. *World Politics*, 43(2), 196-232.

460. Rokkan, S. & Urwin, U. eds. (1982). *The Politics of Territorial Identity*. London: Sage Publications.
461. Roller, Elisa. 2002. "When Does Language Become Exclusivist? Linguistic Politics in Catalonia." *National Identities* 4(3): 273-89.
462. Romano, D. (2006). *The Kurdish nationalist movement: opportunity, mobilization and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
463. Ronen, D. (1979). *The Quest for Self-Determination*. New Haven: Yale University Press.
464. Ross, M. (2003). Natural resources and civil war: An overview. *World bank research observer*, 1-37.
465. Ross, M. (2007). *How Mineral-Rich states Can Reduce Inequality*. Columbia University Press.
466. Ross, M. L. (2002). Oil, Drugs, and Diamonds: How Do Natural Resources Vary in their Impact on Civil War?. Приступљено 20.06.2020. са адресе <https://www.laohamutuk.org/OilWeb/Bground/War/OilDrugs.pdf>
467. Rotberg, R. I. (2003). "Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators" in Robert I. Rotberg (ed) *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Cambridge, Mass: Brookings Institution Press.
468. Rothbard, MN. (1994). Nations by consent: Decomposing the nation-state. *The Journal of Libertarian Studies*, 11(1), p. 1-10.
469. Reuters (2008). Ukraine condemns Russia's move on Georgia regions. Приступљено 4.10.2021. са <https://www.reuters.com/article/us-georgia-ossetia-ukraine-interview-idUSLR66952420080827>
470. RTS (2013). Kosovska Mitrovica, ekstremisti prekinuli glasanje. Приступљено 28.06.2021. са <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1435107/kosovska-mitrovica-ekstremisti-prekinuli-glasanje.html>
471. RTS (2017). Račak - laži i istine. Dokumentarni film Slavena Kranjca o događajima u Račku 15. januara 1999. godine. Приступљено 8.05.2021. са <https://www.youtube.com/watch?v=eS7scYW6el4>
472. RTS (2017). Život i standardi: Nacionalni park „Šar planina“ (Video snimak). Приступљено 29.08.2021. са <https://www.youtube.com/watch?v=QUgxsvL7m0s>
473. RTS (2018). Nikolić Solomon: Novi mandat Euleksa, ovde smo da pomognemo Kosovu. Приступљено 1.10.2021. са <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3170788/nikolic-solomon-novi-mandat-euleksa-ovde-smo-da-pomognemo-kosovu.html>
474. RTS (2018). Pravo na sutra 22. maj 2018. (Video snimak). Приступљено 6.09.2021. са <https://www.youtube.com/watch?v=4wIkhXZpjcl>
475. RTS (2018). Veliki energetska značaj Gazivoda, prihode ubira Priština. (video snimak) Приступљено 5.09.2021. са <https://www.youtube.com/watch?v=UljiZpKIIIsQ>
476. RTS (2019). Kad se otadžbina branila na Paštriku. Приступљено 17.05.2021. са <https://www.rts.rs/page/stories/sr/78%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0/story/2855/svedocanstva/3534784/kad-se-otadzina-branila-na-pastriku.html>
477. RTS (2019). S puškom u lov (Video zapis). Приступљено 9.07.2021. са <https://www.youtube.com/watch?v=4YPTwZfWdyM>
478. RTV (2016). Sednica SB UN: Najviše polemike oko Trepče. Приступљено 31.07. 2021. са http://rtv.rs/sr_lat/politika/dacic-na-sednici-saveta-bezbednosti-un-o-kosovu_774570.html
479. Rteve (2017). Referéndum en Cataluña Si Cataluña se independizara, ¿qué pasaría con su economía y con la de España? Приступљено 23.01.2022. са <https://www.rtve.es/noticias/20170928/si-cataluna-se-independizara-pasaria-su-economia-espana/1621588.shtml>

480. Rudenko, V., Rudenko, S., Zayachuk, M., Buchko, Z., Hudikovska, V., & Lapushniak, M. (2014). Dominant and subdominant Types of Nature Resources in Ukraine: Regional Analysis. *Natural Resources*, 2014. Приступљено 05.07.2021. са https://www.scirp.org/html/3-2000313_43334.htm?pagespeed=noscript
481. Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European economic review*, 45(4-6), 827-838.
482. Sasse, G., & Lackner, A. (2018). War and identity: the case of the Donbas in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 34(2-3), 139-157.
483. Saura Martínez de Toda S. & Piqué Nicolau M. (2006). Forests and forest sector in Catalonia. Приступљено 19.01.2022. са http://ags.ctfc.cat/wp-content/uploads/Saura_Pique_2006.pdf
484. Savet Evrope (2015). Lokalni razvoj kroz nasleđe. Приступљено 25.07.2021. са <https://rm.coe.int/16806ae67d>
485. Savić, S., Alempijević, Đ., Dokić, V., Atanasijević, T., Ječmenica, D. (2001). Karakteristike povređivanja i povreda kod žrtava NATO agresije na području Beograda. Приступљено 10.04.2021. са https://publisher.medfak.ni.ac.rs/AMM_1/amm-stari/2001-html/4-broj-2001/KARAKTERISTIKE%20POVREDJIVANJA...pdf
486. Schelling, T.C. (1978). *Micro-motives and Macro-behavior*. New York: W.W. Norton.
487. Schmitt, C. (1976). *The concept of the political*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
488. Schwandner-Sievers, S. (2013). Democratisation through Defiance? The Albanian Civil Organisation ‘Self-Determination’ and International Supervision in Kosovo. In: *Civil Society and Transitions in the Western Balkans* (95-116). Basingstoke, Hampshire: Macmillan.
489. Schwartz, D. C. (1972). Political alienation: the psychology of revolution’s first stage. *Anger, Violence, and Politics: Theories and Research*, 58-66.
490. Security Council (2003). Standard for Kosovo. Приступљено 29.05.2021. са <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20Standards.pdf>
491. Security Council (2007). Report of the European Union/United States/Russian Federation Troika on Kosovo. Приступљено 9.06.2021. са <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20723.pdf>
492. Security Council (2009). Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. Приступљено 26.03.2021. са <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/s-2009-149.pdf>
493. Selassie, A. (1993). Ethnic Identity and Constitutional Design for Africa. *Stanford Journal of International Law*, 29(1), p.1-56.
494. Shala, A., Sallaku, F., Shala, A., & Ukaj, S. (2015). The effects of industrial and agricultural activity on the water quality of the Sitnica River (Kosovo). *Geoadria*, 20(1), 13-21.
495. Shapovalova, A. (2010). “Political Implications of the Eastern Partnership for Ukraine: A Basis for Rapprochement or Deepening the Rift in Europe,” *Romanian Journal of European Affairs* 10 no. 3, 71-74.
496. Shelest, H., Izhak, O., Palamarchuk, M., & Haran, O. (2015). State of Minsk agreements implementation: an unofficial Ukrainian experts' opinion:[analytical report]. Приступљено 15.11.2021 са http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13705/State_of_Minsk_agreements_implementation.pdf?sequence=1

497. Shiels, F. (1984). *Ethnic Separatism and World Politics*. Lanham: University Press of America.
498. Shulman, S. (1998). "Competing Versus Complementary Identities: Ukrainian-Russian Relations and the Loyalties of Russians in Ukraine," *Nationalities Papers* 26 no. 4, 6.
499. Silber, L. and Little, A. (1995). *The Death of Yugoslavia*. London: Penguin Books.
500. Simić, I. (2006). Istina o Račku [The Truth About Racak]. Beograd: Čigoja štampa.
501. Simić, J. (2009). Angažovanje NATO u bivšoj SFRJ: 1991–2001, *Međunarodna politika*, 1136, str. 112–132.
502. Simić, P. (1996). *The Kosovo and Metohija Problem and Regional Security in the Balkans* Belgrade: Institute for International Politics.
503. Simović, D., & Jugović, S. (2015). Ustavnopravne posledice zaključenja Briselskog sporazuma. *Pravni život*, 12, 515-525.
504. Singh, A. (2001). The Right of Self-Determination: Is East Timor a Viable Model for Kashmir?. *Human Rights Brief*, 8(3), 3.
505. Sinkkonen, T. (2015). The rise of the Podemos party in Spain: An upcoming enfant terrible in Europe. Pristupljeno 4.01.2022. sa https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/comment3_2015eng.pdf
506. Skendaj, E. (2014). *Creating Kosovo: International oversight and the making of ethical institutions*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
507. Ski centar Brezovica (2021). Skijalište. Pristupljeno 29.08.2021. sa <https://www.skicentarbrezovica.com/skijaliste.html>
508. Slavujević, Z. (2018). Građani Srbije o Kosovu: Između srca i razuma. Demostat. (Citirano prema Krstić i saradnici, 2020) Pristupljeno 19.09.2021. sa <https://demostat.rs/sr/vesti/analize/gradani-srbije-o-kosovu-izmedu-srca-i-razuma/524>
509. Sloane, R. D. (2002). "The Changing Face of Recognition in International Law: A Case Study of Tibet", *Emory International Law Review*, 16(107), p.109-110.
510. Smith, A. D. (1979), 'Towards a theory of ethnic separatism', *Ethnic and Racial Studies*, 2:1, 21–37.
511. Snyder, J. (2000). *From voting to violence*. New York: WW Norton.
512. Spain – Constitution (1978). 29 Dec 1978 with Amendment 27 Aug 1992. Pristupljeno 7.01.2022. sa https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/spain/spaold-e.htm
513. Španovic, S. (1989). *Kvadratura jugoslovenskog kruga*. Zagreb, Vjesnik.
514. Statista (2017). Preliminary results of the Catalan self-determination referendum on October 1st, 2017. Pristupljeno 11.01.2022. sa <https://www.statista.com/statistics/755833/catalan-self-determination-referendum-results/>
515. Stevanovic, V. & Jankovic, M. (1984). Pregled nekih znacajnih endemicnih i reliktnih vrsta visokoplaninske flore Kosovskog dela Shar planine. - *Natyra e Kosovës*, 55-82. Prishtinë. Цитирано према: Mustafa et l., 2013.
516. Stevanovic, V. (1995). *Biodiversity of Yugoslavia with list of international importance*. Belgrade: University of Belgrade.
517. Strategy of National Ecological Policy of Ukraine until 2020 (2020). Pristupljeno 7.12.2021. sa <https://mepr.gov.ua/en/content/misiya-ta-strategiya.html>
518. Šurić, S & Marković, I. (2021). Imovinska prava na Kosovu u okviru sveobuhvatne normalizacije odnosa Beograda i Prištine. Beograd: Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, Radna grupa za Poglavlje 35.
519. Sutyagin, I. (2015). *Russian Forces in Ukraine*. London: Royal United Services Institute.

520. Takatsuka, H., Zeng, D. Z., and Zhao, L. (2015). "Resource-based cities and the Dutch disease," *Resource and Energy Economics*, 40, 57-84.
521. Talmon, S. (2005). The constitutive versus the declaratory theory of recognition: Tertium non datur?. *The British Year Book of International Law*, 75(1), p. 101.
522. Tamir, Y. (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
523. Tanjug (2008). Tadić: moguć dogovor o Euleksu. Pristupljeno: 26.09.2021. sa https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=10&dd=16&nav_category=640&nav_id=323774
524. Tanjug (2015). Bez Gazivoda Srbima nema opstanka. Pristupljeno 16.07.2021. sa http://www.politika.co.rs/sr/clanak/327029/Bez-Gazivoda-Srbima-nema-opstanka?_cf_chl_jschl_tk_=pmd_8da81d6c7cdeba0bc8b54b9246c9f3b3809ccac7-1626464030-0-gqNtZGzNAg2jcnBszQRi
525. Tanjug (2017). Šef jugoslovenske delegacije: Rambuje 1999. bio ultimatum Jugoslaviji. Pristupljeno 10.05.2020. sa https://rtv.rs/sr_lat/politika/sef-jugoslovenske-delegacije-rambuje-1999.-bio-ultimatum-jugoslaviji_989811.html
526. Tanjug (2020). Popisuju se zrtve NATO bombardovanja. Pristupljeno 8.02.2021. sa https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/popisuju-se-zrtve-nato-bombardovanja_1092923.html
527. Taras, R., Filippova, O., & Pobeda, N. (2004). Ukraine's transnationals, far- away locals and xenophobes: the prospects for Europeanness. *Europe-Asia Studies*, 56(6), 835-856.
528. Tarrow, S. (1994). *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
529. Tass (2014). Crimea summing up results of Sunday's referendum on reunification with Russia. Pristupljeno 7.11.2021. sa <https://tass.com/world/723841>
530. Taylor, C. (1992). The politics of recognition. In A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism and the politics of recognition*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
531. Teper, Y. (2016). Official Russian identity discourse in light of the annexation of Crimea: national or imperial?. *Post-Soviet Affairs*, 32(4), 378-396.
532. The Constitutional Court, 2010. Constitutional Court Judgment No. 31/2010. Pristupljeno 6.01.2022. sa <https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/31-2010,%20of%20June%2028.pdf>
533. The European Commission – DG Environment (2007). Final Report– Part II: Country-specific report Kosovo under UNSCR 1244. Brussels: Institute for European Environmental Policy.
534. The EU's Assembly of Regional and Local Representatives (2022). National Delegation of Spain. Pristupljeno 31.01.2022. sa <https://cor.europa.eu/EN/members/Pages/Delegation.aspx?country=Spain>
535. The Guardian (2014). Catalonia independence referendum halted by Spain's constitutional court. Pristupljeno 9.01.2022. sa <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/29/catalonia-independence-referendum-spain-court-vote>
536. The Guardian (2014). Ukraine opposition leaders sign deal with government. Pristupljeno 6.11.2021. sa <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/21/ukraine-president-says-deal-has-been-reached-opposition-bloodshed>
537. The Guardian (2015). Catalonia election: what does victory for pro-independence parties mean? Pristupljeno 4.01.2022. sa <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/28/catalonia-election-what-does-victory-for-pro-independence-parties-mean>

538. The New York Times (2017). Tensions Rise in Spain as Catalonia Referendum Nears. Pristupljeno 10.01. 2022. sa <https://www.nytimes.com/2017/09/20/world/europe/catalonia-referendum-spain.html>
539. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2016). Accountability for killings in Ukraine from January 2014 to May 2016. Geneva, Switzerland: OHCHR.
540. Thornberry, P. (1993). The democratic or internal aspect of self-determination with some remarks on federalism. *Modern law of self-determination*, 105.
541. Tilly, C. (1972). 'Collective violence in European perspective', Feiberabend, Ivo K. (eds), *Anger Violence and Politics: Theories and Research*. New Jersey: Englewood Cliffs.
542. Tilly, C. (2003). *The Politics of Collective Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
543. Toft, M. D. (2003). *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests and the Indivisibility of Territory*. Princeton: Princeton University Press.
544. Trapara, V. (2011). Uloga OEBS operacija na terenu u zemljama u tranziciji. *Međunarodni problemi*, 63, 99-125.
545. Triay, S. E. (2009). A picture of the economy and business in Catalonia: threats and opportunities. *Paradigmes: economia productiva i coneixement*. Pristupljeno 22.01.2022. sa <https://www.raco.cat/index.php/Paradigmes/article/download/225425/306760>
546. Tsygankov, A. P. (2015). Vladimir Putin's last stand: The sources of Russia's Ukraine policy. *Post Soviet Affairs*, 31(4), 279-303
547. U.S. army corps of engineers (2001). *The Columbia River System inside story*. Portland, Oregon: U.S. army corps of engineers.
548. Udovicki, J. and Ridgeway, J. (2000). *Burn This House: The Making and Unmaking of Yugoslavia*, rev. and expanded edn. Durham, NC: Duke University Press. Цитирано у Ramet, 2005:19.
549. UN Environment Programme (2018). Ukraine's Donbas bears the brunt of toxic armed conflict. Pristupljeno 7.12.2021. sa <https://www.unep.org/news-and-stories/story/ukraines-donbas-bears-brunt-toxic-armed-conflict>
550. UN Security Council (1998a). Resolution 1160 (1998) / adopted by the Security Council at its 3868th meeting, on 31 March 1998. Приступљено 20.04.2021. са <https://digitallibrary.un.org/record/252117#record-files-collapse-header>
551. UN Security Council (1998b). Resolution 1199 (1998) / adopted by the Security Council at its 3930th meeting, on 23 September 1998. Приступљено 20.04.2021. са <https://digitallibrary.un.org/record/260416>
552. UN Security Council (1998b). Resolution 1199 (1998) / adopted by the Security Council at its 3930th meeting, on 17 November 1998. Приступљено 3.04.2020. са <https://digitallibrary.un.org/record/264009>
553. UN Security Council (1998c). Resolution 1207 (1998) / adopted by the Security Council at its 3944th meeting, on 24 October 1998. Приступљено 3.04.2020. са <https://digitallibrary.un.org/record/262334>
554. UN Security Council (2010). A/RES/64/298 adopted by the Security Council on 9 september 2010. Приступљено 21.06.2021. са <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/ROL%20A%20RES64%20298.pdf>
555. UNEP (2001). *Depleted Uranium in Kosovo: Post-Conflict Environmental Assessment*. Pristupljeno 20.05.2021 sa <https://www.unep.org/resources/report/depleted-uranium-kosovo-post-conflict-environmental-assessment>

556. UNMIK (2008) Report of the Secretary General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK), 12 June, 2008. Pristupljeno 3.04.2019. sa <http://www.unmikonline.org/UNMIKONLINE2009/misc/docs/sc-reports/S-2008-354.pdf>
557. UNS (2018). Istraživanje UNS-a o ubijenim i oteim novinarima na Kosovu. Pristupljeno 30.09.2021. sa <https://www.uns.org.rs/sr/desk/Ubijeni-nestali-novinari/62119/jan-bratusef-misije-oebs-a-na-kosovu-vazno-je-udvostruciti-napore-da-se-istraze-ubistva-i-kidnapovanja-novinarana-na-kosovu.html?print=true>
558. Utrera Domínguez, D. (2014). Geografía física y política. Pristupljeno 15.01.2022. sa https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/130439/Books_2010_2019_024-2014-1_3.pdf?sequence=1
559. Vahtel, E. (2001). *Stvaranje nacije, razaranje nacije. Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Beograd: Stubovi culture.
560. Van Leeuwen, E., & Mashuri, A. (2013). Intergroup helping in response to separatism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(12), 1647-1655.
561. Vanhanen, T. (1999). Domestic ethnic conflict and ethnic nepotism: A comparative analysis. *Journal of Peace Research*, 36(1), 55-73.
562. Varagas, M. (2015). "Catalonia is not Spain": Projecting Catalan identity to tourists in and around Barcelona. *Journal of Tourism History*, 7 (1-2), 36-53.
563. Vaughn, J. (2007). *Conflicts over natural resources: a reference handbook*. Oxford, England: ABC-CLIO.
564. Veme (2007b). Deset događaja koji su obeležili 2007. godinu. Pristupljeno 8.06.2021. sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=554484>
565. Veremis, T. (2010). Solutions Proposed by a Greek Think-Tank for the Kosovo Conundrum. Pristupljeno 4.05.2020. sa https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/en/2010/04/%CE%9A%CE%95%CE%99%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F-%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%A3-7_2010_-ThVeremis.pdf
566. Verge, T. (2013). 'Party Strategies on Territorial Reform: State-Wide Parties and the State of Autonomies in Spain', *West European Politics*, 36(2), 317-337.
567. Vickers, M. (1998). *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*. New York: Columbia University Press.
568. Vila, F.X. (2011) 'Language-in-education policy', in Strubell, M. and Boix-Fuster E., eds., *Democratic Policies for Language Revitalization: The Case of Catalan*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
569. Visoka, G., Doyle, J. & Newman, E. (2020). *Routledge Handbook of State Recognition*. New York: Routledge
570. Vjekoslav, P. (2002). *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford: Oxford University Press.
571. Vladisavljevic, N. (2008). *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. London: Springer.
572. Vladisavljevic, N. (2008). *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. London: Springer.
573. Vodič za unutrašnji dijalog. Kosovska hronologija 1974-2017 (2021). Pristupljeno 22.03.2021. sa adrese: <https://www.yihr.rs/wp-content/uploads/2017/10/Kosovska-Hronika1-1.pdf>
574. Voisin, N., O'Brien, J., Xu, W., Rose, D., White, M. (2021). *Water Resource Opportunities at Lake Gazivode/Ujmani*. Washington: U.S. Department of energy.

575. Vreme (2000). Preuzimanje „Trepče“. Pristupljeno 27.07.2021. sa https://www.vreme.com/arhiva_html/502/06.html
576. Vreme (2006). Papirna rešenja. Pristupljeno 4.07.2021. sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=444114>
577. Vreme (2006). Zaoštavanje. Pristupljeno. 30.05.2021. godine sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=463592>
578. Vreme (2007a). Olandski argument. Pristupljeno 4.06.2021. sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=535223>
579. Vreme (2008). Ljutnja i razum. Pristupljeno 16.09.2021. sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=588302>
580. Vreme (2008). Posle odluke EU o slanju misije EULEKS na Kosovo u vladajućoj koaliciji u Beogradu brzo produbljena kriza zbog koje prethodi blokada državnih institucija u dramatičnim okolnostima. Pristupljeno 26.09.2021. sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=580179>
581. Vreme (2021). Dokument: Kako su trošene pare za Kosovo? Pristupljeno 6.09.2021 sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1191488&print=yes>
582. Vrieze, F. D. (1995). Kosovo: Stable and Explosive. *Hensiki Monitor*, 6, 43.
583. Vujović, M. (2004). Slučaj Račak pet godina posle insceniranog masakra – Vokerova svetska laž [The Case of Racak Five Years After the Staged Massacre - Walker's World Lie] (1), *Večernje novosti*, Доступно на: www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:154512-SLU268AJ-RA268AK-PET-GODINA-POSLE-INSCENIRANOGMASAKRA——Vokerova-svetska-laz-1.
Цитирано у Krivokapić, 2019.
584. Vujošević, M. (2003), *Planiranje u postsocijalističkoj političkoj i ekonomskoj tranziciji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
585. Vukmirović, S. (2018). Pravo na sutra. (Video snimak). Pristupljeno 4.07.2021. sa https://www.youtube.com/watch?v=IxD94Xk_dMc
586. Walter, R. (ed.) (1998). *Origins of Terrorism: psychologies, ideologies, theologies, states of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
587. Wantchekon, L., & Neeman, Z. (2002). A theory of post-civil war democratization. *Journal of Theoretical Politics*, 14(4), 439-464.
588. Watson, K. W. (2008). When in the Course of Human Events: Kosovo's Independence and the Law of Secession. *Tul. J. Int'l & Comp. L.*, 17, 267.
589. Watts (2001). Models of federal power sharing. In: *International Social Science Journal*, 53, Issue, 167, pp. 23–32
590. Watts, R. L. (1998). Federalism, federal political systems, and federations. *Annual Review of Political Science*, 1(1), 117-137.
591. Weber, M. (1919). *Politics As A Vocation*. In From Max Weber: Essays in Sociology. H.H. Gerth and C. Wright Mills, 1946. New York: Oxford University Press.
592. Weller, M. (2005). The Self-Determination Trap. *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 4, 3-28.
593. Weller, M. (2008). *Negotiating the Final status of Kosovo*. Paris: European Union Institute for Security Studies.
594. Wellman, C. H. (2005). *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*. New York: Cambridge University Press.
595. Wilk, A., Olszański, T.A., Górecki, W. (2016), *The Minsk agreement: one year of shadow boxing*. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich.
596. Williams Jr., R. M. (1994). 'The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspectives', *Annual Review of Sociology*, 20, p.49–70.

597. Williams, P. R., Scharf, M. P., & Hooper, J. R. (2003). Resolving sovereignty-based conflicts: the emerging approach of earned sovereignty. *Denv. J. Int'l L. & Pol'y*, 31, 349.
598. Wilson, A. (1995). The Donbas between Ukraine and Russia: The use of history in political disputes. *Journal of Contemporary History*, 30(2), 265-289.
599. Wilson, A. (1998). Redefining ethnic and linguistic boundaries in Ukraine: indigenes, settlers and Russophone Ukrainians. *Nation-building in The Post-Soviet Borderlands. The Politics of National Identities*. Cambridge: Cambridge University Press.
600. Wilson, A. (2014) *Ukraine Crisis: What it Means for the West*. New Haven, CT, & London: Yale University Press.
601. Wimmer, A. (2016). Is diversity detrimental? Ethnic fractionalization, public goods provision, and the historical legacies of stateness. *Comparative Political Studies*, 49(11), 1407-1445.
602. Woehrel, S. (2011). Kosovo: Current issues and US policy. Washington: Library of congress Washington DC congressional research service.
603. Wolfgram, M. A. (2008). Democracy and Propaganda: NATO's War on Kosovo, *European Journal of Communication*, 23(2), pp. 153-171.
604. Wood, J. R. (1981). Secession: A comparative analytical framework. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 14(1), 107-134.
605. Woodward S. L. (1992). *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945–1990*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
606. Woolard, K. (2016) *Singular and Plural: Ideologies of Linguistic Authority in 21st Century Catalonia*, Oxford: Oxford University Press.
607. World Bank (2018). *Kosovo water security outlook*. Washington: The World Bank Group.
608. Yakovliev, Y., & Chumachenko, S. (2017). *Ecological Threats in Donbas, Ukraine*. Kyiv: Centre for Humanitarian Dialogue.
609. Zambelli, S. (2015). El nacionalismo catalán y autonomía relativa del Estado: un análisis del proceso secesionista. *Journal de Ciencias Sociales*. Pristupljeno 10.11.2021. sa <https://pub.palermo.edu/ojs/index.php/jcs/article/download/345/240>
610. Zaric, M., Petkovic, S., & Devic, Z. (2002). The use of depleted uranium ammunition during NATO aggression against Federal Republic of Yugoslavia. Pristupljeno 15.05.2020. sa <http://socphyschemserb.org/media/enry2001/papers/paper-30.pdf>
611. Zupančič R., Pejič N. (2018). EULEX Kosovo: Projecting the EU's Normative Power via a Rule-of-Law Mission. In: *Limits to the European Union's Normative Power in a Post-conflict Society*. SpringerBriefs in Population Studies. Springer, Cham.
612. Zupančič, R. (2015). Kosovo: laboratorij preprečevanja oboroženih konfliktov, pokonfliktne obnove. In *izgradnje države*. Brno: Vaclav Klemm in Plzen: Zapadočeska univerzita v Plzni.
613. Atland, K. (2020). Destined for deadlock? Russia, Ukraine, and the unfulfilled Minsk agreements. *Post-Soviet Affairs*, 36(2), 122-139.
614. Аврмов, С. (2008). Геноцид у Југославији 1941-1945,1991. Београд: Академија за дипломатију и безбедност.
615. Антонюк, С. В. (2017). Особенности оценки экономического потенциала отраслей ЛНР. Приступљено 27.11.2021. са https://dspace.lgpu.org/bitstream/123456789/1901/1/261-17_s.pdf
616. Аритоновић, И. (2013). Брислески споразум и локални избори на КиМ – ставови Срба из централног дела Покрајине. *БАШТИНА* 35, 363-379.
617. Бердегулова, Ј. А. (2015). Правовой статус ДНР и ЛНР как квазигосударственных образований на постсоветском пространстве. *Исторические, философские,*

политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики, 11(3), 26-28.

618. Бјелић, Н. (2019). Казивања о Трепчи. Београд: Службени гласник.
619. Богдановић, Д., (1986), *Књига о Косову*, Београд: САНУ.
620. Верех-Белоусова, Е. И. (2019). К вопросу негативного влияния породных отвалов угольных шахт луганщины на прилегающие ландшафты. In: *Географические и экономические исследования в контексте устойчивого развития государства и региона* (pp. 10-12). ДНР: Донецк.
621. Влада РС (2008). Одлука о поништавању противправних аката привремених органа самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу косовске независности. Приступљено 14.09.2021. са <http://otvorenavlada.rs/odluka-ponistavanje-protivpravnih-akata-kim-lat-doc/>
622. Влада РС (2008). Одлуку о поништавању противправних аката привремених органа самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу једностране независности. Приступљено 11.02.2021. са <http://otvorenavlada.rs/odluka-ponistavanje-protivpravnih-akata-kim-lat-doc/>
623. Влада РС (2010). Стратегија одрживог опстанка и повратка на Косово и Метохију. Приступљено 20.07.2021. са <http://otvorenavlada.rs/strategija-odrzivog-opstanka-i-povratka-na-kim0242-lat-doc/>
624. Влада РС (2013). Бриселски споразм. Приступљено 24.06.2021. са <https://www.srbija.gov.rs/specijal/283757>
625. Влада РС (2013). Извештај о техничком и политичком дијлогу са привременим институцијама у Приштини. Приступљено 22.06.2021. са http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/akta_procedura/2013/1666-13.pdf
626. Влада РС (2017). Извештај о напретку дијалога Београда и Приштинe. Приступљено 2.07.2021. са <http://www.kim.gov.rs/izvestaji.php>
627. Влада РС. (2003). Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији i organizovani. Приступљено: 2.04.2021. са адресе <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19991>
628. Војно-технички споразум (1999). Приступљено 22.05.2021. са <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=19947>
629. Вcісович Ісаєв, М. (2021). ЦЕНЗОР.НЕТ: Американци подтвердили - для 83% жителей Украины - РУССКИЙ РОДНОЙ ЯЗЫК. Приступљено 26.02.2022. са <https://petition.president.gov.ua/petition/114304>
630. Вујић, С. (2021). Минерално-сировински комплекс Косова и Метохије. Београд: Рударски институт Београд.
631. Вукмировић, С. (2018). Спутник интервју: Борба за узурпирану имовину Срба на Косову и Метохији. Приступљено 10.09.2021 са <https://rs.sputniknews.com/20180609/Srbi-imovina-Kosovo-mehanizam-1115912333.html>
632. Гаћиновић, Р. (2004). *“Оти-ма-ње Ко-со-ва и Мето-хи-је”*. Београд: НИЦ Војска.
633. Гаћиновић, Р. (2008). Насиље на Косову и Метохији. *Политичка ревија* 1 (15) стр. 71-90.
634. Гачић, Ј. & Мићовић, М. (2019). Бомбардовање СРЈ – суспендовање суверенитета државе и стварање стања еколошке катастрофе. *Политика националне безбедности* 16(1) стр. 217-236.
635. Государственный комитет водного и рыбного хозяйства Донецкой Народной Республики (2021). Водные объекты – национальное достояние народа ДНР.

- Приступљено 19.11.2021. са <https://gkvrhdnr.ru/vodnye-obekty-natsionalnye-dostoyanie-naroda-dnr/>
636. Груздев, В. В., & Левченков, А. И. (2019). Республики Донбасса как международный политико-правовой прецедент. *Вестник Костромского государственного университета*, 25(3), 143-147.
637. Гуманитарная программа по воссоединению народа Донбасса (2021). Агропромышленный комплекс. Приступљено 20.11.2021. са <http://gum-centr.su/direction/agropromyshlennyy-kompleks>
638. Давидовић, С. (2016). „Модели приватизације друштвених предузећа на Косову и Метохији под окриљем уник администрације“. *Политичка ревија*, 15(50), 115-123.
639. Денда, С., Мицић, Ј. М., & Бјелцац, Ж. (2018). Актуелност Цвијићевих истраживања у контексту српско-албанских односа на Косову и Метохији. *Баштина: гласник*, (45), 213-232.
640. Деспотовић, Љ. (2019). Злочиначка агресија атлантиста на СР Југославију као пример асиметричног рата. *Политка националне безбедности* 16(1) стр.75-86
641. Димитријевић, Б. и Целетовић, М. (2022). Могући сценарији будућности Косова и Метохије у контексту његове економске и друштвене одрживости. Београд: САНУ.
642. Динић, Ј. (200). Природно богатство Косова и Метохије. Београд: Либер прес.
643. Драговић - Сосо, Ј., (2004). "Спасиоци нације", интелектуална опозиција Србије и оживљавање национализма. Београд; Едиција реч, Фабрика књига.
644. Ђокић, Б. (2017). Квантитативна анализа убијених и несталих припадника МУП-а на КиМ од албанских паравојних формација 1998-2003. *Безбедност* (3), 142-167.
645. Ђокић, Б. (2017). Откос метохијских села: масовна гробница „Вољујак“. Приступљено 30.04. 2021. године са https://kpolisa.com/KP34/KP34-I-4_Djokic.pdf
646. Ђукић, С. (2014). *Поглед из осињака. Разговори и сусрети са Добрицом Ђосићем*. Београд: Службени гласник.
647. Жан-Арно Деренс (2009). Косовска замка. Београд: HESPERIAedu.
648. Завод за заштиту природе Србије (2021). Национални парк „Шар планина“. Приступљено 25.08.2021. са <https://www.zzps.rs/wp/np-sar-planina/?script=lat>
649. Записник СРЈ (1998). Записник са састанка одржаног 25. октобра 1998. године у Београду. Приступљено 6.05.2021. са <https://kosovo.sense-agency.com/assets/prolog/01-10-SR.pdf>
650. Заяц, А. А. (2018). Практика применения референдума как механизма совершенствования института признания в международном праве. *Аллея науки*, 6(5), 864-867.
651. Ильинова, К. Г. (2017). Политика киевских властей в отношении юго-восточных регионов Украины (2013-2016 гг.). *Азимут научных исследований: экономика и управление*, 6(1 (18)).
652. Јаковљевић, В. & Томић, М. (2021). Укидање јединица цивилне заштите на простору Космета. *Култура полиса* (45), 277-289
653. Јевтић, Ђ. (1998). Битка за Косово, после шест векова 2. Приштина-Бгд: Нови свет.
654. Јевтић, Ђ. (1998). Битка за Косово, шест векова после 1. Приштина: Нови свет.
655. Јевтовић, Г. (2016). Клинтон, Блер и ваздушно копнена битка 1999. Приступљено 17.01.2021. са <https://www.ceopom-istina.rs/politika-i-drustvo/klinton-bler-i-vazdushno-kopnena-bitka-99-te/>
656. Јовић, Б. (1995). *Последњи дани СФРЈ*. Београд: Политика.

657. Канцеларија за координационе послове у преговарачком процесу са Привременим институцијама самоуправе у Приштини (2021). Етнички мотивисани инциденти на КиМ. Приступљено 11.10.2021. са <http://www.kord-kim.gov.rs/incidenti-kim.php>
658. Канцеларија за Косово и Метохију Влада РС (2021). Које државе нису признале једнострано проглашену независност Косова? Приступљено 12.06.2021. са <http://www.kim.gov.rs/lat/np101.php>
659. Київський міжнародний інститут соціології (2014). Як змінилося ставлення населення України до Росії та населення Росії до України. Приступљено 15.12.2021. са <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=404>
660. Київський міжнародний інститут соціології (2021). Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, лютий 2021 року. Приступљено 16.12.2021. са <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1015&page=1&t=10>
661. Кислая, Т. Н. (2017). Особенности развития региональной системы управления экономикой Луганской Народной Республики. Приступљено 27.11.2021. са http://95.167.109.86/bitstream/123456789/19719/1/Kislaya_Osobennosti_17.pdf
662. Колесникова, Е. А., & Лебеденко, Е. А. (2018). Модель антикризисного управления экономикой Донецкой Народной Республики. Приступљено 25.10.2021. са <http://lnau.su/wp-content/uploads/2021/04/1.-ekonomika-i-predprinimatelstvo.pdf#page=193>
663. Коммерсантъ (2014). Гуманитарный груз дошел до украинской границы. Приступљено 11.11.2021. са <https://www.kommersant.ru/doc/2547304>
664. Коршикова, И. А. (2007). Особенности экологического состояния Донецкого региона и его диагностика. *Экономический вестник Донбасса*, 2(8), 29-31.
665. Кремль (2015). Комплекс мер по выполнению Минских соглашений. Приступљено 13.11.2021. са <http://www.kremlin.ru/supplement/4804>
666. Кривокапић, Б. (2021). Право народа на самоопредељење и случај Косова. У: Сецесија са становишта унутрашњег и међународног праваи њене политичке последице (203-257). Београд: САНУ.
667. Кубийович, В. (2005). Географија Украјинских і суміжних земель.—Т. 1.: Загальна географија. К.: *Обереги*, 512, 9. (цитирано према Яковлева, 2008)
668. Лекић, М. (2007). Мој рат против рата. Београд: Службени гласник.
669. Леонтјева, Л. Н., & Закотнюк, О. Л. (2019). Особенности управления агропромышленным комплексом и его роль в развитии региона. In: *Географические и экономические исследования в контексте устойчивого развития государства и региона* (pp. 26-29). Донецк: Изд-во ДонНУ.
670. Магазин Печат (2010). Коста Чавошки судска софистика у МСП. Приступљено 20.05.2021. са <http://www.pecat.co.rs/2010/07/kosta-cavoski-sudska-sofistika-u-msp/>
671. Манюк, О. С., & Сбитнева, Т. И. (2014). Некоторые результаты геологических исследований древних рудников Донецкой области. *Геоархеология и археологическая минералогия*, (1), 128-130.
672. Марковић, М. (1999). НАТО агресија на Југославију. Приступљено 15.05.2020. са адресе: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/1999/0085-63209901013M.pdf>
673. Мијалковски, М., и Дамјанов, Петар. (2002). Тероризам албанских екстремиста. Београд: Новинско издавачки центар Војска.
674. Мирковић, Е. (2021). НАТО бомбардовање СРЈ кроз призму Недельних информативних новина (НИН-а). Београд: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.

675. Мировић, Д. (2021). Седам година Бриселског споразума. У: Сецесија са становишта унутрашњег и међународног права и њене политичке последице (299-309). Београд: САНУ.
676. МУП (2004). Тероризам на Косову. Приступљено 27.05.2021. са <http://arhiva.mup.gov.rs/domino/mup.nsf/terorizam.pdf>
677. Народна скупштина РС (2003). Декларација о Косову и Метохији. Приступљено 27.05.2021. са <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=19938>
678. Народна Скупштина РС (2008). Прво ванредно заседање Народне скупштине РС. Приступљено 10.10.2020. са http://www.parlament.gov.rs/Prvo_vanredno_zasedanje_Narodne_skup%C5%A1tine_Republike_Srbije_u_2008._godini.2950.941.html
679. Народна скупштина РС (2010). Шесто ванредно заседање Народне скупштине РС у 2010. години. Приступљено 20.05.2020. са http://www.parlament.gov.rs/%C5%A0esto_vanredno_zasedanje_Narodne_skup%C5%A1tine_Republike_Srbije_u_2010._godini_.4728.941.html
680. Народна скупштина РС (2013). "Sl. glasnik RS", br. 4/2013. Приступљено 22.05.2020. са https://www.paragraf.rs/propisi/rezolucija_narodne_skupstine_republike_srbije_o_osnovnim_principima.html
681. Народни музеј Ниш (2019). Бомбардовање Ниша 1999. године. Приступљено 10.05.2021. са <http://narodnimuzejnis.rs/wp-content/uploads/2019/08/Katalog-Bombardovanje.pdf>
682. Национална канцеларија ревизије (2016). „Ивештај ревизије: Одрживост националних мера за заштиту животне средине - Ревизија перформансе“. Приштина: Национална канцеларија ревизије.
683. Новинска агенција Спутњик (2022). Путинов говор који је променио све. (Видео снимак) Приступљено 27.02.2022. са <https://rs.sputniknews.com/20220224/video-putinov-govor-koji-je-promenio-sve-1134718562.html>
684. ОЕБС (1998). Споразум о верификационој мисији ОЕБС-а за Косово. Приступљено 7.05.2020. са <https://kosovo.sense-agency.com/assets/prolog/01-09-SR.pdf>
685. Општина Зубин Поток (2013). Стратегија развоја 2013-2017. Зубин Поток: Институт за територијални економски развој.
686. Официјални интернет-портал правове информације (2021). Указ Президента Российской Федерации от 15.11.2021 № 657 "Об оказании гуманитарной поддержки населению отдельных районов Донецкой и Луганской областей Украины". Приступљено 28.11.2021. са <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202111150030?index=0&rangeSize=1>
687. Павловић, Д., (1998), *Српска национална политика од 1986. до 1991. године*, Социологија. Београд: Институт за социолошка истраживања.
688. Панов, Б. С., & Панов, Ј. Б. (2004). Современное состояние и некоторые перспективы развития минерально-сырьевого комплекса Донецкой области на период до 2020 г. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер.: Гірничо-геологічна*, (81), 106-110.
689. Панов, Б. С., & Панов, Ј. Б. (2004). Современное состояние и некоторые перспективы развития минерально-сырьевого комплекса Донецкой области на период до 2020 г. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер.: Гірничо-геологічна*, (81), 106-110.

690. Пархомчук, Д. С. (2017). Общая характеристика и проблемы безопасности Луганской Народной Республики. *Технологии техносферной безопасности*, (1), 169-179.
691. Петковић, В. (2007). Колико Србију кошта јавни сектор на Косову и Метохији?, Српски економски форум, Београд, цитирано према Давидовић, 2006:119.
692. Половян, А. В., Лепа, Р. Н., & Гриневская, С. Н. (2018). Экономика территорий с вновь образованной государственностью-Донецкая Народная Республика. *Проблемы прогнозирования*, 1 (166), 99-107.
693. Поляков, А. К., Подкопаев, А. А., & Лихацкая, Е. Н. (2002). Принципы размещения и формирования защитных лесных насаждений в агроландшафтах Донбасса. *Промышленная ботаника*. Приступљено 5.10.2021. са <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/66205/08-Polyakov.pdf?sequence=1>
694. Пономарева, Е. Г., & Фролов, А. В. (2019). Агрессия НАТО против Югославии: международно-правовые, военно-стратегические и геополитические последствия. *Вестник МГИМО Университета*, (2 (65)), 32-56.
695. Представництво України при Європейському Союзі (2014). Протокол за результатами консультацій тристоронньої контактної групи (Мінськ 05/09/2014). Приступљено 19.10.2021. са <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/27596-protocol-on-the-results-of-consultations-of-the-trilateral-contact-group-minsk-05092014>
696. Пророковић, Д. (2019). Процес у Рамбујеу – Политичка припрема агресије на СР Југославију. *Политика националне безбедности* 16(1) стр. 237-252.
697. Радио телевизија Грачаница (2015). Ски центар Брезовица (Видео снимак). Приступљено 31.08.2021. са <https://www.youtube.com/watch?v=dPAaWpIIQuc>
698. Резолуција НСРС (2007). Резолуција о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије. Приступљено 7.06.2021. са <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=80729>
699. Републички завод за статистику (1998). Републички Референдум ради изјашњавања грађана да ли прихватају учешће страних представника у решавању проблема на Косову и Метохији- Коначни резултати- Приступљено 28.04.2021. са <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/referendumi/2.%20publikacija%201998%20referendum.pdf>
700. Решетњак, Н. В., Попытченко, Л. М., & Косогова, Т. М. (2021). Состояние агроландшафтов Донбасского региона. In: *Кадастр недвижимости и мониторинг природных ресурсов* (pp. 81-86). ЛНР: Луганск.
701. РИА НОВОСТИ (2014). Луганск и Донецк проголосовали за независимость. Приступљено 9.11.2021. са <https://ria.ru/20140512/1007522425.html>
702. Ристановић, П. (2018). *Српска интелектуална елита и косовско питање 1974-1989*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду Филозофски факултет.
703. Русский сегодня (2014). На востоке Украины проходит референдум (Видео снимак). Приступљено 9.11.2021. са <https://www.youtube.com/watch?v=O-j8aCZuRcI>
704. Савет безбедности Уједињених нација (1999) Резолуција 1244. Приступљено 22.05.2021. са https://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/Regulation/Document_sr/2016-05/rezolucija_1244_cir.pdf
705. Савић, Љ. (2006). Дугови Србији-имовина Косову, Албанско-српски форум за размену мишљења. Цитирано према Давидовић, 2016:118.
706. Свеобухватни предлог за решавање статуса Косова и Метохије (2006). Приступљено 31.05.2021. са <https://kossev.info/wp->

content/uploads/public/dokumenti/Sveobuhvatni%20predlog%20Martija%20Ahtisarija.pdf

707. Симић, В. (2015). Приватизација на Косову и Метохији по управом Уједињених нација. Београд: Пешић и синови.
708. Симоненко, В.Д. (1977). *Очерки о природе Донбасса*. Донецк: издательство „Донбас“.
709. Следственный комитет Российской Федерации (2015). Трагедия юго-востока Украины. Белая книга преступлений. Приступљено 11.11.2021. са https://sledcom.ru/upload/site1/document_file/BELAYa_KNIGA_russkaya.pdf
710. Смиљанић, С. (2021). Оружана агресија НАТО. У: НАТО агресија на СРЈ (Републику Србију) – Да се вечно памти (стр.17-29). Београд: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
711. Стевановић, О. (2021). Односи полиције Србије и Војске Југославије током њихових операција на Косову и Метохији и у копненој зони безбедности (стр.31-49). Београд: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
712. Ступаков, Н. В. (2015). Применение современных доктрин признания международной правосубъектности государств в согласительных (мирных) процедурах урегулирования конфликта Украины с ДНР и ЛНР. *Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право*, 3 (4), 17-27.
713. Танјуг (2008). Србија поништава независност. Приступљено 24.08.2021. са https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=02&dd=17&nav_category=640&nav_id=285213
714. Танчић, Д., Арсенијевић, О., Гордић, П. (2021). Фотографије, записници о увиђају истражних судија, службене белешке муп-а, обдукциони записници и изводи из матичних књига умрлих као документи о НАТО агресији на СРЈ, Републику Србију, Косово и Метохију од 24. марта до 24. априла 1999. године (стр.51-65). Београд: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
715. Томић, М. (2020). Сецесија versus национални интерес: једнострано проглашење независности Косова и Метохије. *Национални интерес*, 1/2020 стр.23-47
716. Ћосић, Д. (2005). Пријатељи. Београд: Politika, Narodna knjiga.
717. Ћосић, Д., (2004). *Косово*, Београд; Новости.
718. Уставни суд РС (2014). Предмет: IУо-247/2013. Приступљено 28.06.2021. са <http://www.ustavni.sud.rs/page/predmet/sr-Cyrl-CS/11165/?NOLAYOUT=1>
719. Форца, Б. (2021). Од хибридног рата до сведимензионалних операција преко кршења међународног права (стр.165-198). Београд: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
720. Хофман, Б. (2000). Унутрашњи тероризам. Београд: Алфа.
721. Цветкова, А. (2020). Донбасс. Война. Вода. Приступљено 19.11.2021. са <https://ecosoft.ua/blog/donbas-viy-na-voda/>
722. Цвијић, Ј. (1921). Јован Цвијић. *Говори и чланци*. Београд: Издавачка књижара „Напредак“. Цитирано према Денда и сарадници, 2018:214.
723. Шуваковић, У., и Обрадовић, С. (2019). НАТО агресија на СРЈ и њене последице. У: Двадесет година од НАТО агресије на СРЈ (стр.76-106). Београд: Институт за политичке студије.
724. Яковлева, Ю. К. (2008). Природно-ресурсный потенциал развития регионов. *Экономический вестник Донбасса*, 1(11), 14-23.

10. ПРИЛОГ

Интервјуер:

Сврха интервјуисања:

Саговорник:

Место и време спровођења интервјуа:

ПОЛУСТРУКТУРИСАНИ ИНТЕРВЈУ

Тема разговора

**- Угрожавање националне безбедности сецесијом територија са
раположивим природним ресурсима - случај Р. Србије-**

Поштовани,

за потребе писања докторске дисертације под називом „Угрожавање националне безбедности сецесијом територија са расположивим природним ресурсима: случај Србије, Украјине и Шпаније“ пријављеној на Факултету безбедности Универзитета у Београду, планирано је спровођење научног интервјуа са представницима институција Републике Србије у чију надлежност спада решавање појединих питања на простору Косова и Метохије.

Сврха планираног разговора јесте прикупљање искуствених података у циљу бољег разумевања процеса сецесионистичке кризе чије се последице негативно одражавају на националну безбедност Републике Србије. Прикупљени подаци користиће се искључиво у научне сврхе односно за потребе израде докторске дисертације.

Планирано је бележење аудио (и по могућности видео) снимка тока разговора на месту и времену које Вама одговара. Интервју садржи оквирно 17 питања подељених према димензији (политичка, економско-еколошка и социјална) сецесије која се анализира.

УНАПРЕД ВАМ СЕ ЗАХВАЉУЈЕМ НА ПРУЖЕНОЈ ПОМОЋИ.

Прва група питања

(Политички аспекти сецесије као безбедносне претње по националну безбедност)

1. Према Вашем мишљењу који су услови погодовали настанку сецесионистичких покрета прво унутар СФРЈ а затим и у Р. Србији?

- забелижити најзначајније услове и даље их образлагати (нпр. ако су то политички, економски, културолошки, етнички навести шта се под њима подразумева или дати неки пример...)

2. С обзиром да право на политичко самоопредељење заузима доминантно место у дисолуцији Југославије, да ли су сецесионистичке тежње косовских Албанаца оправдане?
 - Устав СФРЈ из 1974. године.
3. Историјски гледано, да ли је одговор српских политичких власти на сецесионистичке захтеве албанаца током деведесетих година (ненасилна фаза препознатљива по Ругови) био одговарајући. Зашто?
4. Можемо ли рећи да је оснивањем терористичке организације под називом „Ослободилачка војска Косова“ албански политички покрет изгубио свој легитимитет?
5. Према Вашем мишљењу, да ли је покретањем оружане агресије НАТО пакт заправо допринео продубљивању сецесионистичке кризе на Косову и Метохији?
6. С обзиром на тадашње околности, да ли је постојала могућност превентивног деловања српских политичких представника у погледу ефикасног супростављања једностраног проглашења независности 2008. године?
7. Процес нормализације односа између две стране који је започет након 2008. године има за циљ решавање коначног статуса Космета. Да ли су досадашњи постигнути споразуми (пре свега Бриселски и Вашингтонски) допринели решавању сецесионистичке кризе, препознатљивој по насиљу етничких Албанаца?

Друга група питања

(Еколошко- економски аспекти сецесије као безбедносне претње по националну безбедност)

1. Економска политика једностраног поступања привремених косовских институција у великој мери се темљи на оспоравању суверености РС над управљањем природним реурсима, чиме динамика сецесионистичког процеса добија нову димензију. На који начин је УНМИК администрација учествовала у читавом поступку одузимања имовине у друштвеном и приватном власништву?
 - Уредба о приватизацији из 2005. године (Косовска агенција поверења, Косовска агенција за приватизацију...)
2. Имајући у виду потврђено присуство већих количина природних ресурса (нпр. различите врсте ретких руда, водни ресурси, обрадиво земљиште, изражен биодиверзитет) унутар јужне српске покрајине, да ли оспоравање суверености Р. Србије (од стране албанских сецесиониста) над њиховим управљањем може утицати на националну економску политику?
 - пример Трепче, Брезовице и Газивода.
3. Како и на који начин се природна добра (од непроцењивог значаја за опстанак ионако угроженог становништва српске националности) могу заштити од непланске и нелегалне експлоатације од стране представника привремених косовских институција?
4. Која је улога представника међународне заједнице (САД, КФОР, ЕУЛЕКС, ОЕБС) у решавању спора између представника косовских институција и српских власти око надлежности над управљањем природним ресурсима?
 - Вашингтонски споразум.

5. Генерално посматрано, да ли је национална безбедност Републике Србије угрожена сецесијом Косова и Метохије као дела територије која обилује природним ресурсима?

Трећа група питања

(Социолошки аспекти сецесије као безбедносне претње по националну безбедност)

1. С обзиром на наглашене сецесионистичке тежње албанских представника и актуелну геополитичку ситуацију на међународном нивоу, како тј. на који начин се легитимитет институција Р. Србије, може очувати?
2. Присуство институција РС на простору КиМ надлежних за политичка, економска и еколошка питања једним делом доприноси опстанку српског народа. Можете ли нам објаснити на који начин би се легитимитет српских институција евентуално могао проширити и на албанску националну мањину?
 - децентрализација моћи у односу на економску политику РС за простор Космета.
3. Будући да се као један од изговора за покушај насилне сецесије КиМ, често спомиње различита етничка припадност већинског и мањинског дела становништва унутар граница Р. Србије, на који све начине институције Р. Србије могу одговорити иредентистичком понашању албанских сецесиониста?
 - правни (нпр. кроз покретање одређених иницијатива пред међународним организацијама као нпр. Резолуција Савета безбедности УН), економски (санкције поједним представницима албанске националне мањине) војни (преузимање контроле над сецесионистичком територијом и увођење принудне управе)...
4. Да ли и на који начин албански сецесионисти злоупотребљавају различити етнички статус (у односу на већинско становништво унутар Р. Србије), ради остваривања сецесионистичких циљева и међународне интервенције?
 - разјаснити на примеру НАТО бомбардовања и мешања других држава у унутар државни сукоб.
5. Имајући у виду досадашња искуства са погоршањем безбедносне ситуације на простору Космета, да је присуство међународне заједнице (ЕУ, КФОР, ОЕБС) довољно снажан услов опстанка Срба на Космету и заштита од екстремистичког деловања етничких Албанаца?

11. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Милош Томић рођен је 26.05.1993. године у Београду, где завршава основну и средњу школу. Дипломирао на Факултету безбедности 2016. године на тему „Масовне миграције и мере заштите“. Мастер рад на тему Организовани криминал као претња националној безбедности одбранио 2017. године са просечном оценом 9.43. У октобру 2018. године уписао је докторске академске студије на Факултету безбедности. У јуну 2019. године изабран је у звање *истраживач приправник* на Институту за европске студије.

Током 2018. године обавио је стручну праксу на Факултету безбедности Московском обласном државном Универзитету (рус. *Московский государственный областной университет*).

Учесник је низа домаћих и међународних научних конференција.

Учесник у истраживању (волонтер) на тему „Изазови друштвене интеграције” одржаног 2017. године. организатор Институт за социолошка истраживања, Универзитет у Београду, Филозофски факултет. Од 2017. године ангажован на Факултету безбедности Универзитета у Београду као демонстратор на катедри Управљање ванредним ситуацијама и еколошка безбедност. На истом факултету обавља послове координатора стручне праксе као и предагошко-промотивне активности у вези са уписом кандидата на прву годину основних академских студија.

Био је део научног тима ангажованог на научно-истраживачком пројекту „Утицај климатских промена на планирање урбаног и руралног развоја у циљу очувања животне средине“ које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја а реализује Архитектонски факултет Универзитет у Београду. Од 2019. године био је ангажован на Архитектонском факултету Универзитет у Београду као истраживач где обавља послове у вези са даљим научним усавршавањем. У јануару 2021. године заснива радни однос на Факултету безбедности у звању сарадник у настави за ужу научну област управљање ванредним и еколошка безбедност на предмету Систем цивилне одбране.

Служи се енглеским и руским језиком.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Милош Томић

Број индекса д5/18

Изјављујем

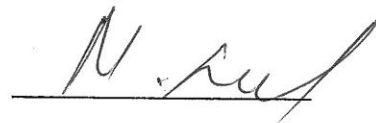
да је докторска дисертација под насловом

УТОЖАВАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ СЕЦЕСИЈОМ ТЕРИТОРИЈА СА
РАСПОЛОЖИВИМ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ, УКРАЈИНЕ И
ШПАНИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 17.05.2022. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Милош Томић

Број индекса д5/18

Студијски програм студије наука безбедности

Наслов рада Угрожавање националне безбедности сецесијом

територија са расположивим природним ресурсима: случај

Србије, Украјине и Шпаније

Ментор Проф. др Јасмина Гачић

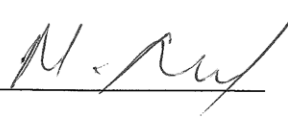
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 17.05.2022. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

УГРОЖАВАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ СЕЦЕСИЈОМ ТЕРИТОРИЈА СА РАСПОЛОЖИВИМ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ, УКРАЈИНЕ И ШПАНИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 17.05.2022. године

1. **Ауторство.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваће умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.